

השיעורים והמידות בהלכה

עיון מעמיק בנושא השקל, הרביעית והאמה,
מדברי הראשונים ועד פוסקי זמננו

שער א' - דברי הראשונים

דורון אדלר

-- מהדורת ביקורת להפצה גירסה 6 --

תמוז ה'תשפ"ב

כל הערה והארה, שאלה, עצה ותייחה יתקבלו ברצון בכתובת המייל
dor_dor_v@outlook.co.il

תוכן העניינים

מבוא	6
המקורות על פיהם הוגה נוסח דברי הראשונים	8
מקרא	12
חלק מהמקורות עליהם הסתמכתי בידיעות ההיסטוריות	13
עיקרי שיטות הראשונים בשיעור פדיון הבן כפי העולה מהביאורים ..	14
עיקרי שיטות הראשונים בשיעור הרביעית כפי העולה מהביאורים ...	15
מבוא למשקלות ומטבעות בארצות האיסלאם	17
ר' יהודאי גאון	18
הלכות גדולות	20
ר' נטרונאי גאון	21
הלכות קצובות	22
ר' סעדיה גאון	23
ר' שרירא גאון ור' האי גאון	25
פירוש הגאונים לטהרות המובא בערוך	33
רבינו חננאל	34
ר' יונה בן ג'נאח	35
רבינו נסים גאון	40
הרי"ף	41
רי"צ גיאט	46
רש"י	47
פירוש רבינו גרשום	52
לקח טוב	53
ספר העתים	54

55רבינו שמעיה
58מחזור ויטרי
59ר"י מיגאש
61רשב"ם
61ספר האשכול
64ספר הישר לרבינו תם
66ריבמ"ץ
67ר' שלמה פרחון
69ר' אליעזר ממיץ
70בעל המאור
71הראב"ד
72בעל העיטור
78ר' אשר ב"ר שאול מלוניל
80רמב"ם
88ראבי"ה
90הרוקח
92ר"י אבן עקנין
100המנהיג
103אור זרוע
105סמ"ג
106ר' אברהם בן הרמב"ם
112רמב"ן
119רבינו יונה
121ריא"ז
122ר' תנחום הירושלמי
131סמ"ק

131	רבינו מנוח.....
133	שבולי הלקט
137	ר' דוד בונפיד.....
139	הרשב"א.....
142	תניא רבתי.....
142	ר"י אלמדארי
143	תשובות מיימוניות.....
145	הרא"ש.....
147	המאירי
150	ר' ישראל הישראלי
152	הריטב"א.....
155	כפתור ופרח.....
194	הפרנס.....
195	תשב"ץ קטן.....
196	ספר החינוך.....
197	ר' יהושע אבן שועיב.....
198	טור
200	ר' אהרון ב"ר יעקב הכהן.....
207	רבינו ירוחם.....
209	האגודה.....
211	מנחת יהודה ("ריב"א על התורה").....
219	אבודרהם.....
221	תשובה המובאת בהגהות מרדכי
223	מהר"ם חלאווה.....
224	מגיד משנה.....
225	ר' אשר ממונתשון.....

225ר' משה מצוריק
226הר"ן
228ר' מנחם נ' זרח
229ר' ישראל אלנקווה
231ריב"ש
231מהר"ם מירזבורג
232אהל מועד
234ר' אברהם קלויזנר
234מהר"ש מנוישטאט
236הרשב"ץ
251מהרי"ל
255ר' אייזיק טירנא
256מהר"י וייל
258סדר ומנהג פדיון הבן לאחד מחכמי אשכנז
259מהרא"י
261מהר"י ברונא
262הרשב"ש
263לקט יושר

מבוא

קובץ PDF זה, המופץ באופן דיגיטלי, הוא מהדורת ביקורת של השער הראשון מתוך הספר 'השיעורים והמידות בהלכה'.

מטרתו של ספר זה לפתור את המבוכה הקיימת כבר כמאה שנים בתחום שיעורי ומידות התורה. מבוכה זו התחילה עם פרסומו של רבינו ה'נודע ביהודה' את ספר הצל"ח, שם, במסכת פסחים דף קט"ז ע"ב עמד על כך שיש סתירה בין שיעורי הנפח היוצאים ממדידת ביצים ע"פ דברי הגמרא בעירובין דף פ"ג ע"א, לבין השיעורים היוצאים ממדידת האצבעות ע"פ דברי הגמרא בפסחים ק"ט ע"א. מהאפשרויות השונות להתמודד עם קושיה זו נולדו שתי שיטות עיקריות הנוהגות הלכה למעשה, 'שיטת החזון איש' ו'שיטת ר' חיים נאה'. החזון איש פרש את משנתו בקצרה ב'קונטרס השיעורים' בספר 'חזון איש' חלק או"ח סי' ל"ט, ור' חיים נאה בא בארוכה בספריו 'שיעורי תורה', 'שיעורי ציון' ו'שיעור מקוה'. אחרי החזון איש מילא תלמידו הגאון הגרי"י קנייבסקי 'הסטייפלער', בספרו 'שיעורין דאורייתא', 'איפת צדק' ו'שיעורין של תורה', בהם התפלמס עם ר' חיים נאה.

בדור שאחריהם באו תלמידי חכמים שידם רב להם גם במחקר, וטענו שר' חיים נאה טעה בהנחות היסוד שעל פיהן קבע את שיעורו בגרמים, ולפי שיטתו אחר תיקון הנחות היסוד יש לתת שיעור קטן יותר. המפורסמים מבין אלו הם ר' יעקב גרשון וייס בספר 'מידות ומשקלות של תורה', ור' חיים פנחס בניש בספר 'מידות ושיעורי תורה'.

לצד מחלוקת גדולה זו במידות הנפח ומידות האורך, ישנה מחלוקת נוספת שיסודה זהה בין החזון איש לר' חיים נאה לגבי שיעור חמשה שקלים לפדיון הבן.

עיקר המחלוקות סובב סביב שני נושאים, האחד הוא השאלה מהי מהות השיעורים ומהם גדריהם, והשני הוא מה היתה דעת רבותינו הראשונים וגדולי הפוסקים שלפני הנודע ביהודה. השער הראשון מספר 'השיעורים והמידות בהלכה' המוגש בזאת (ואם ירצה השם גם השער השני), מבקש לפתור את המבוכה בנושא השני. מאז פרסומם של הספרים 'מידות ומשקלות של תורה' ו'מידות ושיעורי תורה', שהחלו לנסות לפרש את דברי הראשונים ע"פ ממצאים ארכיאולוגיים והיסטוריים, חל שינוי עצום בעולם המידע. מידע שעד עתה היה צריך לנבור בספריות ברחבי העולם ולקרוא ספרים ופרסומים בשלל שפות שונות על מנת להשיגו, זמין לכל דצריך מביתו, בהיקף גדול פי כמה, ועם אפשרויות חיפוש ותרגום שאיש לא העלה בדעתו עד לפני פחות מעשרים שנה. גם בעולם הספרות התורנית חל מהפך זה, אולי אף גדול ממנו, בזכות תוכנות

'אוצר החכמה' ו'פרוייקט השו"ת', וכן בזכות המכונים להוצאת ספרי הראשונים במהדורות מוגהות ו'פרוייקט כתיב' של הספרייה הלאומית המאפשר לגשת מהבית לאלפי כתבי יד. לאור זאת אמרתי 'אקום ואשנה פרק זה' באופן יסודי.

תחילה, קיבצתי את דברי הראשונים בכל המקומות בהם הם כותבים את השיעורים במידות זמנם, הגהתי את דבריהם ע"פ מהדורות מדוייקות וכתבי יד, והתקנתי אותם בפיסוק נאות ובציוני מקורות. לאחר מכן עמלתי לבאר את דבריהם, בדגש על מציאת השיעור המעשי אותו הם באו להורות. השתדלתי שהביאור יעמוד גם בסטנדרטיים הלמדניים, לא פחות מאשר בלימוד דברי הראשונים בכל סוגיה אחרת, וגם בסטנדרטיים המחקריים. מובן שאין באפשרותי לעמוד בסטנדרטיים המחקריים המכונים 'אקדמיים' מכמה וכמה סיבות, העיקרית בהם היא שהם דורשים הבאת מקור 'אקדמי' לכל דבר ודבר שנכתב. המקורות שעמדו לרשותי ברובם אינם מקורות 'אקדמיים' אלא מקורות שסיכמו ושאו מהמקורות האקדמיים. יתרונם מצד אחד הוא שהם נוטים להביא מבחר רחב יותר של דעות, אך מצד שני אין בהם את הנימוקים שהביאו את החוקרים לקביעת מסקנותיהם ולכן אי אפשר להעמיד את הדברים בכור הביקורת. אעפ"כ אמרתי 'לא עליך המלאכה לגמור, ואי אתה רשאי ליבטל הימנה', והשתדלתי לדייק עד כמה שהגיעה ידי. סוף דבר הוא שבעזרת ה"י עלה בידי לבאר את הרוב המוחלט של שיטות הראשונים באופן משביע רצון, ובמה ששגיתי אקוה שיעמידוני על טעותי.

בביאורים בשער זה התמקדתי בבירור שיטות הראשונים כל אחד במקומו, ולא נכנסתי כמעט למסקנות העולות מהדברים בפן הרחב יותר. את הדיון בזה השארתי לשער השלישי שאני מתעתד לכתוב אם ירצה ה', שיעסוק בנושא הראשון שעומד בבסיס מחלוקות החזו"א ור' חיים נאה 'מהות וגדרי שיעורי התורה'. השער שביניהם, השער השני, אמור להיות המשכו של השער הראשון ולבאר את דברי גדולי הפוסקים בסוגיה זו באותה המתכונת.

להלן יבואו רשימת המקורות על פיהם הגהתי את נוסח דברי הראשונים, ומקרא לסימונים השונים.

אסיים בבקשה מהקורא שימצא עניין בקובץ זה שלא ימנע טוב מבעליו, ויזכה אותי בכל הערה, הארה, תיקון טעות, רעיון, עצה, וסתם הגיג בכתובת המייל dor_dor_v@outlook.co.il. כמו כן, קובץ זה מיועד להפצה, ואשמח שהוא יגיע לכל אדם שיכול להתעניין בו.

דורון אדלר

המקורות על פיהם הוגה נוסח דברי הראשונים

- ר' יהודאי גאון - ע"פ מהדורת אהבת שלום.
- הלכות גדולות - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.
- ר' נטרונאי גאון - ע"פ מהדורת מכון אופק.
- הלכות קצובות - מהדורת ד"ר מרדכי מרגליות.
- ר' סעדיה גאון - ע"פ מהדורת מקיצי נרדמים.
- ר' שרירא גאון ור' האי גאון - משפט שבועות ע"פ מהדורת דומב. התשובות ע"פ מהדורת 'תשובות ופירושי ר' שרירא גאון' בעריכת הרב נתן דוד רבינוביץ' ובהוצאת מוסד הרב קוק.
- פירוש הגאונים לטהרות - ע"פ מהדורת מקיצי נרדמים.
- רבינו חננאל - לעירובין ע"פ מהדורת מכון לב שמח. לשבועות ע"פ מהדורת עוז והדר.
- ר' יונה בן ג'נאח - ע"פ מהדורת באבער, בהשוואה לכתבי יד של התרגום העברי ושל המקור הערבי.
- רבינו נסים גאון - ע"פ מהדורת מכון לב שמח.
- הרי"ף - ע"פ כתבי יד.
- רי"צ גיאט - ע"פ מהדורת מכון חת"ם סופר.
- רש"י - ע"פ כתבי יד ומהדורת עוז והדר.
- פירוש רבינו גרשום - מסכת בבא בתרא ע"פ מהדורת לייטנר, מסכת חולין ע"פ ש"ס וילנא, ומסכת בכורות ע"פ מהדורת עוז והדר.
- לקח טוב - ע"פ מהדורת באבער.
- ספר העתים - ע"פ מהדורת מקיצי נרדמים.
- רבינו שמעיה - ע"פ שני כתבי יד ומהדורת מכון ממלכת כהנים.
- מחזור ויטרי - ע"פ מהדורת גולדשמידט.
- ר"י מיגאש - ע"פ מהדורת הגרמ"ש שפירא.
- רשב"ם - ע"פ ש"ס וילנא.

האשכול - ע"פ מהדורת אלבק.

ספר הישר לרבינו תם - ע"פ מהדורת שלזינגר.

ריבמ"ץ - ע"פ מהדורת מכון התלמוד הישראלי.

ר' שלמה פרחון - ע"פ כתבי יד.

ר' אליעזר ממיץ - ע"פ מהדורת מכון תורה שבכתב.

בעל המאור - ע"פ ש"ס וילנא.

הראב"ד - ע"פ מהדורת עוז והדר.

בעל העיטור - ע"פ כתבי יד.

ספר המנהגות - ע"פ מהדורת מקיצי נרדמים.

רמב"ם - פירוש המשניות ע"פ מהדורת המאור בתרגום ר' עזרא קורח. משנה
תורה ע"פ מהדורת שבתי פרנקל.

ראבי"ה - ע"פ מהדורת הרב דוד דבליצקי.

הרוקח - ע"פ שני הדפוסים הראשונים וכתב יד.

ר"י אבן עקנין - יוצא לראשונה במהדורה מוגהת ע"פ כתבי יד של התרגום
העברי בהשוואה למקור הערבי.

המנהיג - ע"פ מהדורת מוסד הרב קוק.

אור זרוע - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.

סמ"ג - ע"פ מהדורת 'מי קמא'.

ר' אברהם בן הרמב"ם - התשובה ע"פ מהדורת מקיצי נרדמים. פירוש התורה
ע"פ מהדורת לונדון תשי"ח.

רמב"ן - פירוש התורה ומכתב הרמב"ן ע"פ נוסחאות שבספר 'תוספות רמב"ן
לפירושו לתורה שנכתבו בארץ ישראל' מאת יוסף עופר ויהונתן יעקבס. הלכות
בכורות ע"פ מהדורת הרב ברוך אויערבאך והרב אהרון מרדכי שדמי.

רבינו יונה - ע"פ מהדורת מכון שפתי חכמים.

ריא"ז - ע"פ מהדורת מכון התלמוד הישראלי.

ר' תנחום הירושלמי - ע"פ כתבי יד, מתורגם מהמקור הערבי.

סמ"ק - ע"פ המהדורות הנפוצות.

רבינו מנוח - ע"פ כתבי יד.
שבולי הלקט - ע"פ כתבי יד.
ר' דוד בונפיד - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.
הרשב"א - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.
תניא רבתי - ע"פ מהדורת מוסד הרב קוק.
ר"י אלמדארי - ע"פ מהדורת מכון אופק שבאוצר החכמה.
תשובות מיימוניות - ע"פ המהדורות הנפוצות.
הרא"ש - ע"פ כתבי יד.
המאירי - חידושי המאירי ע"פ מהדורת מוסד הרב קוק. בית הבחירה ע"פ מהדורת מכון התלמוד הישראלי.
מצוות זמניות - ע"פ כתבי יד.
הריטב"א - ע"פ מהדורת מוסד הרב קוק.
כפתור ופרח - ע"פ מהדורת בית המדרש להלכה בהתיישבות.
הפרנס - ע"פ כתבי יד.
תשב"ץ קטן - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.
ספר החינוך - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.
ר"י אבן שועיב - ע"פ דפוס קראקא.
טור - ע"פ מהדורת המאור.
ארחות חיים - הלכות שבת ע"פ מהדורת מכון ירושלים ומכון אור עציון. הלכות פדיון בכורות ע"פ המהדורה הנפוצה. הלכות כתובות והלכות חלה ע"פ כתבי יד.
כל בו - ע"פ מהדורת הרב דוד אברהם.
רבינו ירוחם - ע"פ מהדורת יאיר נתיב.
האגודה - ע"פ מהדורת בריזל.
מנחת יהודה (ריב"א על התורה) - ע"פ כתבי יד.
אבודרהם - ע"פ כתבי יד.

תשובה המובאת בהגהות מרדכי - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.

מהר"ם חלאווה - ע"פ מהדורת מכון חת"ם סופר.

מגיד משנה - ע"פ המהדורות הנפוצות.

ר' אשר ממונתשון - ע"פ מהדורת צפונות קדומים.

סמ"ק מצורריך - ע"פ כתבי יד.

הר"ן - פירוש הר"ן ע"פ ש"ס וילנא. חידושי הר"ן ע"פ מהדורת מוסד הרב קוק.

ר' מנחם נ' זרח - ע"פ כתבי יד.

ר' ישראל אלנקווה - ע"פ מהדורת ר' יוסף אלקווה.

ריב"ש - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.

יש"ש - ע"פ המהדורות הנפוצות.

אהל מועד - ע"פ הדפוס וכתב יד.

ר' אברהם קלויזנר - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.

מהר"ש מנוישטאט - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.

הרשב"ץ - התשב"ץ ע"פ מהדורת מכון ירושלים. מאמר חמץ ע"פ מהדורת הרב דויד יצחקי (בתוך קובץ 'שמוש חכמים' כרך ו').

מהרי"ל - ע"פ מהדורות מכון ירושלים.

ר' אייזיק טירנא - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.

מהר"י וייל - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.

מהרא"י - ע"פ מהדורת אביטן.

מהר"י ברונא - ע"פ מהדורת ירושלים תשל"ג וכתב יד.

הרשב"ש - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.

לקט יושר - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.

מקרא

(סוגריים עגולות שבתוכן גופן מרובע) - סימון מחיקה לנוסח הבסיס ע"פ כתב יד או ע"פ סברה, אלא כשמצוין אחרת.

(סוגריים עגולות שבתוכן גופן רש"י) - ציוני מקורות או הערות ההדרה אחרות.

[סוגריים מרובעות שבתוכן גופן מרובע] - תוספת או הגהה ע"פ כתבי יד.

[סוגריים מרובעות שבתוכן גופן רש"י] - תוספת או הגהה מסברה.

חלק מהמקורות עליהם הסתמכתי בידיעות ההיסטוריות

ספר מידות ומשקלות של תורה, הרב יעקב גרשון וייס.

ספר מידות ושיעורי תורה, הרב חיים פנחס בניש.

ספר הידורי המידות, הרב הדר יהודה מרגולין.

אתר האגודה האמריקאית לנומיסמטיקה - <http://numismatics.org/search/>

מאגר נומיסטה - <https://en.numista.com/>

אתר Coin of al-Andalus Tonegawa Collection -

[/http://www.andalustonegawa.50g.com](http://www.andalustonegawa.50g.com)

Encyclopaedia of Historical Metrology, Weights, and Measures, מאת

Jan Gyllenbok

Measures and Weights in the Islamic World, מאת Walther Hinz, מתורגם

על ידי M. Ismail Marcinkowski.

The Function of Fāṭimid and Ayyūbid Glass Weights, מאת Michael L.

Bates

Catalogue of Arabic glass weights in the British, מאת Stanley Lane-

Poole

Analysis of Ayyubid and Mamluk Dirhams Using X-Ray Fluorescence

Spectrometry, מאת K. F. Al-Tarawneh ו-M. M. Al-Kofahi.

PIXE analysis of medieval silver coins, מאת H. Ben Abdelouahed.

עיקרי שיטות הראשונים בשיעור פדיון הבן (בכסף טהור,
בגרם) כפי העולה מהביאורים

השיעורים המובאים בטבלה זו הם רק השיעורים המסתברים ביותר מתוך האפשרויות השונות שהועלו בביאור השיטות המרכזיות. יש לעיין בפנים הספר כדי להבין את המקורות ורמת הוודאות של השיעורים המופיעים כאן, וכן כדי לראות עוד אפשרויות בביאור דברי הראשונים.

85	ר' יהודאי גאון, בה"ג, ר' נטרונאי גאון, רס"ג, הרי"ף
49-30	הלכות קצובות
84	רבינו חננאל
88-80	ר' יונה אבן ג'נאח
80/76.8	רש"י, רשב"ם
63.9	לקח טוב
89	רבינו שמעיה
80	ר' שמחה מויטרי
84.4	ר"י מיגאש
44.5/40	ר"ת
84.4-82	ר' שלמה פרחון
27-23	ר' אליעזר ממין
93.2	בעל העיטור
90	הרמב"ם, ר' אברהם בן הרמב"ם, כפתור ופרח
76.8	הראב"ה, שבולי הלקט
103.9	ר"י אבן עקנין, הרמב"ן בשיטת הגאונים בפירושו לתורה, הרשב"א, מגיד משנה, הר"ן, הריב"ש, אהל מועד
72.9	הרמב"ן בשיטת רש"י, מהרי"ל, מהרי"ו, מהרא"י
87.4	הרמב"ן בשיטת הגאונים במכתבו
75-70	רבינו יונה
101.87	הריטב"א
180/45	כפתור ופרח בדעת ר' האי גאון
86.4	כפתור ופרח בדעת רס"ג, ר' יעקב כהן גאון והרי"ף
94.45/90	כפתור ופרח בדעת הרמב"ם
125.96-116.7	כפתור ופרח בדעת בעל העיטור
75/71.85	כפתור ופרח בדעת ר' יונה אבן ג'נאח
77.75-72/90/75	כפתור ופרח בדעת רש"י

175	כפתור ופרח בשם הר"ר ברוך
144.35-124.45	כפתור ופרח בשם הר"ר אשר
90	כפתור ופרח בדעת הרשב"א
68.45	כפתור ופרח ע"פ מטבע שקל מזמן הבית
74.9-69.4	כפתור ופרח בדעת רבינו יונה
38.9-36	כפתור ופרח בדעת רבינו תם
46.5	האגודה, מהר"ש מנוישטאט
36.45	מנחת יהודה בשם רבינו תם
87.5	ר' אליהו מנחם מלונדריש, אבודרהם
76.7	מהר"ם מירזבורג
93.2	הרשב"ץ, הרשב"ש
77.7	הרשב"ץ בדעת רש"י

עיקרי שיטות הראשונים בשיעור הרביעית (בסמ"ק) כפי

העולה מהביאורים

השיעורים המובאים בטבלה זו הם רק השיעורים המסתברים ביותר מתוך האפשרויות השונות שהועלו בביאור השיטות המרכזיות. יש לעיין בפנים הספר כדי להבין את המקורות ורמת הוודאות של השיעורים המופיעים כאן, וכן כדי לראות עוד אפשרויות בביאור דברי הראשונים.

74.38	ר' נטרונאי גאון, ר' סעדיה גאון
145-110 / 72.51	ר' האי
135-125 / 105.12	רבינו חננאל
65.83	חכמי ספרד הראשונים
73	ר' יונה אבן ג'נאח
75-73	רבינו נסים
105.12	רי"ף במהדו"ק
73	רי"ף במהדו"ב
68.27	רי"צ גיאת, ר' שמואל הנגיד
130-100 / 66.54	רי"צ גיאת בשם ר' האי גאון
100 / 96	רש"י
66	ר' שלמה פרחון

73.5 / 7.5	הראב"ד
69.06	ר' אשר מלוניל
78.45	הרמב"ם
88.5	הרמב"ן
66-58	הרשב"א, ר' ישראל הישראלי, הריטב"א, ר' יהושע אבן שועיב, ר' אשר ממונתשון, ר' ישראל אלנקווה
78.75/82.64	כפתור ופרח בדעת הרמב"ם
112.5	כפתור ופרח בדעת ר' יונה אבן ג'נאח
76.5	כפתור ופרח בדעת הרמב"ן
80.3	רבינו ירוחם
218.7	ר' אליהו מנחם מלונדריש
97-95	אבודרהם
81.55	הרשב"ץ, הרשב"ש
72	מהר"י וייל

מבוא למשקלות ומטבעות בארצות האיסלאם

עם התפשטות האיסלאם בעולם התפתחה מערכת משקלות שצביקה משותף לכל העולם המוסלמי, ומערכת מטבעות הנגזרת ממנה. שמות המידות הצביקיות של המשקלות היו 'ראטל' (המילה נגזרת מהליטרא הרומאית), 'אוקיה' (נגזר מהאונקיה הרומאית), 'מיתקאל' (נגזר מהמילה הערבית 'תקלה' שמשמעותה 'לשקול'), 'דירהס' (השם נגזר משמו של מטבע הדראהס הסאסאני, שצחורו נגזר ממשטע הדרכמה היווני), 'קיראט' או 'חרובה' (גרעין חרוז), ו'חצה' (גרעין, כשהכוונה כאן היא בדרך כלל לגרעין שעורה ולפעמים לגרעין חטה). שמות אלו היו משותפים בדרך כלל לכל ארצות המוסלמים, אך שיעורים והיחסים ביניהם השתנו ממקום למקום ומזמן לזמן. ה'ראטל' היה נתון לשינויים גדולים מאד ונע במקומות וזמנים שונים החל מ-96 דירהס ועד 1040 דירהס. ה'אוקיא' גם היא שקלה במקומות וזמנים שונים בין 10 ל-40 דירהס. יחס ה'מיתקאל' ל'דירהס' היה באופן תקני 10/7 (כלומר, 7 מיתקאל שקלו 10 דירהס), אך במקומות רבים היה היחס 'מעוגל' ל-3/2, ואולי היו גם עוד יחסים מקובלים. חלוקת המתקאל והדירהס ל'קיראט' השתנתה גם היא בין המקומות והזמנים, כאשר בחלק מהמקרים המיתקאל חולק ל-24 קיראט והדירהס ל-16 קיראט (לפי יחס של 3/2 בין המיתקאל לדירהס), ובחלק מהמקרים המיתקאל חולק ל-20 קיראט והדירהס ל-14 או ל-12 קיראט. חלוקת ה'קיראט' ל'חצה' גם היא לא היתה קבועה, כאשר לפעמים חולק הקיראט ל-3 חצה ולפעמים ל-4 חצה.

מערכת המטבעות המוסלמית היתה מבוססת על מערכת המשקלות. היו מטבעות זהב, כסף, ולפעמים גם מטבעות נחושת או צרונה. מטבע הזהב המרכזית היתה נקראת 'דינר' (על שם ה'דינריוס' הרומאי, הוא ה'דינר כסף' שנגמרא), ומשקלה היה מבוסס על משקל ה'מיתקאל'. מטבע הכסף המרכזית היתה נקראת 'דירהס' והיתה מבוססת על משקל ה'דירהס'. לפעמים היו שני משקלות 'דירהס', אחד שעליו היה מבוסס המטבע, ואחד לשקילת שאר סחורות, וכדי להצדיל ביניהם נקרא השני בשם 'דירהס אל-כיל' שמשמעותו 'דירהס המידה' ('כיל' משמעותו מידה, בדומה למשמעות בארמית וגם בלשון ק). מטבע הדירהס עצמה היתה מכונה לפעמים 'דירהס פידה' או 'דירהס נוקרא' שמשמעותו 'דירהס כסף' או 'דירהס (כסף) טהור' בהתאמה. דירהס שלא היה מכסף טהור כונה לפעמים 'דירהס אסווד' שמשמעותו 'דירהס

שחור'. אלל ר' יהודאי גאון מטבעות הדירהם מכונים 'זוזי חירי' (היינו 'זוזים לזנים' על שם הכסף שנצטו לזן). ללד הדירהם בחלק מהמקומות היתה גם מטבע כסף של 'קיראט' שכשמה היתה מצוססת צדרך כלל על משקל הקיראט. מטבע אחרת שהיתה בשימוש בחלק מהמקומות היתה ה'דאניק' (על שם מטבע ה'דאנק' שהיה שוה לשיטת מדרכמה יוונית, ושמו גם הפך למילה המשמשת לציטוי שיטת צאופן כללי, וכמו שמופיע בגמ' בצורה 'דנקא') שהיתה שוה לשיטת הדינר כאשר מדובר בדאניק זהב, או לשיטת הדירהם כאשר המדובר בדאניק כסף. מטבע נחושת או צרונה מרכזית שהיתה בחלק מהמקומות היא ה'פאלוס' (בדומה ל'פולסא' צארמית). ללד מטבעות מרכזיים אלו היו במקומות וזמנים שונים עוד סוגי מטבעות.

המטבעות צארצות האיסלאם נסחרו צאופן מסורתי צמשקל ולא צמניין, דהיינו, צהטבעת המטבעות לא הקפידו על משקל אחיד, וכאשר נאמר, למשל, שמחירו של דבר מסויים הוא שלשה דירהמים, הכוונה היא למטבעות דירהם צמשקל שלשה משקלות דירהם, וכאשר נאמר שהמחיר הוא שלשה זהובים או דינרים הכוונה היא לדינרים צמשקל שלשה מתקאל, התשלום צפועל נעשה על ידי שקילת המטבעות מול משקולות ייעודיות עד שהגיעו למשקל הרצוי. כדי לאפשר תשלום של חלקי דינרים (שצדרך כלל לא נצטעו צמטבעות צפני עזמם) פעמים רצות חתכו דינרים לחתיכות קטנות ששימשו לתשלום לפי משקלן.

ר' יהודאי גאון (~ד'ת"נ - ד'תקכ"ב)

הלכות פסוקות הלכות בכורות

חמש סלעים כמה הויאן, דכתיב (צמדצר י"ח ט"ז) בערך כסף חמשת שקלים בשקל הקדש עשרים גרה הוא, וכל שקל כמה האוי תלתה זוזי שש דנג ותלתה, כמה האוי להו, שיתסר ששדנג ותרי תלתי, דהאוו עסרין וארבעה זוזי חיוארי בציר דנקא, אוסיף עליהו חומש דידהו, דכל מאן דפריק קדש באעי אוסופי חומש עילויה דכתיב (ויקרא כ"ז ט"ו) ואם המקדיש יגאל את ביתו ויסף חמישית כסף ערךך עליו וקם לו, כמה האוי חומש דידהו שתות מילבר, כל חמשה זוזי שדי עליהו זוזא דהוה להון כולהון עיסרין ותמניה זוזי (ופלגיה) [ופלגא] ופלגיה דדנקא. כללא דמילתא תלתין זוזין דל מינהון חד שש דנג.

פירוש

ר' יהודאי כותב, כנראה ע"פ מסורת, שמשקל השקל הוא שלושה 'זווי ששדנג' ושליש, וכותב שלפדיון הזן יש לתת חומש יותר מזה, דהיינו ארבעה זווי ששדנג לכל שקל, כיוון שהפודה את הקדשו מוסיף חומש. בשאלה שנשלחה לר' האי גאון (ע"פ עדות הרמב"ן בהלכות בכורות פ"ח, מוצאת בתשובה"ג הרכבי סי' ע"ג) מביא השואל ר' יוסף ב"ר עמרם מסגלמאסה (סיג'ילמסה, כיום במרוקו) את דברי ר' יהודאי אלו (בשם 'נוסחא אחרינא'), ולפניהם מביאים משמו שכתב 'והני חמש איסתירי הויאן עשרין מתקאלי דהוון כ"ח זווי ופלגו וזוא ופלגו דנקא בהני וזוא דידן דעשרה שצעה'. נוסח זה איננו בהלכות פסוקות שלפניהם אך הוא מופיע בה"ג בשם ר' חנינאי תלמיד ר' יהודאי, וראה ב'מצוא' לספר הלכות פסוקות' מאת נחמן דנליג עמ' 61–63 שכתב שנראה שמקור שתי המוצאות של ר' יוסף איננו מספר הלכות פסוקות אלא מפסקים אחרים שנכתבו בשם ר' יהודאי. ר' האי בתשובתו מתייחס לדברי ר' יהודאי שיש להוסיף חומש על שיעור השקל מדין הפודה את הקדשו וכותב ש'לאו טעמא הוא ולית לפדיון הקדש הכא עסק', ומה שיש להוסיף חומש על שיעור שלשה זווי ששדנג ושליש זה כיוון ששיעור זה הוא שיעור השקל בזמן התורה קודם שהוסיפו עליו חומש צימי יחזקאל, ולפדיון הזן יש לתת חמשה שקלים שלאחר הייסוף כמצואר בצכורות דף נ' ע"א. וכדבריו כתב גם הרמב"ן בהלכות בכורות פ"ח.

מהשוואת דברי ר' יהודאי בשני הנוסחים עולה שה'זווי ששדנג' הוא 'מתקאל', וכן מכנהו ר' האי בתשובתו הנ"ל 'מתקאלי ששדנג'. גם הרי"ף בקידושין מצא שזוא דשדנג 'הוא דינר זהב של ערביים', ומשקלו הרשמי של דינר זהב הוא ה'מתקאל' כמצואר לעיל במצוא למשקלות ומטבעות בארצות האיסלאם (לעצם השם 'ששדנג', נראה שפירושו הוא 'שש דאנק' על שם ה'דאניק' שהוא שיטת הדינר כמצואר במצוא הנ"ל). עפ"ז נמצא שמשקל השקל הוא ארבעה מתקאל, ומשקל הדינר של הגמ' הוא כמשקל המתקאל–הדינר הערבי, אלא שלא מפורש בדברי ר' יהודאי משקל של מה, ונראה שכוונתו למשקל כסף טהור וסמך על הפסוק שהציא שכתוב בו 'צערכך כסף'.

בין החוקרים מוסכם כי בתחילת ימי ר' יהודאי גאון נקבע המתקאל באופן רשמי ל-4.25 גרם. משקל המתקאל ע"פ משקולות שנמצאו במנרים מאותה התקופה הוא כ-4.22–4.25 גרם, ומשקל הדינרים שנמצאו (שליטי צלל בתקופת ר' יהודאי לא טבעו

הלכות גדולות

מטבעות צבל אלא בדמשק, בקהיר ובקורדובה, ומטבעות אלו הועזרו לשימוש בכל רחבי האימפריה), מאשר גם הוא את משקל זה. ונמצא לפי"ז ששיעור השקל הוא 16.88–17 גרם, ושיעור פדה"צ הוא 84.4–85 גרם.

בסוף דבריו כותב ר' יהודאי שעשרים מתקלי דינר הם עשרים ותמניא זוזי ופלגא ופלגיה דדנקא. 'זוזי' או 'זוזי חיורי' הכוונה היא לדירהם (ראה במצוא למשקלות ומטבעות בארצות האיסלאם), ור' יהודאי חישב את יחס הדירהם למיתקאל כ- $7/10$ כפי שהיה נהוג בצבל, וא"כ משקלו הוא 2.954–2.975 גרם.

וראיתי מקשים על סוף דבריו 'כללא דמילתא תלתין זוזי דל מינייהו ששדנג' מה הועיל בחשבון זה והרי לא יכול אדם לתת לפדיון הבן שלשים דירהם ולקבל עודף של דינר, אך קושיה זו מעיקרא ליתא כיוון שאין כוונתו בדבריו כאן למטבעות הדינר והדירהם אלא למשקלות שנקראים בשמות אלה, ובשקילת הכסף במאזניים מניחים שלשים משקלות דירהם בכף שכנגד הכסף ומשקל דינר בכף שעם הכסף.

הלכות גדולות (~~ד'ת"ר)

הלכות בכורות

פדיון הבן, דכי מיתיליד ליה לבר ישראל ברא מאיתתא דלא ילידת כלל, אף על גב דאית ליה כמה בני, מיחייב למיפרקיה כי מלו ליה תלתין יומין בחמש איסתירי, דכתיב (נמדנר י"ח ט"ז) ופדויו מבן חדש תפדה וגו'. והני חמש איסתירי הויין עשרין מתקלי דינר, דהוי עשרין ותמניא זוזי [ופלגא דזוזא] ופלגיה דדנקא בהלין זוזי דילן דעשרה שבעה.

...

וחמש סלעים כמה הויין דכתיב (נמדנר י"ח ט"ז) בערך כסף חמשת שקלים וגו', שקל כמה הוי, תלת זוזי שש דנג ותילתא, כמה הוי, שיתסר שש דנג ותרי תילתי דהוו עשרין וארבעה זוזי חיורי בציר דנקא, אוסיף עליהו חומש דידהו, דכל מאן דפריק קודש מיחייב לאוסופי חומש דכתיב (ויקרא כ"ז ט"ו) ואם המקדיש יגאל את ביתו וגו', וכמה הוי חומש דידהו שתות מלבר, כל חמשה

ר' נטרונאי גאון

זווי שדי עילוייהו דהוי להו כולהו עשרין ותמניא זווי [ופלגא] ופלגיה דדנקא.
כללא דמילתא תלתין זווי דל מינייהו ששדנג.

פירוש

דצרי זה"ג לקוחים מדצרי ר' יהודאי גאון, שהרי דצרי הרשונים מוצאים בשם ר' יהודאי ע"י ר' יוסף צ"ר עמרם מסגלמאסה בשאלתו לר' האי (תשובה"ג הרכבי סי' ע"ג), ודצרי האחרונים לקוחים מספר הלכות פסוקות. וראה מש"כ צביאורנו לדצרי ר' יהודאי גאון.

ר' נטרונאי גאון (~ד'תק"ל - ~ד'תרכ"ה)

תשובות ר' נטרונאי גאון (בעריכת ירחמיאל ברודי) סי' רע"ח

אבל בכור ישראל כבר קצוב כמה פדיונו חמש סלעים שהן עשרים ושמונה כספים וחצי וחצי דאנק.

תשובות ר' נטרונאי גאון (בעריכת ירחמיאל ברודי) סי' ר"פ

ולענין הביצים ששאלתם האיך מודדין בהם, אם ממלאין כלי מים ונותנין הביצים לתוכו ובמדת המים מודדין קמח או לא. לא כך משערין חכמים, ששעור שפרשתם אין לעמוד עליו, אלא כך נתנו חכמים שעור לביצים שמשערין בהם לפסח ולחלה מעסת המדבר, וכך שיערו חכמים ראשונים, שהמים שיעור הביצה בינונית משקל ששה עשר (ואינם) [זווד'] גיראות במשקל כסף של בגדאד. כמשפט הזה שיערו לעסה [כאן חסרה מילה נכחה"י] ולפסח, וכן הלכה.

פירוש

בשיעור השקל כותב ר' נטרונאי גאון כדצרי ר' יהודאי גאון (כך נראה בפירוש דצרי, אף שהוא איננו מציין שהכוונה היא לכסף טהור במשקל שכותב ואפשר היה לומר שכוונתו למטבעות ממש. ואולי צזמנו היו מטבעות הדירהס עשויים מכסף טהור ושוקלים צמדוייק משקל דירהס, ולכן לא ציין

הלכות קצובות

שהכוונה היא למשקל ולא למטבע, אך ממטבעות שנמלאו נראה שאין זה כך), ראה מה שכתבנו צביאורנו לדבריו.

בשיעור הציצה כותב ר' נטרונאי ששיעור נפח הציצה הוא נפח מים צמסקל שישה עשר זוז וד' גיראות של צגדאד (גיראות היינו 'דאניק', מלשון 'גרה' שהיא שיטת הדינר). וראה לעיל צביאורנו לדברי ר' יהודאי גאון שאת משקל הזוז של צגדאד יש לקצוע ל-2.954–2.975 גרם, ולפי"ז יהיה נפח הציצה 49.23–49.58 סמ"ק, ונפח הרביעית הוא 73.85–74.38 סמ"ק. ועיין להלן בדברי ר"י בן ג'נאת, הרי"ף, ר' שמואל הנגיד ובעל האשכול שכתבו שדירהם זה הוא 'דירהם אל כיל', וראה להלן צביאורנו לדברי הרי"ף מש"כ באריכות לצאר את מהותו ומשקלו של דירהם זה. ונראה שכתבו כך לאפוקי מדירהם ספרד שהיה קטן יותר, אך לא שהיתה להם מסורת על משקלו של דירהם זה שהוא שזה למשקל הדירהם של הגאונים, שהרי מהחשבון ומהממצאים נראה שאינם שוים כפי שציאורנו. אמנם, יש לומר שמכיון שההצדל בין משקל הדירהם של הגאונים למשקל הדירהם אל כיל העולה מדברי הרי"ף (שכדבריו נראה גם מעוד מקורות כפי שכתבנו צביאורנו לדבריו סס) הוא פחות מ-2% לכן לא דקדקו הראשונים בזה.

הלכות קצובות (ד'ת"ש)

הלכות בכורות

והאיך פודהו מן הכהן, מביאו לפני הכהן ואומר לו אבי הבן הילך אילו הדמים או זה הבגד או תכשיט זה ששוה חמש סלעים של כסף ויהיה בני זה פדוי ממך, ויתרצה לכהן במעט מתנה עד כרצון הכהן, ויכול למחול לו ופדוי בנו מן הכהן. ושיעור דמי הסלע [בלבד] שני חלקי טארי (אחד).

פירוש

בעל הלכות קצובות כותב ששווי השקל של תורה הוא שני שליש של טארי. הטארי (Tari) היה מטבע זהב שהוטבע צפיליליה ודרום איטליה החל משנת ד'תרע"ג צערך,

ר' סעדיה גאון

ומשקלו היה כ-0.9–1.05 גרם של זהב¹. יחס שווי הזהב לכסף עד סוף ימי הראשונים נע באירופה בתוך הטווח של $1/10$ – $1/14$, וא"כ משקל הכסף ששוה שני שלישי הטארי הוא 6–9.8 גרם.

ר' סעדיה גאון (ד'תרמ"ב - ד'תש"ב)

סדור רס"ג מהדורת מקיצי נרדמים עמ' צט (ע"פ התרגום שם)

ועוד ברכת פדיון הבן, אם אשה שלא ילדה עדיין תלד בן צריך אביו לפדותו מן הכהן אחרי שימלאו לו שלשים יום בדרהמים שששים עשרים 'מתקאלא' (לשון המקור. בתרגום שם תרגמו 'שקל', ואינו נכון) שהם בערך (מילה זו בתרגום לא ברור אם יש לה על מה שתסמוך) כ"ח דרהמים וחצי וקיראט.

סדור רס"ג מהדורת מקיצי נרדמים עמ' קא (ע"פ התרגום שם)

והלש עיסה שמשקל קמחה תש"כ דרהמים, והוא שיעור עומר לגולגולת, צריך להפריש חלק לשריפה וחלק לכהן. והנשרף אין לו שיעור, והניתן לכהן שיעורו חלק אחד מכ"ד מן הקמח דהיינו משקל ל' דרהם.

סדור רס"ג מהדורת מקיצי נרדמים עמ' קלג-ד (ע"פ התרגום שם)

וביאור עשיית המצות, לוקחים קמח חטים או שעורים שלא נפלו עליו שום מים לא לפני טחינתו ולא אחריה, ונותנים ממנו בכלי ריק משקל תש"כ דרהם קמח והוא שיעור עומר לגולגולת, ואין יוצקים עליו מים עד שהסיקו את התנור כשיעור חצי הסיקו. וכשהוסק כך יוצקים על הקמח הזה מים שלנו והזדככו, לא חמים ולא פושרים, ויעסקו באפיתת שלשה אנשים, אחד לש והאחר מהפך בעיסה ואחרון אופה עד שיגיע לככר האחרון. ואסור ללש להוסיף משהו על תש"כ דרהם קמח כדי שלא יתעכב הכיכר האחרון בעריבה, ולא ימעט מן תש"כ דרהם כדי שלא תחסר ממנו מצוות חלה.

¹ מטבע זה המוזכר בספר הוא אחת הראיות של מרכזי מרגליות מהדיר הספר לכך שהוא התחבר באיטליה, אך הוא לא שם לבו לכך שמטבע זה הוא גם ראייה מכרעת לאחר את חיבור הספר בכמאה שנים מהזמן שקבע הוא.

פירוש

רס"ג כותב ששיעור פדיון הבן הוא דירהמים שששים עשרים 'מתקאל', וזה כפי שיטת ר' יהודאי גאון, בה"ג ור' נטרונאי גאון שהדינר של הגמרא משקלו כמשקל ה'מתקאל' הערבי. ושיטתו זו עולה גם ממה שהביאו בשמו השואלים בתשובת ר' שרירא ור' האי שהוצאה בתשובה"ג הרכבי סי' שפ"ו. ובפשטות כוונתו לשווי של כסף טהור במשקל זה. וכותב רס"ג ששיעור זה הוא כ"ח דרהמים וחצי וקיראט, וגם זה כדברי הגאונים הנ"ל, והקיראט כאן הוא קיראט של אחד משנים עשר מדירהם. וראה מה שכתבנו בזה בביאורינו לדברי ר' יהודאי גאון ור' נטרונאי.

עוד כותב רס"ג ששיעור חלה ושיעור עיסה למנות שהוא מ"ג זינים וחומש זינה הוא 720 דרהם, והיינו ששיעור זינה הוא 16 דירהם ושני שלישי. כשיעור זה כתבו הרבה גאונים וראשונים, ומשקלו הוא 49.35–51.7 גרם כמו שכתבנו בביאורנו לדברי ר' נטרונאי גאון. אמנם, נראה מדבריו להדיא ששיעור זה הוא משקל הקמח בנפח מ"ג זינים וחומש, וזה קשה בתרתי, חדא, שבדברי ר' נטרונאי נמצא להדיא ששיעור זה הוא שיעור מים בנפח זינה, וכן נראה מהראשונים שהביאו שיעור זה לגבי רביעית יין לקידוש, ואם נאמר שמקורו של רס"ג מקצלה אחרת משל ר' נטרונאי או ממדידת עצמו הרי שז"ל שבדרך מקרה יצא לשתי השיטות את אותו השיעור בדיוק אלא שלשיטת ר' נטרונאי הוא במשקל מים ולשיטת רס"ג במשקל קמח, וזה לא יעלה על הדעת, ועוד קשה, שאם שיעור זה הוא שיעור קמח, הרי שגם אם נשער בקמח כבד יחסית כמו ששיער הרמב"ם, שקל רק בשליש ממים, הרי ייצא נפח הזינה כ-74 סמ"ק, וקשה מאד לומר שהיו לרס"ג זינים גדולות כאלו, אלא שעל קושיה זו אפשר לתרץ שרס"ג לא מדד זינים אלא את נפח הכלי לפי אמצעות אף שהוא סותר לשיעור הזינים וכשיטת הכל"ח והחזו"א, ונסתייעה שיטתם.

ועיין להלן בדברי הר"י אלמדארי שלמד שרס"ג איננו חולק על כך ששיעור זה נאמר למשקל מים אלא סובר ששיעור זינה הוא שיעור משקל ולא שיעור נפח, ויש לשער בקמח במשקל זינה אף שנפחו גדול יותר, וכדבריו למד גם החזו"א (ראה בביאורנו שם). אך זה קשה מאד כיוון שמוכח להדיא מהמסנה בכלים ששיעור זינה הוא שיעור נפח, וכן הוא פשוט בכל הגמרא. וכתב החזו"א לתרץ על זה שסבירא ליה לרס"ג שהשיעור

במשקל הוא בכלל 'דעתו של רואה' כיוון שקשה לשער צנפת, אך מודה החזו"א שזה 'נראה מתמיה ורחוק'.

ולכן נראה לצאר שרס"ג מודה ששיעור צינה הוא שיעור נפת, ומודה ששיעור ששה עשר דירהם ושני שליש נאמר במשקל מים, אלא שהוא סובר שיש למדוד את הקמח במידה גדושה וכשיטת ר"ת המוצאת באחרות חיים, וחישוב בקמח הקל בשליש ממשקל המים כמו הקמח שמדדו הרמב"ם והשבולי הלקט וכמו שנקט ר"י בן ג'נאח בדבריו על האפיפה שהיבש משקלו שליש פחות מהלח, וינא זה בזה, הגודש שמוסיף שליש בדברי הגמ' נכנס במה שהקמח קל בשליש ונשאר המשקל כמשקל המים.

אמנם עדיין קשה מה שרס"ג נותן שיעור אחד לקמח חטים ושיעוריים, ובקמחים שלנו ההפרש במשקלם הוא כ-15 אחוזים. ול"ל שצומנו לא היה הפרש, ודוחק.

ועיין להלן בדברי ר' ישראל הישראלי בספר 'מאורות זמניות' שמשמע מדבריו להדיא שנותן שיעור למשקל הקמח עצמה, ולמרות זאת נראה שכוונתו למשקל מים צנפת הקמח ולא למשקל הקמח כפי שכתבנו בציאורנו לדבריו שם, וע"כ ז"ל שהניח שהלומד יצין זאת, וכיוון שכן אפשר שגם רס"ג למרות שמדבר על 'משקל קמחה' של העיסה כוונתו למשקל המים צנפת הקמח, וסמך שהלומד יצין זאת. ול"ע.

ר' שרירא גאון ור' האי גאון (ד'תרס"ו - ד'תשס"ו ; ד'תרצ"ט - ד'תשצ"ח)

משפטי שבועות לרב האי גאון חלק א שער א

צריך להיות הטענה של תובע שתי מעה כסף שהוא שתי כסף, והודאת הנתבע בפרוטה שהוא רביע חבא. (חבא משקל חטה אחת של כסף. - משפט זה נראה שהוא הוספת המרגס) ... ושיעור שתי כסף שתות וחצי (אולי ז"ל חטי שות) מן הכסף של ערביא והם הנקראים רובגין (נ"א: תומניה), והם כל שמנה כספים כסף אחד. ובזה סמכין מאתים כסף מוהר בתולה שהם כ"ה כספים, ולא למנה שנים עשר כספים וחצי.

ספרים אחרים: שתי כסף, דנקיין, שתי מעות, כמו שאמר המשנה (ז"מ מ"ט ע"ב) האונאה ד' כספים מעשרים וארבעה כסף לסלע שתות למקח, ועוד אמרו (קידושין י"ב ע"א) שש מעה כסף דינר, הנה לפי החשבון ב' מעות הן שתי כסף

של משנה, והם רובע משקל זהוב ושליש, שהוא שליש זהוב, שזה הזהוב ד' כמשקל הסלע. הנה מצינו שקראו רבותינו כ"ד כסף לסלע. ושיעור כפירת טענה שתי כסף הוא שתות וחצי (אולי"ל לחיטום). ופירוש פרוטה רובע חבא לדבריהם (קידושין טז) מעה שני פודיונים ופונדיון ב' איסרין ואיסר ב' מסימסים ומסימס ב' קונטרקין וקונטרק ב' פרוטות נמצאת פרוטה אחת משמנה באיסר האיטלקי, נאמר שהמעה שתות (נ"א: היא הנקראת ערבי דאנק) ופונדיון קונטר (נ"א: הוא הנקרא קיראט) ואיסר חבתין (נ"א: נצף) ומסומס חבא וקונטרנק חצי חבא ופרוטה רביע חבא.

תשובה"ג הרכבי סי' שפ"ו.

וששאלת לעינין הא דתנן שהאשה מתקדשת בפרוטה ושיעורה אחד משמנה באיסר האיטלקי, ופירש מר רב יהודאי גאון זצ"ל (הלכות פסוקות הלכות קידושין) מבריתא הא דתניא פרוטה שאמרו אחד משמנה באיסר האיטלקי שש מעה כסף דינר מעה שני פונדיונים פונדיון שני איסרין איסר שני מסימסין מסימס שני קונטרקין קונטרק שתי פרוטות נמצאת פרוטה אחד משמנה באיסר האיטלקי, ופירש מר רב סעדיה זצ"ל על זה העינין שזה האיסר אחד מעשרים וארבעה ממשקל זהוב של ישמעאלים, וכפשוטו את החשבון אמר כלשון הזה אן אלפרוטה גז פצה מן קצ"ב גזא מן מתקאל דינאר אלערב (תרגום: הנה הפרוטה היא חלק מקצ"ב חלקים מממשקל הדינר הערבי). ורבנו אב בית דין נטריה רחמנא פירש (משפטי שו"ע ח"א פ"א) כי פרוטה רבע חבה, ולענין מקח וממכר אמר אם יהיו הדמים שיהא בהן המכר פחות מכן בטל המכר ואינו נקרא דמים כלל. אלמא לגביה ידידיה קצוב הוא, ואפילו הכי קשי מימריה על דמר רב סעדיה זק"ל בהכי ואע"פ שלענין דבר קצוב הן שוין. אבל למה שכתב אדוננו עכשו בתשובות אחינו בני פאס כי איסר האיטלקי אינו ידוע אצלם ואינם מכירין אותו קשיא אתרויהו. ואז הכי הוא, ואפשר שיעשה תיקון באחת מחמש פרוטות ובמקח ובממכר, לעינין קידושי אשה מה יש לעשות, אם יסמוך הסומך על דברי מר רב סעדיה ויהיו הקידושים פחות ממה שקצב, לדבריו אינן קידושין ואינה צריכה גט, לדברי רבנו אב בית דין הרי כאן קידושין וצריכה גט, לדברי אדוננו דקשיא לתרויהו מאי הוי. טובא קשיא לן שיהא דבר גדול כזה מסותם ויהא המורה למאן, דאז עבד על דעת מר רב סעדיה מתיר ועל דעת רבנו אב אוסר

ועל דעת אדוננו פעמים אוסר פעמים מתיר ונעשית תורה משלש תורות. יבאר לנו אדוננו התשובה בחסדו.

הכין חזינא, דאו אשכחנא אנפא למידע מינה שיעורין הללו כתיקנן לא היינו כותבין שאינו ידוע אצלנו, ואף מאי דאמר מר רב סעדיה גאון נוחו עדן שהוא משוער מן מתקאל דינאר אלערב לא פרש מאין לו, ועוד, דינר אלערב שיעורו משונה בכמה מקומות, השיעור שבמצרים פחות מן השיעור שבבבל והשיעור שבפרס זולתי זה וזולתי זה, ואין אנו יודעין על איזה מהן סומך מר רב סעדיה ואם סומך על אחד מהן מאין לו. והקושיא אשר הקשיתה בין שלשת הטעמים ישנם על דברי מר רב סעדיה לבדו, ואנו אב בית דין שאמרנו פרוטה רבע חבה אילו על דרהם אלערב היינו סמוכים גם שיעורו משונה בכמה מקומות על איזה מהן יסמך, אלא שלא אמרנו מן דרהם אלערב כמה שאמר מר רב סעדיה דינאר אלערב, ושאמרנו רבע חבה, לא שיעור קצוב מדבר ידוע אלא קצבה מדבר שאינו ידוע לנו, כאדם שאומר חלק אחד מקצ"ב חלקים, כאשר רגילין קדמונינו לומר בענין אונאה דנקא דדמים ודנקא דזבינתא, קוראין את השתות דנקא, אם מאה כסף הן שתותן קוראין אותו דנקא דילהון ואם כסף אחד הוא שתותו נקרא דנקא שלו, וכל כסף וכסף בין צורי ובין איטלקי ובין כסף מדינה הוה שש מעה וכל מעה שני פונדיונין, נמצא לשון פונדיון אין בו קצבה מדבר ידוע, כמו שאומר חלק אחד משנים עשר חלקים, והרי רב בר לוי בספר לאותות ולמועדים שעשה בחשבון מזלות שהזכיר את החלק מי"ב חלק שקוראין לו אצטגנינין אלא אתני עשריה קראו פנדיון, אף כן אמרנו אנחנו אב בית דין רבע חבה כמי שאומר פרוטה שהיא רבע מסימס ואין ידוע מאיזה מסימס הוא, אף אנחנו לא אמרנו מאיזה משקל הוא, לפיכך לגאון אלפיומי קשה ולנו אין קשה מה שהקשית, לפי שלדבריו על פי קושיא שלך התורה כמה תורות. אלא שבודאי אין הדבר הזה נודע באמונה, והרי אע"פ ששנינו במשנתנו (קידושין ז' ע"ב) וכמה פרוטה אחד משמנה באיסר האיטלקי הרי אמרו (ס"ט ע"ב) שיער ר' סימאי [נדורו] פרוטה אחד משמנה באיסר האיטלקי, ולא הוצרכו לומר כך אלא שה[ודי]ע ר' סימאי כי אותו האיסר שהיה בדורו שלרבנו הוא האיסר שהוא בדורו, ועכשיו אינו ידוע. וכה אמר מר רב יהודה גאון אבי אבינו נוחם עדן ומר רב מישוי אלוף אבי אמנו נ"ע שמר רב אלעזר אלוף שבא מן אליסאנו ז"ל הגיד כי איסר האיטלקי ידוע באפרנגה ובארץ אדום, וספר להם כי מר רב נחשון גאון מחסיה נ"ע תבע ממנו לכתוב להביא משם ארבע איסרות מן

האיטלקי ואף הוא כתב אל אספמיא להתעשות ולשלוח אליו. להודיעך כי אף הראשונים כך היה להם שאין מכירין שיעורו באמונה. ומכל פנים למשקל המטבע שלכסף הוא קרוב ממשקל דינר שלזהב, שהרי כסף קידושין מכסף מדינה הוא משוער ולא מכסף צורי שכך אמרו (שס"א ע"ז) אמר רב אסי כל כסף קצוב האמור בתורה סתם אינו אלא כסף צורי ושלדבריהן כסף מדינה, והרי ידענו כי הסלע שהוא חצי השקל הוא חצי כסף מן המטבע שלפרסיים שהרי התלמוד בימי פרסיים בבבל היה והם קראו את הסלע איסתירא דהיא פלגיה דזוזא, ובלא ספק כי היה לפרסיים שינוי באותה שעה בין מטבע של כסף למטבע שלזהב, והרי הכספים אלתמניא הבאים לפנינו עד עכשיו מארץ ימן כל זוז מהן יש בו אחד משמנה בכספים הללו שבבבל. והרי גם אתם אמרתם שמר רב סעדיה הקל בדבר ומי שמשער ממשקל של כסף מחמיר הוא, וכן שנינו ואלו דברים מקולי בית שמאי וחומרי בית הלל ואחד מהן שבית שמאי אומרים בכסף ובשוה כסף ובית הלל אומרים בפרוטה ובשוה פרוטה, וכיון שמר רב סעדיה מיקל, על דבריו אינה מקודשת עד שיתן לה שוה פרוטה כסף שהוא אחד מקצ"ב ממשקל מטבע של זהב והיא יתירה על משקל פרוטה שמן מטבע שלכסף, ואין לו ראיה, אין סומכין על דבריו ומקילין אלא מחמירין ואף בפרוטה מן מטבע שלכסף מצריכין גט. וזו היא שהוקשה לך בעסק קידושי אשה הרי היא פשוטה, כי איסור היא וקימא לן ספק איסורא לחומרא, ושלתורה היא וקימא לן בשלתורה הלך אחר המחמיר. והדין כללא הוא דלקטינן בעסק חמש פרוטות אילין, אבל ודאי על מר רב סעדיה קשיא וליכא אחד דאמר כמימריה.

תשובה"ג הרכבי סי' ע"ג.

וכתבתון לענין כ"ה זוזי דכסף מוהרי, הוה מחזיק בידן דכל זוזא וזוזא שיעוריה מתקאלא דדינארא דסך כולהו תלתין ושיתה זוזי בזוזי טיאעי ואיסר, וכן אשכחנן לכמה גאוני דפסקי בכסף מוהרי כהדין שיעורא. אשתכח לפום הדין שיעורא בכסף דאורייתא תלתה מתקאלי ותולתא במתקאלא דדינארא, מדאמרינן בבכורות (נ' ע"א) אמר רבא סילעא דאורייתא תלתה ותולתא האוי, ואיתותב והלא סלע של הקדש מ"ח פונדיונות, ופריק בתר דאוסיפו עילויהו, ואיתוקמא בעובדא דרב אשי דשדר ליה שבסר זוזי לרב אחא בריה דרב ייבא שלח ליה לישדר לי מר תולתא אמר ליה לשדר לי מר תלתה אחריני דהא אוסיפו עילויהו. ועוד, דאמרינן (נ"מ"ד ע"ז) דינר כסף אחד מכ"ה לדינר שלזהב למאי נפקא מינה לפדיון הבן, אלמא הוי ליה סלע דאורייתא לבתר דאוסיפו

עילאויא ארבעה זוזי דאינון ארבעה דינרי בלשון משנה דאינון מ"ח פונדיונות. אישתכחא פרוטה לפום הדין מיניאנא אחד מקצ"ב לדינר זהב. והם הכי אשכחן לרב יהודאי גאון דאמר לענין חמש סלעים שלבן והני חמש איסתירי הויאן עשרין מתקאלי דהוון כ"ח זוזי ופלגו זוזא ופלגו דנקא בהני זוזא דידן דעשרה שבעה. ואשכחן משמיה בנוסחא אחרינא (הלכות פסוקות הלכות זכויות) לישנא אחרינא אמר בה הכי סלע בכמה האוי תלתא ותילתא, כמה הוו להו חמש סלעים שיתסר ותרי תילתי דהאוו כ"ד בציר דנקא בזוזי דידן, אוסיף עילויהו חומשא מלגיו שכל הפודה הקדש מוסיף חומש הוו להון כ"ח ופלגא ופלגו דנקא. ואשכחן לרבואתן בתראי דאוקימו פרוטה חדא מן מאתן וארבעין בזוזא מזוזי דטיאעי, אישתכח סלע דאורייתא תלתא זוזי ותילתא בזוזא דטיי, וקשו לן הני טעמי טובא ובעינן למיקם על בירויהון מקמי מרן.

עייננא במאי דכתבתון, ודאי שקל הקודש עשרים גרה דהוא דנקא דדהבא והואי מן מתקאלי דשדנג תלתא ותילתא, והוסיפו עליו שתות מלבר דהוא חומשא מלגיו הוה ארבעה מתקאלי. פדיון הבן בחמישה מתקאלי מהני דכל חד מנהון ד' מתקאלי שדנג, האוו בזוזי דטיאעי כ"ח ופלגא ופלגא דנקא דהון תלתין זוזי מן זוזי דכל עשרה שבעה בציר חד (מ"ג) מתקאלא דשדנג. וחמשה שקלים דשל קדש בלא תוספה האוו שיתסר מתקאלי שדנג וארבעה דנקי, והינו דכד שדר ליה רב אשי לרב אחא בריה דרבא י"ז מתקאלי שלח ליה אהדר לי מיניהו תרי דנקי דאינון תולתא שלח ליה רב אחא בריה דרבא את צריכת לשדורי לי תלתא מתקאלי אחריני דניהוו עשרין מתקאלי דהא אוסיפו על המידות שתות. אבל מאי דאשכחתון דהאי טופיאנא משום שכל הפודה הקדש מוסיף חומש לאו טעמא הוא, ולית לפדיון הקדש הכא עסק, ודאי שתותא מלבר חומשא מלגיו הוא אילא משום דהוסיפו על המידות מן יומי דיחזקאל הנביא, מדרב חסדא דדרש והשקל עשרים גרה, ויהב פראטא ששים שקלים, כ' שקלים כ"ה שקלים עשרה וחמשה שקל, ושויה לכוליה מנא, וקם לן דמנא כ"ה מתקאלי האוי בשקל הקדש דהאוו (חמשה) [ארבעה] מתקאלי שדנג מן שמעתא דהלוקח דעוד שאלו (זכויות' ע"ה) ותמן מפריש לה למילתא, ויחזקאל קא יאהיב פראטיה שיתין ומשוי ליה מנה והאוי (ד"מ) [ר"מ] מתקאלי דשדנג, שמע מינה תלת, שמע מינה מנה של קדש כפול היה, [ו]משום דמנה דעלמא [ק'] מתקאלי שדנג והוה מיבעי למיהוה מנה של קדש ק"ק שדנג, מדקא משוי ליה קק"מ שמע מינה הוסיפו על המטבע שתות, ושמע מינה דהוה שתותא

מלבר, משום הכי הוה פדיון הבן עשרים מתקאלי ששדנג. ומאי דאקשיתון בפרוטות דאשכחתון פרוטה אחד מקצ"ב לדינר שלזחב, ודאי למאן דאמר פרוטה אחד משמונה באיסר האוי דינר קצ"ב, אילא כל דינר שתותיה מעה, ופלגא דמעה פונדיון, ופלגא דפונדיון איסר, ואית ליה פרוטה ופרוטות עיקר דילהון מן נחאשא אינין דעאבדין פרוטות טבועות כל ל"ב מינהון במעה דכספא דהיא אחד מששה בדינר, והאיטלקי לא ידעינן השתא מאי מתקאליה. אבל מאי דכתבתון דאשכחתון לרבואתא בתראיי פרוטה חדא מן ר"מ דוזא לא שמיע לנא אנחנא ולא ידעיננא טעמא, דפרוטה דשיער ר' סימאי בדורו שש באיסר דהוה חדא מן קמ"ד דוזא דהאוו חד מן כ"ד דמעה וחד מן ששה דאיסר, אבל דוזד מן הכין לא שמיע לנא. ודאדכרתון כתובת אשה, אנחנא לא ידעיננא אילא הני זוזי דטיאעי, דכתובת אשה דרבנן וליכא השתא בכולה בבל ולא במאי דחאזי לנא ולא לאבינו ולא לאבי אבינו דקא מגבי כתובה אילא כ"ה מהני זוזי דטיאעי, וכל אתרא נמי מן מתקאליה. ואם נשא אשה בארץ ישראל וגירשה בקפוטיקא אזלינן בתר שיעבודא להקל ואם נשא בקפוטיקא וגירשה בארץ ישראל אזלינן בתר גוביאנא להקל, משום שהתקינן שכל מעות יהו יוצאות בירושלם ואמרינן (כתובות ק"ע"ז) אמר ר' אבא מקולי כתובה שנו.

ספר האשכול (אלבק) הלכות חלה דף קכ"ה ע"ב

לרב שרירא. וששאלתם לפרש לכם אם יש משקל לגרוגרת ולזית ולכותבת ושאר שיעורים במשקל כספים של ערביים, ופירשתם שמר רב הילאי גאון ז"ל פירש לכם משקל ביצה ששה עשר כסף ושני שלישי כסף, ואם אין לשאר משקל מאי טעמא ביצה יש לה משקל.

הו יודעים שאין לאלו שיעורים משקל כסף לא במשנה ולא בתלמוד שלנו כל עיקר, ואלו בקשו לתת שיעור משקל מן הדינרים היו עושין מעיקרא, אלא שנתנו השיעור מקטנית ופירות שמצויין תמיד ואין לומר שנשתנו. וכך שנינו (כלים פ"ז מ"ו) כביצה שאמרו לא גדולה ולא קטנה אלא בינונית, ר' יהודה אומר מביא הגדולה שבגדולות והקטנה שבקטנות [ונומן למוך המים] וחולק את המים, אמר ר' יוסי מי מודיעני איזה גדולה ואיזה קטנה, אלא הכל לפי דעתו של רואה. ומפורש בתוספתא (כלים פ"ו ה"א) משים כוס מלא מים ומביא אוכלין שאינן בולעין ונותן לתוכן עד שיחזרו המים לכמות שהיו וחוזר וחולקן. הא למדנו משנה שלימה [שאין לצינה] משקל ידוע שלא להוסיף ושלא לגרוע, וסלקא

דעתין ר' יהודה ור' יוסי דקאמרי האיך משערים בביצה לא היו יודעין לקוץ לה משקל ידוע, וכי מר רב הילאי גדול וחכם מר' יהודה ור' יוסי היה, אלא כמתני' עבדינן הכל לפי דעתו של רואה, ומר רב הילאי הכין הות דעתיה, שהמשנה חייבה כל אדם לפי דעתו והרי פירש לכם מה שראה הוא לפי דעתו או מה שראו משלפניו ולמדוהו, אם חפצים אתם לעשות כמוהו ולסמוך עליו או על חכמים שלפניו ששערו כן לפי דעתם עשו, ואם לאו שערו אתם ולפי דעתו של רואה יעשה אם חסר אם יותר. וכן לענין כזית וכגרוגרת הרי פורש לכל אחד מהן בזו משנתינו (כלים פ"ז משנה ז' ח') לא גדול ולא קטן אלא בינוני, וגם הוא לפי דעתו של רואה, והאי דקצת רבנן שערו לפי דעתם ביצה ולא שערו כזית וככותבת וכגרוגרת משום דביצה תלויין בה מילי נפיש, קב וסאה ואיפה ועומר כולהון משתערין בביצה, לפיכך שערוה לפי דעתם, אבל הני שיעורים שבקינן לפי דעתו של רואה.

פירוש

ר' האי במשפטי שזועות כותב שהפרוטה היא רבע חצה, ומגיע לחשבון זה (בנוסחת ספרים אחרים) ע"י שכותב שהמעה היא 'דלנק' (ה'דאניק' הערבי), הפונדיון הוא 'קיראט', האיסקר הוא 'חצתין' או 'נלף' (שמות אלו אינם מתועדים כמטבעות. 'נלף' פירושו חצי בערבית), המסומס הוא 'חצה', הקונטרנק חצי חצה, והפרוטה רביע חצה. יחסים אלו אכן מתאימים ליחסים שנהגו בצבל לפיהם דירהם המטבע מחולק ל-12 קיראט ו-48 חצה. בדבריו בתשובה (תשובה"ג הרכבי סי' שפ"ו) מבאר ר' האי שאין כוונתו בדבריו אלו להשוות את הדינר שבגמרא לדירהם אלא רק לבאר את יחסי המטבעות.

בשאלה שנשלחה לר' שרירא ור' האי (תשובה"ג הרכבי סי' שפ"ו) הביאו השואלים את דעת ר' סעדיה גאון שאמר שמשקל האיסקר של הגמרא הוא "אחד מעשרים וארבעה ממשקל זהוב של ישמעאלים", והפרוטה היא שווי כסף במשקל אחד מקל"ב "מן מתקאל דינאר אלערב". והיינו שנקט שהדינר של הגמרא שווה ל'מתקאל דינאר אלערב' (ואכן כך מפורש גם בסידור רס"ג, עיין בדבריו לעיל וצמה שכתבנו שם צביאור דבריו). והקשו השואלים על דבריו מדברי ר' האי הנ"ל במשפטי שזועות שעולה מהם שהדינר של הגמרא משקלו כמשקל הדירהם. ועוד הקשו השואלים על שתי שיטות

אלו מדברי ר' שרירא בתשובה לבני פאס שכתב ששיעור האיסור האיטלקי (וממילא הדינר של הגמרא והשקל) איננו ידוע.

והשיבו ר' שרירא ור' האי שאכן שיעור האיסור האיטלקי איננו ידוע, ואף בדורות הגאונים שלפניהם לא הכירוהו וניסו להציא מטבע איסור מאירופה כדי לשקלה (מעשה זה נ"ע כיוון שהאס הפסיק להיטבע כבר באמצע תקופת האמוראים). והסביר ר' האי שדבריו במשפטי שבוועות אינם מתייחסים למשקל מסויים אלא רק ליחס המטבעות. וכתבו ר' שרירא ור' האי שהם אינם יודעים את מקורו של רס"ג שהשווה את הדינר של הגמרא למתקאל דינאר אלערב, וגם אינם יודעים לפי איזה שיעור של המתקאל דינר רס"ג כיוון שהשיעור משתנה בין המדינות, ואם דינר על השיעור שצמדינה מסוימת מניין לו לסמוך דווקא על מדינה זו. ובסוף דבריהם נראה שהם צאים להוכיח ששיעור הדינר של הגמ' קרוב יותר למשקל דירהם מאשר למשקל מיתקאל, אך לא הצנתי את דבריהם לאשורם.

אמנם, בתשובה אחרת (תשובה"ג הרכבי סי' ע"ג) שגם הרמב"ן מציא ממנה בשם תשובת ר' האי, נראה שר' האי מקבל את דברי ר' יהודה גאון ששיעור הדינר של הגמרא הוא במשקל 'מיתקאל', ונ"ע.

בתשובה אחרת (המוצאת באשכול הל' חלה) מתייחס ר' שרירא לשיעור צינה שהציאו השואלים בשם ר' הילאי גאון שהוא שישה עשר כסף ושני שליש כסף, וכותב שאין זה עיקר השיעור, אלא עיקר השיעור נאמר לפי דעתו של רואה, והשיעור שכתבו השואלים בשם ר' הילאי הוא 'דעתו של רואה' של ר' הילאי או של רבותיו שקיבל מהם, ואם ירצו יכולים לסמוך עליו, ואם ירצו יכולים למדוד בעצמם (בניגוד לדברי ר' נטרוניא גאון, בנו של ר' הילאי, שכתב שלמעשה אין למדוד לצד אלא יש לסמוך על השיעור האמור). ומשמע מדבריו כדברי החזו"א בקונטרס השיעורים (או"ח סי' ל"ט) שכתב שאין 'כצינה' גודל קבוע ובלתי משתנה, אלא על כל אחד לשער כצינה דינונית במקומו ובזמנו לפי דעתו וזהו השיעור המחייב עבורו (וציאר החזו"א שכתב זה ניתן לחכמים לקבוע דבר טבעי שעל פיו ייקבע השיעור, שאל"כ כאשר תאבד המסורת על גודל המידות של התורה הרי 'נפל שיעורא בצירא' ואי אפשר יהיה לדעת את שיעורי המצוות).

ולעיקר השיעור של ר' הילאי גאון, לא פורש בדברי השואלים על איזה 'כסף' מדובר, וגם לא פורש במשקל איזה דבר נאמר השיעור (שהרי שיעור צינה הוא שיעור נפח ולא משקל,

פירוש הגאונים לטהרות המובא בערוך

ונריך לדעת באיזה דבר שיערו את המשקל כדי למצוא את נפחו). ומדברי ר' נטרונאי גאון בנו שהציא שיעור זה, אף שלא הציאו בשם אביו, אפשר לפשוט שהמדובר על משקל מים, ומדברי כל הגאונים והראשונים ניתן לפשוט שהכוונה צ'כסף' הוא ל'דירהס'. וראה צביאורינו לעיל לדברי ר' נטרונאי גאון שלפי שיעור זה נפח הציצה הוא 49.35–51.7 סמ"ק.

פירוש הגאונים לטהרות המובא בערוך

הערוך ערך דרסה, מההקדמה לפי' הגאונים לטהרות המיוחס לר' האי גאון

אבל דם מגפתם ודמעת עינם וחלב האשה מטמאין טומאת משקין, ופירושו שלא יטמא מהן (עד שלש לוגין שהן) [אלא] רביעית רטל שהיא ביצה ומחצה.

...

ואף אם נגעו טמאין [את] המשקין ונפל(ו) מהן רביעית רטל (שהן) [שהוא] ביצה וחצי על אדם טהור פסלוהו לאכילת תרומה.

...

ומצורע מטמא בביאה כיצד, (שאין) [שאם] נכנס אדם עמו בבית אחד כשיעור אכילת פרס, ושיעורו ס"ו כסף וב' שלישי כסף פת חטין ולא פת שעורים.

פירוש

מדברי פירוש הגאונים עולה ששיעור ציצה הוא $16\frac{2}{3}$ כסף (ע"פ שיעור אכילת פרס לדין בית המנוגע שהוא ארבע צינים), ועולה עוד שלוג הוא שיעור ראטל. ולפי"ז נמצא שמאה כסף הם ראטל. וצפוטות נראה שה'כסף' המדובר כאן הוא דירהס ושיעור זה הוא כשיעור רב הילאי ורוב הגאונים, אך זה קשה כיוון שהראטל צבגדאד היה 130 דירהס או קצת פחות, ואולי בעל פירוש הגאונים לא היה מצבל.

רבינו חננאל (~ד'תש"מ - ד'תתט"ז)

מסכת עירובין דף פ"ב ע"ב

בא ר' יוחנן בן ברוקה לתת שיעור בעירוב בדבר ידוע ואמר מככר בפונדיון מד' סאין בסלע, פירוש, שיעור סאה ו' קבין (כ) שהן כ"ד רטל, והסלע (ו') [ד'] דינרים, (כמו) [ובשעה] שיהיה השער שבשוק ד' סאין בסלע נמצא סאה בדינר, וחשבון הדינר שש מעה כסף והמעה שני פונדיונין, נמצאו י"ב פונדיונין בדינר. וכבר היזכרנו למעלה כי סאה היא כ"ד רטל, [נמצא] כשתימכר סאה בדינר [נמצאו ב'] רטל בפונדיון, נמצאת ככר של עירוב [ב'] ריטלין, זהו ב' סעודות כל סעודה רטל. ר' שמעון אומר [שתי] ידות לככר מג' ככרות בקב הוי עירוב, נמצא שיעור הככר רטל ושליש, [ו] שתי ידות הן שיעור העירוב.

מסכת שבועות דף ל"ח ע"ב

הטענה שתי כסף וההודאה שוה פרוטה, פירוש שתי כסף שני מעין, פרוטה חצי חבה.

פירוש

מדצרי רבינו חננאל צעירוצין עולה שהלוג הוא ראטל, ויש להסתפק האם הוציא שיעור זה ממדידתו או שהיה קבלה צידו, ואם היה קבלה צידו יש לעיין האם מקור קבלה זו ומקור קבלתו של רש"י שהלוג הוא ליטרא הוא אחד.

באופן כללי לא נשתמר מידע לגבי המשקלות במגרז בתקופה זו, אך עיין להלן מדצרי הרי"ף וצמה שכתבנו צביאורנו שם, והעולה מן הדברים ששיעור הראטל בקירואן היה 144 דירהס אל כייל שהם 393.12–420.48 גרם, כשהמסתבר הוא 420.48².

ונראה מדצרי רבינו חננאל ששיעור לוג הוא נפח של ראטל חטים ולא של ראטל מים, וא"כ שיעור הביצה הוא נפח 65.52–70.08 גרם חטים, וכ-25% יותר מכך במים, תלוי במשקלם הסגולי של החטים שכיוון אליהם רבינו חננאל (אלא אם נאמר שצאמת כוונתו שהלוג הוא נפח ראטל מים למרות שדצריי הם להדיא על חטים, וכמו שנקטנו לגבי דצרי ר')

² יש להעיר ששיעור זה איננו מתאים לשיעור הליטרא של זמן רש"י, אך מתאים לשיעור הליטרא של המלך קארל הגדול שממנו השתלשלו משקלי הליטרא באירופה.

ישראל הישראלי בספר מנחות זמניות ציבוריות (לדבריו). ונראה שסובר רבינו חננאל כשיטת הלל"ח והחזו"א שיש למדוד את שיעורי הנפח לפי אלצעיים על אלצעיים ברום אלצעיים וחלי וחומש אלצע, כיוון שלא מסתבר שהיו במגרז צינים גדולות כ"כ.

בשיעור הפרוטה כותב ר"ח במסכת שבעות כשיטת הגאונים שהוא חלי חזה, ומסתיימת דבריו נראה שכוונתו לחזה שצמקומו. את שיעור החזה שצמקומו נראה שיש למצוא ע"פ דברי הרי"ף בעירובין במהדו"ק הכותב שמאה דינרים בקירואן שקלו ראטל שהוא 144 דירהס כיל, שלפי"ז נמצא משקל הדינר הערבי 3.93-4.2 גרם (תלוי ביחס בין הדירהס כיל למשקל ספרד, ומכאן נראה עוד ראה ליחס הגדול שם כדברי הרי"ף, שלפי"ז יהיו דברי ר"ח כאן קרובים מאד לשיטת הגאונים), ואם נניח שצדינר היו 96 חזה כצרוז מדינות האיסלאם יהיה משקל החזה 0.0410-0.0438 גרם, ומשקל הדינר של הגמרא כמשקל הדינר הערבי הנ"ל.

ר' יונה בן ג'נאח (~ד'תשנ"ב - ~ד'תת"כ)

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך האלף והיוד והפא

האלף והיוד והפא. "איפה ואיפה" (דברים כ"ה י"ד), מדה נקראת בלשון ערבי ויבה, והיא מכילה מן היבש ארבעת אלפים ושמונה מאות זוז [צמקור הערבי - דרהם] ומן הלח (שמונת) [שבעת - ע"פ המקור הערבי] אלפים ומאתים זוז. מצאתי זה בקצת הפירושים, [ומצאתי - ע"פ המקור הערבי] בקצתם מה שהזכרנוהו בה באות הבית בזכרנו אלפים בת יכיל.

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך הבית והתו

"אלפים בת יכיל" (מלכים א' ז' כ"ו), הבת והאיפה הם שתי מידות שוות כמו שנאמר (יחזקאל מ"ה י"א) האיפה והבת תוכן אחד יהיה, אלא שהאיפה מדת היבש והבת מדת הרטוב, וכל אחד מהן עשירית החמר כאומרו (שם) מעשר החמר הבת ועשירית החמר האיפה אל החמר יהיה מתכונתו. ומשקל מה שמודדין בכל אחת מהן שבעת אלפים זוז [צמקור הערבי - דרהם] ומאתים זוז [צמקור הערבי - דרהם].

ר' יונה בן ג'נאח

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך ההא והייד והנון

וענין אחר, "ושמן שלישית ההין לרס את הסלת" (יחזקאל מ"ו י"ד) הוא שם מדה מחזקת אלף ומאתים וזו [זמקור הערצי - דרהם כילא. ונוסף שם (מוצא מרגומו) - ותרגמו בו קסט].

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך החת והמם והרש

"חמר שעורים" (ויקרא כ"ז ט"ז), מדה מכילה משקל שניים ושבעים אלף וזו [זמקור הערצי - דרהם], והוא הגדול שבמידות בני ישראל.

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך הכף הכפולה והריש

"ככר זהב" (שמות כ"ה ל"ט, ועוד) משקל שהוא שלשת אלפים שקל בשקל הקדש [זמקור הערצי - מתקאל אלעבראניה], והוא עשרת אלפים זהב בשקלי הערב [זמקור הערצי - מתקאל ערבייה]. ושקלי הקדש [זמקור הערצי - ואלמתקאל אלעבראניה] עשרים גרה [זמקור הערצי נוסף - והי עשרין דאנק], ואלה הגרות גרות השקלים האלה לא גרות הזוזים [זמקור הערצי - והדי אלדואנק דואנק אלמתקיל לא דואנק אלדראהם. ונוסף שם (מוצא מרגומו) - כזה ראיתי אך נפלא בעיני שלא כבד על המלכים לשאת עטרה במשקל כזה על ראשם כאשר נאמר ויקח את עטרת מלכם מעל ראשו ומשקלה ככר זהב (שמואל ב' י"ז ל') ולכן לא אחשוב הביאור הזה נכון אף על פי שראיתי בקצת הפירושים כי הככר מאה ליטרין [זמקור הערצי - רטל].

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך הלמד והואו והגימל

"ולג אחד שמן" (ויקרא י"ד י'), הוא מדה סבלת משקל מאה זוזים [זמקור הערצי - דרהם כילא], והיא הקטנה שבמידות ישראל.

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך הלמד והתו והכף

"ולתך שעורים" (הושע ג' ז') הוא חצי החמר, ומשקל מה שמכיל ששה ושלשים אלף וזו [זמקור הערצי - דרהם]. ובלשון הערבי קורין לו פאלג [כן ראיתי למפרשים, וראיתי בבאורים ערביים כי פאלג אחד משמנה בקפיו במשקל בגדאד - ע"פ המקור הערצי]

ר' יונה בן ג'נאח

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך המם והנון וההא

והביא רבי יהודה "המנה יהיה לכם" (יחזקאל מ"ה י"ז) עם "ואתה תמנה לך חיל" (מלכים א' כ"ה) ואיננו מענינו, כי ענין תמנה לך והדומה ספירה ומנין, וענין המנה יהיה לכם משקל ידוע כמו שאתה אומר ליטרא [צמקור הערצי - אלרטל], וקבוצו "שלשת מנים זהב" (מלכים א' י"ז) "וכסף מנים אלפים" (נחמיה ז' ע'). והנה אתה רואה שהוא משקל ידוע, וכבר פרשו בו שהוא ליטרא [צמקור הערצי - רטל]. ורבותינו ז"ל רוצים באמרם מנה ק' וזו [צמקור הערצי - דרהם], והוא מה שאמרו בתולה כתובתה מאתים ואלמנה מנה.

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך הסמך והאלף

הסמך והאלף. "סאה סלת בשקל וסאתים שעורים בשקל" (מלכים ז' א'), הסאה היא מדה מכילה מן הלח אלפים וארבע מאות וזו [צמקור הערצי - דרהם] (גדולים שנקראים בלשון ערבי - הוספת המתרגם ר' יהודה אבן תיבון) כיל, ומן היבש אלף וארבע מאות.

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך העין והמם והרש

"עמר לגולגולת" (שמות ט"ז ט"ז) "והעמר עשירית האיפה הוא" (שמות ט"ז ל"ו), מדה מכילה משקל שבע מאות ועשרים וזו [צמקור הערצי - דרהמא], והוא העשרון.

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך העין והשין והרש עוד

"ועשרון סלת" (שמות כ"ט מ'), [מדה - ע"פ המקור הערצי] משקלו [שבע מאות ועשרים - ע"פ המקור הערצי] וזו [צמקור הערצי - דרהמא], ועליו נאמר "והעמר עשירית האיפה הוא" (שמות ט"ז ל"ו).

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך הקוף והבית

הקוף והבית. "הקב דביונים" (מלכים ז' כ"ה), מדה שמכילה משקל ארבע מאות וזו [צמקור הערצי - דרהם].

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך השין והקוף והלמד

ודע כי שקל הקודש שעורו שלשה זהובים [צמקור הערצי - מתאקיל] ושליש [מתקאל - ע"פ המקור הערצי] ערביים, מפני שאמרו (נכורות נ' ע"א) אמר רבא סלעא דאורייתא תלתא ותלתא דכתיב עשרים גרה השקל ומתרגמינן עשרין מעין סלעא.

פירוש

את כל מידות הנפח מחשב ר"י בן ג'נאח לפי שיעור הג'אונים (שיעור ר' הילאי גאון) שהרביעית היא 25 דירהם (מים, ראה להלן), ובכמה מקומות כותב שהכוונה היא לדירהם כ"ל. ר' יהודה אבן תיבון תירגם בכל מקומות אלו את ה'דירהם' ל'זוז', ורק במקום אחד שכתב ר"י בן ג'נאח 'דירהם כ"ל' תרגם ר' יהודה אבן תיבון ל'זוזים גדולים שנקראים בלשון ערבי כ"ל'. מחמת זה טעו בדבריו האחרונים והצינו ששיטת ר"י אבן ג'נאח היא שהרביעית היא 25 זוז של הגמרא, אמנם מהמקור הערבי מוכח שאין זה נכון וכוונתו לדירהם כדברי הג'אונים.

בדבריו על האפיפה והצת מציא ר"י בן ג'נאח שתי שיטות שמאל צ'פירושים', שיטה אחת סוצרת שהאפיפה שהיא מידת יבש מכילה מן היבש 4800 דירהם, ורק מן הלח היא מכילה 7200 דירהם (שהם שלש סאין ע"פ חשבון 25 דירהם צרביעית), ושיטה שניה סוצרת שהאפיפה והצת מכילות שתיהן 7200 דירהם, אפיפה ציבש וצת בלח. ונראה לפרש ששתי השיטות מודות שהאפיפה והצת הן מידות של שלש סאין כדאיתא בגמ' (מנחות דף ע"ז ע"א), ושהסאה מכילה משקל 2400 דירהם בלח, אלא שהשיטה הראשונה סוצרת שמידת האפיפה היתה זהה לחלוטין למידת הצת, ושתייהן הכילו שלש סאין שהם 7200 דירהם בלח ו-4800 דירהם ציבש שמסקלו קל צשליש מהלח, והשיטה השניה סוצרת כשיטת רצינו תם המוצאת באורחות חיים שדצר יבש יש למדוד בגודש המוסיף שלישי, ולכן את מדת האפיפה המיוחדת למדידת יבש עשו באופן שהיא כצר כוללת בתוכה את הגודש ולכן מידתה היא 7200 דירהם ציבש שהם 10,800 דירהם בלח. ומכאן ראה שכצר בזמן הג'אונים היתה שיטה שדצר יבש נמדד בגודש, ונסתייע ביאורנו לדברי רס"ג, עיי"ש.

אך קשה שמדצרי הר"י בן ג'נאח לגבי איפה יולא שהיבש קל בשליש מהלח, ומדצרי לגבי סאה יולא שהיבש קל ביותר מ-40% מהלח. אמנם ע"ס קביעה זו שיבש קל מהלח במידה קבועה תמוהה מאד כיוון שלכל יבש משקל שונה. ו"ע.

בשיעור השקל כותב ר"י בן ג'נאח כדצרי הגאונים שמשקל השקל לפני ההיסוף הוא 3 מיתקאל ושליש, והיינו שמשקל הדינר של הגמרא הוא כמשקל המיתקאל הערבי.

ובעניין המנה כתב שכבר פירשו זו שהוא ראטל, אך כותב שהמנה שצדצרי חז"ל הכוונה היא למאה זו, ומוכח מדצרי שהמנה שצדצרי חז"ל איננו ראטל אלא מאה דירהס, והמנה שעליו פירשו זו שהוא ראטל הוא המנה המוזכר בכתוב. ונראה שאין כוונתו כאן לראטל הערבי כמו שאין כוונתו כאן לדירהס הערבי (שהרי הזו הוא משקל מיתקאל ולא דירהס), אלא צ'ראטל' כוונתו ל'ליטרא' של הגמרא, וצ'דירהס' כאן כוונתו לדינרים של הגמרא (שלא כדצרי במידות הנפח ש"ס פירש כמה פעמים 'דירהס כיל' ומוכח שכוונתו לדירהס הערבי). ונראה מזה שקיבל שהמנה הוא ליטרא כמו שקיבלו גם רש"י ו'פירוש רבינו גרשום', אלא שפירש שקבלה זו לא נאמרה על המנה של חז"ל שהוא מאה דינרים אלא על המנה שבכתוב.

את תרגום שיעורי הנפח של הר"י בן ג'נאח קשה לדעת כיוון שלא נשתמר מידע (עד כמה ש"די מגעת) על המשקלות בספרד בתקופה זו, וגם נראה מדצרי הרי"ף ור' שמואל הנגיד (המוצא בספר העתים) ששיעור ה'דירהס כיל' איננו משקל שנהג בספרד ע"מ, אך ראה מה שכתבנו צביאורנו לדצרי הרי"ף שנראה שמשקל זה שקל 2.73–2.92 גרם, וקרוצ לכך נראה גם מתרגומו של ר' שלמה פרחון לשיעורים שצספר השרשים (ראה צביאורנו לדצרי), ולפי"ז נמצא נפח הצינה לדצרי הר"י בן ג'נאח 45.5–48.66 סמ"ק.

ולגבי שיעור השקל, אף שלא נשתמר מידע על המשקלות בספרד כנ"ל, וגם א"א להוכיח את משקל המיתקאל ממשקלי הדינרים כיוון שהדינרים בתקופת ר"י בן ג'נאח לא נטבעו במשקל אחיד, מ"מ אפשר להניח שמשקל המיתקאל בספרד לא היה שונה בהרבה מהמשקל התיקני, ומשקלו נריך להיות בין 4 ל-4.4 גרם, וא"כ משקל השקל לפני ההיסוף הוא 13.33–14.66 גרם, ולאחר ההיסוף הוא 16–17.6 גרם.

רבינו נסים גאון (~ד'תשנ"ה - ~ד'תתכ"ה)

ספר המפתח עירובין דף פ"ב ע"ב

וכבר פירשו הגאונים ז"ל כי שיעור הביצה משקל (י"ג) [י"ז] כספים פחות שלישי מכספים של ארץ ישראל, יעלו בו' ביצים ק' כספים, נמצא בקב משקל ת' כסף.

פירוש

רבינו נסים מביא את שיעור הגאונים שמשקל הביצה 16 כספים ושני שלישי, וכותב ששיעור זה מ'כספים של ארץ ישראל. ודבריו אלו ז"ע רב, דכל המביאים את שיעור זה כותבים שהוא ככספים של צבל, ועוד, שהכספים של ארץ ישראל בזמנו היו גם הם דינרים והדירהמים ככלל העולם הערבי (ונראה פשוט שאין לומר שכוונתו לדינר כורי כמו שהצינו חלק מהאחרונים, שהרי דינר זה לא מכונה בשום מקום 'כסף של ארץ ישראל', ואם היתה כוונתו אליו היה כותב 'דינר כסף' או כותב שהשיעור הוא ארבעה סלעים ושמות וכדו'), ועוד, שבמאמר על המידות והמשקלות לר' יוסף אבן עקנין (פרק ז') הביא מדברי רבינו נסים לעניין שיעור חלה שהביצה היא י"ז דרהם פחות שלישי. והגר"ח נאה כתב שנראה שיש להגיה ישמ' (ישמעאל) במקום ישראל, וכוונתו לדירהם הערבי, וכתב כמה אפשרויות להסביר איך נולד השיבוש (יש גם לזכור שהחיבור מתורגם מערבית, וזה הופך את אפשרות השיבוש לסבירה בהרבה). ואם דבריו נכונים, מסתבר שהציטוי 'כספים של ארץ ישמעאל' הוא תרגום מערבית של 'דירהם אלערב'. ואולי אפשר ליישב בדוחק את הגירסה שלפנינו ולומר שכוונתו היתה שיש לשער בדירהמים של השושלת הפאטמית ששלטה באותו הזמן בארץ ישראל, ולא בדירהמים של האמירים הזירים ששלטו בקירואן. וז"ע.

עוד יש לדון האם כוונת רבינו נסים בשיעור זה הוא למשקל מים בנפח ביצה או למשקל קמח בנפח ביצה, ובפשטות נראה שכוונתו למשקל קמח ממה שנתן שיעור זה לעניין שיעורי סעודה וחלה שהם שיעורי קמח ולא פירש שהשיעור הוא במים, אך ראה מה שכתבנו להלן בביאורנו לדברי ר' ישראל הישראלי בספר מלוות זמניות שאף שמשמע להדיא שנתן שיעור משקל לקמח מ"מ נראה שכוונתו למשקל מים בנפח הקמח וע"כ שיכול היה לסמוך על כך שהלומדים יצינו שלזה הכוונה, וא"כ אפשר שה"ה כאן

הרי"ף

כוונת רבינו נסים למשקל מים שנפח ציפה, וסמך על כך שהלומדים יצינו זאת. וראה עוד צביאורנו לדברי רס"ג מה שכתבנו שם.

הרי"ף (~תשע"ג - ד'תתס"ג)

הלכות הרי"ף קידושין דף ו' ע"א מדה"ר

תניא שש מעה כסף דינר מעה ב' פונדיונין פונדיון שני איסרין איסר שני מסמסין מסמס שני קונטריקין קונטרק שתי פרוטות נמצאת פרוטה אחת משמונה באיסר האיטלקי, ושיעורה חד ממאה ותשעין ותריין בוזא דשדנג, והוא דינר זהב של ערביים, נמצאת פרוטה ע"פ השיעור הזה חצי חבה לפי שדינר של זהב ששה ותשעים חבה.

הלכות הרי"ף עירובין דף כ"ז ע"ב מדה"ר - מהדורא קמא (ע"פ ספר העתים וארבעה כתי)

הלכך, כד הויין שמונה סעודות בקב, והקב יש בו ארבע מאות וזו גדולים שהן ארבע מאות דינרים, נמצא הקב ארבע ליטרין (נפח העמים - ריטלין), כל ליטרא מאה וזו [נשלשה כ"י נוסף - גדולים] שהן מאה דינרין, והמאה דינרין הן במשקל של ערביים שהיא (נכ"י אחד נוסף - משקל) אל קירואן (נשני כ"י - אלקרומן, ונראה שהוא ט"ס) קמ"ד (נשני כ"י - ק"מ, ונראה שהוא ט"ס) וזו כיל והן ליטרא. הויין שתי סעודות ליטרא קמח, ובכל סעודה חצי ליטרא קמח.

הלכות הרי"ף עירובין דף כ"ז ע"ב מדה"ר - מהדורא בתרא (ע"פ ספר העתים, הנדפס, ואחד עשר כתי)

הלכך, כד הויין שמונה סעודות בקב, והקב יש בו ארבע מאות וזו כיל (כן הגירסה נספר העמים ונשמונה כתי יד. ונכ"י אחד נוסף - כיל' הגירסה 'פירוש' במשקל קירואן', ונשני כ"י שנראה שהועתקו אחד מהשני או מאז משותף וכן נדפס הגירסה 'במשקל אל קירואן'), הויין שתי סעודות מאה וזו כיל, לכל סעודה חמשים וזו קמח דאינון חמשה ושבעים וזו במשקל ספרד.

קובץ גנזי ירושלים ח"א עמ' עא במהדורה החדשה (מתורגם ע"פ המקור הערבי)

אבל שתי סעודות שיעורם רטל קמח במשקל בגדאד, שהוא קמ"ד דירהם כיל.

אבל אם היו משמונה עשר ולמעלה יטול שתי סעודות שהם שני שלישי ליטרא של קמח במשקל בכלי.

פירוש

בקיודושין כותב הרי"ף שהפרוטה משקלה אחד מ-192 מ'זוזא דששדנג', וזה כשיטת ר' יהודאי גאון (ועוד גאונים) שהדינר של הגמרא משקלו 'זוזא דששדנג'. ומבאר הרי"ף ש'זוזא דששדנג' הוא דינר הזהב הערבי, ומשקלו 96 חזה. ממה שהרי"ף משתמש בציטוי 'זוזא דששדנג' למרות שזה לא היה שם הדינר במקומו, שהרי הוא נלך מיד להסביר שהכוונה היא לדינר הזהב הערבי, מוכח שמקור דברי הרי"ף הוא ר' יהודאי גאון (או זה"ג), וא"כ יש לדון האם כוונתו ד'דינר זהב של ערביים' לדינר הזהב שבמקומו ובא לתרגם את שיעור ר' יהודאי לבני המגרב, או שכוונתו לדינר הזהב שהיה במקומו של ר' יהודאי ורק בא לבאר שזוזא דששדנג הוא דינר הזהב של הגאונים ולא הדירהם (שהוא המכונה 'זוז' דר"כ). ונראה לפשוט זאת מדברי הרי"ף בהלכות עירובין במהדור"ק שמתייחס ל'משקל של ערביים' ומפרש שהוא 'משקל אל קירואן', שנראה מכך שהציטוי 'של ערביים' לא מתייחס למשקלות מקומו של הרי"ף אלא למשקלות הגאונים (ראה דבריו להלן) והרי"ף נלך לפרש את שיעורם במשקלות הקרובות למקומו, וכן כשמציא הרי"ף בתשובה את שיעור זה הוא כותב 'במשקל בגדאד' (עירם של הגאונים) במקום 'במשקל של ערביים', וא"כ מסתבר שגם 'דינר זהב של ערביים' מתייחס לדינר הזהב של הגאונים. וכך מסתבר גם ממה שלא כתב בסתם 'דינר זהב שלנו' וכדו'.

בהלכות עירובין מבאר הרי"ף את שיעור הקב, ובספר העתים הציא שכתב את דבריו שם בשתי מהדורות. במהדורה הראשונה כתב שהקב הוא 'ארבע מאות זוז גדולים שהן ארבע מאות דינרים' שהם 'ארבע ליטרין (בספר העתים – ריטלין)' ו'והמאה דינרין הן במשקל של ערביים שהיא אל קירואן קמ"ד זוז כייל והן ליטרא', ובמהדורה בתרא חזר בו וכתב שהקב הוא 'ארבע מאות זוז כיל' (ראה להלן בעניין גירסאות אחרות בזה), וכתב שהמישים זוז הם חמישה ושבעים במשקל ספרד. וממה שבמהדורה בתרא הזכיר את משקל ספרד ובמהדורה קמא לא הזכירו רגלים לדבר שאת דבריו

הראשונים כתב כשעוד היה צמגרב, וחזרתו מדצרי היתה לאחר שכבר הגיע לספרד. וכדצרי צמהדו"ק כתב הרי"ף גם בתשובה הנדפסת בקובץ גנוי ירושלים ח"א עמ' ע"א צמהדורה החדשה (ושם נדפסה בלא שם מחברה, אך הרי"ף עקנין מלטט אותה כדצרי הרי"ף), וכדצרי צמהדו"ק כתב בתשובה ח"א סי' שי"ב.

לציאור דצרי יש להקדים שלא נמלא (עד כמה שידי מגעת) מידע על המשקלות צמגרב וצאנדלוסיה בתקופת הרי"ף, לא על משקלם במידות זמננו וגם לא על היחסים ביניהם, ונריך לנסות להוסיף מידות אלו מתוך דצרי הראשונים.

מדצרי הרי"ף צמהדו"ק 'ארבע מאות זוז גדולים שהן ארבע מאות דינרים' וכן מכך שחזר בו ואמר שהקב הוא ארבע מאות זוז כיל, נראה שקבלה היתה ביד הרי"ף שהקב הוא ארבע מאות זוז ורק ספק היה לו מהם אותם זוזים, שבתחילה פירש שהם 'זוז גדולים שהן דינרים', ולבסוף חזר בו ופירש שהם 'זוז כיל' דהיינו דירהם אל כיל, שאם לא נגיד כך אלא שכתב שיעורים אלו ממדידתו קשה מדוע לא כתב בפשטות 'ארבע מאות דינרים', וכן לא מתקבל על הדעת שצמדידתו הראשונה מלא שהשיעור הוא ארבע מאות דינרים וצמדידתו השניה מלא שהשיעור הוא בדיוק אותו המספר אלא שהוא בדירהמים ולא בדינרים. וממה שהרי"ף דצצרי צמהדו"ק מתייחס למשקלים בקירואן (שמרצה כאשר הרי"ף היה כצן 44) נראה שמקורו הוא מדצרי רצינו חננאל שהיה תושב קירואן ולכן ציין צמשקל שמסר רצינו חננאל, שאל"כ לא מובן מדוע ציין צמשקל שלא היה משקל מקומו, וכ"ש אם נניח שהרי"ף כתב את הלכותיו בצגרותו לאחר שקירואן כבר חרבה. אמנם יש לדחות בדוחק שאולי 'משקל אל קירואן' היה משקל שהיה מפורסם בכל ארצות המגרב ולכן הרי"ף העדיף לצייין את דצצרי צו. אך הנראה יותר לומר שעצם שיעור ארבע מאות זוז לקב היה שיעור מפורסם, שהרי זהו שיעור שישה עשר זוז ושני שליש לצינה הנמלא דצצרי כל הגאונים, רק שהסתפק הרי"ף האם זוזים אלו הם דינרים או דירהמים וכן הסתפק מהו משקלם של הדינרים או הדירהמים של הגאונים, וצמהדו"ק פשט את ספקות אלו ממה שמלא דצצרי רצינו חננאל בעירובין (ואולי גם בעוד מקומות שלא הגיעו לידינו) שהלוג הוא ראטל, שמזה הוכיח שהזוזים שכתבו הגאונים הם דינרים כיוון שידע הרי"ף ששיעור הראטל בקירואן הוא מאה דינרים שהם 144 דירהם כיל, ומזה גם פשט שמשקל הדינרים של הגאונים שוה לדינרים של קירואן ולכן כתב ש'המאה

דינרין הן צמשקל של ערביים שהיא משקל אל קירואן קמ"ד זוז כיל והן ליטרא' (פשוט שה' ליטרא' שכותב הרי"ף כוונתו לראטל, ובספר העתים גורס במקום אחד להדיא 'ריטלין').

צמהדו"צ חזר צו הרי"ף ופירש שהקצ הוא ארבע מאות 'זוז כיל' ולא 'זוז גדולים שהם דינרים', והיינו ששיעור ששה עשר זוז ושני שליט לצינה נאמר בדירה אל כיל, וזה כדברי כל הראשונים וגם אלו מהגאונים שלא סתמו דצריהם. ונראה שקיבל זאת צבואו לספרד מחכמיה, שהרי כך כתבו ר"י בן ג'נאח ור' שמואל הנגיד (מוצא בספר העתים) וכן מוכח מדברי הרי"ף גיאת, וצאמת צמהדו"צ רוצ כה"י לא גורסים 'צמשקל אל קירואן' אלא סתם 'זוז כיל', ואף שצדפוסים וצמעט כה"י כן גרסו זאת נראה שנוסף ע"י אחד התלמידים כיוון שצאחד מכה"י נוספה קודם לזה המילה 'פירוש'.

ונראה מדברי הרי"ף ור' שמואל הנגיד שמשקל ה'זוז כיל' לא היה משקל שנהג בספרד שהרי הוצרכו לתרגמו למשקל ספרד, ומדברי הרי"ף צמהדו"ק משמע שמשקל זה נהג צמגרצ³. וראה מה שכתבנו להלן צציאורנו לדברי ר' שלמה פרחון שיוצא מדבריו שמשקל הזוז כיל של ר"י בן ג'נאח הוא צאזור 2.65 גרם. וראה עוד להלן צציאורנו לדברי הרי"ף מיגאש שנראה מדבריו שהזוז צספרד שקל 1.82–1.95 גרם, כשהמסתצר יותר הוא 1.95 גרם, ולפי"ז אפשר לחשב את הזוז כיל מהיחסים שצדברי הרי"ף וצדברי ר' שמואל הנגיד למשקל ספרד, וייצא משקל הזוז כיל לפי היחס שצדברי הרי"ף (50 ל-75) 2.92 גרם, ולפי היחס שצדברי הנגיד (25 ל-35) 2.73 גרם. ועיין עוד להלן צדברי ר"י אבן עקנין שכותב צסם הרי"ף מיגאש שהדינר אלמראצטי הוא דירה וחצי כיל צקירוצ, ולפי"ז משקל הדירה אל כיל הוא 2.63–2.81 גרם, כשהמסתצר יותר הוא 2.81 גרם, שזה שיעור אמנעי צין השיעורים העולים מדברי הרי"ף ומדברי הנגיד (והיחס צין הזוז כיל למשקל ספרד העולה ממנו הוא יחס אמנעי של 36 ל-52), אלא שכיוון ששיעור זה הוא רק 'צקירוצ' אפשר שהשיעור המדוייק הוא כאחד משיעורים אלו. וראה עוד להלן צציאורנו לדברי שצלי הלקט שמהשוואת דברי

³ בתקופות ובמקומות מסויימים שימש הכינוי 'דירה אל-כיל' כדי להבדיל בין הדירה שצמד בבסיס מערכת המשקלות (תרגום 'דירה אל-כיל' הוא 'דירה המשקל') לדירה שעל פיו נסחרו או נטבעו מטבעות הדירה. ככל הנראה כך הוא גם במקרה זה, מכיוון שמשקל דירה המטבע צמגרב היה קטן בהרבה, כפי שמוכח מדברי הרי"ף עקנין הכותב שהדירה במקומו שוקל 28 שעורות, וכן מדברי ר' אברהם בן הרמב"ם הכותב על יושבי המגרב ש'הדירה שלהם חצי דרהם'. כך נראה גם ממצא המטבעות צמגרב שמשקלם נע בסביבות 1.4–1.5 גרם.

חכמי ספרד הראשונים כפי שהם מוצאים בתשובה המוצאת בשבלי הלקט לדבריהם כפי שהם מוצאים באשכול בשם חכמי אספמיא עולה ג"כ כדברי הרי"ף שהיחס בין משקל ה'זוז כיל' למשקל הזוז בספרד הוא 1.5, וכן ראה לעיל בציאורנו לדברי ר"ח שרק לפי יחס זה יהיו דברי ר"ח בשיעור הפרוטה מתאימים לדברי הגאונים.

ונראה מפשטות דברי הרי"ף שדבריו נאמרו במשקל קב קמח ולא במשקל קב מים, ועיין לעיל שכן כתב ר' סעדיה גאון, וראה בציאורנו שם שהקשו שדבריו הם נגד קבלת הגאונים והראשונים שהציאו שיעור זה וחשבוהו למשקל מים, וכן שלדבריו ייאל שיעור הציצים למעלה מ-70 סמ"ק וזה לא מסתבר, ולכן כתבנו שיש לומר שרס"ג סבר שיש למדוד את הקמח בגודש המוסיף שליש מלצר, וחישב בשיעור קמח הקל בשליש מהמים ויאל זה בזה, או ש"ל שלמרות שכתב את שיעורו בהתייחס לקמח מ"מ כוונתו למשקל המים בנפח הקמח, וכמו שמאלנו בדברי מנורת המאור כמבואר בציאורנו לדבריו. ונראה שכך יש לתרץ גם בדברי הרי"ף.

ע"פ כל זה נמצא ששיעור הציצה לפי הרי"ף במהדו"ק הוא 70.12 סמ"ק, ושיעורה לשיטתו במהדו"ב הוא 48.69 סמ"ק.

ויש להקשות לשיטת הרי"ף ממ"נ, אם שיעור הציצים במקומו היה גדול א"כ איך פסק את השיעור הקטן, ואם היה קטן איך פסק את השיעור הגדול. ואפשר היה לומר ששיטת הרי"ף היא ששיעור הציצים הקובע הוא השיעור של הציצים שהיה בימי משה ואין שיעור הציצים שלנו לא מעלה ולא מוריד, אך זה קשה דא"כ נפל שיעורא צבירא וכטענת החזו"א. עוד אפשר לומר שהרי"ף סבר כדברי הלל"ח והחזו"א שיש לקבוע את שיעור הציצים ע"פ שיעור האלצעות שבגמרא (אלצעתיים על אלצעתיים ברום אלצעתיים וחזיוחומש אלצע), ובתחילה פסק שיש למדוד את האלצעות במקום הרחב, ולצסוף פסק שיש למדוד במקום הצר. עוד יש לתרץ שבתחילה סבר כדברי החזו"א והלל"ח שיש למדוד ע"פ אלצעות, ולצסוף פסק שיש למדוד ע"פ גודל הציצים. ועוד יכול להיות שבמגרז היו הציצים גדולות ובספרד הם היו קטנות יותר, אך לא מסתבר שבמגרז היו הציצים גדולות כ"כ (ומדברי הרשב"ץ נראה עוד להיפך מזה שהציצים במגרז היו קטנות יותר מבספרד, אלא שבין הרי"ף לרשב"ץ יש כ-400 שנים וספק אם אפשר להציא ראייה מדבריו לענייננו).

רי"צ גיאת (~ד'תש"צ - ד'תתמ"ט)

הלכות רי"ץ גיאת הלכות קידוש ח"א עמוד ו

וכוס של ברכה וקידוש, כדי רביעית. ורביעית שאמרו רביעית לוג, דהוי ביצה ומחצה. ושערו בימי רב הלאי שעור ביצה בינונית שעור ששה עשר כספים ושני שלישי כסף בכספים של בבל. נמצא [צינה] ומחצה דהיינו רביעית כ"ה כסף שהן ל"ה בכספים שלנו.

הלכות רי"ץ גיאת הלכות פסחים ח"ב עמוד צד

ושעור עסה, אמר רב (פסחים מ"ח ע"א) קבא מלוגנאה לפסחא וכן לחלה. והיינו חמשת [רבעים] קמח ועוד שהם מ"ג בצים (ושליש) [וחומש], וכל ביצה ומחצה משקל ל"ה בכספים שלנו. ומר רב האיי אמר כי חמשת רבעים ועוד קרובים למשקל ז' מאות כסף או יותר בכספים של בבל. ובהלכות, אין לשין עסה בפסח בכלי אחד אלא כשעור חלה מ"ג ביצים וחומש ביצה כי היכי דלא לייתי לידי חמוץ. אמר מר רב סעדיא שעור עסה בפסח עד כדי עומר לגלגלת דהיינו ז' מאות וכ' זוז בזוזים שלהם.

פירוש

רי"צ גיאת צהלכות קידוש מציא את שיעורו של ר' הילאי שהיין צנפח צינה משקלו שישה עשר ושני שלישי דירהם של צבל, ולפי"ז הרביעית כ"ה דירהם, וכותב צנפח משקל ספרד שיעור זה יונא ל"ה כספים. יחס זה למשקל ספרד נמצא גם בספר העתים צס ר' שמואל הנגיד, ושם מפורש שהכספים של צבל הם 'שקורין להם כספים כיל', והיינו דירהם אל-כייל, וא"כ מוכח שזו גם כוונת הרי"צ גיאת. והצין הרי"צ גיאת ששיעור זה הוא משקל מים (המשקל הסגולי של יין כמעט זהה לשל מים) כדצרי ר' נטרונאי גאון. וראה להלן צציאורנו לדצרי הר"י מיגאש שכתבנו שנראה מדצרי שהזון בספרד שקל 1.82-1.95 גרם, כשהמסתבר יותר הוא 1.95 גרם, ולפי"ז נמצא נפח הרביעית 68.17 סמ"ק, ונפח הצינה 45.45 סמ"ק.

צהלכות פסחים מציא רי"צ גיאת את שיעור זה, ומציא עוד את שיטת ר' האי שמ"ג צינים וחומש צינה "קרובים למשקל ז' מאות כסף או יותר צכספים של צבל".

ובהערות לספר האשכול מהדורת אלזק (ח"צ עמ' 57 הערה ה) כתב שנראה שהשיעור המדויק לר' האי הוא 702 דירה, שכן נמצא בתשובת הגאונים מהדורת ליק סי' צ"ו שתשעה קצין שיעורם כ"ז ליטרין של י"ג אוקיות, ואם אוקיא ככאן היא 10 דירה כמו שכותב האשכול הרי ששיעור מ"ג ביצים וחומש ביצה עולה 702 דירה (וראה מה שכתבנו להלן בציאורנו לדברי האשכול בהערה), וכן נמצא שיעור זה להדיא בתשובת הגאונים שבאשכול. ולפי"ז יהיה שיעור הביצה לר' האי שישה עשר דירה ורבע, אך לא מפורש בדברי ר' האי אם שיעור זה הוא משקל קמח או משקל מים. ומסתימת דברי רי"ף גיאת נראה שהוא שיעור מים כבשיטה הראשונה, וא"כ יהיה נפח הביצה לר' האי לפי שיעור ה'כספים של צל' העולה מדברי הרי"ף גיאת 44.36 סמ"ק, ואם נאמר שכוונתו למשקל קמח יהיה נפח הביצה כ-65–90 סמ"ק (כתלות במשקל הסגולי של הקמח שחישב ר' האי). אך ראה מש"כ לעיל בציאורנו לדברי ר' יהודאי גאון שמשקל הדירהם בצבל בזמן הגאונים היה 2.954–2.975 גרם, ולפי"ז יהיה נפח הביצה לר' האי 48–48.34 סמ"ק אם הוא מתכוון למשקל מים, ואם הוא מתכוון למשקל קמח יהיה הנפח 72–97 סמ"ק.

אח"כ מציא רי"ף גיאת את שיטת ר' סעדיה גאון ששיעור העיסה של עומר הוא 720 דירה, ועיין לעיל בדברי רס"ג שפשטות לשונו ששיעור זה הוא משקל קמח, וכן למד בדבריו ר"י אלמדארי (וכן משמע כאן בדברי רי"ף גיאת שהוא שיעור העיסה), ולפי"ז מובן מדוע הציא רי"ף גיאת את שיעור זה כשיעור נפרד למרות שגם לפיו יוצא שיעור ביצה שישה עשר ושני שלישי דירהם כבשיעור הראשון.

רש"י (ד'תת"א - ד'תתס"ה)

שמות פרק כ"א פסוק ל"ב

והשקל משקלו ארבעה זהובים, שהן חצי אוקיא למשקל הישר של קולוניא.

רש"י

שמות פרק כ"ה פסוק ל"ט

והככר של חול ששים מנה, ושל קדש היה כפול, מאה ועשרים מנה, והמנה הוא ליטרא ששוקלין בה כסף למשקל קולוניא, והיא מאה זהובים, כ"ה סלעים והסלע ד' זהובים.

מסכת עירובין דף כ"ט ע"א

עוכלא. שמינית של ליטרא, וליטרא הוא לוג.

מסכת בבא קמא דף ל"ו ע"ב

כסף צורי. הסלע ד' דינרין, והדינר משקלו זהוב, וכן קורין בקושטנטינא לזהוב דינר, והוא שנים ומחצה למשקל הברזל.

מסכת עבודה זרה דף י"א ע"א

שבעים מנה צורי. ... צורי - במשקל של צור, והוא כ"ה סלעים והסלע ד' דינרים, והדינר הוא משקל זהוב קושטנטינא.

מסכת בכורות דף מ"ט ע"ב

מנה של צורי. היוצא במדינת צור, דהסלע ד' זוזים והזוז כמשקל זהוב של משקל שני פשיטין ומחצה למשקל הברזל.

מסכת בכורות דף נ' ע"א

ליטרין. מנין דהיינו כ"ה סלעים.

פירוש

רש"י מצאח צכמה מקומות שמשקלו של הדינר הוא כמשקל 'זהוב', וצפירוש למסכת ע"ז הוא מפרש שזהוב זה הוא 'זהוב קושטנטינא'. כמו כן כותב רש"י שמשקל הזהוב הוא 'משקל שני פשיטין ומחצה למשקל הברזל', וכן שארבעה זהובים שוקלים 'חצי אונקיה למשקל הישר של קולוניא', ושמאה זהובים שוקלים 'ליטרא ששוקלין בה כסף למשקל קולוניא'. ויש ליישב את כל שיעורים אלו שיתאימו אחד לשני, כדלהלן.

קושטנטינא (קונסטנטינופול – Constantinopolis, כיום איסטנבול שבטורקיה) היתה צירת האימפריה הביזנטית, וזה הוטבעו רוב מטבעות הזהב הביזנטיים, ולכן ברור ש'זהב קושטנטינא' הוא זהב ביזנטי. ברוב ימיו של רש"י היו שני מטבעות זהב ביזנטיים, הסולידוס (Solidus) הוותיק ששקל כ-4.45 גרם וכונה היסטמנון (Histamenon), ומטבע חדש באופן יחסי (הואג בתחילת ימי רבינו גרשום והפך לנפוץ בתחילת ועוד יותר באמצע ימי רש"י) הנקרא טטרטרון (Tetarteron) ושקל כ-4.05 גרם. בשנת ה'תתנ"ב, שלש עשרה שנים לפני פטירתו של רש"י, בוטלו שני המטבעות הללו ובמקומם הונג מטבע ההיפרפירון (Hyperpyron) ששקל בדומה לסולידוס כ-4.45 גרם.

בעניין המשקלים שכותב רש"י, נראה שהכינויים 'משקל הצרזל', 'משקל הישר של קולוניא' ו'שוקלין זה כסף למשקל קולוניא' מתייחסים לאותו המשקל, כיוון ש'שני פשיטין ומחאה' לזהב שזהו השיעור שנתן רש"י לפי משקל הצרזל וזה ל'חצי אונקיה' לארבעה זהובים שזהו השיעור שנתן רש"י לפי המשקל הישר של קולוניא, שהרי האונקיה בארצות הנוצרים במרכז ובמערב אירופה הכילה בדרך כלל 20 פשיטים, וכן שיעורים אלו כמעט זהים לשיעור 'ליטרא' למאה זהובים שזהו השיעור שנתן רש"י לפי המשקל ששוקלין זה כסף בקולוניא, שהרי הליטרא בארצות הנוצרים במרכז ובמערב אירופה הכילה בדרך כלל 12 אונקיות שהן 240 פשוטים, ואם הפער בין שיעור הליטרא שהוא 240 פשוטים לבין שיעור 250 פשוטים שיוצא למאה זהובים לפי המשקלים האחרים מסבירים הראשונים בשני אופנים כמו שיצוה להלן. וכן הראצי"ה (המוצא בספר אסופות) צבואו לצאר את משקל השקל לפי רש"י מחשב לפי 'הפשיט של משקל הצרזל בקולוניא'.

בספר 'מדות ושיעורי תורה' פרק ל' וכן בספר מדות ומשקלות של תורה במבוא הבינו שמשקל זה שבו חשב רש"י הוא משקל המרק הקולוני המפורסם שהיה משקל בסיסי במערכת המשקלות של אירופה בימי הביניים וגם לאחריהם, שלפיו האונקיה היא כ-29.2 גרם, והמרק מכיל 8 אונקיות (ומ"מ הבינו שכוונת רש"י היא לליטרא של 12 אונקיות, למרות שליטרא כזו לא היתה קיימת במערכת משקל זו). כדצריהם מוכח שהבין גם הרמב"ן, וכן מסתימת דצריהם של רוב הראשונים שמדורו של הרמב"ן ואילך נראה

שהצינו שהכוונה היא לאונקיה קולוניה המפורסמת של זמנס. ולפי"ז יהיה משקל הדינר של הגמרא 3.64 גרם, והשקל 14.58 גרם.

אמנם, לפי הצנה זו נמצא שיש סתירה בדברי רש"י צין השיעור של זהוב קושטנטינא לדינר, שהוא כאמור לעיל 4.05 גרם או 4.45 גרם, לצין השיעור של שניים וחצי פשיטין לדינר שהוא כ-3.65 גרם. כמו כן, מדברי תלמידי רש"י אפשר שיש ללמוד שמשקל הצרזל של קולוניה איננו המרק הקולוני המפורסם, וכמו שנבאר.

על משקל הצרזל יש ללמוד מדברי תלמידי רש"י רצינו שמעיה ורצינו שמחה מוטררי. רצינו שמעיה משוה צין ה'ליטרא פלפלין' לצין ה'זקוק למשקל הצרזל', וכותב שהליטרא פלפלין שוקלת שני זקוקים של כסף שצכל אחד יש 14 דינרים (Shilling/Sol). מדבריו מוכח שצכל דינר למשקל הפלפלין יש 12 פשיטים כמקובל), ושזקוק למשקל הצרזל שוקל 8 פשיטים יותר מהזקוק של ליטרת הפלפלין, ולכן 'ליטרת הצרזל למשקל הצרזל' שוקלת 16 פשיטים יותר מליטרת הפלפלין. ממה שלא השוה ישירות צין ליטרת הצרזל לליטרת הפלפלין אלא השוה את זקוק הצרזל לזקוק הפלפלין ועל פי זה חישב את השוואת הליטראות נראה שליטראות הצרזל והפלפלין לא היו צנות השוואה זו לזו, אך הזקוקים כן. את מה שהליטראות לא היו צנות השוואה נראה שיש להסביר בכך שהליטרא לפי משקל הצרזל לא הכילה שני זקוקים של משקל הצרזל כמו שהליטרא פלפלין הכילה שני זקוקים לפי משקל הפלפלין, אלא הכילה 240 פשיטים כפי שמוכח מדברי 'תשובות הגאונים' שהציא ראצי"ה, ולכן רצינו שמעיה השווה רק את הזקוקים ולפיהם עשה השוואה לליטרת הפלפלין של ליטרת צרזל 'תיאורטית' המכילה שני זקוקים של משקל הצרזל, ואפשר שצזה מוסצרת הכפילות 'ליטרת הצרזל למשקל הצרזל', דהיינו ליטרת צרזל תיאורטית שמבוססת על הזקוקים של משקל הצרזל. ומדבריו שהזקוקים למשקל הצרזל ולמשקל הפלפלין הם צני השוואה נראה שיש ללמוד שהזקוק למשקל הצרזל הכיל 14 דינרים בדומה לזקוק הפלפלין.

רצינו שמחה מוטררי כותב צמחזור ויטרי סי' ע"ז שהמנה שהוא מאה זהובים השוקלים כל אחד שנים וחצי פשיטים שוקל 25 דינרים למשקל הצרזל, שזוהי 'ליטרא פלפלין שלנו'. מדבריו מוכח שהדינר למשקל הצרזל היה צן 10 פשיטים, צניגוד לחלוקה הרגילה של הדינר ל-12 פשיטים (אמנם מה שכותב ש'זוהי ליטרא פלפלין שלנו' איננו מתאים ליחס המצואר בדברי רצינו שמעיה, וראה מה שכתבנו צביאורנו לדבריו), ולפי"ז ולפי דברי

רבינו שמעיה נמלא שהזקוק למשקל הברזל היה צן 140 פשיטים. זקוק כזה (של 14 לומ שכל אחד יש 10 פשיטים) אכן נזכר באמנת בופארד משנת ה'מ"ב, שהיא אמנה שנחתמה בין מלך גרמניה לארכיבישוף של קולוניא בנוגע להטבעת מטבעות.

העולה מכל זה ש'משקל הברזל' של קולוניא איננו משקל המרק הקולוני המפורסם שהיה מחולק ל-160 פשיטים (8 אונקיות של 20 פשיטים כל אחת), ונ"ל שהראשונים המאוחרים יותר שהצינו שאלו משקלים זהים לא הכירו את משקל הברזל מחמת ריחוק הזמן או המקום. ולפי"ז אין סיבה שלא לזכור את שיטת רש"י כפשוט דבריו ולומר שמשקל הדינר של הגמרא הוא כמשקל הזהוב הציזנטי, ומזה נלמד את משקל הפשוטים. אלא שעדיין יש לזכור לאיזה זהוב מהזהובים שהוזכרו לעיל היתה כוונת רש"י, ועיין להלן בדברי רבינו שמעיה שכותב בשם רש"י ששמע מר' יעקב ז"ר יקר שמשקל הדינר של הגמרא הוא כמשקל זהוב השוקל 3.5 פשיטין, ונראה מדבריו שאלו אינם פשיטין למשקל הברזל אלא פשיטים למשקל הפלפלין שזקוק הכיל 168 מהם, ומכיוון שכתב שם שהזקוק למשקל הברזל שקל 8 פשיטים יותר מהזקוק למשקל הפלפלין וכבר ביארנו לעיל שזקוק זה הכיל 140 פשיטים למשקל הברזל הרי שהיחס בין הפשוטים למשקל הברזל אל הפשוטים למשקל הפלפלין הוא $176/140$, ולפי"ז משקל 2.5 פשיטים למשקל הברזל איננו כמשקל 3.5 פשיטים למשקל הפלפלין אלא פחות מכך וע"כ שר' יעקב ז"ר יקר שיער בזהובים אחרים כזדים יותר משל רש"י, וא"כ ע"כ נ"ל שרש"י שיער בטטרטרון הקל ור' יעקב ז"ר יקר שיער בהיסטמנון הכבד, שלפי"ז יונא היחס מתאים, שאם 3.5 פשיטין למשקל הפלפלין שוקלים 4.45 גרם כמשקל ההיסטמנון (דהיינו כל פשיט שוקל 1.27 גרם. וראה עוד מה שכתבנו בזה להלן בביאורנו לדברי ר' אשר מלוניל) נמלא ש-2.5 פשיטין למשקל הברזל שוקלים 4 גרם כמשקל הטטרטרון (ופחות מעט, אולי מחמת שרש"י הכיר מטבעות שחוקים קצת או שהוטעו בחסר). ועפ"ז נמלא שהשאלה באיזה דינר מהדינרים הציזנטיים יש לשער היתה צמחלוקת בין רש"י לר' יעקב ז"ר יקר, וכשיטת רש"י בזה כתבו גם רבינו אליקים ובעלי תשובת הגאונים שהציא הראצי"ה, וכן 'פירוש רבינו גרשום', וכשיטת ר' יעקב ז"ר יקר אפשר שקוצר גם הרוקח, ראה מה שכתבנו בביאורנו לדבריו.

ובענין מה שכותב רש"י בפירושו לשמות כ"ה שהמנה שהוא 25 סלעים הוא 'ליטרא ששוקלין בה כסף למשקל קולוניא', כבר הזכרנו לעיל ששיעור זה איננו מתאים

בדקדוק עם שיעור שניים וחצי פשיטין לדינר שהרי הליטרא היא 240 פשיטים וא"כ עולה לכל דינר 2.4 פשיטין ולא 2.5. ונראה שצקושיה זו נתקשו ב'פירוש רבינו גרשום' ולכן כתבו שהמנה הוא ליטרא וחצי אונקיה, וכן התקשה בזה ראצי"ה ולכן כתב שהדינר הוא 'שנים ומחצה למשקל הצרזל ופחות מעט'. ולפי דברי הראצי"ה יהיה משקל הדינר רק 3.84 גרם, שזה איננו כמשקל הזהובים הביזנטיים אלא אם נאמר שהזהובים הביזנטיים שהגיעו לידיהם של רש"י והסוברים כמותו היו שחוקים ביותר, וזה דוחק, ול"ע. ולהצנת הראשונים המאוחרים שרש"י מדבר על משקל קולוניא המפורסם יהיה משקל הדינר לפי דברי הראצי"ה 3.5 גרם. ויש להסתפק האם רש"י סובר כפירוש רבינו גרשום ומה שכתב שהמנה הוא ליטרא איננו בדקדוק, או סובר כפירוש ראצי"ה ומה שכתב שהדינר הוא שניים וחצי פשיטין איננו בדקדוק.

עוד נמצא בדברי רש"י שליטרא שצדברי הגמ' הוא לוג, וכן שליטרינ' הס מנין, ונמצא שמנה הוא לוג. וכיוון שמנה הוא מידת משקל ולוג הוא מידת נפח יש לעיין לפי איזה נפיפות חישב רש"י, והנראה שהוא לפי נפיפות המים כמו שמלאנו שחישבו הגאונים (עיין צדברי ר' נטרוני גאון וצולי הלקט), וא"כ נמצא ששיעור הלוג לשיטת רש"י לפי ביאורנו בשיטתו הוא 384 סמ"ק (אם רש"י סובר כפירוש ראצי"ה שהדינר הוא לא בדיוק שניים וחצי פשיטין, או אף אם סובר שהדינר הוא שניים וחצי פשיטין בדיוק והמנה איננו ליטרא בדיוק, אם נאמר שהלוג שזה בדקדוק לליטרא ולא למנה) או 400 סמ"ק (אם סובר כפירוש רבינו גרשום שהמנה הוא לא בדיוק ליטרא), והרביעית 96 או 100 סמ"ק בהתאמה. ולפי הצנת הראשונים שרש"י מדבר על משקל קולוניא המפורסם יהיה הלוג 349.8 או 364.38 סמ"ק, והרביעית 87.45 או 91.1 סמ"ק בהתאמה.

פירוש רבינו גרשום (מבית מדרשו של רבנו גרשום)

מסכת בבא בתרא דף פ"ט ע"ב

אבל עושה מדות גדולות וקטנות, כגון סאה, ותרקב, ג' קבין תרי וקב דהיינו חצי סאה, וחצי תרקב, כלי של סאה ומחצה, ורובע, היינו רובע הקב שהוא לוג

לקח טוב

דהיינו ליטרא, וחצי רובע, היינו חצי ליטרא, ותומן, שתי אונקי אחת מששה ברובע, [ע]וכלה, אונקיה וחצי שקורין בירדנק, והוא אחד משמונה ברובע.

מסכת בבא בתרא דף ק"נ ע"א

חמש רחלות גוזזות מנה מנה ופרס. שמכל אחת גוזזין משקל מנה ופרס, דהיינו ליטרא ומחצה, חייבין בראשית הגז.

מסכת חולין דף פ"ד ע"א

ומהו מנה, ליטרא וחצי אונקיא, מאה זוזי, וזוזי זה משקל זהוב.

מסכת בכורות דף מ"ט ע"ב

דינר זהב הוי ה' פשיטים למשקל הברזל, דינר כסף ב' ומחצה למשקל הברזל.

פירוש

צעניין המטבעות דצרי פירוש רצינו גרסום הס כדצרי רש"י, ראה מה שכתבנו שם, אלא שכותב שהמנה הוא ליטרא וחצי אונקיא (של 12 אונקיות בליטרא), וזוה סרה הקושיא מחשבון הדינר לחשבון המנה, ונמצא משקל הדינר של הגמרא 4 גרם לפי ביאורנו בשיטת רש"י, ו-3.64 גרם לפי הצנת הראשונים המאחרים בשיטתו.

עוד נמצא בדצריו שהלוג הוא ליטרא, וראה מה שכתבנו בדצרי רש"י לחשב את שיעורי הנפח עפ"ז.

לקח טוב (~ד'תת"י - ~ד'תת"פ)

שמות ל' י"ג

מחצית השקל בשקל הקודש. השקל שנים זהובים וחצי פחות תשעה שעורים. לפי ששלשים שקלים היא הרטל, והיו נותנים הרטל ששים איש, השקל שני אנשים, והרטל שבעים ושנים זהובים, וכשתחלק הרטל ששים זהובים לכל איש נשארו שנים עשר, וכשתחלקם לששים חלקים, כל זהב תשעים שעורים, ל"ב - אלף ושמונים שעורים, יבוא לכל איש מחצית השקל זהוב ושמנה עשרה

שעורים, תשעים ושמנה עשר הם מאה ושמנה: עשרים גרה השקל. הגרה אחד עשר שעורים.

פירוש

בעל ה'לקח טוב' כותב ששלים שקלים הם רטל (כוונתו לליטרא, וכדלהלן), וע"פ זה מחשב את שיעור השקל שהוא משקל 108 שעורים. אמנם לא פירש מניין לו עיקר הדבר ששלים שקלים הם רטל. ונראה שמקובל היה בידו שהמנה הוא ליטרא כמו שמאלנו גם בדברי רש"י (שכתב הרא"ש על שיטתו שנראה שקיבלה מרבותיו), שהרי שלשים שקלים של התורה לפני הייסוף (שכל אחד שלשה דינרים ושליש) הם מאה דינרים שהם מנה. עוד נראה פשוט שכוונתו לכסף טהור צמשקל רטל, אף שלא מציין זאת במפורש.

ולעצם חשבון, ממה שכתב שהרטל הוא 72 זהובים מוכח שכוונתו לליטרא של האימפריה הביזנטית, מקום מושבו, שהיתה מוגדרת כמשקל של 72 זהובים ביזנטים. בימיו של בעל הלקח טוב היתה ליטרא זו כ-319.5 גרם, וא"כ משקל הדינר של הגמ' הוא 3.195 גרם, ומשקל השקל לאחר הייסוף הוא 12.78 גרם. משקל השעורים היוצא מדבריו הוא 0.0493, ונראה שכוונתו למידת הגרעין הביזנטית (grana) ולא למשקל שעורים שקל צפועל.

ספר העתים (~ד'תתט"ו - ~ד'תתפ"ה)

סימן עה

שיעור הסאה ששת קבין שהן כ"ד ליטרין.

סימן עה - עו

וכתב הגאון ר' יצחק בהלכות דיליה (קידושין' ע"א מדה"ר) הלכך כד הויין שמונה סעודות בקב, והקב יש בו ארבע מאות זוז גדולים שהן ארבע מאות דינרים, נמצא הקב ארבע ריטלין כל ליטרא מאה זוז שהן מאה דינרין, והמאה דינרין הן במשקל של ערביים שהיא א"ל קרוא"ן קמ"ד זוז כייל והן ליטרא, הויין שתי

סעודות ליטרא קמח ובכל סעודה חצי ליטרא קמח. ... ובתר דכתבין האי ענינא דלעיל דכתב הגאון ר' יצחק בהלכות דיליה הלכך כד הויין שמונה סעודות בקב והקב יש בו ד' מאות וזו גדולים שהן ד' מאות דינרים נמצא הקב וכו' כל האי מימרא דכתבין לעיל, בתר הכי חזינן תשובה לגאון ר' יצחק דהדר ביה מהאי מימרא דכתב בהלכות, ואלו תורף דבריו באותו תשובה ובפרק כיצד משתתפין תמצא האי מימרא והקב יש בו ד' מאות וזו, ותמחוק להלן עד ת"ר ראשית עריסותיכם ותכתוב במקום המחק הכי וזו כייל מזון שתי סעודות מאה וזו כייל כל סעודה חמשים וזו קמח שבעין וחמשה וזו במשקל ספרד.

סימן קמא

והני מילי כולהו כבר דקדק אותן הנגיד בחיבורו, ואלה הן תורף דבריו ולי אית מרבנן דאמרי מאי רביעית רביעית הלוג, וכמה שיעור רביעית, הכי אסמיכו רבנן בתראי דהוי משקל כ"ה וזו במשקל וזוים שנוהגים עכשיו בבבל שקורין להם כספים כיל, שהן במשקל שלנו ל"ה וזו, והיינו ביצה ומחצה.

פירוש

זעל ספר העתים צסימנים ע"ה-ע"ו מציא את דברי הרי"ף רצו צעירוצין צמהדורא קמא ומהדורא צתרא, ראה לעיל צציאורנו לדברי הרי"ף צאריכות.

צסימן קמ"א מציא ספר העתים את דברי ר' שמואל הנגיד ששיעור רביעית לקידוש הוא "משקל כ"ה וזו צמשקל וזוים שנוהגים עכשיו צצצל שקורין להם כספים כיל", והיינו 25 דירהס אל-כייל. ודבריו צזה הם כדברי רי"ף גיאת, ראה מה שכתצנו לעיל צציאור דבריו.

רבינו שמעיה (~ד'תת"כ - ~ד'תת"צ)

פירוש ליוצר פרשת שקלים

והשקל עשרים גרה - עשרים מעין, מטבע שנקראת גרה. עשרים שקלים חמשה ועשרים עשרה וחמישה שקל המנה יהיה לכם (יחזקאל מ"ה י"צ צצינוי) - בין כולם עולים שישים שקלים, וכן יעלה לכם המנה של קודש. ואמרינן בבכורות (ה')

ע"ז) שמע מינה תלת, שמע מינה מנה של קדש כפול היה, ושמע מינה כשם שמוסיפין שתות על המידות כך מוסיפין על המשקלות שתות, וש"מ שתות מלבר, הרי מנה של חול כ"ה סלעים וכי כפלתה למנה של קדש תמצא בו חמשים סלעים, ואתא יחזקאל לאשמועין שמוסיפין על המשקלות שתות מנין (נ"א: כגון) על האבנים ששוקלין בהם כי הכי דאמרינן גבי מדות האיפה מדה ירושלמי יתירה על המדבריות שתות הוא הדין באבני משקלות שמוסיפין עליהן שתות מלבר אבל טפי לא פסידא דזבונא כדאיתא בב"ב (נ"ט ע"א) לעניין מדות, וחמישים סלעים (נ"א: שקלים) שהיו במנה של קדש עושין מאתים זהובים ואתא יחזקאל והוסיף עליהם י' סלעים היינו מ' זהובים כדי שתותא מלבר. ומה שחלק יחזקאל לשקלים דקרא עשרים שקלים חמשה ועשרים עשרה וחמשה ואינו כולל ששים שקלים בבת אחת, לפי שהן ליטראות של מדינה, חמשה ועשרים שקלים הוא ליטרא של פלפלין שלנו, דכ"ה שקלים עושים מאה זהובים ד' דינ' לכל סלע, שהדינר הוא הזהוב והוא הזוז שלשתן משקל אחד להם אלא שנשתנה המשקל לשלש שמות כמו ששינוהו בני המדינות איש ללשונו בארצותם (נ"א: במדינותם) בגוייהם, ומשקל זהוב ג' פשי' ומחצה, ג' מאות פש' לק' זהובים עושין כ"ה דינ', וק' מחציות נ' פש' והם ד' דינ' שלנו (וכ') [ונ'] פשיט', הרי כ"ט דינ' מדינה שלנו (וכ') [ונ'] פש' ששוקלין כ"ה סלעים, והליטרא פילפלין שלנו שוקלת כ"ח דינ', והם משקל שני זקוקי' של כסף שהזקוק שוקל י"ד דינר, והזקוק למשקל הברזל שוקל ח' פש' יותר משלנו {יה} י"ו פש' לשני זקוקים עודפים על שלנו, נמצא ליטרא הברזל למשקל הברזל כ"ט דינר וד' פש', זו היא ליט' שלנו, נמצא ליטרא שלנו כ"ה שקלים שכתב במקרא. עשרים שקלים הוא ליטרא שוטייל (נ"א: שוט בלעז) ששוקלין בהם בלומברדיאה בחשבון זה (נ"א: למקרא) לליטרא' והוא ליטרא של משי ושל בשמים כגון קומין ושאר בשמים שהיא לכ"ב דינר, וכשתוסיף עליה י"ו פש' למשקל הברזל כמו שהוספת על כ"ה שקלים תמצא בה כ"ג דינ' וד' פשיט' וכך עולים עשרים שקלים בצמצום, זו היא ליטרא' של בשמים ושל משי דלמריאה שלנו (נ"א: ליטרא') כ"ב דינ' ולברזל כ"ג דינ' וד' פשיט'. עשרה וחמישה שקל דקרא היא ליטרא של קושטנינאה מועטת מכולן בת י"ז דינר וחצי. ולכך חלקו הכתוב לששים שקלים הללו לפי מניין של מדינות בליטראות שלהן, כך שמע רבי בליטראות מפי רבו הזקן ר' יעקב ב"ר יקר וצ"ל וכך הביא הפייט פסוק זה להעמידך על משפטו של שקל אפי' של קודש שוה לשון (נ"א: זה של) חול וחציו הוא בקע לגולגולת.

פירוש

רבינו שמעיה כותב בשם רש"י ששמע מרצו ר' יעקב ז"ר יקר על משקלי המנה השונים המוזכרים ביחזקאל שהם משקלי ליטרות שונות הנהוגות בעמים שונים, ושיש להתאים זאת למשקלות הנהוגים באירופה ע"פ ההנחה שהדינר של הגמרא שוקל כמשקל זהוב השוקל 3.5 פשיטין. מתוך דבריו נראה שפשיטים אלו אינם הפשיטים למשקל הצרזל שמזכירים רש"י והסוברים כמותו הכותבים שהדינר של הגמרא הוא כמשקל זהוב השוקל 2.5 פשיטין למשקל הצרזל, אך למרות זאת אין אפשרות להשוות את שיעורו של ר' יעקב ז"ר יקר עם שיעורו של רש"י והסוברים כמותו כמו שציאורנו באריכות ציאורנו לדברי רש"י. וראה שם שכתבנו לבאר שרש"י ור' יעקב ז"ר יקר נחלקו באיזה זהוב יש לשער את הדינר של הגמרא, וששיטת ר' יעקב ז"ר יקר היא שיש לשער במטבע ההיסטמנון השוקל 4.45 גרם.

בגוף דברי רבינו שמעיה יש להעיר שדרך חישוב הליטרות שדבריו איננה מוצגת די הצורך, שכותב שהזקוק למשקל הצרזל שוקל 8 פשיטים יותר מהזקוק למשקל הפלפלין, ומזה מחדש 'ליטרא למשקל הצרזל' ששוקלת שני זקוקים למשקל הצרזל אף שנראה מדבריו שלא היתה ליטרא כזו בפועל (וראה מה שכתבנו בזה ציאורנו לדברי רש"י), וכן מחדש של' ליטרא שוטייל' מוסיפים 16 פשיטים 'למשקל הצרזל', וכל זה צריך ציאור מכמה פנים.

ובעניין הליטרות המוזכרות בדבריו, ה' ליטרא פילפלין שלנו' היא ככל הנראה הליטרא שהיתה נהוגה בצרפת ובפרובנס (היא מוזכרת גם במחזור ויטרי וכן בארחות חיים בשם הראשון⁷), 'ליטרא שוטייל' ששוקלין זהם כלומצרדיאה⁸, היינו libra sottile ('ליטרא קטנה' באיטלקית) ששימשה בערי איטליה (ובכללם חבל לומצרדיה) למדידת סחורות יקרות (כגון המשי והבשמים), ומשקלה היה בסביבות 300–340 גרם, לאפוקי libra grossa ('ליטרא גדולה') ששימשה לצמר, כותנה, שמן וכדו', ו' ליטרא של קושטנטינאה' היא הליטרא הביזנטית שמשקלה היה צירידה מתמדת במהלך השנים, אם כי השיעור הקטן שמייחס לה רבינו שמעיה קטן בהרבה מהמתועד.

מחזור ויטרי (~ד'תתכ"ה - ~ד'תתצ"ה)

הלכות פסח סי' ט"ו (במהדו' גולדשמידט סי' ט"ז)

ואין לשין בפסח שתי מדות ביחד, כדי שלא תבא לידי חימוץ, ואף אין מקטפין. והלש אותם אינו יודע למה הוא מודד, ולמה לנו מידה בפסח. אלא [לא] פחות משיעור מ"ג ביצים וחומש ביצה כדי שלא להפקיע תורת חלה ממנה, ששיעור חלה בכך, וכן עולה חלה בגימטריא מ"ג, אבל אם היתה יתירה ג' ביצים או ד' או ו' ביצים אין לחוש בכך. כיצד הוא עושה, מכניס מ"ג ביצים בכלי מלא מים על כל גדותיו, ובמים הנשפכים חוצה זהו שיעור מדת קמח לחלה. כאותה ששנינו בתוספתא דנזיר (פ"ד ה"א) נזיר ששתה מכל משקין האסורין לו מתרין בו ושתה מתרין בו ושתה חייב על כל אחת ואחת, וכמה שיעורו בכזית, וכולן מצטרפין לכזית, היין והחומץ כיוצא בהן, וכיצד יעשה, מביא כוס מלא יין ומביא זית איגורי ונותן לתוכו ושופע, אם שתה כיוצא בו חייב ואם לאו פטור. וגזירת הכתוב היא דמדת העומר מתחייבת בחלה, שלמדנו לחם הארץ מלחם שמים, דכתיב בלחם הארץ (נמדצר ט"ו י"ט) והיה באכלכם מלחם הארץ תרימו תרומה לי"י ראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה, וכת' בלחם שמים (שמות ט"ז כ"ג) לקטו לחם משנה, מה לחם שמים עומר ליום, שעולה למ"ג ביצים וחומש ביצה, אף לחם ארץ אינו מתחייב בחלה בפחות ממ"ג ביצים וחומש ביצה, וזהו עשירית האיפה.

סימן עז (במהדו' גולדשמידט סדר מנחה וערבית סי' ג')

ומנה של קודש כפול היה, שהיו בו שני מנים שלנו, והמנה שלנו הוא מנה של צורי והוא מאה זהובים שקורין קושטנטינין שכל זהוב שוקל שנים פשיטים ומחצה למשקל הברזל, נמצא שהמנה שוקל כ"ה דינרים למשקל הברזל, וזו היא ליטרא פילפלין שלנו.

פירוש

זהלכות פסח כותב המחזור ויטרי (קטע זה מופיע בעוד ספרי דצי רש"י) שיש לשער את שיעור עיסת הפסח שהוא כשיעור חלה ע"י שיכנים 43 ביצים לכלי מלא מים וימדוד את נפח המים הנשפכים שהוא כנפח הביצים (וקצת קשה מדוע לא הקפיד על החומש ביצה

היתר על 43 צינים). ומוכח מדבריו שלא חשש שנפח הצינים בזמנו שונה מנפח הצינים של חז"ל, ויש לפרש זאת ע"פ דברי החזו"א בקונטרס השיעורים (או"ח סי' ל"ט) שנפח הצינים שכל דור הוא הקובע, אך נראה שאין מכאן ראיה ממש לשיטת החזו"א כיוון שי"ל שגם אם השיעור הקובע הוא השיעור שבזמן חז"ל אין לחשוש שנשתנו הצינים כל זמן שאין סיבה לומר כך, ואפשר שבזמנו של המחזור ויטרי לא היתה סתירה בין שיעורי הנפח לשיעורי האורך.

בעניין משקל המנה, דברי המחז"ו הם כשיטת רש"י שהדינר של הגמרא שוקל כמשקל זהב ביזנטי השוקל 2.5 פשיטים, וראה לעיל מה שכתבנו בציאורנו לדברי רש"י באריכות. ויש להעיר שמדברי המחז"ו קצת קשה על דברינו שם שכוונת רש"י בזהב קושטנטינא היא לטטרטרון הקל ולא לסולידוס (היסטמנון) הכבד, שהרי בסוף ימי רש"י בוטלו מטבעות אלו והוחלפו בהיפרפירון ששקל כמו ההיסטמנון (ההבדל ביניהם היה בתכולת הזהב שהיתה קצת קטנה יותר בהיפרפירון), ואם כוונת רש"י היתה לטטרטרון הרי שהיה לרצינו שמחה להעיר שהכוונה בזהב קושטנטינא היא למטבעות הישנים ולא לאלו היוצאים בימיו.

ועל מה שמסיים המחז"ו שהמנה שהוא 25 דינרים למשקל הצרזל הוא 'ליטרא פלפלין שלנו' קשה שדבריו אלו סותרים ליחס שכתב רצינו שמעיה בין משקל הצרזל למשקל הפלפלין (ראה מה שכתבנו לעיל בציאורנו לדברי רש"י), ושמא יש לומר בדוחק שכוונתו בזה לציאורו של ר' יעקב צ"ר יקר המבאר שהפסוק ביחזקאל מ"ה י"ב מזכיר ליטראות של מדינות שונות (וכן כתב גם הרשב"א בב"ב דף כ"ד ע"א ד"ה עשרים שקלים), שע"ז כתב שהמנה של חול שהוא מאה דינרים הוא הליטרא פלפלין, ואף שלשיטתו אין החשבון עולה כלל סמך המחז"ו בזה על הקבלה מר' יעקב צ"ר יקר וסבר שהליטרא פלפלין השתנתה. ונע"ג.

ר"י מיגאש (ד'תתל"ז - ד'תתק"א)

חידושי ר"י מיגאש מסכת שבועות דף מ' ע"א

וגרסינן בהדיא בפרק האשה נקנית (קידושין י"א ע"א) בענין כל כסף קצוב האמור בתורה כסף צורי וכללא הוא והרי טענה דכתיב כי יתן איש אל רעהו כסף או

כלים לשמור ותנן הטענה שתי כסף וכו', מדקא מקשינן הכי שמע מינה דהאי כסף כסף מדינה דהיא כספים תומאניה דאית מינייהו בדינר דהוא כסף צורי שמונה, והדינר שמונה ושבעים חבה דהוא משקל דינר מוראבטי, הוה ליה כסף מדינה עשר חבה פחות רביע חבה, נמצאו שתי כסף עשרים פחות חצי חבה דהיינו חצי זוז שלנו וחבה ומחצה, הילכך לא מחייבין ליה לעולם שבועת התורה מודה במקצת אלא על מאן דמודה בחצי חבה דהיינו פרוטה וכפר בחצי זוז שלנו וחבה ומחצה, וכל שכן אי הויא הודאה וכפירה בטפי מהאי שיעורא, אבל מאן דכפר בפחות מחצי זוז שלנו וחבה ומחצה וקא מודה בפחות מחצי חבה דהיינו פרוטה לא מחייבין ליה שבועת התורה.

פירוש

דברי הר"י מיגאש קשים מאד, ונתקשו בהם בעל המאור והראצ"ד בשבועות ריש שבועת הדיינים, והרמז"ס בהלכות טוען ונטען פרק ג', עיין להלן בדבריהם. ועיין להלן בדברי בעל העיטור בהלכות כתובות שכתב בדומה לדברי הר"י מיגאש, ובציאורנו שם שכתבנו ליישב את שיטה זו.

ולעניין שיעור השקל לשיטת הר"י מיגאש, שיעור הדינר המוראבטי אפשר ללמוד ממטבעות רבים שנמצאו, ומשקלם למעט חריגים הוא 3.95–4.15 גרם, וא"כ שיעור השקל של תורה הוא 15.8–16.6 גרם. אמנם, מדברי הר"י מיגאש המוצאים במאמר על המידות לר"י אבן עקנין (במקור הערבי, ראה להלן) נראה שכוונתו למשקל ה'מתקאל' ולא למשקל מטבע הדינר (וכן מסתבר, שהרי צימי הר"י מיגאש משקל הדיינים לא היה קבוע והדיינים נסחרו ע"פ משקל כמו שמשמע בשו"ת סי' רנ"ה, והמשקל ששימש לשקילתם היה ה'מתקאל'. ועוד, מחוץ סיפור ההוספה על המשקל שכתב שזה הנ"ל נראה ש-78 חזה הוא שיעור המתקאל הרשמי כמו שכתבנו להלן בציאורנו לדברי הר"י עקנין בהערה), ושיעורו לפי כותבי קורות העתים היה 4.22 גרם, וא"כ שיעור השקל של תורה הוא 16.88 גרם. וממה שכותב הר"י מיגאש שדינר זה שקל 78 חזה יולא שמשקל החזה לר"י מיגאש הוא 0.0506–0.0541 גרם, ומשקל הפרוטה הוא 0.0253–0.0271 גרם. ו'חלי זוז' שמשמע מדבריו שהוא שוקל 18 חזה, נראה ע"פ מטבעות הכסף שנמצאו שאין כוונתו לחלי ממטבע 'זוז' שהיה שוקל 36 חזה, כיוון שכמעט ולא נמצאו מטבעות צמסקל כזה, אלא כוונתו שהמטבע היוולא היה נקרא 'חלי זוז' ושקל 18 חזה שהם 0.91–0.97 גרם, שזה מתאים

ספר האשכול

למטבעות ה'קיראט' המוראצטים שמאלו (מטבעות אלו כנראה אכן הוגדרו כשויס חצי דירהס). וממה שנקראו מטבעות אלו חצי זוז נראה שמשקל ה'זוז' – הדירהס בספרד היה צורך 1.82–1.95 גרם, ונראה שזהו 'משקל ספרד' שהזכירו הנגיד והרי"ף ורי"ל גיאח, ראה מה שכתבנו צביאור דצריהס. ועיין להלן בדצרי הרמב"ם צפיה"מ לשציעית שהזכיר גם הוא דירהס של 36 שעורות, ואפשר שכוונתו לדירהס זה (שהרי הדירהס של מזרים שקל לדצרי 61 שעורות וודאי שאין הכוונה אליו, ואף שמסתבר היה לומר שכוונתו לדירהס של פאס שזה כתב את את פיה"מ לשציעית, קשה לומר זאת כיוון שכן מקומו וזמנו צפאס הר"י עקנין כותב שהדירהס שס שקל 28 שעורות).

רשב"ם (~ד'תתל"ח - ~ד'תתקכ"ה)

מסכת בבא בתרא דף ק"נ ע"א

חמש רחלות גוזזות כל אחת ואחת משקל מנה ופרס - ליטרא וחצי ליטרא חייבת בראשית הגז דברי ר' דוסא ומחמש צאן עשויות נפקא להו לבית הלל דבעינן חמש וחכמים אומרים ה' רחלות וכו'.

פירוש

מדצרי הרשב"ם נראה שסובר כשיטת רש"י, ראה מה שכתבנו לעיל צביאורנו לדצרי.

ספר האשכול (~ד'תת"מ - ד'תתקי"ט)

ספר האשכול (אלבק) הלכות חלה דף קכ"ח ע"א

ושיעור עיסה שחייב להפריש [חלה] ממנה מ"ג ביצים וחומש ביצה. ושיעור ביצה של חלה יש שמשערים השעור לע"ב אוקיאות והאוקיא עשרה זוזי כיילי, וחכמי אספמיא חולקין בדבר זה ואומרים ששעור חלה מ"ד אוקיאות דהאוקיא עשרה זוזי כיילי. ונשאלו הגאונים ז"ל בדבר זה איזהו שעור מדוקדק, והשיבו כי ודאי שיעור חלה מ"ג ביצים וחומש ביצה וכמפורש בשמעתא דאימריא

בעירובין בפרק כיצד משתתפין (פ"ג ע"א) כי אתא רב דימי אמר שיגר לו בן בוניוס לרבי מודיא קונטרסא דמן נאוסא וכו', ומההיא שמעתא שמעינן דשעור חלה מ"ג ביצים וחומש ביצה. ולכן נתנה תורה שעור בביצים ובפירות, שדברי סופרים נתנו על הר סיני כדכתיב ועליהם ככל הדברים, לפי שהביצים והפירות נמצאות בכל מקום, כי גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שישראל עתידין להתפזר בין האומות ומשקליהם ומדותיהם שהיו בימי משה ושהוסיפו עליהם בארץ ישראל אין נשמרין להם, והמדות משתנות בדורות ובמדינות, שבכל דור ודור היו מחדשין חכמים מדותיהן כדמפורש בכמה מקומות, וגם בחלה מצינו שהיו מחדשין מדותיה בכל עת שהרי שיגר לו בן בוניוס וכו', ואמר ר' יצחק נמי (פסחים ק"ט ע"א) קיסתא דמורייסא דהות בציפורי, ותומנתא קמייתא דאמר ר' יוחנן (שם) דהות יתירא על דא ריבעא, וגם רב שיער (פסחים מ"ח ע"א) קבא מלוגנאה לפסחא וכן לחלה, ונשתנו כל המדות הללו שהם מזמן קרוב ואינן ידועות כלל, וכל שכן מדורות הראשונים שאינם ידועים מדותיהן כלל, הלכך תלו חכמים ז"ל המדות בפירות ובביצים שהם קיימות ואינן משתנות. מיהו שיעור הביצים תלו אותן לפי דעתו של רואה, ויש מי ששיער משקל ידוע בה' רבעים קמח ועוד ע"ב אוקיאות, כך עלה בדעתו וכך ראה שיעור הביצים, והרבה מרבואתא ששערו נמי כשעור הזה. וחכמי אספמייא ששערו נמי מ"ד אוקיאות כך עלה בדעתם וכך ראו בשעור הביצים והחמירו בדבר, וחייבין לעשות כפי שיעורן כי הכל לפי דעתו של רואה. ויש נמי מי ששיער משקל ידוע בה' רבעים קמח ועוד ואמר שהמשקל תש"ב זוזים.

פירוש

האשכול מציא תשובת גאונים הכותבים שמה שנתנה התורה את השיעור צציצים ופירות⁴ זה כיוון שא"א לתת שיעור לדורות צמידות 'שרירותיות' שהרי הן משתנות עם הזמן כמו שמוכח אף בגמרא וא"א לדעת מה היו המידות בזמן התורה. ולפי סברא זו ע"כ צ"ל שהשיעור תלוי צציצים ופירות של כל מקום ומקום וכל זמן וזמן,

⁴ הגאונים מבארים שהם כותבים שאת שיעורים אלו נתנה התורה אע"פ ששיעורים אלו נאמרו ע"י חכמים כיוון שכל דברי חכמים נאמרו על הר סיני כמו שדורשת הגמ' במגילה י"ט ע"ב מהפסוק 'ועליהם ככל הדברים אשר דבר ה' עמכם בהר'. ולעצם הענין יש לחלק בין השיעורים בפירות שלהדיא נאמרו ע"י חכמים כהלכה למשה מסיני, לבין שיעורי הביצה ששערו ע"י חז"ל כסימן למידות הנפח ה'שרירותיות' שבכתוב וכסימן למידה שמחזיק בית הבליעה, אף שודאי שגם עליהם נאמר שניתנו על הר סיני מדרשת ועליהם ככל הדברים.

שאל"כ הרי הדרא קושיא לדוכתה שזהו שיעור שיכול להשתנות עם הזמן והמקום ואי אפשר לדעת מהו שיעור הצינים והפירות של התורה. ועל יסוד סברא זו קבע החזו"א (קונטרס השיעורים, או"ח סי' ל"ט) שגם כאשר חז"ל הם שנתנו את השיעורים המצעיים, כמו בשיעורי הצינים והאלצעות, השיעורים הללו הם הקובעים את השיעור בעצם ואינם רק סימן לשיעור ה'שרירותי' שבתורה, וכח זה ע"כ ניתן לחז"ל ע"י התורה (ומחדש החזו"א שכן הוא גם לגבי תליית הגאונים את שיעור הפרוטה בשעורה, ראה בזה צביאורנו לדברי הרא"ש).

לעצם שיעור הצינה כותבים הגאונים כדברי ר' שרירא שהשיעור ניתן לפי דעתו של רואה, אך היו מהגאונים ששיערו ומסרו את שיעור 'דעתו של רואה' שלהם. ומציאים שהיה מי ששיער את שיעור חלה בע"ז אוקיאות, ושחכמי אספמיה שיערו במ"ד אוקיאות. ומצאנו האשכול בדבריו שקודם תשובה זו שה'אוקיא' הנזכרת כאן משקלה עשרה 'זוזי כיילי', וברור שכוונתו ב'זוזי כיילי' ל'דירה אל-כייל'. ולפי"ז נמצא שמשקל הצינה לפי 'הרצה מרצואתא' הוא 16 דירה אל-כייל ושני שליש. ושיעור זה הוא אכן שיעור הצינה הנמצא רבות בדברי הגאונים ובדברי הראשונים בשם הגאונים (והאשכול כותב כדברי הרי"ף ור' שמואל הנגיד שהכוונה היא לדירה אל-כייל ולא לדירה מטבע, וראה מה שכתבנו לעיל צביאורנו לדברי ר' נטרונאי גאון). אמנם יש לעיין, בדברי ר' נטרונאי גאון (ע"י לעיל) כתוב ששיעור זה הוא שיעור מים בנפח צינה, ובדברי הגאונים כאן משמע שזהו שיעור קמח בנפח צינה, שהרי נתנו שיעור זה להפרשת חלה. אמנם, גם בדברי רס"ג בסידורו ובדברי הרי"ף משמע שנתנו שיעור זה למשקל קמח, וראה לעיל צביאורנו לדברי רס"ג שכתבנו ליישב את שיטה זו ולומר שאיננה חולקת על הנותנים את שיעור זה במים אלא סוברת שדבר יבש יש למדוד בגודש וממילא נכנסת תוספת הגודש בחסרון המשקל ונמצא משקל הקמח כמשקל המים, עיי"ש. ועוד אפשר לומר שאף שהגאונים כאן הציאו את השיעור כסתמא לגבי הפרשת חלה, כוונתם לקמח בנפח של מים במשקל הנ"ל.

ולגבי שיעור חכמי אספמיה שהוא מ"ד אוקיאות, ראה צביאורנו לדברי שבולי הלקט שכתבנו שזהו השיעור המצואר בתשובה שהציא שם, ושם ציארנו שיטה זו באריכות.

בסוף הדברים מוצא שיעור נוסף לחלה של 702 זוז, ובהערה ה' במהדורת אלבזק הציא ששיעור זה נמצא גם בתשובת הגאונים מהדורת ליק סי' נ"ו, שם כתוב שתשעה

קצין שיעורס כ"ז ליטרין של י"ג אוקיות, ואס נחשצ את האוקיה ל-10 דירהס כדצרי האשכול הרי ששיעור חלה יעלה ל-702 דירהס⁵.

ספר הישר לרבינו תם (~ד'תתמ"ה - ד'תתקל"א)

ספר הישר חלק החידושים סי' תק"צ

לא יפה סח אותו הבחור, כי ידעתי כי רבינו שלמה פירשה כמותך, וגם לי לבב כמו כן, כי ההיא דזבחים (חולין פ"א ע"ב) אפי' תינוקות של בית רבן יודעין ולא ישגו בה. אך אני כך דנתי, אם דינר זהב שויו כ"ה למשקלו, לא מצינו מנה קדמוני מופלג משלנו כך (להוקיל) [להוקיר] הזהב ולהוזיל הכסף, ועוד, מהו בעובי דינר זהב אם הוא שוה לשל כסף, ועוד קשיא לי ההיא דבכורות (נ"ע"א) דגבי פדיון הבן, דקאמר התם דקיהיב דינרא טיריינא שיפא ומהדר לה שתותא וזוזא ופריך אי הכי בצרי לה אלא יהיב ליה (בוצרא) [זוזא] ושתותא, מה זה שיגעון לבעל התלמוד שאומר זוזא ושתותא לימא ליה מהדר ליה חומשא, דחומשא של כ"ה היינו חמשה. אלא הכי פירושא ועיקר דמילתא, דדינר של זהב פי שנים בדינר של כסף לפי ש(ה)כבד (וגם) [וגם] הוא הדינר של זהב. וכן מוכיח (באגרת) [נאגרת] ר' אליעזר בן הורקנוס (אינו לפנינו) דקאמ' התם [נ'] שיקלי זהב ש(ל)ש מאות של כסף, אם כן נמצאת למד שמשקל זהב י"ב משקלות של כסף, וזהו לפי משקל שלנו כשהוא מזוקק ושחוט. ואין מקרא יוצא מידי פשוטו. וההיא דבכורות אתיא שפיר השתא, דמהדר ליה זוזא של הכרעות, דקלבון חצי מעה במסכת שקלים (פ"א מ"ג), וי"ב קילבונות ו' מעות, (ומעות) [ו' מעות] דינר. דהיינו ד' דינרי' שהוא יותר על ה' שקלים בעיקר הדינר זהב לששה חלקים לא היה מחזיר רק השתות לבדו, לפיכך לא כלל הזוזא עם השתות להיות (כן) [צין] הכל חומשא, שכשפורטו אצל שולחני נוטל ב' קילבונות להכריע ומשום הכי לא כייל.

⁵ והיו שרצו להגיה שם שהליטרא היא י"ג 'ושליש' אוקיות, שזה מתאים למה שכתב שם ששיעור כוס של ברכה היא שתי אוקיות ומחצה, ולפי"ז הכוונה שם היא לשיעור הרגיל של $16\frac{2}{3}$ דירהס לביצה, אך בדברי כותבי קורות העתים נמצא שהראטל בבבל היה של 130 דירהס וא"כ השיעור הנכון הוא י"ג אוקיות ואין להגיה, וצ"ל שבשיעור הרביעית לא דק ולחומרא לא דק.

לקח טוב. מחצית השקל בשקל הקדש. השקל שנים זהובים וחצי פחות תשעה שעורים. לפי ששלשים שקלים היא הרטל, והיו נותנים הרטל ששים איש, השקל שני אנשים, והרטל שבעה ושנים זהובים, וכשתחלוק הרטול ששים זהובים לכל איש נשארו י"ב, (וכשתחלוק הרטל) [וכשתחלקם] ששים חלקים, כל זהוב תשעים שעורים, לי"ב - אלף ושמנים שעורים, יבא לכל איש מחצית השקל. זהובים) ושמנה עשר שעורים, תשעים ושמנה עשר הם מאה ושמנה. עשרים גרה השקל. הגרה אחד עשר שעורים.

פירוש

בסימן תק"ל, שמתוכו מוכח שהוא חלק מתשובה, כותב ר"ת את שיטתו המוצאת בכמה מקומות בתוספות ובראשונים שמשקל דינר הזהב של הגמרא הוא כפול ממשקל דינר הכסף של הגמרא. וראה להלן בדברי המנחת יהודה, הכפתור ופרח והתוספות המוצאות בסמ"ק מנוריך (שהם כנראה המנחת יהודה, ראה מה שכתבנו בדאורנו שם) שלמדו מדבריו שהוא חולק על רש"י בשיעור דינר הכסף של הגמרא וסובר שמשקלו הוא חצי ממשקל זהב קושטנטינא שכותב רש"י, שלשיטת ר"ת זהו משקל דינר הזהב של הגמרא שהוא כפול ממשקל דינר הכסף. וראה בדאורנו לדברי המנחת יהודה שהארכנו לדון בשיטתם, והבאנו ראיה לדבריהם מדברי ר"ת כאן. אמנם, בסימן תשפ"ט מוצאים דברי הלך טוב לגבי שיעור השקל, וראה לעיל בדאורנו לדבריו שכתבנו שסובר כשיטת רש"י שהמנה הוא ליטרא, אלא שמחשב לפי הליטרא הביזנטית שהיתה קטנה מהליטרא לפיה חישב רש"י. ויש להסתפק מה משמעות הצאת דברים אלו בספר הישר, שהרי גלוי לכל בספר הישר שלפנינו איננו ספר שינא מתחת ידי רבינו תם ככתבו, אלא הוא אוסף של תשובות, פסקים, פירושים, 'מעשה רב', הגהות וכדו' מפיו, מפי כתבו ומפי תלמידיו (ראה בספר 'בעלי התוספות' עמודים 93-106 באריכות לגבי ספר הישר, והעולה מדבריו שתלמידיו ר"ת התחילו לערוך את הספר בצורה זו עוד בחיי ר"ת ובהכוונתו, אך העריכה נמשכה גם לאחר מכן וגם באופן עצמאי עד שנוצרו 'גירסאות' רבות לספר), ומוצאים בו גם פסקים שונים שאינם מרבינו תם (כגון מסבו רש"י, אצו ר' מאיר מרומרוג, אחיו הרשב"ם והריב"ם, וראשונים אחרים), ויש לעיין מאיזו סיבה הוכנסו לשם, והאם יש צוה ללמד שדעת רבינו תם היתה כפסקים אלו. ועכ"פ

ריבמ"ץ

קשה לקבל שתלמידי ר"ת היו מציאים פסק המנוגד ציודעין לדברי רבם, וא"כ יש להציא ראייה מכאן שלא למדו בדברי ר"ת שחולק על שיעורו של רש"י צדינר הכסף. ול"ע.

וראה עוד להלן מה שכתבו התשובות מיימוניות והאגודה בשיטת ר"ת, ומה שכתבו צביאור דצריהם.

ריבמ"ץ (~ד'תת"נ - ~ד'תתק"כ)

פאה פ"ח מ"ה

מנה. פי' ליטרא: פרס. ח' אוקיאות: רביעית. פי' רביעית לוג ג' אוקיאות: שמינית. אונקיא ומחצה:

שביעית פ"א מ"ב

כבר של דבילה של ששים מנה. פי' מנה ליטרא (ס"א מנה מאה זוזין):

פירוש

הריבמ"ץ כותב בדברי רש"י ופי' רצינו גרשום שהמנה הוא ליטרא. ועוד כותב הריבמ"ץ שרביעית הלוג היא ג' אוקיאות, ומכאן שהלוג הוא י"ב אוקיאות שהן ליטרא (כיוון שהליטרא בתקופתו היתה מחולקת ל-12 אונקיות), וגם זה בדברי רש"י ופי' רצינו גרשום. אמנם קשה מה שכתב שהפרס הוא ח' אוקיאות, שהרי הפרס הוא חצי מנה וא"כ צריך להיות ו' אוקיאות, ונראה שהוא ט"ס (אף שכל כה"י שצידינו הוא כלפנינו).

ויש לעיין האם סובר הריבמ"ץ שהמנה המוזכר כאן הוא אותו המנה המוזכר במשנה ובגמרא לגבי כתובת אלמנה וכדו' שהוא מאה דינרים של הגמ', וא"כ דבריו כאן נוגעים גם לשיעור השקל של תורה, או שהוא מידת משקל לעצמה שאיננה קשורה לדינרים. ומה שכתב 'ס"א מנה מאה זוזים', ראה בהערות הרב ניסן זק"ש לפי' הריבמ"ץ שמסתבר שזהו פירוש שנכתב במקור בגיליון והוכנס לאחמ"כ לפניו הספר.

ר' שלמה פרחון

ולעניין שיעור הליטרא, הריצמ"ץ לא מפרש לאיזו ליטרא כוונתו ולכן אין לדעת את כוונתו בצירור, אך מסתימת דבריו נראה שאין כוונתו לליטרא מסויימת אלא כתב את שקיבל מרבותיו כלורתו.

ר' שלמה פרחון (~ד'תת"ס - ~ד'תתק"ל)

מחברת הערוך ערך לוג

"ולוג שמן" (ויקרא י"ד כ"א), פי' מדה של לח משקלה ק' זוזים שהן עשר אונקיות.

מחברת הערוך ערך לתך

"לתך שעורים" (הושע ג' ז'), פי' חצי החומר שמשקלו ג' אלפים ושש מאות אונקיות.

מחברת הערוך ערך מנה

"המנה יהיה לכם" (יחזקאל מ"ה י"ז), פי' ליטרא שמשקלו מאה זוזים, ומזה אמרו רבותינו מאתים ומנה.

מחברת הערוך ערך סא

"סאה סולת" (מלכים ז' ז' א'), כמשקל "שלש סאים" (זראשית י"ח ו'), הה"א של לשון נקבה היא, ו"סאתים שעורים" (מלכים ז' ז' א'), פי' מידת שיעור מאתים וארבעים אונקיות.

מחברת הערוך ערך עמר

"והעומר עשירית האיפה הוא" (שמות ט"ז ל"ו), פי' מידה של יבש משקל ע"ב אונקיות, והוא עשרון.

מחברת הערוך ערך קב

"הקב דביונים" (מלכים ז' ו' כ"ה), פי' מידה של יבש שיעור מ' אוקיות.

והשקל חצי אונקיא, דאמר רבא (זכורות נ' ע"א) סלעא דאורייתא תלתא ותילתא, ואמר הגאון ז"ל משקל שלש דינר טייעת כלומר ג' מוראבטו ושליש, והן עשרין מעין, והמעה ט"ו גרגרין של חטה.

פירוש

ר' שלמה פרחון כותב בהקדמתו לספרו שיסוד הספר הוא תרגום של ספר השרשים לר"י בן ג'נאח כדי שדבריו יהיו זמינים לתושבי מקומו שאינם דוברים ערבית (חיבורו קדם בעשר שנים לתרגום ספר השרשים ע"י ר' יהודה בן תיבון). בהתאם לכך גם דבריו לגבי המידות לקוחים מדברי ר"י בן ג'נאח עם שינויים ותרגום.

את שיעוריו של הר"י בן ג'נאח שנאמרו בדירהם כיל תירגם ר' שלמה בערך לוג בדומה לר' יהודה בן תיבון ל'זוזים', אך בשאר המקומות וגם בערך לוג עצמו תירגם את השיעור לאונקיות לפי יחס של 10 דירהם לאונקיה. ומסתבר שכוונתו לאונקיה שבמקומו ולא לאונקיה ערבית, שהרי כל עניינו היה לתרגם את דברי ר"י בן ג'נאח באופן שיוצגו לצני מקומו. משקל האונקיה בסלרנו (מקום מושבו בדרום איטליה) בזמנו של ר' שלמה פרחון איננו ידוע בוודאות, אך נראה שהיה סביב 26.5 גרם, וא"כ נמצא שחישב את הדירהם כיל סביב 2.65 גרם. אזור זה למשקל ה'דירהם כיל' (אם כי קצת גדול יותר) יוצא גם מדברי הרי"ף ור' שמואל הנגיד (המוצא בספר העתים) אם מחשבים את 'משקל ספרד' שדבריהם ע"פ משקל הזוז היוצא מדברי הר"י מיגאש (ראה בביאורנו לדבריו). ולפי"ז נמצא נפח הביצה (ע"פ מה שמוכח בדברי הר"י בן ג'נאח שמשקל זה הוא משקל מים) סביב 44.17 סמ"ק.

בעניין משקל השקל כותב ר' שלמה בשם גאון שמשקלו הוא שלש ושליש (לפני ההיסוף) 'דינר טייעת' ומבאר שדינר זה הוא ה'מוראבטו', והיינו הדינר של שושלת המוראביטון. משקלו של דינר זה בזמנו של ר' שלמה פרחון היה 4.1–4.2 גרם, ולפי"ז משקל השקל קודם הייסוף הוא 13.67–14 גרם, ולאחר הייסוף 16.4–16.8 גרם. ואם כוונתו ל'מתקאל' המוראבטי שהיה 4.22 גרם, הרי שמשקל השקל קודם הייסוף הוא 14.07 גרם, ולאחר הייסוף 16.88 גרם.

עוד כותב ר' שלמה שמעה היא ט"ו גרגרים של חיטה, ונראה שחישב זאת משיעור 90 גרגרי חיטה כדינר מוראצטי. אך ל"ע מה חידש בחשבון זה, והרי כיוון שכתב שג' מוראצטו ושליש הם עשרים מעין א"כ אפשר לחשב לצד שהמעה היא שישית הדינר, ואם הוא כדבריו שהדינר המוראצטי שקל 90 גרגרי חיטה הרי שכל מי שמכיר את משקלו של הדינר המוראצטי יצין ממילא שמעה היא 15 גרגרי חיטה. ואפשר שכתב זאת כדי להשמיע את שיעור הדינר המוראצטי למי שאיננו מכירו, אך קצת קשה שא"כ היה לו לכתוב בחיטין את שיעור השקל שעליו קאי ולא את שיעור המעה. עוד אפשר שיש להגיה בדבריו ט"ז במקום ט"ו, וכוונתו לדברי הגאונים שהפרוטה חצי חצה, וסדר שה'חצה' היא שיעור חיטה ולא שיעור שעורה (כדברי צעל העיטור), וחיידושו הוא שהשקל נקבע ע"פ שיעור ארבעה דינרים ערביים (או שלשה ושליש קודם ההיסוף) והמעה נקבעת ע"פ שיעור 16 חיטים אף אם אין התאמה בין שיעורים אלו, וכדברי צעל העיטור והר"י מיגאש (עיין צביאורנו לדברי צעל העיטור), אך מפשטות דבריו משמע שהשיעורים אינם סותרים.

ר' אליעזר ממיץ (~ד'תתע"ה - ~ד'תתקמ"ה)

יראים השלם סי' ק"מ (קיצור יראים סי' שנ"ג)

ותנן בפרק יש בכור (מ"ט ע"ג) חמש סלעים של בן במנה צורי. ואיני בקיא בהם כמה הם שוים ומשקלם, ושמעתי עשרים גרה כ' גרעיני חרובין, ונקראו על שם שהבהמות גרות אותם, וכסף משקל העשרים גרעינים הוא השקל, והוא דבר מועט. והרוצה לצאת ידי שמים יתן לכהן חצי כסף או יותר ויאמר לו זכה לך בהן ה' סלעים של תורה, ומן הספק אין לו ליקח אלא המועט, לכך הורגלו הכהנים להשיב הפדיון בדבר מועט.

פירוש

היראים כותב שהוא איננו בקיא בשיעור פדיון הבן, ומציא ששמע ששיעור עשרים גרה' שכתוב בתורה לשקל הוא שיעור עשרים גרעיני חרובים, וכותב שלפי"ז שיעור פדיון הבן הוא 'דבר מועט'. ונראה שמה שמחשב לפי עשרים גרה הוא לאו דווקא,

בעל המאור

שהרי הוסיפו על השקל ועשאוהו עשרים וארבע גרה כמזואר צכורות דף נ' ע"א. משקלו של גרעין חרוצ הוא ע"פ רוב 0.19–0.23 גרם (הממוצע כ-0.2 גרם), וא"כ שיעור השקל ע"פ 24 גרעינים הוא 4.56–5.52 גרם, ושיעור פדיון הצן הוא 22.8–27.6 גרם. ונראה מדברי היראים שמעיקר הדין אפשר להסתפק בשיעור זה, אלא ש'הרופה לנאת ידי שמים' יתן 'חצי כסף' או יותר, ויזכה לכהן מתוך זה רק את שיעור פדה"צ כך שמספק לא יוכל הכהן לקחת יותר מהשיעור המועט דלעיל. ולא נתפרש צדצריו מהו 'חצי כסף', ומסתבר שהכוונה היא לחצי זקוק שהוא כ-117 גרם (לפי זקוק קולוניא).

בעל המאור (~ד'תתע"ה - ד'תתקמ"ו)

מסכת שבועות דף י"ז ע"ב מדה"ר

כתב הר' יוסף הלוי שתי כסף כספים דאית מינייהו בדינר דהוא כסף צורי שמנה, נמצאו שתי כסף עשרים חבות פחות חצי חבה, והפרוטה חצי חבה. וזו טעות בידו, דשתי כסף שתי מעין הן, ושש מעה כסף דינר, ותנן נמי בפרק הזהב (צ"מ נ"ה ע"א) האונאה ד' כסף והטענה שתי כסף ובמסכת חגיגה תנן (צ' ע"א) הראיה מעה כסף וחגיגה שתי כסף, והכא תני רבי חייא סלע לי בידך אין לך בידי אלא סלע חסר שתי כסף חייב חסר מעה פטור, אלמא שתי כסף שתי מעין נינהו. והדינר אית ביה קצ"ב פרוטות דהכי משערינן ליה בקידושין, והפרוטה חצי חבה כדברי הר"ף, נמצאו שתי כסף ל"ב חבות שהם שליש הדינר.

פירוש

בעל המאור מציא את דברי הר"י מיגאש שמחשב את שתי כסף של כפירת הטענה לשמינית הדינר כל אחד וכותב שנמצאו שתי כסף תשעה עשר וחצי חבה, ומקשה על זה צעה"מ שכסף היינו מעה, ויש שש מעות צדינר, וכיוון שכל דינר הוא קצ"צ פרוטות וכל פרוטה חצי חבה הרי שנמצאו שתי כסף 32 חבה. ונראה שכלולות צדצריו שתי קושיות, האחת על ענף פירוש של הר"י מיגאש ש'כסף' היינו כסף מדינה, שעל זה מציא צעה"מ ראיות מכמה משניות שהכוונה מעה, והשניה על מה שעולה מדברי הר"י מיגאש שהדינר משקלו 78 חבה (אף שצדצרי הר"י מיגאש שלפנינו כותב זאת הר"י מיגאש

הראב"ד

במפורש וכותב שזה הוא שיעור דינר מוראצטי, מדצרי צעה"מ נראה שלא גרס זאת בדצרי הר"י מיגאש, וכן נראה גם מדצרי הראב"ד כמו שכתבנו להלן בציאורנו לדצרי), שזה נסתר מדצרי הר"י"ף, וכן מדצרי הר"י מיגאש עצמו בסוף דצרי, שהפרוטה חזי חצה וא"כ הדינר 96 חצה.

הראב"ד (~ד'תת"פ - ד'תתקנ"ט)

כתוב שם מסכת שבועות דף י"ז ע"ב מדה"ר

כתוב שם: כתב הרב ר' יוסף הלוי ז"ל שתי כסף כספים דאית מינייהו בדינר וכו', עד נמצאו שתי כסף ל"ב חבות שהוא שלישי הדינר.

אמר אברהם: שמא החכם שיער במקומו שהדינר נתמעט, או שמא המעין נתמעטו וחזרו להיות שמנה בדינר צורי, אך על חשבון הפרוטות לא אדע לו טענה, ושמא טעות סופר היא, כי יש עוד טעות אחרת בכלל דבריו שאמר דהאי כסף טענת כסף מדינה היא, וזה לא איפשר, דאם כן אפילו לחשבונו לא יבוא זה החשבון כי אם פחות הרבה. ועוד דבהדיא אמרינן בקידושין (י"א ע"ג) דהאי כסף קצוב הוא וכסף צורי הוא.

פירוש

הראב"ד בדצרי מנסה לתרץ את דצרי הר"י מיגאש ששתי כסף של כפירת הטענה הם שמינית הדינר כל אחד, וכותב שאפשר שהר"י מיגאש כתב שיעור קטן יותר כיוון שבמקומו הדינר או המעות נתמעטו. אמנם כותב הראב"ד שעדיין קשה על דצרי הר"י מיגאש מ'חשבון הפרוטות', ושמא טעות סופר היא, כיוון שעוד קשה מה שכתב שהכסף הוא כסף מדינה כיוון שלפי"ז לריך היה לחשב שיעור קטן בהרבה, ועוד, שבגמ' בקידושין משמע שהכסף הוא כסף לורי.

וציאור דצרי נראה, שהראב"ד למד שגם הר"י מיגאש מודה ששתי כסף היינו שתי מעות כמו שפירשו שאר הראשונים, ורק שהוא סובר ששיעור הכסף דאורייתא תלוי בדנינר שכל דור ודור (ויש ראיות לכך ואכמ"ל), וצדורו הוא שיער שנתמעטו המעות באחד משני אופנים, או שנתמעט הדינר וממילא נתמעטו גם המעות שהן ששית

בעל העיטור

הדינר, או שנתממטו המעות בלא שנתממטו הדינר כך שהמעה נהייתה שמינית הדינר.

ומה שמקשה הראב"ד מ'חשכון הפרוטות', נראה שכוונתו לכך שגם לחשכון שמונה מעות צדינר עדיין צריך שיעור שתי כסף להיות 24 חצה ולא 19.5 חצה שהרי הדינר 96 חצה. ונראה מזה, וכן נראה גם מתחילת דבריו, שהראב"ד לא גרס את דברי הר"י מיגאש שלפנינו ש'הדינר שמונה ושצעים חצה שהוא משקל דינר מוראצטי'. ועל קושיה זו כותב הראב"ד שאלו יש צדצרי הר"י מיגאש טעות סופר, ונראה שכוונתו שצריך לתקן 24 חצה. ותומך הראב"ד דבר זה בכך שגם מה שכתב הר"י מיגאש ששתי כסף הם מדינה איננו אפשרי, ונראה שלמד הראב"ד שכל דיבור זה צדצרי הר"י מיגאש נכתב ע"י תלמיד טועה, כיוון שלא ניתן לתלות כ"כ הרבה שינויים בט"ס גרידא.

בעל העיטור (~ד'תת"פ - ~ד'תתק"ס)

ספר העיטור אות ע - עיסקא וחוב, הלכות מלוה על פה דף ט"ז טור ד'

ושתי כסף דקאמרי כסף מדינה הוא כדגרסינן בפרק קמא דקידושין (י"א ע"ב), והן עשרים גרגרי חיטה כסף במשקל, והוא משקל פשוט מלגויירש יפה פחות ב' גרגרין. ולא מיחייב שבועה עד דטעין ליה בהכי ובשיווי, וכפר ליה בעשרים (נ"א: עשרה) פחות חצי גרגר, ומודה בחצי גרגר דהיינו פרוטה.

ספר העיטור אות כ - כתובות דף כ"ט טור ד'

ופסקי רבוותא שהוא כסף מדינה שהוא שמינית של צורי, ור' דינרין של תורה מ' אוקיאות וחצי לחשבון הגאונים, והשמינית היא כתובה שלנו. כיצד, דינר שהוא רביעית סלע שוה למשקל דינר זהב חשוב של ערביים שקורין מרבוטי שרזינד, והזהובים האחרים שאינן חשובין כל כך משקלן ב' אריינץ (נ"א: ארגינץ) ורובע, והאריינץ (נ"א: והארגינץ) משקלו פשוט וחצי מכ' פשיטי באוקיא, הוסיף עליו שתות, שהזהוב מרבוטי מוסף על הזהובים האחרים שתות, והם פ"א של כ' באוקיא לכ' זהובים שהם בה' סלעים, והן ד' אוקיאות ופשיט

בעל העיטור

מכ' פשיטים באוקיא, ור' דינרי' של תורה מ' אוקיאות וחצי, והשמינית הוא של דבריהם.

ומסתברא דאפילו מאן דאמר כתובה דרבנן מטבע היוצא גובה. דעד כאן לא פליגי רשב"ג ורבנן (כתובות ק"ע"ז) אלא בנשא אשה בקפוטקיא וגירשה בארץ ישראל, דמר אזיל בתר שיעבודא בין לקולא בין לחומרא ומר אזיל בתר גוביינא ובתר שיעבודא לקולא, אבל לכ"ע נשא אשה בארץ ישראל וגירשה בארץ ישראל ונשא בקפוטקיא וגרשה בקפוטקיא נותן לה ממעות היוצאים וסופא דמתני' בקפוטקיא וגרשה בקפוטקיא דברי הכל הוא, דאי לרשב"ג למה לי, השתא נשא בקפוטקיא וגירשה בארץ ישראל נותן לה ממעות קפוטקיא כ"ש גירשה בקפוטקיא, אלא ודאי לרבנן איצטריך וש"מ מטבע היוצא נותן לה. והילכך מאתן זווי דכתיבי בכתובה דינן כתוספת שבה, וכן מנהג זקנים שכותבין ד' מאות דינרין נדוניא וד' מאות תוספת ומאתן זווי שהן אלף דינרין, ומנהגן לפרוע ג' מאות ול"ג דינרין ושליש דינר לחשבון שלישי, ש"מ דמאתן זווי דינן כתוספת שהוא מטבע יוצא. ירושלמי (ליתא לפנינו), הדה מסייעא למאן דאמר מטבע היוצא, וגרסינן בפרק קמא (כתובות פ"א ה"ז) בתולה גובה מאתים וכו' רב הונא בשם שמואל בשקל הקדש, רבי בא בר בינא חמש סלעים של בן במנה צורי שלשים של עבד וכו' ולא תנא כתובת אשה עמהן, אמר רבי בון כלום למדו לכתובת אשה אלא מאונס ומפתה מכיון דתנא האונס והמפתה כמאן דתנא כתובת אשה עמהן, עד כדון בתולה אלמנה אמר רבי חנינא דייה לאלמנה שתטול מחצית בתולה, אמר ר' חייא אפי' כתבי כתובת אשה עמהן לית כל אילין רבנן פליגין ר' חנינא ור' יונתן תרויהון אמרין מטבע יוצא ר' יהושע בן לוי אמר מטבע היוצא ר' יעקב בר אחא ר' אמי וריש לקיש בשם ר' יודן נשיא מטבע היוצא וכו' עד אמרין בשם ר' הונא במקום שאין כותבין שטר כתובה אבל במקום שכותבין שטר כתובה מאי דמפקא היא גביא. ואף על גב דאמרין של דבריהן כסף מדינה ה"מ שאמרו כסף או סלע, אבל בכתובה לא הזכירו לא כסף ולא סלע ולא זווי אלא בתולה מאתים ואלמנה מנה, ואין זה כסף דדבריהם אלא תקנה היא שהתקינו כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה, והטילו עליו חוב מאתים מלוה והקילו בכתובה ממלוה. והא דנהיגי למיכתב מאתן זווי דחזו ליכי מדאורייתא משום חיזוק נהגו דלא לימרו כסף דבריהם הוא, אי נמי לרווחא דמילתא כתבי כי היכי דכתבי שופרי אחריני לעשותה כדין מלוה, כרשב"ג דאמר כתובה מן התורה ואינה כשל תורה, דהא כסף האמור בתורה

בעל העיטור

כסף צורי ואם כן כתובה בשקל הקודש הוא מאתים דינרין והן מ' אוקיאאות וחצי, והא רשב"ג קאמר אם נשא בארץ ישראל וגירשה בארץ ישראל נותן לה ממעות ארץ ישראל ונשא בקפוטקיא וגירשה בקפוטקיא נותן לה ממעות קפוטקיא, ש"מ דמאן דאמר מן התורה אינה כשל תורה ממש ומאן דאמר מדברי סופרים אינה כשל סופרים ממש אלא דאורייתא הוא ומחמירין ודרבנן הוא ולקולא, והילכך נהגו והחמירו וכתבו דחזו ליכי מדאורייתא להחמיר ולא להקל כדי שלא יהיו בנות ישראל כהפקר. אבל בבבל וסביבותיה מנהג לכתוב דחזו ליכי, ואין כותבין מדאורייתא. וגרסינן בתוספתא (כמוצות פי"ז ה"ו) תני רשב"ג אומר כתובת אשה ובעל חוב במקום הנישואין חמש סלעים של בן שלשים של עבד ושל אונס ושל מפתה מאה של מוציא שם רע כולן אעפ"י שהוציא בבבל גובה כסף ארץ ישראל, כסף שדיברו בו בכל מקום זהו צורי וזהו ירושלמי. ש"מ דרשב"ג דסבירא ליה כתובה דאורייתא אינו ככסף האמור בתורה ממש אלא כשל תורה הוא לחומרא, וזה מנהג ספרד שכותבין בכתובות עשרים וחמשה זוזי או לאלמנה שנים עשר דינרים [וחצי], ומי שדעתו קלה כותב לה כתובה ועומד עמה שנה ושנים ומגרשה ונותן לה כתובתה ונמצאו בנות ישראל כהפקר, ועל כן מנהגנו להחמיר ואין לשנות המנהג. וכגון אלו שחדשו לכתוב דקניתי ודאקנה אין לשנות, ולישנא דגמרא הוא דקנאי ודקנינא כדאמרין בפרק האשה (כמוצות פ"ז ע"ז) וכל המשנה אין רוח חכמים נוחה הימנו.

עשרת הדיברות הלכות מצה ומרור דף קכ"ח טור א'

ואמר רבא (פסחים מ"ח ע"א) קבא מגלונאה לפסחא וכן לחלה, ושיעורו מ"ג ביצים מנין חלה, והיינו ה' רבעים קמח, ואמרו רבוותא משקל ז' מאות ועשרים (נ"א: וב', נ"א: ועשר) זוז. ואמר רב יוסף הני נשי דידן נהגו למיפא קפיזא קפיזא, וכר"א דאמר הסל מצרפן לחלה דאמר ר' יהודה אמר שמואל הלכה כר' אלעזר. וטבלא שאין לה לבזבז עלתה בתיקו, וחלה האידנא דרבנן היא ולקולא. ואנן שיעור משקל לא נהיגא (נ"א: נמצא) לן, וחיטי איכא דקלילי ואיכא דלא קלילי, ושיעור ביצים נמי איכא קטנים ואיכא גדולים, ולא בריר לן טפופות או גדושות, [משום הכי] נהיגין השתא ללוש מדות קטנות ולאפות כל אחת ואחת בפני עצמה כדרב יוסף אליבא דר' אלעזר, וכן יפה לנו שלא לשרוף את החלה, שהערלים מרננים עלינו בזה.

פירוש

בהלכות כתובות כותב בעל העיטור שהדינר שווה למשקל דינר זהב של ערביים שהוא מרבוטי שרזינד (Sarrazins Maravedi), שהוא משקל זהב רגיל ושתות (מלצר, דהיינו חומש). ממנה שכינה את הדינרים הערביים מרבוטי שרזינד (שרזינד הוא הנורה הנרפחית של 'סרזנים', הכינוי הרומאי לעמי המזרח, והוא שימש ככינוי למוסלמים, וא"כ 'מרבוטי שרזינד' היינו 'מרבוטי של המוסלמים') ניתן להבין שכוונתו צ"הוצים האחרים" למרבוטי (Maravedi, מכונה גם מורבטינו – Morabetino) הזהב הספרדים הנולריים. מטבעות אלו, שנטבעו כחיקוי לזהבים הערבים של שושלת המוראביטון, שקלו בזמנו של בעל העיטור ע"פ מקורות שונים 3.84–3.89 גרם (באופן רשמי. מזחינה מעשית המטבעות לפעמים נטבעו בחסר. יש להעיר שהמקורות מתייחסים למרבוטי של קסטיליה, אך נראה שהמרבוטי בקטלוניה היה זהה), וא"כ משקל המטבעות הערבים ששקלו שתות מלצר יותר הוא 4.6–4.66 גרם, וזה אכן מתאים בדיוק עם משקלם של דינרי הזהב של שושלת האלמוואחידון ששלטה בדרום ספרד באותו הזמן, שמשקלם הרשמי (שהדינרים נסחרו במשקל על פיו) היה 4.66 גרם, ומשקלם בפועל בסוף ימי בעל העיטור (קודם לכן נטעו האלמוואחידים רק מטבעות של חצי דינר) היה בסביבות 4.6 גרם.

ע"פ משקלים אלו יולא שמשקל האריינץ (או ארגינץ, שתי הנורות היו בשימוש, arienzo-argenso) הוא 1.7–1.73 גרם, ומשקל הפשיט של כ' באוקיא יולא 1.137–1.152 גרם, והאוקיא 22.76–23.05 גרם⁶. וראה עוד בזה בביאורנו לדברי הרמב"ן.

בהלכות מלוה על פה כותב בעל העיטור ששתי כסף של כפירת הטענה הם כסף מדינה, ומשקלם עשרים גרגרי חיטה כסף, והכפירה היא שיעור פרוטה שהוא גרגר חיטה אחד (בסוף דבריו בגירסת הדפוסים ושני כתבי יד נמצא שהכפירה היא במשקל עשרה גרגרים פחות חצי גרגר, אך אין לזה שום מובן, וע"כ שנריך לגרום בגירסת אחד מכתב"י שגורס 'עשרים'). ע"פ מה שביארנו מדבריו בהלכות כתובות שהדינר דאורייתא לשיטתו הוא הדינר של שושלת האלמוואחידון שמשקלו 4.6–4.66 גרם, הרי שמשקל גרגרי החיטה, ששמונים מהם שוקלים דינר (שהרי שתי כסף מדינה שכל אחד הוא שמינית הדינר שוקלים 20

⁶ צ"ע לאיזו אונקיה כוונתו, כיוון שלא מצאנו אונקיה קטנה כזו. ואם נאמר שחשבונו אינו כולו בדקדוק, ושיעור האריינץ הוא 1.82 גרם, ראה בביאורנו לדברי הרמב"ן, יהיה שיעור האונקיה 24 גרם, אך זה עדיין שיעור קטן מאד, וצ"ע בכל זה.

גרגרים), הוא 0.0575–0.0583 גרם, וזה אכן מתאים עם משקל הגרגר (Grano) שנהג בקטלוגיה (שהרי ממה שמזכיר בעל העיטור את משקל הארגינן הקטלוגי מוכח שזמנו צפוזנס השתמשו במערכת המשקלות של קטלוגיה, שפוזנס היתה תחת שלטונה באותו זמן), שהיה 0.0579 גרם⁷. ומוכח מדברי בעל העיטור שלמד שגרגר החיטה הוא החצה שהזכירו הגאונים שחזי ממנה היא פרוטה, ולא גרגר השעורה כמו שנמלא בדברי הרמב"ם והרמב"ן ועוד ראשונים. ושיעור הפרוטה לדבריו יולא 0.288–0.292 גרם כסף.

ופשוט מלגויירש שהזכיר, הוא הפשוט של העיר מלגוי (Melgueil, כיום Mauguio) שצפוזאנס, שהיה נקרא denier melgoirés, והיה נפוץ בכל פרוצאנס. משקל מטבעות אלו השתנה עם השנים, ומשקל המטבעות שנמלאו הוא ע"פ רוב 0.9–1.05 גרם, אך נמלאו גם מטבעות כבדים יותר במשקלים של עד 1.38 גרם ואולי יותר. ע"פ מה שכתבנו לעיל, המטבעות עליהם דיבר בעל העיטור ששקלו 22 גרגרים היו צורך במשקל 1.27 גרם. ואפשר שלזה כיוון כשכתב פשוט מלגויירש 'יפה', או שמא בזמנו זה היה משקלם הרגיל של פשוטים אלו ומה שנמלאו מהם רק מעטים זה מחמת מרחק הזמן.

אמנם, בעיקר שיטת בעל העיטור בשיעור השקל של תורה יש לעיין, שבעל העיטור כותב ששיעור הדינר של התורה הוא 80 גרגרים ושיעור הפרוטה הוא חזי גרגר, ולפי זה נמלא שצדינר יש 160 פרוטות, וזה נגד הגמרא שאומרת שצדינר יש 192 פרוטות. ועיין לעיל בדברי הר"י מיגאש שכתב גם הוא כעין זה, וצדרי צעה"מ והרא"ז⁷ וצביאורנו לדצריהם שם שנראה שהקשו קושיה זו בתוך קושיותיהם. ולתרוץ קושיה זו נראה ע"פ דברי הרא"ז⁷ שם שנראה מדבריו ששיעור הדינר של הגמרא איננו שיעור קבוע אלא הוא משתנה עם השתנות הדינר בכל דור (ועפ"ז"ל שגם השקל של תורה, שהגמרא אומרת ששוא ארבעה דינרים, משתנה עם השתנות זו של הדינרים בכל דור), שעפ"ז מובן מה שהשוו בעל העיטור והר"י מיגאש את הדינר של תורה לדינרים של זמנם (ול"ל שצדרי הערבי נחשבו ממשיכו של הדינר של הגמרא למרות שמלכד שם אין ביניהם קשר, ולמרות שהדינר של הגמרא היה של כסף והדינר הערבי הוא מטבע זהב ורק למשקלו מתייחסים בענין זה, ואולי קיבלו שזו תקנת הגאונים וכדלהלן לגבי הפרוטה), וצדיעור הפרוטה ז"ל

⁷ יש להעיר שהמקורות שבידי המתעדים משקל זה מתייחסים לתקופות מאוחרות יותר שבהם המשקלות היו שונות, אלא שיש יסוד להניח שמשקל הגרגר, שאמור לייצג משקל טבעי, היה פחות רגיש לשינויים.

סופרים כמו שביאר החזו"א בקונטרס השיעורים (או"ח סי' ל"ט) שהקוצע את הפרוטה מתקנת הגאונים הוא שיעור חצי שעורה (כך יסבור הר"י מיגאש, ובעל העיטור לשיטתו יסבור שהוא חצי חיטה), וכיוון שכן מוצן שלא חשו לכך שאין 192 פרוטות כדינר. וראה עוד להלן מה שכתבנו בביאורנו לדברי הרא"ש, ועיין עוד בביאור יסוד זה באריכות ב[?????].

בהמשך דבריו בהלכות כתובות כותב בעל העיטור שמאחזים זוז של אלמנה אינם זשקלי תורה וגם לא זשקלי מדינה שהם שמינית של תורה אלא זמטצע היוצא בכל דור, ומוכיח זאת ממנהג הזקנים שכותבים לכתובה מאחזים דינרים ומחשבים כדינרים שצמקומם. וכשיטה זו כתבו גם רבינו יונה (מוצא בתלמידי רבינו יונה בשיטת"ק לכתובות דף י' ע"א, וכן באגודה כתובות סי' ח' הביא שיטה זו בשם ר"י ונראה שכוונתו לרבינו יונה, כיוון שר"י בעל התוספות סובר שכתובה דאורייתא כמוצא בתוס' שאנן לכתובות דף י' וגם תירץ את הגמ' באופן אחר כמוצא בריטב"א שם, אמנם באורחות חיים הל' כתובות סי' א' כתב בשם רבינו יונה להיפך, ור"ע) ו'קצת גדולי הדורות' במאירי (כתובות דף ק"י ע"ב), וכן משמע מדברי ר' האי (תשובה"ג הרבני סי' ע"ג). וחידוש יש בדברי בעל העיטור שלמטצע היוצא במקומו נחשב ה'דינר' אע"פ שצמנו כלל לא היה מטצע כזה בארצות הנוצרים אלא דינר (Sol) היה רק שם ל-12 פשוטים. ור"ל שכיוון שזה היה שם שהשתמשו בו עבור חשבונות ומחירים הוא נחשב כמטצע ממש. אך ר"ע מניין לומר שדווקא זה הוא המטצע היוצא ולא הפשוטים.

בהלכות מזה ומרור מביא בעל העיטור את שיטת 'רבותא' בשיעור חלה, ונמצאו בדבריו בזה גירסאות שונות, בדפוס הגירסה "ז' מאות וצ", באחד מכתה"י "ז' מאות ועשרים", ובאחד מכתה"י "ז' מאות ועשר", והשכלי הלקט והתניא רבתי מנמטים בדבריו 'תש"נ'. ונראה ברור שהגירסה הנכונה היא תש"כ זוז, וממנה נשתלשלו שאר הגירסאות בטעויות סופר פשוטות, כיוון ששיעור זה הוא השיעור הנמצא בדברי כל הגאונים (למעט הר"ן גי'אח בשם ר' האי גאון, ראה לעיל מה שכתבנו בביאור דבריו), וראוי להביאו בשם 'רבותא'. בהמשך דבריו כותב בעל העיטור ש'שיעור משקל לא נהיגא לן, וחיטי איכא דקלילי ואיכא דלא קלילי, ושיעור זינאים נמי איכא קטנים ואיכא גדולים, ולא בריר לן טפופות או גדושות, משום הכי נהיגינן השתא ללוש מדות קטנות וכו', ונראה שכוונתו שאיננו רוצה לסמוך על משקל הגאונים

כיוון שיש הצדל בין משקלם הסגולי של קמחים שונים (נראה שתולה זאת במשקלם הסגולי של החיטים) ולא מפורש בדברי הגאונים מהו משקלו הסגולי של הקמח שעליו דברו כדי שאפשר יהיה לחשב על פי זה את שיעור המשקל המתאים לקמח של מקומו, ומנהג אחר שיתאים לקמח של מקומו אין צידו, ולחשב שיעור בעצמו ע"י שיעשה כלי בשיעור מ"ג ביצים אי אפשר כיוון שאיננו יודעים לקבוע מהי ביצה זינונית וגם ספק בידינו האם צריך למדוד במידה מחוקה או גדושה, ולכן נהגו ללוש עיסות קטנות שודאי פטורות מחלה. ול"ל ע"כ שגם לא רצה לעשות מדה ע"פ שיעור האמצעות כיוון שגם בזה היו לו ספקות בקביעת האמצע הזינונית או בצורת המדידה.

ר' אשר ב"ר שאול מלוניל (~ד'תת"צ - ~ד'תתק"פ)

ספר המנהגות

וצריכה אשה שלא תלוש יותר משיעור קבא מלוגנאה בפעם אחת, והוא מ"ג ביצים, ומשקלה ד' ליטרין וחצי של י"ד אוקיות וחצי, והאוקיא משקלה כ"ד פשיטים מלגוירש. ור' האי ז"ל [כתב] כי ה' רבעים קמח ועוד הם ת"ש כספים ויותר מעט הם בכספים של בבל.

פירוש

רבינו אשר מלוניל כותב ששיעור חלה הוא 4.5 ליטרין, כל ליטרא משקלה 14.5 אוקיות, וכל אוקיה משקלה 24 פשיטים מלגוירש (denier melgoirés). צעניין הפשוט מלגוירש, ראה מש"כ לעיל צביאורנו לדברי צעל העיטור ש'פשוט מלגוירש יפה' שהזכיר צעל העיטור משקלו 1.27 גרם, ולפי"ז נראה שיש לחשב את משקל 'פשוט מלגוירש' סתם לצורך 1.3–1.15 גרם, וא"כ יהיה משקל האוקיה 27.6–31.2 גרם, הליטרא של 14.5 אוקיות 400.2–452.4, שיעור חלה 1800.9–2035.8 גרם, והביצה 41.7–47.1.

אך נראה שיש לדייק את החשבון יותר, דלעיל צביאורנו לדברי רש"י כתבנו שמדברי רש"י ותלמידיו עולה שצומנס נהגה ליטרא למשקל הפלפלין שהיתה מורכבת משני זקוקים שכל אחד 14 דינרים של 12 פשיטים, סה"כ 336 פשיטים, ולפיכך היה זקוק

ברזל, שהיה מורכב מ-14 דינרים (לוט) של 10 פשיטים גדולים יותר, והיה זקוק זה כצד מזקוק הפלפלין ז-8 פשיטים של פלפלין. עוד ביארנו שם עפ"י השוואות ר' יעקב ז"ר יקר ורש"י בין משקל הפשיטים למשקל הזהב הזיוני שמשקל הפשיטים למשקל הפלפלין הוא 1.27 גרם, שזה בדיוק כמשקל ה'פשוט מלגויירש יפה' העולה מדצרי בעל העיטור. ועיין להלן בדצרי הארחות חיים המציא שהראצ"ד, שהיה בן זמנם ומקומם של בעל העיטור ורצינו אשר מלוניל, נתן שיעור לחלה במשקל הפלפלין, ומזה נראה שמשקל הפלפלין נהג בזמנם ובמקומם. וע"פ כל זה יש לומר שהפשיטים למשקל הפלפלין הם הם ה'פשוט מלגויירש יפה' שהזכיר בעל העיטור, ורצינו אשר המדבר על ליטרא המורכבת מפשוטי מלגויירש מתכוון לליטרת הפלפלין, וכל שני דינרים של 12 פשיטים נקראו 'אונקיה' למשקל הפלפלין (ויש סמך לזה מעטם החלוקה של האונקיה ל-24 בשונה מהחלוקה הרגילה ל-20). אלא שקשה על זה מכך שמדצרי רצינו שמעיה תלמיד רש"י עולה שצליטרא יש סה"כ 336 פשיטים, דהיינו 14 אונקיות של 24 פשיטים, ורצינו אשר כותב שצליטרא יש 14.5 אונקיות כאלו שהם סה"כ 348 פשיטים (אך יש לציין שמעטם העובדה ששתי הליטראות אינן ביחס הרגיל של 12 אונקיות לליטרא אלא ביחס קצת גדול יותר נראה שיש קשר ביניהן). ואפשר ששינוי זה נובע מהגדלה של ליטרת הפלפלין במשך הזמן, אולי כדי לקרצ אותה אל משקל שני זקוקים למשקל הברזל שהם ע"פ דצרי רצינו שמעיה 352 פשיטים למשקל הפלפלין (וקצת סמך לזה מהחלוקה החריגה למספר לא שלם של אונקיות). ואם כנים הדברים יש לקבוע את שיעורו של רצינו אשר ל-1989 גרם. עוד אפשר שיש לגרום בדצרי רצינו אשר 14 אונקיות, ומילת 'וחצי' נשתרצה לכאן מתחילת המשפט, ולפי"ז יהיה השיעור 1920 גרם. ואכן כך היא הגירסה בכל צו סי' פ"ט, אלא שהאמת נראה שאין לגירסה זו על מה שתסמוך כיוון שכל צו סי' מ"ח וגם בארחות חיים הגירסה 14 וחצי כלפינו, וצ"ל שבסימן פ"ט הוא ט"ס (ובאותו המשפט ישנה ט"ס נוספת כפי שיראה המעיין שם).

שיעורו של רצינו אשר לא נמצא בראשונים אחרים (מלבד הארחות חיים המציא אותו בשם רצינו אשר), ויש לדון אם הוא משקל המים בנפח צינה (ואף שפשטות הלשון לא משמע כך, ראה להלן בציאורנו לדצרי ר' ישראל הישראלי שכתבנו להוכיח מדצרי שהראשונים יכולים לתת מידה לעיסה כשכוונתם לנפח של מים במשקל זה, וסומכים שהלומד יבין זאת) או משקל הקמח בנפח צינה (שלפי"ז יהיה משקל המים בנפח צינה ככפול ממשקל זה). ונראה שדבר זה תלוי בשאלה האם מקור שיעור זה היה ממדידת צינים, שאז ע"כ צ"ל שזהו שיעור המים בנפח

זינא שאל"כ נאטרך לומר שמדדו זינאס גדולות מאד שלא מלאנו כמותן, או שמקור השיעור היה ממדידת אצבעות, שאז אפשר שזהו שיעור הקמח שנפח זינא, ומדדו אצבעות של כ-2.3 ס"מ.

עוד מציא רבינו אשר את דברי ר' האי ששיעור חלה הוא ת"ש כספים ויותר מעט כספים של צבל, ונראה שמקורו הוא מדברי הרי"ז גיאת, וראה ציאוורינו שס מש"כ בדבריו.

רמב"ם (ד'תתצ"ח - ד'תתקס"ה)

פיה"מ מסכת שביעית פ"א מ"ד (תרגום ר' עזרא קורח)

עד שיהיו משלשה ועד תשעה. כוונתו שאם היה בשיעור בית סאה משלשה אילנות עד תשעה אסור לחרוש כל בית סאה בשבילן אלא אם כן היו כולן עושין פירות ויתקבץ מפירותיהם ככר של ששים מנה. ושיעורו במשקלותינו ששים ושנים רוטל ושבע אוקיות ושני שלישים בקירוב מן הרוטלים שיש בכל רוטל שש עשרה אוקיות, והאוקיה ששה עשר דרהם ובדרהם יש שלשים וששה גרגרי שעורים.

פיה"מ מסכת עדיות פ"א מ"ב (תרגום ר' עזרא קורח)

וכבר ביארנו בפרק השני של מסכת חלה (מסנהו') ששעור החלה יהיה ידוע במדה לא במשקל בגלל שינויי הדברים הנמדדים בכובד ובקלות ואע"פ שהמדה שוה. וביארנו שם שמדת החלה היא מדה שיש במדתה עשר אצבעות על עשר אצבעות ברום שלש אצבעות ועשירית אצבע ועשירית עשירית אצבע וחלק אחד מאלפים וחמש מאות של אצבע בדקדוק, ואם תרצה בקירוב מעט מאד אמור מדה שיש בה שבע אצבעות פחות שתי תשיעיות אצבע על שבע אצבעות פחות שתי תשיעיות אצבע ברום שבע אצבעות פחות שתי תשיעיות אצבע. וכבר ביארנו כמה פעמים שהאצבע שמודדים בה היא הגודל. וכבר עשיתי אני מדה בתכלית יכולתי לדייק ומצאתי שהרביעית הנזכרת בכל התורה מכילה מן היין קרוב לעשרים וששה דרהם, ומן המים קרוב לעשרים ושבעה דרהם, ומן החטים קרוב לעשרים ואחד דרהם, ומקמח החיטים כשמונה עשר דרהם, ומצאתי שעור חלה באותה המדה חמש מאות ועשרים דרהם בקירוב מקמח

החיטים. והדרהאם הללו כולם מצריים, וכן כל המינים האלה שמדדתי הם גם כן מצריים.

פיה"מ הקדמה למסכת מנחות בסופה (תרגום ר' עזרא קורח)

וכבר הזכרתי בתחילת מסכת עדיות (פ"א מ"ז) שעשיתי מדה של רביעית ודקדקתי בו ככל יכולתי, והזכרתי שמצאתי מחזיק מן היין קרוב לעשרים וששה דרהם מצריים, וכן מצאתי מחזיק משמן הזית גם כן עשרים וששה דרהם וגרגרים שלא חששתי להן מחמת מיעוטן, ויהיה אם כן משקל מה שמחזיק הלוג מן היין או מן השמן כפי מה שמצאנוהו מאה דרהם וארבעה דרהם מצריים.

פיה"מ מסכת בכורות פ"ח מ"ח (תרגום ר' עזרא קורח)

כבר ביארנו כמה פעמים שהסלע שמתכוונים אליו בתורה שקראו ה' שקל וקורא אותו גם כסף כמו שאמר חמשים כסף (דנריס כ"ז כ"ט) ומאה כסף (דנריס כ"ז כ"ט) ואמר שלשים שקלים (סמות כ"א ל"ז) יש במשקלו עשרים וארבעה דרהם, ובמשקל הדרהם ששה עשר גרגרים, ואלו הן לשונות תלמוד שאין ספק בהן (נע"ג מקומו). והקבלה שבידי מאבא מארי זצ"ל מאביו מזקנו איש מפי איש ז"ל שהגרגר הזה שבו שוקלים הוא גרגר שעורים, ואיני יודע לזה מקור. ויהיה אם כן משקל הסלע שלש מאות גרגרים ושמונים וארבעה גרגרים. וכבר מצאתי שמשקל הדרהם המצרי מגרגרי השעורים ששים ואחד גרגרים, ויהיה אם כן משקל הסלע מדרהם מצרים ששה דרהם ורביע וכ'רובה בקירוב. וסיפר לי אבא מארי זצ"ל שבאה לידו תשובה לגאון מראשי ישיבות בבל והוא אומר בה שחמש סלעים של בן הם שלשים ושלשה דרהם וחצי דרהם, זה היה ענין התשובה ולא ביאר באיזה דרהם ולא כמה משקל הדרהם, ואין ספק שהוא דיבר על משקל דרהם בבל, אבל שיעור חמש סלעים של בן מדרהם מצרים כפי שהקדמנו הן שלשים ואחד דרהם וחצי דרהם. ושלשים של עבד יהיו מן הדרהם האלה מאה ושמונים ותשעה דרהם פחות שמינית דרהם בקירוב, וכן חמשים של מפתה שלש מאות דרהם וחמישה עשר דרהם פחות רביע דרהם בקירוב. וכל המשקלים האלה מכסף טהור שאין בו שום תערובת.

רמב"ם

פיה"מ מסכת כלים פ"ב מ"ב (תרגום ר' עזרא קורח)

וכבר ביארנו כמה פעמים שסאה ששת קבין וקב ארבעה לוגין ולוג ארבע רביעיות, וששעור הרביעית אצבעיים באורך ואצבעיים ברוחב והגובה אצבעיים ושבע עשירות אצבע, ושהאצבע שבה תהיה המדידה הוא הגודל של היד. וכמו כן ביארנו כי המדה שאלו הן שיעורי מדידתה מכילה מים עשרים ושבעה דרהם מצריים בקירוב.

משנה תורה הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ט' הלכה ט'

רוחב הגודל האמור בכל השיעורין האילו ובשאר שיעורי תורה כולה והוא הבינוני, כבר דקדקנו בשיעורו ומצאנוהו רוחב שבע שעורות בינוניות זו בצד זו בדוחק והן כאורך שתי שעורות בריוח, וכל טפח האמור בכל מקום הוא ארבע אצבעות מזו, וכל אמה ששה טפחים.

משנה תורה הלכות עירובין פרק א' הלכה י"ב

ליטרא האמורה בכל מקום מלא שתי רביעיות, ועוכלא חצי רביעית. ומנה האמור בכל מקום מאה דינר, והדינר שש מעין, והמעה משקל שש עשרה שעורות, והסלע ארבעה דינרין. והרביעית מחזקת מן המים או מן היין משקל שבעה עשר דינרין וחצי דינר בקירוב, נמצאת הליטרא משקל חמשה ושלשים דינר, והעוכלא משקל תשעה דינרין פחות רביע.

משנה תורה הלכות שקלים פרק א' הלכה ב'-ג'

מנין כסף האמור בתורה באונס ובמפתה ובמוציא שם רע והורג עבד, הוא כסף הוא שקל הנאמר בכל מקום בתורה, ומשקלו שלש מאות ועשרים שעורה, וכבר הוסיפו חכמים עליו ועשו משקלו כמשקל המטבע הנקרא סלע בזמן בית שני, וכמה הוא משקל הסלע שלש מאות וארבע ושמונים שעורה בינוניות.

סלע היה ארבעה דינרין והדינר שש מעין, ומעה היא הנקראת בימי משה רבינו גרה, ומעה היתה שני פונדיונין ופונדיון שני איסרין, ופרוטה אחת משמנה באיסר, נמצא משקל המעה והיא הגרה שש עשרה שעורות, ומשקל האיסר ארבע שעורות, ומשקל הפרוטה חצי שעורה.

משנה תורה הלכות ביכורים פרק ו' הלכה ט"ו

כמה הוא שיעור העיסה שחייבת בחלה, מלא העומר קמח בין מאחד מחמשת המינים בין מחמשתן כולם מצטרפין לשיעור, וכמה הוא שיעור העומר שני קבין פחות חומש, והקב ארבעת לוגין, והלוג ד' רביעיות והרביעית אצבעיים על אצבעיים ברום אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע, וכל האצבעות הם רוחב גודל של יד. נמצאת למד שהמדה שיש בה י' אצבעות על י' אצבעות ברום שלש אצבעות ותשיעית אצבע בקירוב הוא העומר, וכן מדה שיש בה שבע אצבעות פחות שני תשיעי אצבע על ז' אצבעות פחות שני תשיעי אצבע ברום שבע אצבעות פחות שני תשיעי אצבע היא מדת העומר, ושתי המדות כאחד הם עולים. וכמה מכילה מדה זו כמו שלש וארבעים ביצים בינוניות וחומש ביצה, והם משקל ששה ושמונים סלעים ושני שלישי סלע מקמח החטים שבמצרים, שהם משקל חמש מאות ועשרים זוז מזוזי מצרים בזמן הזה. ומדה שהיא מכילה כמשקל הזה מקמח החטים הזה בה מודדין לחלה בכל מקום.

משנה תורה הלכות טוען ונטען פרק ג' הלכה א'-ב'

אין מודה במקצת חייב שבועה מן התורה עד שיודה בפרוטה או יתר ויכפור בשתי מעין כסף או יתר, וכמה היא פרוטה משקל חצי שעורה של כסף נקי, וכמה הם שתי מעין משקל שתים ושלשים שעורות כסף מזוקק. כל כסף האמור בתורה הוא שקל הקדש והוא עשרים מעה, וכל כסף של דבריהן הוא ממטבע ירושלים שהיה הסלע שלהן אחד משמנה בו כסף והשאר נחושת כמו שבארנו, אבל המעה היא היתה כסף נקי אפילו בירושלים והיא היתה כסף של ירושלים. ולפי שזה שהצריכו להיות כפירת הטענה שתי כסף הוא מדבריהן עשו אותה שתי כסף של ירושלים שהן שתי מעין ולא עשו אותה שני שקלים בשקל הקדש. זהו הדבר הנראה לי בשעור כפירת הטענה, ורבותי הורו (ר"י מיגאש שזועות מ' ע"א) שכפירת הטענה הוא משקל תשע עשרה שעורות וחצי שעורה מן הכסף, ויש לי כמה ראיות לסתור אותה הדרך שתפסו עד שיצא להם זה החשבון, ויראה לי שהוא טעות.

פירוש

הרמב"ם כותב במסכת עדיות שעשה כלי ע"פ שיעור האלצעות המוזכר בגמרא למידת הרביעית (לא מפורש בדבריו האם הכלי היה של רביעית במידת אלצעיים על אלצעיים צרום אלצעיים ומחצה וחומש אלצע, או שהיה זה כלי גדול יותר ע"פ יחס) ומלא שמשקל מים בשיעור רביעית הוא קרוז ל-27 דירהם מלא, משקל רביעית יין הוא קרוז ל-26 דירהם, משקל החיטים הוא קרוז ל-21 דירהם ומשקל קמח כ-18 דירהם. ולגבי שמן כותב הרמב"ם במסכת מנחות שמלא שמשקל בשיעור רביעית הוא 26 דירהם וקלת.

וקשה, שהיחס בין משקל המים למשקל היין בדבריו תמוה, כיוון שמשקל היין הקל ביותר שאפשר לייצר הוא 99% ממשקל המים (מה שהיין קל יותר מהמים זה מחמת האלכוהול שבו, וכמות האלכוהול ביין באופן טבעי מוגבלת עד הרמה שבה השמרים המייצרים אותו כבר אינם יכולים לשרוד בו), ולדברי הרמב"ם נמלא משקלו כ-96% ממשקל המים. ועוד, שבהלכות עירובין השווה הרמב"ם את משקל המים והיין. בעניין זה כתב לי הרב עידוא אלצה שליט"א שע"כ י"ל שכל שהוא גדול מ-25 קורא לו הרמב"ם 'קרוז לעשרים וששה', וכל שהוא גדול מ-26 קורא לו הרמב"ם 'קרוז לעשרים וששה', ומשקל רביעית מים ילא במדידתו של הרמב"ם קלת יותר מ-26 דירהם, כ-26.15, ומשקל רביעית יין ילא קלת פחות מ-26 דירהם, כ-25.89, ולכן כתב הרמב"ם שרביעית של מים היא קרוז לעשרים וששה דירהם ושל יין היא קרוז לעשרים וששה דירהם אף שהפער במשקלם הסגולי הוא רק אחוז אחד כנ"ל, וכן בהלכות עירובין השווה הרמב"ם את שיעורם וכתב ששניהם שוקלים שצעה עשר דינרין וחצי דינר בקירוב. ובציאור הדבר שהרמב"ם קורא ל-26.15 'קרוז לעשרים וששה' ולא 'קרוז לעשרים וששה' כתב לי הרב אלצה שליט"א שהרמב"ם השתמש בשקילתו רק במשקולות של דירהמים שלמים כפי שמוכח ממה שכל השיעורים שהוא כותב הם עגולים, וכיוון שבאופן השקילה במאזניים מניחים את הדבר הנשקל בכף אחת ומוסיפים משקולות בכף שכנגד עד שהיא משתווה או מכריעה את הכף הראשונה, לכן כל שהדבר הנמדד הוא יותר מ-26 דירהם הרי שמפסיקים את המדידה רק כאשר יש בכף המשקולות 27 משקולות, ולזה קורא הרמב"ם 'קרוז לעשרים וששה' (שהרי לא ניכר בשקילה כזו האם המשקל המדויק קרוז יותר לעשרים וששה או לעשרים ושצעה).

ולגבי שאר המשקלים שכותב הרמב"ם, משקלי השמן והקמח שכתב ככדים יותר ממשקלי השמן והקמח שלנו, אך אפשר שהשמן בזמנו היה פחות נקי ולכן היה כבד יותר, והקמח היה דחוס יותר ואולי לא טחון מספיק דק (ואפשר שהרמב"ם סובר שיש לנענע את הכלי ולדפוק עליו כדי להוציא את חללי האויר שבקמח, כמו שפירש דבריו הגר"ח נאה ב'שיעורי תורה' סי' ג' סעי' א' הערה ה'). וראה מה שכתבנו להלן בביאורנו לדברי הרשב"ץ. וראה להלן בדברי השבלי הלקט שהביא תשובה שמנא בתשובות הגאונים (והיא מתחילה תקופת הראשונים בספרד כמ"ש בביאורנו שם) ששם נקט המשיב שהקמח קל בשליש מהמים, שזה קרוב לדברי הרמב"ם. ומשקל החיטים שכותב הרמב"ם מתאים עם המשקל בימינו (המשקל הסטנדרטי בימינו הוא 78.1%-80% ממשקל המים).

ולעניין משקל הדירהס שכתב הרמב"ם, בספר 'מדות ושיעורי תורה' (עמ' תסא) ניסח למנא את משקלו ע"י שקילת מטבעות של השושלת האיוצית צמנרים שתחתיה חי הרמב"ם, אמנם טעה בזה בתרתי, חדא, שאת פירוש המשניות התחיל הרמב"ם בהיותו צמנרין תחת שלטון האלמוואחידון וסיימו צמנרים תחת השושלת הפאטמית קודם עליית השושלת האיוצית (אמנם הגיהו אחר כך עד סוף ימיו, אך מפירוש המשניות בכת"ק מוכח שלא הגיה את השיעורים), ואת משנה תורה התחיל קודם עליית השושלת האיוצית וסיימו קצת אחרי עלייתה אך מוכח שכתב את דבריו לפי המשקלים הפאטמים כיוון שחשבון השיעורים במשנה תורה זהים לחשבון בפירוש המשניות, וא"כ הדירהס אליו מתכוון הרמב"ם (ברוב דבריו, ראה להלן) הוא הדירהס של השושלת הפאטמית (כל זה לפי שיטתו, אך ע"פ האופן שביירנו את המשקל להלן אין הצדל בין המשקלים של השושלת הפאטמית לאלו של השושלת האיוצית בימי הרמב"ם). שנית, טעה במה שרצה לזרר את המשקל ע"י צדיקת משקלי המטבעות שנמנאו, כיוון שהמטבעות צמנרים בתקופות אלו כלל לא נטעו צמקל אחיד והם נסחרו צמקל, כך שכדי לעמוד על משקל הדירהס יש לצדוק את משקל המשקולות ולא את משקל המטבעות. ובספר 'מידות ומשקלות של תורה' (עמ' פט) כתב שמשקל הדירהס המנרי של הרמב"ם הוא $\frac{2}{3}$ ממשקל הדינר הערבי, ואינני יודע מניין לו קביעה זו (הנסתרת מהמנאים כפי שיבואר להלן).

ולעצם העניין, יש לחלק בין דברי הרמב"ם בפירוש המשניות לשביעית לדבריו בשאר המקומות, שצפיה"מ לשביעית כותב הרמב"ם שמשקל הדירהס הוא 36 שעורות,

ולעומת זאת צפיה"מ לזכורות כותב ששקל את הדירה המצרי ומלא שמשקלו 61 שערות, ומהשוואת חשבון השיעורים בדצריו בשאר המקומות (חוץ מצביעית) מוכח שגם זהם כוונתו לדירה זה (בנוסף לעוצדה שצמקומות אלו כותב הרמב"ם 'דירה מצרי'). ונראה שאת הפירוש לשביעית, שהיא בקדר זרעים סמוך לתחילת הש"ס, כתב הרמב"ם עוד בהיותו בפאס תחת שושלת האלמוואחידון, שם היה משקל הדירה קטן בצמעט חצי מהמשקל הסטנדרטי בעולם המוסלמי (כמו שמזכיר ר' אברהם בן הרמב"ם בתשובה שהדירה צמגרצ הוא חצי דירה) והיה בערך 1.5–1.55 גרם (אמנם ראה להלן בדצרי הר"י עקנין שהיה בן מקומו של הרמב"ם בפאס וכותב שהדירה הוא 28 חצה, ולפי"ז צ"ל שהרמב"ם דיבר על דירה ספרד שהזכיר הר"י מייגאש שהוא 36 חצה והוא כ-1.95 גרם, או שכוונתו למשקל גרעיני שעורה ממש ולא ל'חצה', או שדירה המשקל בפאס היה שונה מדירה המצביע), ואת הפירושים לעדיות, זכורות, כלים ומנחות וכן את משנה תורה, שזהם מדבר הרמב"ם על הדירה המצרי, כתב הרמב"ם במצריים בהיותו תחת השושלת הפאטמית או האיוזית, שם, ע"פ משקולות שנמצאו, היה משקל הדירה כ-3 גרם⁸, שהוא $\frac{7}{10}$ ממשקל הדינר הערבי בהתאם לתקן המוסלמי הרשמי (ראה לעיל צמבוא למשקלות ומטבעות בארצות האיסלאם).

עפ"ז נבוא לחשב את שיעור הרביעית שכותב הרמב"ם. צפיה"מ לעדיות ולכלים כותב הרמב"ם שמשקל רביעית מים הוא קרוז ל-27 דירה, וציארנו לעיל שכוונתו לכ-26.15 דירה, אך קשה שלפי שיעור זה ולפי שקילת הרמב"ם שיש בדירה 61 שערות נריך ללא שיעור הרביעית צדינרים שכל אחד 96 שערות 16.6 דינרים, ובהלכות עירובין כתב הרמב"ם שמשקל רביעית מים או יין הוא 17.5 דינרים בקירוב, וכן עולה מדצריו בעוד מקומות (מתנו"ע פ"ו ה"ח, חו"מ פ"ג הל' ה'-ו). ועוד קשה, שמהשוואת חשבון הסלעים שבהלכות זיכורים לחשבון הדירה מים שם יואל שהדינר הוא דירה וחצי, והיינו שצדירה יש 64 שערות. ואין לומר שכאשר כתב

⁸ משקל הדירה העולה ממשקולות הזכוכית והנחושת הרלוונטיות שבקטלוג האגודה האמריקאית לנומיסמטיקה הוא בטווח שבין 2.91 ל-3.03 גרם, למעט חריגים, כאשר משתי המשקולות הגדולות ביותר של 50 דירה עולה משקל של 3.03 גרם ו-3.00 גרם, משתי משקולות של 36 דירה עולה משקל של 3.01 גרם, משתי משקולות של 20 דירה עולה משקל של 2.99 גרם, ומעוד משקולות של 20 דירה עולה משקל של 2.98 גרם. וכיוון שככל שהמשקולת גדולה יותר הסטיה יורדת לכן יש להניח שמשקולות אלו מייצגות נאמנה יותר את המשקל האמיתי מהמשקולות הקטנות שבהן פיזור המשקלים על פני הטווח האמור גדול יותר, מלבד העובדה הפשוטה שבאופן רגיל משקולות יכולות להיות קלות יותר מהמשקל התקין עקב שחיקה או שבר אך לא כבדות יותר.

הרמב"ם את משנה תורה היה משקל הדירהם שונה מצומן שכתב את פיה"מ, שהרי שיעור חלה בדירהמים שכתב הרמב"ם בהלכות זיכורים זהה לשיעור חלה שכתב בפירושו לעדיות. ודוחק נראה ליישם שהרמב"ם מדד פעמיים את הדירהם המלרי בשעורות, וצמדידתו הראשונה שמדד כאשר כתב את פיה"מ מלא שבדירהם יש 61 שעורות, וצמדידתו השנייה שעשה כאשר כתב את משנה תורה שיעור לצינוני שעורות קלת קטנות יותר (0.0469 גרם במקום 0.0492 גרם) ומלא שבדירהם יש 64 שעורות, ולפי מדידה זו כתב שמשקל רביעית מים ויין הוא 17.5 דינרים בקירוב, שהרי מים השוקלים 26.15 דירהם שכל אחד מחשבים 64 שעורות משקלם 17.43 דינרים שכל אחד יש 96 שעורות, ויין השוקל 25.89 דירהמים כנ"ל משקלו 17.26 דינרים.

עפ"ז נמלא שיעור הרביעית שהיא שיעור מים במשקל כ-26.15 דירהם מלרי כ-78.5 סמ"ק, שיעור השקל שהוא 384 שעורות 18 גרם, ושיעור האלצב שעל פיה חישב הרמב"ם את שיעור הרביעית 1.937 ס"מ.

וצעניין שיעור האלצב כתב הרמב"ם בהלכות ספר תורה שהוא 'רוחב שבע שעורות צינוניות זו צלד זו דוחק והן כאורך שתי שעורות זריוח' ודצוריו נתקשו מאד האחרונים כיוון שענינו הרוחב שתי שעורות באורך הן רק שש שעורות זרוחב, וא"כ דצרי הרמב"ם סותרים מיניה וזיה, וכתבו תירוצים דחוקים ליישם זאת. אך לאחר שזכינו לתירוצ מרווח לקושיה זו שוב אין צורך להיכנס בדחוקים כלל, שכבר מלא פרופ' מרדכי כסלו בדצרי הרמב"ם מתאימים ונכונים לשעורה ה'שישה טורית' שגדלה במלרים באותו הזמן, ולפני האחרונים שנתקשו בזה היתה שעורה 'דו טורית' שהיא קלת רחבה יותר ולכן נתקשו בכך. ושיעור האלצב יולא לפי מדידת שעורה זו כ-2 ס"מ. ראה בספר הידורי המידות עמ' 392-394.

ובשיטת הרמב"ם בשיעור השקל נראה שסובר שמשקל השקל תלוי במשקל השעורות, וראה להלן צביאורנו לדצרי הרא"ש מה שכתבנו צביאור שיטה זו.

אמר רב קבא מגלונאה לפיסחא וכן לחלה, שהוא שיעור העומר מ"ג בצים וחומש ביצה כמנין חלה. וכיצד משערין אותו, לוקח כלי גדול כגון יורה וממלאה מים על כל גדותיה, ונותן תחתיו כלי גדול המקבל מים שיצאו ממנה ונותן לתוך היורה מ"ג בצים ועוד, והמים היוצאים הם שיעור העומר, וישער כלי כשיעור המים. וכן מפורש בתוספתא דנזירות (פ"ד ה"א) גבי נזיר כיצד יעשה מביא כוס מלא מים ומביא זית איגורי ונותן לתוכו ושופע אם שתה כיוצא בו חייב ואם לאו פטור. ולמדנו לחם לחם מגזירה שוה, כתיב הכא (שמות ט"ז כ"ג) לקטו לחם משנה וגו', וכתיב התם (נמדנר ט"ו י"ט) והיה באכלכם מלחם הארץ, מה כאן עומר אף כאן עומר. ובירושלמי פרק ערבי פסחים (לימא לפנינו) גרסינן כדבעית משער לוגא שקיל מנא והוא ממלא ליה ויהיב מנא מלרע ושקיל שיתא ביעי בינונים ויהיב לגוויה ומיא דנפלין במנא הוי שיעור לוגא. פחות מיכן לא ילוש משום דמפקע ליה מחלה.

מובא בספר אסופות, וחלק מובא גם באו"ח ח"א סי' תקכ"ג

וזה דין בכור אדם. שיעור פדיון שנינו (נכורות מ"ט ע"ג) חמש סלעים של בן במנה צורי, היוצאת ממדינת צור, דהסלע ד' זוזים והזוז כמשקל זהוב של משקל ב' פשוטי ומחצה למשקל הברזל. ואני אליעזר הלוי ראיתי בתשובות דכלהו אמוראי לא פליגי אלא מפרשי מתניתין לבני עירם במטבע הניכר להם. ולפי זה חמש סלעים הם חמשים פשיטין של כסף למשקל הברזל, והפשיט של משקל הברזל בקולוניא פשיט קולניש ושמינית פשיט מעט יותר, שהם סך הכל ה' דינרין קולניש. ובפירוש רבינו אליקים הלוי ראיתי בראש פרק שור שנגח דזה שפירש כסף צורי הסלע ד' דינרים והדינר משקלו זהב רומנט וכן בקושטנטינא קורין לזהוב דינר והוא שנים ומחצה למשקל הברזל. ובתשובות גאונים נמי כתוב כלשון הזה שהוא שנים ומחצה למשקל הברזל ופחות מעט, שמאה מהם דהיינו מנה שוקלין ליטרא פשיטין למשקל הברזל, וזה יבוא י' פשיטין פחות.

ובפירושי רבינו אליקים ראיתי בפ' מי שמת דהדינר של כסף שוקל ב' פשיטין ומחצה למשקל הברזל. וגם רבינו שלמה פירש כן בבבכורות פרק יש בכור לנחלה (מ"ט ע"ז ד"ה מנה של זורי) גבי חמש סלעים של פדיון הבן. ובתשובות הגאונים כתוב שדינר כסף משקלו זהב רומנט וכן קורין בקושטנטינא לזהוב דינר, והוא שנים ומחצה למשקל הברזל ופחות מעט, שמאה מהן דהיינו מנה שוקלים ליטרא פשיטי למשקל הברזל, וזה יבוא עשרה פשיטי פחות.

פירוש

צענין שיעור פדיון הבן, הראצי"ה מאטט את דצרי רש"י, וכיוון שהיה תושב קולוניא הכיר את משקלי קולוניא צמדוייק, ומחלק צין פשוט המשקל לפשוט המטבע. אמנם ההשוואה גופה ל"צ, שבתחילה כותב שהפשיט למשקל הברזל הוא "פשיט קולניש ושמניית פשיט מעט יותר", ואח"כ כותב שחמישים פשיטים למשקל הברזל הם ה' דינרים קולניש, וכיוון שכל דינר (Schilling) הוא 12 פשיטים קולניש הרי שפשיט למשקל הברזל הוא פשיט וחומש קולניש. ואולי ה"מעט יותר" שכותב הראצי"ה הוא כחצי שמניית, והרי זה קרוב מאד לפשיט וחומש, אלא שקשה א"כ למה לא כתב פשיט ושתות או פשיט וחומש. והנראה שמה שכתב ה' דינרים זה לא צדקדוק אלא 'מעוגל' לרווחא דמילתא, וכן משמע מהאו"ז צח"א סי' תקכ"ג שמציא את דצרי ראצי"ה וכותב 'וסך הכל עולה קרוב לחמשה דינרים קולניש'.

בהמשך דצרי צהלכות זכורות מציא ראצי"ה מרבינו אליקים חזרו של רש"י שהדינר משקלו זה[ו] צ רומנט, ובספר מידות ושיעורי תורה עמ' שפה זיהה שהכוונה היא למטבעות של הקיסר הביזנטי רומנוס הרביעי⁹. צהלכות כתובה (סי' תתקי"ט) הציא זאת צסם תשובות הגאונים, וכנראה שכוונתו לגאוני אשכנז, היינו רבינו גרשום ותלמידיו, וא"כ הכוונה היא למטבעות של הקיסר רומנוס השלישי. צימי קיסרים אלה יצאו גם הזהובים הכזדים – ההיסטמנון, וגם הזהובים הקלים – הטטרטרון, וראה באריכות מה שכתבנו צציאורנו לדצרי רש"י.

⁹ אולי הסיבה שציינו את מטבעות אלו בנפרד מהמטבעות הביזנטיים הרגילים היא העובדה שבמטבעות שהוטבעו לאחר מותו של קיסר זה תכולת הזהב ירדה משמעותית.

הרוקח

עוד מציא הראצ"ה צסם תשובות הגאונים (ראה לעיל) שמסקל הדינר איננו שניים וחצי פשיטין במדויק אלא קצת פחות, היינו 2.4 פשיטין, כיוון שמנה שהוא מאה דינרים שוקל ליטרא שהיא מאתיים וארבעים פשיטין. בזה מיושבת הסתירה שבדברי רש"י, עיי"ש ובדברי פירוש רבינו גרשום, ולפי"ז נמצא מסקל הדינר של הגמרא 3.84 גרם לפי ציאורנו בשיטת רש"י ו-3.5 גרם לפי הצגת הראשונים המאוחרים בשיטתו, וכמו שציאורנו באריכות בציאורנו לדברי רש"י.

בענין שיעור חלה ועיסת הפסח הראצ"ה כותב לשער ע"פ ניתנת ביצים בכלי מלא מים ומדידת המים הנשפכים ממנו, ומציא מהתוספתא בנזיר שכך יש לשער את שיעור כזית, ומציא גם ירושלמי שאיננו לפנינו הכותב לשער כך את שיעור הלוג עצור רביעית. ומוכח מדבריו שלא חשב שנפח הביצים בזמנו שונה מנפח הביצים של חז"ל, וראה מש"כ בזה בציאורנו לדברי מחזור ויטרי.

הרוקח (~ד'תתק"י - ~ד'תתקצ"ה)

הרוקח הגדול סי' רעד הלכות פסח

מידת הפסח כשיעור עומר שהיא מחזקת כשיעור חלה מ"ג ביצים וחומש ביצה, ויקח מ"ד ביצים בינונים ויניחם בכלי שהורקו ממנו המים ולוקח אותם המים שבכלי האחר ששפך בו ויתן בכלי שבו הביצים עד שיתמלא הכלי ומה שנשאר בכלי אחר מן המים הוא מדת העומר שחייב בחלה.

הרוקח הגדול סי' שנח הלכות חלה

לשער עומר. וכה תשער עומר אחד תמלא כלי אחד מים ותוציא אותם המים ושים בכלי אחר וקח (מ"ח) [מ"ד] ביצים ושים באותו כלי שהרקת מהם המים וקח אותם המים ששמת בכלי האחר ותשפוך באותו כלי על הביצים עד שתמלא הכלי ומים שנשארו בכלי האחר הם שיעור מ"ד ביצים והם עומר שחייבי בחלה.

הרוקח הגדול סי' שס הלכות פדיון הבן הבכור

ה' סלעים הם ה' אוקיאות הם ק' פשיטים מפשיט' ליטרא י"ב אוקיאות זקוק.

פירוש

בהלכות פסח והלכות חלה כותב הרוקח לשער את שיעור עיסת הפסח וחלה על ידי מדידת הנפח של 44 צינאים באופן שימלא כלי מים ואח"כ יוציא אותם לכלי אחר, וישים 44 צינאים בכלי הראשון ואז יחזיר את המים שהוציא עד שיתמלא הכלי, ונפח המים שיישארו בכלי השני הוא כנפח הצינאים שהוא שיעור חלה (מעוגל למעלה לצינאים שלמות). ומוכח מדבריו שלא חשש שנפח הצינאים בזמנו שונה מנפח הצינאים של חז"ל, וראה מש"כ בזה בציאורנו לדברי מחזור ויטרי.

בהלכות פדיון הבן הזכור מבאר הרוקח את שיעור חמש סלעים של פדיון הבן, ודבריו בזה אינם צרורים כל הצורך ונראה שיש להגיהם. המוצן מדבריו שסובר שחמש סלעים של פדיון הבן הם מאה פשיטים מ-20 פשיטים לאונקיה, ולפי"ז השקל הוא אונקיה והדינר חמישה פשיטים, אך נ"צ לאיזו אונקיה כוונתו. והנה בסוף דבריו כותב הרוקח שהוא 'מפשיט' ליטרא י"ב אוקיאות זקוק, ובספר הפרנס אות רנ"ו הציא מדבריו שמשקל של ר"מ פשוטים זקוק במשקל קולוניא, והוא כדברי הרוקח לפנינו שהרי 12 אונקיות של 20 פשיטים הן 240 פשיטים. ונוסף כדברי הפרנס שהזקוק המדובר הוא זקוק קולוניא, ואולי דבר זה היה כתוב בנוסח הרוקח שהיה לפניו. אמנם עדיין קשה מה שכתב שהזקוק הוא 12 אונקיות, שהרי הזקוק היה הכינוי ל'מרק' שהוא רק 8 אונקיות, וכן קשה מניין מקורו לשער את משקל השקל בכפול משיעורו של רש"י שהשקל רק חצי אונקיה של קולוניא. ומדברי הפרנס נראה שהצין שכוונתו לליטרא קטנה ששמים עשרה אונקיות שלה שוות לשמונה אונקיות קולוניא שהן זקוק, אך עדיין יקשה מניין מקורו. ויש לומר שכוונת הרוקח היא לליטרא ששמים עשרה אונקיות שלה שוות לזקוק למשקל הפלפלין, שזקוק זה הכיל ע"פ דברי רבינו שמעיה 14 דיגרים שזכר אחד 12 פשוטים, סה"כ 168 פשוטים, וחמשה פשיטים מליטרא ש-240 פשוטים שלה שוים ל-168 פשוטים של זקוק הפלפלין יהיו ע"פ חשבון 3.5 פשוטים למשקל הפלפלין, שזהו שיעור הדינר לשיטת רבינו שמעיה שם צ"ל ר' יעקב צ"ר יקר. אך לפי"ז אין אפשרות ליישב את דברי הפרנס הכותב שהרוקח מדבר בזקוק קולוניא, ונ"ל שהפרנס כתב זאת מסבא בגלל שלא הכיר את משקל הפלפלין ולא שכך היה לפניו בנוסח הרוקח. ועוד קשה על פירוש

זה מכך שלא מלאנו לאף אחד מהראשונים באשכנז שהזכיר את משקל הפלפלין, ומסתבר שהוא כלל לא היה מוכר במקומם.

ובספר מידות ושיעורי תורה במילואים לפרק ל"א הע' 3 הביא מכתבו של הרב יעקב גרשון ווייס שמבאר בדברי הרוקח שכוונתו במילת 'אונקיה' ל'לוט' שהוא חצי אונקיה (יש 16 לוט בזקוק קולוניא שהוא 8 אונקיות) והכיל בזמנו עשרה פשיטים, ומה שכתב שבאונקיה יש עשרים פשיטים כוונתו למטבעות פשיטים (ולא לפשיטי משקל) שהיו שוים כל אחד חצי פשיט משקל של כסף נרוף, ואת דבר זה בא לבאר בסוף דבריו כשכותב שמפשיטים אלו 'ליטרא' שהיא 240 פשיטים (וכוונתו ליטרא מעות ולא ליטרא משקל) שווה רק 12 אונקיות (לוט) שהם 120 'פשיטים זקוק', דהיינו משקלות פשיט של כסף נקי ומזוקק, ואין כוונתו במילת זקוק למשקל מרק אלא ל'נרוף'. ולפי"ז דבריו זהים לדברי רש"י שהשקל הוא עשרה פשיטים שהם חצי אונקיה. אך גם פירוש זה דחוק מאד, שהרי לא מלאנו בשום מקום שימוש במילות 'אונקיה' ו'זקוק' במשמעויות אלו.

ר"י אבן עקנין (~ד'תתק"י - ~ד'תתק"פ)

מאמר על המידות והמשקלות (תרגום ר' אברהם ירושלמי, עם תיקונים ע"פ המקור הערבי)

אמר המחבר, כוונתנו לקבץ מה שמצאנו מפוזר במשנה ובתלמוד מן המטבעות והמשקלות והמידות והאמות ושיעורי התחומין והזמנים, והשוויתן [ע"פ המקור הערבי - וייחוסם] ממה שבידינו בזמננו זה ממטבעות ומשקלות ומידות ואמות, ונחזור מה שהזכירו הגאונים ז"ל בהם. וחלקנו זה לששה פרקים. הפרק הראשון במטבעות, הפרק השני במשקלות, הפרק השלישי במידות, הפרק הרביעי באמות שיומד בהם, הפרק החמישי בשמות חלקי הזמנים, הפרק השישי בשמות הפסק תחומיהן.

פרק א

אמר רבינו יוסף הלוי ז"ל כסף צורי הוא הדינר האמור בתלמוד במקום אשר בא, והוא הזוז גם כן ושיעורן משתנה, ומשקל כל אחד מהן הוא משקל השקל [זמקור הערבי - אלמתקאל] אלמראבטי, והוא משקל כסף וחצי [זמקור הערבי -

והו דרהם ונצף כיל] בקירוב, זהו לשונו ז"ל. משקל זה הדינר צ"ו גרעיני שעורים [צמקור הערצי - חבה שעיר], והוא דינרא דשש דנג על מה שנבאר בסוף הפרק. ואבלק (=והדגיש?) בזה הדינר, שיהיה (צמקור הערצי אפשר שכתוב 'אן יצק' =שישאר) קצת הדינרים אלקרוסיאת שיבא [ע"פ המקור הערצי - שיימצא] במשקלם צ"ב (צמקור הערצי - צ"ד, אך אפשר שהוא ט"ס) גרעיני שעורים, ולכן אמר בקירוב. וסלע צורי הוא ד' דינרים מאלו הדינרים הנזכרים והם ו' כספים [צמקור הערצי - דראהם] כיל, והוא שקל הקדש הנזכר בתורה. והראיה על זה אמרו יתעלה (שמות ל' י"ג) עשרים גרה השקל, ומתרגמינן עשרין מעין סלעא. ואמר יתעלה (בבכור) (צמדנר י"ט ט"ו) ופדיו מבן חדש תפדה בערכך כסף חמשת שקלים, ויטלקון עליה (=ויאמרו עליו) במשנה ה' סלעים של בן, ראייה על כי השקלים הנזכרים בתורה הם שיקראו [ע"פ המקור הערצי - שיאמרו] עליהם במשנה סלעים. וכסף מדינה הוא שמינית הדינר הנזכר שאמרנו שנקרא כסף צורי, ויש בו ממנו ח' באמיתות, יהיה משקלו י"ב גרעיני שעורים. ואמר ג"כ ז"ל כסף זוזי מאתן הם מאתים כסף [צמקור הערצי - דרהם] תמאניה, כל כסף [צמקור הערצי - דרהם] מהם הוא כסף מדינה, ובמקום שבא במשנה או בבריתא [צמקור הערצי נוסף - ר' זוז או ת'] זוז אנמא ישיר אלי הדא אלתמניה (=לא ירמוז אלא אלוהתמאניה), ובמקום שבא זוזא ופלגא דזוזא אנמא הוא (=אינו אלא) דינר צורי. וסלע מדינה הוא ד' מן כסף מדינה, נעשה סלע מדינה הוא חצי כסף צורי והוא פלגא דזוזא, ובזה אמר רבינו חננאל ז"ל סלע צורי ד' דינרים וסלע מדינה פלגא דזוזא והוא חצי משקל דינר ושקל מדינה חצי סלע מדינה והוא ב' דינרים. וארז"ל (קידושין י"א ע"ג) אמר ר' יהודה אמר ר' אסי כל כסף קצוב האמור בתורה כסף צורי ושל דבריהם כסף מדינה, מאי קמ"ל תנינא ה' סלעים של בן במנה צורי, של דבריהם בכסף מדינה איצטריכא ליה דתנן התוקע לחבירו נותן לו סלע ולא תימא מאי סלע ד' זוזי אלא סלע פלגא דזוזא דעבדי אינשי דקרי לסלע פלגא דזוזא. ואמר רבנו חננאל ז"ל כל דינר זהב הנזכר במשנה ובבריתא הוא כ"ה זוז, וראיית זה אמרם ז"ל (נ"ק ל"ו ע"א) חזר ונגח שור אחד שוה מאתים האחרון נוטל מנה ושלפניו חמישים זוז ושנים אחרונים דינרי זהב. ותדע, כי דינרין בנו"ן אחר יו"ד הקבוץ [ע"פ המקור הערצי - הריבוי] נפרד מדינרי בהעדרה, והראיה על זה אמרם (בגיטין) [צמקור הערצי חוקן מעל השורה 'צנתרא', כנראה לא ע"י הסופר המקורי] פרק גט פשוט (קס"ו ע"א) אמר ר' אשי רישא דכתב דינרין וסיפא דכתב דינרי ומנא תימרא דשאני בין דינרין לדינרי דתנן האשה שהיו עליה ספק חמש לידות וכו' עד מעשה ועמדו קינים בירושלים בדנרי זהב אמר רשב"ג המעון הזה אם אני

אלין הלילה עד שיהיו בדינרין. נתבאר מזה כי דינרי בהעדר נון של זהב, והקבעה של כסף. והטערפיקא והאסתירא והסלע מדינה והפלגא דווא כולן שמות מתראדפה (=נדפס) על (קריאת) שם אחד והוא חצי כסף צורי, ומשקלו דרהם פחות רביע כיל. וראית זה אמרם ז"ל בכתובות (ס"ד ע"א) מאי טרפיקא אמר רב ששת איסתירא ומאי איסתירא פלגא דווא. ואמרו בבכורות (נ"ע"א) אמר רבא סלעא דאורייתא תלתא ותולתא דכתיב עשרים גרה השקל ומתרגמינן עשרים מעין סלעא ותניא שש מעה כסף דינר. ואמר רבינו סעדיה ז"ל [ע"פ המקור הערצי יש להוסיף - פירוש] גרה דאנק דינר לא דאנק דרהם, (הוא) [ע"פ המקור הערצי ז"ל - כלומר] שתות, וקראו רז"ל שתות אחד דנקא (ויאמרו טריסית ונתפרש בה רביע) [ע"פ המקור הערצי ז"ל - ופירשו בו רבע דרהם]. ואמרו (קידושין י"ז ע"א) שש מעה כסף דינר ובמעה ב' פונדיון ובפונדיון שני אסרים ובאסר ב' מסימסים ובמסימס ב' קנטריקין ובקנטריק ב' פרוטות, נמצאת פרוטה אחד משמנה באסר האיטלקי. ואמר רבנו יצחק ז"ל בחבורו בהלכות קידושין פרק ראשון (ו' ע"א מדה"ר) שיעור פרוטה אחד מקצ"ב בזווא דששדנג והוא דינר (זהב) של ערביים, נמצאת פרוטה על פי השיעור הזה חצי גרעין [צמקור הערצי - חבה, וכן להלן] לפי שהדינר של זהב צ"ו גרעינין. אם כן, האסר ד' גרעינין והפונדיון ח' גרעינין והמעה י"ו גרעינין. אבל מנה מאתים של כתובה (אם כן) הוא מן הדרהם שלנו (אלה) המנה מ"ב דרהם וששה שביעיות דרהם, והמאתים צעפהא (=כפול) והם פ"ה דרהם וחמש שביעיות דרהם. ומופת לזה כשאתה כופל הי"ב גרעינין שהן משקל הדרהם השמיני [צמקור הערצי - אלתמאני] בק' יהיו אלף ומאתים גרעין [ע"פ המקור הערצי יש להוסיף - שעורה], וכשתכפול במאתים יהיו צעף (=כפל) אלו והם אלפים וד' מאות (גרעין), תחלקם על גרעין דרהמנא ודלך תמאניה ועשרין (=הדרהם שלנו כ"ח) [ע"פ המקור הערצי יש להוסיף - גרעין], יהיו המנה מ"ב וששה שביעיות דרהם, והמאתים צעפהא ודלך (=כפול) פ"ה דרהם וה' שביעיות דרהם. אבל שיעור ה' סלעים של בן (אם כן) הם ס"ח דרהם וד' שביעיות הדרהם, מופת לזה כי המעה לפי מה שהוא משקלה י"ו גרעינין [ע"פ המקור הערצי יש להוסיף - שעורה], ובדינר ממנה שש לפי מה שבארנו (בעבור) [מ]היות [ע"פ המקור הערצי יש להוסיף - משקל] הדינר צ"ו [ע"פ המקור הערצי יש להוסיף - גרעינים], והסלע שהוא שקל הקדש ד' דינר, יהיה (הסלע) שפ"ד [ע"פ המקור הערצי יש להוסיף - גרעינים], כפלם בחמשה יהיה הכל אלף ותתק"ך [ע"פ המקור הערצי יש להוסיף - גרעינים], חלקם על גרעיני הדרהם שלנו (ואותו) [ע"פ המקור

הערבי צ"ל - והם] כ"ח, יחצל אלכארג (=י"א) מה שזכרנו וזה ס"ח דרהם וד' שביעיות [ע"פ המקור הערבי יש להוסיף - הדרהם].

פרק ב

אמר רבינו יוסף הלוי נ"ע המנה צורי משקלו ק' דינרים, (אם כן) יהיה המנה צורי כ"ה סלע צורי, ומנה מדינה הוא ק' מכסף מדינה שהוא כ"ה מסלע מדינה שהוא י"ב דינר [ע"פ המקור הערבי יש להוסיף - וחצי] מסלע צורי. והראיה על כי המנה כ"ה סלעים אמרם ז"ל בכתובות פרק מציאת האשה (ס"ו ע"א) שום במנה נותנת ל"א ודינר, שהוא קכ"ה דינר שכל סלע ד' דינרים, אם כן בכל כ"ה מנה. ושם (יש) להם מנה בן מ' סלע, [ע"פ המקור הערבי יש להוסיף - והראיה על זה אמרם ז"ל בחולין פרק ראשית הגז (קל"ה ע"א) חמש רחלות גוזזות מנה מנה ופרס, במנה בן מ' סלע] דהוה ליה כדברי רב דאמר בששים הן הן מנה ופרס כדתניא חמת חדשה אע"פ שמקבלת רימונים טהורה תפרה ונקרעה שיעורה כמוציא רימון ר' אליעזר בן יעקב אומר בפקעיות של שתי אחד מארבעים במנה של מ' סלע. ופרס הוא חצי המנה. (ה)אמנם הביצים שישערו בהם, אמר בהם רבינו נסים זצ"ל שער חלה עומר שהוא עשירית האיפה שהם תל"ב ביצים שבכל ביצה וביצה י"ז דרהם פחות שליש, יבא במשקל הקב ת' דרהם ובכל לוג ק' ובכל רביעית כ"ה. (אכן) [ע"פ המקור הערבי ז"ל - אבל] שיעור שתי סעודות אמר רבינו יצחק הרב אלפאסי ז"ל (עירובין כ"ז ע"ז צמדה"ר) שיעור שתי סעודות ליטרא [צמקור הערבי - רטל] קמח במשקל הבבלי [צמקור הערבי - באלבגדאדי] שהוא קמ"ד דרהם. ואמנם [כ]גרוגרת והיא פרי תאנה שיעורה חלק אחד משמנה [עשר] מאלו השתי סעודות הנזכרות. ואמנם שיעור הזית שישוער בה ואמרו בה לא גדולה ולא קטנה אלא בינונית, וכן אמרו (רו"ל) בביצה לא גדולה ולא קטנה אלא בינונית.

פרק ג

הין י"ב לוג דכתיב (שמות ל' ל"א) [צמקור הערבי נוסף - שמן משחת קדש יהיה] זה לי, זה בגימטריא תריסר לוגי [צמקור הערבי נוסף - הוי, דגרסינן בבריתא (הוריות י"א ע"ב) ת"ר שמן המשחה שעשה משה במדבר בו שלקו העיקרין דברי ר' יהודה, אמר לו ר' יוסי והלא לסוך את העיקרין אינו מספיק, אלא כיצד עשו, הביאו עיקרין שלקום במים והציף עליה שמן וקלט את הריח וקפחן, אמר לו ר' יהודה וכי נס אחד נעשה בשמן המשחה והלא נסים נעשו בו מתחילתו ועד

סופו, מתחילתו לא היה אלא י"ב לוג ובו נמשח משכן וכל כליו אהרון ובניו כל ז' ימי המילואים ובו נמשחו כהנים גדולים ומלכים וכולו קיים לעתיד לבוא שנאמר שמן משחת קודש זה בגימטריא י"ב לוגי הוי'. והלוג ד' רביעיות, רביעית ביצה ומחצה. ומנא לן דלוג ד' רביעיות דתנן (מנחות פ"ז ע"ג) הין וחצי הין ושלישית ההין ורביעית ההין לוג וחצי לוג ורביעית, אלמא לוג ארבע רביעיות הוי. קב ד' לוגין, דתנן (עדיפות פ"א מ"ג) הלל אומר מלא הין מים שאובין פוסלין את המקוה שחייב אדם לומר בלשון רבו, וכמה הין י"ב לוג, שמאי אומר ט' קבין, שהן ל"ו לוג, אלמא קב ד' לוג הוי, נמצא הין מ"ח רביעיות שהן ע"ב ביצים. סאה ו' קבין שהן ב' הינן שהן כ"ד לוגין שהן צ"ו רביעיות שהן קמ"ד ביצים. איפה ג' סאין שהן י"ח קבין שהן ו' הינן שהן ע"ב לוגין שהן רפ"ח רביעיות שהן תל"ב ביצים. כור ל' סאין והלתך ט"ו סאין, נמצא דלתך הוא חצי הכור. ושיעור האיפה והבת אחד, באומרו יתעלה (יחזקאל מ"ה י"א) האיפה והבת תוכן אחד יהיה, וכל אחד מהן עשירית החומר באומרו (ס) מעשר החומר הבת ועשירית האיפה, רק שהאיפה מדה ליבש והבת מדה ללח. ומשקל מה שנמדד בכל אחד מהן ז' אלפים דרהם ומאתים דרהם. ואומר גם כן (יחזקאל מ"ה י"ד) כי עשרת הבתים חומר. ואמנם העומר הוא עשירית האיפה, שנאמר בתורה (שמות ט"ז ל"ו) והעומר עשירית האיפה הוא. ואמנם החומר הוא ל' גרב, והוא בדברים הלחים במקום כור ביבשים, וגרב בלח במקום סאה ביבש. ואמנם מידת היבש היא סאה ותרקב והוא חצי הסאה, ראייה לזה אמרם ז"ל בפרק המוכר את הספינה (ט"ז ע"א) וליעבד נמי קבין אתי לאחלוףי בתרקב, אלמא טעו אינשי [נמקור הערצני נוסף - תולתא], אי הכי קב נמי לא ליעבד דאתי לאחלוףי בחצי תרקב, אלא קבין היינו טעמא דלא ליעבד דאתי לאחלוףי בחצי תרקב, אלמא טעו אינשי ריבעא, נראה מכלל מה שזכרנו דתרקב ג' קבין. ואידרב גם כן חצי סאה, אמרו בבבא מציעא (פ' ע"ג) אידרב לעריבה. רובע וחצי רובע תומן ועוכלא, וכמה עוכלא אחד מחמישה ברובע. סאה מדברית קמ"ד ביצים שהן ששה קבין שהן כ"ד לוגין, וסאה ירושלמית עודפת על של מדברית שתות מלבר שהוא חומשא מלגיו שהוא כ"ט פחות חומש, נמצאת סאה ירושלמית קע"ג, של ציפורי עודפת על של ירושלמית שתות מלבר שהוא חומשא מלגיו שהוא ל"ד פחות חומש, כדמוספת לה על קע"ג נמצאת סאה של ציפורי ר"ז, וזה החשבון בקירוב, אבל על דרך הדקדוק סאה ירושלמית קע"ג פחות חומש, ושל ציפורי ר"ז וג' חומשים פחות חומשא דחומשא. ובמידת הלח עושה אדם הין וחצי הין ושלישית ההין לוג וחצי לוג ושמינית ואחד בשמנה בשמינית וזהו

קרטוב. ואמנם הספל והקפל אמרו רבינו חננאל ורבינו יצחק ורבינו יוסף הלוי (ז"ל) כי הספל סאה ופלגא והקפל קב ופלגא. רביעית של תורה אצבעים על אצבעים ברום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע ובגודל, (אם כן) יהיה מסאחה פצאה (=מידת נפחו) י"א אצבע פחות חומש סוי כאן מדורא או מתלתא או מרבעא או גיראה מן אלאשכל אלכתירה אלזואיא (=נין שיהיה עגול או משולש או מרובע או זולמו מן הזורות מרובות הזויות). ומסאחה הלוג ד' אצבעות על ד' אצבעות וארתפאעה אצבעין וסבעה אעשר אל אצבע ומסאחתא מ"ג אצבע וחומש (=מידת הלוג ד' אצבעות על ד' אצבעות בגובה אצבעיים ושבע עשירות האצבע ומידתה מ"ג אצבע וחומש). ואמנם שיעור מסאחה פצא (=שיעור מרחב) המקוה הוא אמה על אמה ברום שלש אמות, אמרו ז"ל (עירובין ד' ע"ג) ורחץ במים במי מקוה, את כל בשרו מים שכל גופו עולה בהן, וכמה הן אמה על אמה ברום שלש אמות, ושיעורו חכמים מי מקוה מ' סאה.

פרק ד

אמה בינונית ו' טפחים, והטפח ד' אצבעות באגודל ה' בתילתא באצבע ו' בקטנה, נמצאת האמה ל"ו מאצבע קטנה (וקורין) [נמקור הערבי - שקורין] לה בלשון ערבי כנצר, ול"ב מאצבע צרדה וקורין לה בלשון ערבי וסטה (=אמלעית), וכ"ד מהגודל וקורין לו בלשון ערבי אבהאם (=צוקן). ואמרו במסכת כלים מסדר טהרות (פ"ז מ"ט) ב' אמות היו בשושן הבירה חקוקות על שער מזרחי, אחת על קרן מזרחית צפונית ואחת על קרן מזרחית דרומית, שעל קרן מזרחית צפונית היתה יתירה על של משה חצי אצבע, שעל קרן מזרחית דרומית היתה יתירה עליה חצי אצבע, יתירה על משה אצבע. והזרת הנזכרת בתורה היא חצי אמה של ששה טפחים [נמקור הערבי נוסף - 'והוא אלסצר' = 'זרת' ערצית], והסט הוא (הנקרא בלשון ערבי) אלפתר והוא שיעור מה שבין האצבע והגודל כשתפתחם בכל האפשרות, וזהו שתי שלישיות מזרת. ויש להם גם כן אמה בת ה' טפחים כדאמרינן בפרק (ב') [קמא דצ"ג, י"ד ע"א. נמקור הערבי נשאר כאן מקום חלק] בעשיית המשכן ארון שעשה משה במדבר ארכו שתי אמות ומחצה ורחבו אמה ומחצה וגבהו אמה ומחצה, שנאמר ועשו ארון עצי שטים אמתים וחצי אורכו ואמה וחצי רוחבו ואמה וחצי קומתו, ר' מאיר אומר באמה בת ששה טפחים, הרי חמשה עשר טפח צא מהן י"ב טפחים לרחבן של לוחות וחצי טפח מכאן וחצי טפח מכאן לעביו של ארון נשתיירו שם ב' טפחים מקום ספר תורה, ורחבו של ארון ט' טפחים צא מהן ו' טפחים לארכן של לוחות ומקום הנחת ס"ת טפחים

וחצי טפח מכאן וחצי טפח מכאן לעביו של ארון, ר' יהודה אומר באמה בת חמשה טפחים, הרי י"ב טפח ומחצה, וד' לוחות היו בו ב' שלמים וב' שבורים, והלוחות ארכן של כל אחד ו' טפחים ורחבן ג', צא מהן י"ב טפחים לרחבן של לוחות ואצבע מכאן ואצבע מכאן לעביו של ארון, ורחבו של ארון ז' טפחים ומחצה צא מהן ו' טפחים לארכן של לוחות וחצי טפח מכאן וחצי טפח מכאן מקום הנחת הלוחות הראשונות ואצבע מכאן ואצבע מכאן לעביו של ארון, אבל ס"ת לא היה נתון אלא מן הצד שנאמר לקח את ספר התורה וגו'. ואמנם שיעור העדשה והגריס אשר ישוער בהם לענין נגעים אמרו (נגעים פ"ומ"א) מקום הגריס ט' עדשות מקום העדשה ד' שעורות נמצאו ל"ו שעורות בגריס.

פרק ה

שנת החמה שס"ה יום ורביע יום, שנת הלבנה שנ"ד יום וח' שעות ותתע"ו חלקים, חדשה של לבנה כ"ט יום וחצי יום ותשצ"ג חלקים. אמרו (ר"ה כ"ה ע"א) ר"ג אומר כך מקובלני מבית אבי אבא שאין חדשה של לבנה פחות מכ"ט יום וחצי יום ושתי ידות שעה וע"ג חלקים, והשתי ידות שעה תש"כ חלקים, סך הכל תשצ"ג חלקים. והאשמורה שליש הלילה, וראיה לזה מאמר הפסוק (שופטים ז' י"ט) ראש האשמורת התיכונה ואמרו רז"ל (נרכות ג' ע"ב) אין תיכונה אלא שיש אחת לפניה ואחת לאחריה. והשעה חלק אחד מכ"ד מן היום, והוא שיעור רביע של שתות של עוגל הגלגל המחולק לש"ס מעלות, ושיעור השעה המיושרת ט"ו חלקים משיעור הגלגל. ואמרו רז"ל (ירושלמי נרכות פ"א ה"א) העונה אחת מכ"ד בשעה והעת אחת מכ"ד בעונה והרגע אחת מכ"ד בעת. והשעה חלקה לאלף ופ' חלקים וקראו כל חלק ממנו בלשון ערבי דקיקא, ושמו לה סימן במנין החלקים אפשעה בה (ישעיה כ"ז ד'), כאילו אמרו א"פ שעה. והמחזור י"ט שנה של לבנה וז' חדשים של לבנה ושעה ותפ"ה חלקים.

פרק ו

הפרסה היא ד' מילין והמיל (ד') [ז'] אלפים אמה והריס חלק מז' ומחצה במיל, אמרו רז"ל (יומא ס"ז ע"א) ריס אחד מז' ומחצה במיל. בית סאה היא חתיכת קרקע חמשים אמה על חמשים אמה, תשבורת שלה אלפים ות"ק. ואמנם הקרפף הוא שבעים אמה ושירים על שבעים אמה ושירים, ותחום שבת אלפים אמה.

נשלם

פירוש

ר"י אבן עקנין במאמר על המידות מצא את כל שמות המידות ויחסיהן, וזין הדברים מציא גם את תרגום המידות לשיעורי זמנו, ולהלן נצא את דבריו בנושא זה.

בתחילת פרק א' מציא ר"י עקנין את דברי הר"י מיגאש שאומר ששיעור הדינר הוא משקל ה'מיתקאל' המוראצטי, והוא דירהס וחצי כיל (ע"פ המקור הערבי כמש"כ בפנים) בקירוב. וכותב הר"י עקנין שמשקל דינר זה הוא 96 גרעיני שיעורים והוא הדינר ששדנג כמו שיצא בהמשך, ומצא שהר"י מיגאש שיער דווקא דדינר זה לאפוקי הדינרים אלקרוסיא שמשקלם 92 (או 94) גרעיני שיעורים, ולכן אמר 'בקירוב'. בהמשך הפרק מציא ר"י עקנין את דברי הרי"ף שהדינר הוא משקל דינר ששדנג שהוא דינר (וזה) של ערביים ומשקלו 96 גרעיני שיעורים, ואח"כ מחשב את שיעורי כתובה בדירהמי מקומו שמשקלם כ"ח גרעיני שיעורים.

ויש לתמוה על השיעורים שדבריו משני פנים, האחד מה שכותב שהדינר המוראצטי שדברי הר"י מיגאש שוקל 96 גרעיני שיעורים (חזה), שהרי הר"י מיגאש עצמו בחידושו לשבועות כותב שמשקלם 78 חזה, והשני מה שכותב שמשקל הדירהס שבמקומו הוא 28 גרעיני שיעורים, כיוון שהדירהס של שושלת המוואחידון שתחתיה חי הר"י עקנין שקל 1.5–1.55 גרם של כסף טהור כמעט לגמרי, ואם כדבריו ייצא משקל החזה 0.536–0.554 גרם, ומשקל 96 חזה 5.2–5.3 גרם, וזה ודאי איננו מתאים עם משקל המיתקאל (והדינר) המוראצטי שמשקלו היה לכל היותר 4.22 גרם.

ונראה צביאור הדברים שהר"י עקנין לא הכיר את המתקאל המוראצטי שהרי חי כל ימיו (כנראה, ולפחות מאז ילדותו) תחת שלטון המוואחידון, ומה שכתב שמשקלו 96 חזה לקחו מהשוואת דברי הר"י מיגאש לדברי הרי"ף שהציא בסוף הפרק שכותב שהדינר של הגמרא הוא דינרא דששדנג שמשקלו 96 חזה, וכן מפורש בדבריו שכתב 'משקל זה הדינר ז'ו גרעיני שיעורים והוא דינרא דשש דנג על מה שנצא בסוף הפרק', וכוונתו לדברי הרי"ף (ולפי"ז 'על מה שנצא בסוף הפרק' קאי על שני הדברים, גם על המשקל וגם על ההשוואה לדינר ששדנג). והזין הר"י עקנין שהחזה המדוברת היא משקל החזה שנהג במקומו שהוא 0.536–0.554 גרם, ולפי"ז חישב את משקל הדינר 5.2–5.3

גרם, אך באמת החצה שעליה דיבר הר"י¹⁰ היא חצה קטנה יותר (אולי החצה שנהגה במקום שבו חי הר"י קודם שזרם לספרד), ומהחצה הגדולה יש צמסקל המיתקאל המוראצטי רק 78 כמו שכותב הר"י מיגאש, שיואל 4.18–4.32 גרם¹⁰.

ומה שכתב שהר"י מיגאש הזכיר את הדינר המוראצטי לאפוקי הדינרים אלקרוסית¹¹ צכמה פנים, חדא, האם דינרים אלו הם דינרים שונים (אולי נוצריים, וכמו ששיער במידות ומשקלות של תורה פל"ד) או שאלו דינרים שחוקים או מוטצעים בחסר וכדו', ועוד, שבתחילת דבריו כתב שצגלל קיומם של דינרים אלו הדגיש הר"י מיגאש שהוא מדבר על הדינרים המוראצטים ולא עליהם, ומשמע שהשיעור הוא בדיוק משקל הדינרים המוראצטים, וצסוף דבריו כתב שצגלל זה כתב הר"י מיגאש שהשיעור הוא 'צקירוצ'. ול"ע.

בפרק צ' הביא ר"י עקנין את דברי רבינו נסים הכותב כשיעור הגאונים שהצילה משקל $16\frac{2}{3}$ דירהס, ואת דברי הר"י צתשובה (מדפסה צקוצן גנזי ירושלים, צמהדורה החדשה הוא צכרך א' עמ' ע"א) שכותב ששיעור שתי סעודות שהוא שש צילים הוא 144 דירהס, והוא כדבריו בעירוצין צמהדו"ק, שלפיי"ז הצילה היא 24 דירהס. וראה מה שכתבנו לעיל צציאורנו לדצריהס.

המנהיג (~ד'תתקט"ו - ~ד'תתקע"ה)

הלכות פסח אות ל"ה (דיני חלה)

בפסחים פרק אלו עוברין אמר רבא קבא מעגלונאה לפיסחא והא אנן תנן חמשת רבעים קמח ועוד חייבים בחלה הכי קאמר קבא מעגלונאה קאי אהאי שיעורא. והן ביצים כמניין ח'ל'ה', והעומר מוכיח לה, ואמרינן בעירובין בריש פרק כיצד משתתפין (פ"ג ע"צ) ראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה כדי עיסתכם עיסת

¹⁰ נראה שיש לדייק את המשקל יותר ע"פ תשובת הר"י מיגאש סי' קצ"ה, שם מזכיר השואל הוספה של 8 חבה למתקאל, שמסתבר שהיא התוספת של המוואחידון שהעלו את המתקאל מ-4.22 גרם ל-4.66 גרם. היחס בין המשקלים מתאים בדיוק ליחס של 86/78, ולכן נראה שהדינר המוראצטי שמזכיר הר"י מיגאש בחידושו וכותב ששוקל 78 חבה הוא המתקאל שמשקלו 4.22 גרם, והוא הועלה ע"י המוואחידון ל-86 חבה. ולפיי"ז יש לחשב את שיעור החבה ל-0.0541 גרם, ואת הדירהס של הר"י עקנין ל-1.515 גרם.

מדבר, דאטיא לחם הארץ מלחם שמים, כתיב הכא והיה באכלכם מלחם הארץ תרימו תרומה ליי', וכתיב התם לקטו לחם משנה. והעומר עשירית האיפה הוא, ואיפה שלוש סאין וסאה ששת קבין, שהן י"ח קבין, והקב ד' לוגין, הנה ע"ב לוגין, העישור ז' לוגין וביצה וחומש ביצה כמניין חלה, ואיתי ועודות דרבי ושדי עליהו, וכמה ועוד אחד מעשרים בביצה, הנה בין הכל מ"ה ביצים וחומש ביצה, וזהו ששנינו חמשת רבעים קמח ועוד חייבים בחלה, הי"ח קבין לאיפה מדברית, באו לצפורי והוסיפו על המדות שתות מלבר ונכנסו בט"ו קבין שוחקות והעישור קב וחצי שהן ו' לוגין, באו לירושלים והוסיפו על המדות שתות ונכנסו בה' לוגין שוחקות, והן ה' רבעי קב, ועוד, ע"י שהביצים היו גדולות מאלה שלעכשיו צריך הועדות, כך קיבלתי בצרפת מפי ה"ר ידידיה נ"ע ממלאון. אב"ן.

ולאפות אשה אחת פת מרובה בשאר ימים טובים מותר דאין בו חשש חימוץ, דתניא (גיט"ז ע"א) ממלאה אשה את התנור פת אף על פי שאינה צריכה מפני שהפת יפה בשעה שהתנור מלא, אבל בפסח שיש חשש חימוץ אין לאפות פת מרובה באשה אחת זולתי ה' רבעים קמח, וזהו קבא מעגלונאה שתיקן חוני המעגל. ואפילו בשאר ימים טובים שנינו בירושלמי (גיט"ז ע"א) אין אופין פתין גריצין אלא רקיקין שמתוך שטרחתן מרובה אף הוא אינו אופה אלא כדי צרכו.

ומשערין מדת העומר לחלה ולפסח כדתניא בתוספא דנזיר (פ"ד ה"א) נזיר ששתה מכל משקין האסורין אם התרו בו חייב עליהן בכזית וכולן מצטרפין לכזית וכיצד יעשה מביא כוס מלא יין ומביא זית אגורי ונותן בו ושופע אם שתה כיוצא ממנו חייב ואם לאו פטור. וכן מנהג צרפת לשערו. ובספרד משערים אותו במשקל בחומש ליטרא (נ"א: חמש ליטראות מפי גאונים ז"ל) למשקל הפלפלין בין הועדות והכל.

ופחות מזה השיעור אין ללוש שלא להפקיע מחלה, אך יש להוסיף עליה כמעט כשני ביצים לקטף בה העיסה המגולגלת, שאם ימדדנה בצמצום שמא תחסר המדה ויפקיענה מחלה ואם יברך עליה יעבור על לא תשא. וכשם שאין לשין באשה אחת יותר מזה השיעור כך אין מקטפין שלא יבוא לידי חימוץ, והלש או המקטף אינו יודע למה לנו מדה בפסח ומה הועילו חכמים בתקנתם. ואמר רב יוסף הני נשי דידן נהיגן למיפא קפיזא קפיזא בפיסחא, א"ל אביי מאי דעתך לחומרא, פירוש שלא תתחמץ, חומרא דאתי לידי קולא הוא דקא מפקע

להו מחלה, דעבדן להו כר' אליעזר דאמר אף הרודה ונותן לסל הסל מצרפן לחלה דכתיב והיה באכלכם מלחם הארץ תרימו תרומה ליי', ואין לחם אלא האפוי בתנור, שנאמר ואפו עשר נשים לחמכם בתנור אחד. ושלום.

אין לכל ירא ה' לגדש המדות, דגודשא תולתא יותר על המחוק ומה הועילו חכמי' בתקנתם קבא מעגלונאה לפיסחא וכן לחלה כההיא דתנן (חלה פ"ז מ"ו) חמשת רבעים קמח ועוד, משמע בלא גודש דבקמח משערין לה, וכההוא דכיצד משתתפין (עירובין פ"ז ע"ז) ככר בפונדיון מד' סאין בסלע דלא איירי בסאה גדושה מדקאמרינן חצי חצי חצייה לטמא טומאת אוכלין והוא כביצה ממש כדמשמע בכוליה תלמודא ולא מדה גדושה המחזקת כביצה, וכן שתי ידות לככר מג' לקב מיירי בקב שאינו גדוש, כך שמעתי מרבותי. אב"ן.

פירוש

המנהיג מצאיר את שיעור חלה ועיסת הפסח שהוא מ"ג ציצים וחומש ציצה, וכותב שיש להוסיף את הועודות דרבי שהם כשתי ציצים כיוון שהתקטנו הציצים.

ומצאיר המנהיג שהאופן למדוד את שיעור הציצים הוא ע"י הכנסתן לכלי מלא מים ומדידת המים הנשפכים מהכלי, וכותב שכך המנהיג לשער צטרפת. ומוכח שלא חשש שנפח הציצים צמנו שונה מנפח הציצים של חז"ל, וראה מה שכתבנו בזה בציאורנו לדברי מחזור ויטרי.

עוד כותב המנהיג שצספרד המנהיג היה לשער את שיעור חלה לפי משקל צמשקל הפלפלין צין הועודות והכל. צרוצ כחצי היד של המנהיג חסר המשקל, אך צכתב יד אחד כתוב שהמשקל הוא 'חומש ליטרא', וצכתב יד נוסף כתוב שהמשקל הוא 'חמש ליטראות', ונראה צרור שהנוסחא הנכונה היא 'חמש ליטראות', חדא, ששיעור זה מופיע גם בצרחות חיים (צסס הראצ"ד), ועוד, ששיעור חומש ליטרא הוא קטן מאד ולא יכול להיות שיעור חלה. ולעצם השיעור, ראה לעיל מה שכתבנו בציאורנו לדברי רש"י וציאורנו לדברי ר' אשר מלוניל, ולפי דברינו שם עולה שיעור הליטרא למשקל הפלפלין 427 גרם או 442 גרם, וא"כ חמש ליטראות הן 2135 גרם או 2210 גרם צהתאמה. ומה שכתב 'צין הועודות והכל' נראה שכוונתו למה שכתב צתחילת דבריו שיש להוסיף את ה'ועודות דרבי' שהם אחד מעשרים לכל ציצה, וא"כ משקל חמש

ליטראות הוא שיעור 45.36 צינים (ונראה שאין זה שיעור מדויק אלא מעוגל למעלה, אלא שקצת קשה מדוע לא כתב ששיעור קרוב לזה כבר נכנס לספק), ומשקל צינה לפי זה יהיה כ-47 או 49 גרם. אמנם לא נתבאר בדבריו אם משקל זה הוא משקל קמח בשיעור חלה או משקל המים היוצאים במדידת 45.36 צינים, והנראה שהוא משקל המים (ויהיה שיעור כצינה כ-47 או 49 סמ"ק), כיוון שבאחרות חיים הביא שיעור זה בשם הראצ"ד, ולפני כן כתב שדעת הראצ"ד שיש לשער ע"י נתינת צינים במים, ואם נאמר ששיעור חמם ליטראות הוא משקל הקמח בשיעור חלה יהיה שיעור חלה למעלה מ-3200 סמ"ק, ושיעור כזה ודאי שלא יכול להתאים עם השיעור העולה מנתינת צינים במים. אך עדיין אפשר לומר בדוחק ששיעור זה הוא משקל קמח דחוס שנפחו קטן יותר ואולי יכול להתאים עם שיעור מדידת צינים במים.

בסוף דבריו כותב המנהיג שאין למדוד את שיעור חלה בגודש שהרי בכל מידות חז"ל משמע שמערים בלא גודש כמו במידת כצינה ומידת ככר לעירוב שהגמרא בעירובין מקשרת למידת כצינה. ומתחילת דבריו שכתב 'אין לכל ירא ה' לגדוש המדות' משמע קצת שדבר זה איננו מוחלט אלא לאיסור. ומה שכתב 'ומה הועילו חכמים בתקנתם' ז"ל.

אור זרוע (~ד'תתק"מ - ~ה'י')

חלק א' סי' רכ"ו

בפרק אלו עוברין (פסחים מ"א ע"א) אמר רב קבא מלוגנאה לפסחא, שלא ללוש יותר כדי שיוכל לשומרו מן החימוץ, וכן לחלה, שיעור עיסה נמי כל ימות השנה להתחייב בחלה, שהוא שיעור לעומר מ"ג ביצים וחומש ביצה כמנין חלה. וכיצד משערין אותו לוקח כלי גדול כגון יורה וממלאה מים על כל גדותיה ונותן תחתיה כלי גדול המקבל מים שיצאו ממנה ונותן לתוך היורה מ"ג ביצים ועוד והמים היוצאים הם שיעור העומר, ושיעור הכלי כשיעור המים ההם. וכענין זה איתא בירושלמי פרק ערבי פסחים (הלכה א'). החלק השני של הקטע איננו צירושלמי לפנינו) תמן תנינן המוציא יין כדי מזיגת הכוס. ר' זעירא בעי קומי ר' יאשיה כמה הוא שיעורן של כוסות א"ל גלמוד סתום מן המפורש דתני ר' חייא ארבע כוסות שאמרו חכמים ישנו רביעית יין האטלקי, וכמה הוא רביעית

האטלקי לוג, וכמה הוא לוג שיתא ביעין, רביעית לוג ביעא ופלגא. וכד את בעי משערין ללוגין את נסיב שיתא ביעין לא רבא ולא זעירין אלא מיצעין ואת נסיב קדירה או כל מה דהוא מלא מים ומלא ליה ויהיב מלרע מנא חורן וקביל מיא ויהיב שית ביעין ואלין מייא דנפלין במנא ארעיא הוא יהיב שיעורא דלוגא, כזה הוא שיעורו של כוס.

חלק א' סי' תקכג

במלתיה דרב אשי פי' רבינו שלמה מנה של צורי היוצא במדינת צור דהסלע ארבעה זוזים והזוז במשקל זהוב של משקל הברזל בקלו"ניא שני פשיט ומחצה למשקל הברזל. ולפ"ז ה' סלעים חמשים פשיט למשקל הברזל, והפשיט של משקל הברזל בקלונ"יא פשיט קולני"ש ושמינית פשיט ומעט יותר, וסך הכל עולה קרוב לחמשה דינרים קולני"ש עכ"ל.

...

והגאונים כתבו כיצד פריק ליה, מייתי ליה קמי כהן ואומר לו אבי הבן הילך אלו דמים או תכשיט זה או בגד זה ויהיה זה בני הבכור פדוי ממך, ובלבד שיהיה בו שוה חמש סלעים. הסלע יש לו ד' דינרים וכל דינר ו' מעות הרי יש לסלע כ"ד מעות, המעה ב' פונדיונין הרי יש לסלע מ"ח פונדיונות, הפונדיון יש לו ב' איסרין הרי יש לסלע צ"ו איסרין, איסר יש לו שני מוסמיסין הרי יש לסלע קצ"ב מוסמיסין, מוסמיס ב' קונטרקין הרי יש לסלע שפ"ד קונטרקין, הקונטרק ב' פרוטות הרי יש לסלע תשס"ח פרוטות. ומשקל הפרוטה כחצי השעורה, וזו היא הפרוטה שאמרו חכמים אחת משמנה לאיסר האיטלקי עכ"ל:

פירוש

צענין שיעור פדיון הבן, צסי' תקכ"ג בתחילת דבריו מציא האו"ז את דצרי רש"י ומנטט את דצרי הראצי"ה עליהם, וראה מה שכתבנו לעיל צביאורנו לדצריהם.

בהמשך דבריו מציא האו"ז את שיטת הגאונים (מקורו מליקוטי הפרדס, וז"ע אס כוונתו צ'גאונים' לרש"י וחזריו או לגאונים צבל) שהפרוטה היא משקל חצי שעורה. ונראה מדבריו ששיעור הפרוטה תלוי במשקל השעורה ולא צדינר הערצי כמו שמשמע מדצרי הרי"ף, וראה להלן מה שכתבנו בזה צביאורנו לדצרי הרא"ש.

צענין שיעור חלה ועיסת הפסח, צסי' רכ"ו כותב האו"ז לשער ע"פ ניתנת ציצים בכלי מלא מים ומדידת המים הנשפכים ממנו, ומציא ירושלמי שאיננו לפנינו הכותב לשער כך את שיעור הלוג עצור רציעית (ירושלמי זה מוצא גם צראצי"ה). ומוכח מדבריו שלא חשש שנפח הציצים בזמנו שונה מנפח הציצים של חז"ל, וראה מש"כ בזה צציאורנו לדברי מחזור ויטרי.

סמ"ג (~ד'תתק"מ - ~ה'ט"ו)

ספר מצוות גדול עשין סימן מה

מניין כסף האמור בתורה באונס ומפתה ומוציא שם רע הוא הכסף הוא השקל האמור בכל מקום בתורה, והיא עשרים מעות. וכבר הוסיפו חכמים עליו שתות ועשאוהו כמשקל המטבע הנקרא סלע בזמן בית שני ומשקלו כ"ד מעות. ומקבלת הגאונים כל מעה משקל ט"ז שעורות בינוניות. מחצית השקל זה מצותו שיתן מחצית המטבע של אותו הזמן אפילו היה [אותו] המטבע גדול משל משה, אבל לא יפחות ממחצית השקל שהיה בימי משה.

ספר מצוות גדול עשין סימן מח

ושיעור הכסף בפרוטה ובשוה פרוטה כבית הילל (קידושין ז' ע"א), וכמה היא פרוטה אחד בשמונה באיסר האיטלקי. וכבר בארנו על פי הקבלה שהפרוטה משקל חצי שעורה של כסף נקי.

...

והשקל הוא ארבעה דינרים, והדינר שש מעה, והמעה על פי הקבלה היא משקל שש עשרה שעורות.

ספר מצוות גדול עשין סימן צה

אין מודה במקצת [הטענה] חייב שבועה מן התורה עד שיודה בפרוטה או יותר ויכפור בשני מעות כסף או יותר, שהלכה כרב שאומר כן, ותני רבי חייא לסיועי בפרק שבועת הדיינין (שבועות ל"ט ע"ג). וכתב רבינו משה (הל' טוען ונטען פ"ג ה"א)

ר' אברהם בן הרמב"ם

שהפרוטה היא משקל חצי שעורה של כסף נקי, וכמה הן שני מעין משקל שתיים ושלשים שעורות של כסף מזוקק.

ספר מצוות גדול עשין סימן קכח-קלא

וכל השקלים בשקל הקדש, והוא משקל שלש מאות ועשרים שעורה מכסף טהור. וכבר הוסיפו עליו ארבע מעות שכל מעה משקל שש עשרה שעורה, ונעשה סלע.

ספר מצוות גדול עשין סימן קמד

שנינו בפרק יש בכור (זכורות מ"ט ע"ז) חמש סלעים של בן במנה צורי. וכבר ביארנו במקום אחר שהמעה היא משקל שש עשרה שעורות בינוניות, ולפי משקל זה תוכל לשער חמש סלעים של בן.

פירוש

הסמ"ג סובר כדברי הרמב"ם שמשקל השקל תלוי במשקל השעורה, שהפרוטה היא כסף נקי במשקל חצי שעורה בינונית, והשקל הוא משקל 768 פרוטות (לאחר הייסוף) שהן משקל 384 שעורות. וראה ציאלורנו לדברי הרמב"ם והרא"ש מה שכתבנו ציאלור שיטה זו.

ר' אברהם בן הרמב"ם (ד'תתקמ"ו - ד'תתקצ"ח)

תשובות ר' אברהם בן הרמב"ם (הוצאת מקיצי נרדמים) תש"ו פ"ב

השאלה הראשונה, הזכרתם, יאדירכם האל, שאתם חלוקים בדבר עיקר כתובה שהיא מאתים לבתולה ומנה לבעולה, והואיל ודרהמי חז"ל שמיניות הן הרי יהיה כ"ה לבתולה וחציו לבעולה, ושאתם סמכתם על שמשקל הכספים או הדינרים או הזוזים כמשקל הדרהם הערבי המפורסם, וידוע שמשקל עשרה דרהמים ערבים כמשקל שבעת מתקאל כפי שהזכרתם, והבאתם ראיה בענין זה ממה שהזכיר בעל ס' אלחאוי ז"ל שנמסר לו בשם רבינו האיי גאון ז"ל, והמכחיש את זה הביא ראיה, כפי שהבנונו מתוך דבריו, מנוסח החבור שהוא

ברור בהגדרת הסכום ובדיוקו עד שאינו צריך עוד באור. ומה שחייבים אתם לדעת, ידריכם האל, הוא שהדברים האלה המיוחדים לרבנו האי ז"ל לא נדע להם ראייה חותכת, וצריכים אנו לבאר דבריו ז"ל במה שאמרנו מקדם בדרך כלל הואיל והתלמוד מורה על חלופו ואין לחלוק על רב אשי.

ומה שאנחנו סוברים, והוא מה שראינו אבותינו ורבותינו ז"ל עושים, וכך עושים אנחנו וזולתנו, והוא אשר בא לנו בקבלה מן המדקדקים שבבעלי הוראה ז"ל, הוא מה שבאר אבא מארי זצ"ל בחבור (הל' שקלים פ"א ה"ג), והוא שהזוז או הכסף או הדינר הנזכר אצל חכמי משנה ותלמוד משקלו ששה ותשעים שעורה, והוא יהיה כדרהם וחצי מן הדרהמים הערביים האלה, ובדיוק פחות מדרהם וחצי במקצת, כי השעורה קלה מן החטה, והדרהם וחצי מן הדרהמים הערביים צ"ו חטה, והמתקאל הערבי הוא גם כן פחות מדרהם וחצי במקצת, ובדיוק משקלו שש ותשעים שעורה כמו שבאר בעל ההלכות רבינו יצחק ז"ל במסכת קדושין (ו' ע"א מדה"ר). והראיה על כך שהמשקל הזה הוא משקל הדינר והזוז והכסף הוא מה שאמרו ז"ל במשנה (כמוצא ס"ו ע"א) פסקה להכניס לו אלף דינר והוא פוסק כנגדן חמשה עשר מנה, ומכיון שהוא אומר אחר כך במשנה עצמה כספים סלעים סלע נעשה ששה דינרים, וידוע שהסלע ארבעה דינרים, מקשה התלמוד וזה לשונו הינו כותב כנגדן חמשה עשר מנה, וניתן הפירוק תנא עיסקא רבה וקתני עיסקא זוטא, ר"ל שהענין הראשון הוא כמו הענין השני, והחילוק ביניהם רק המעוט והרבוט. ויוצא מזה (שמנה) [שט"ו מנה] א'ת"ק דינר, והמנה מאה דינר. ובמקומות מספר בתלמוד ובמשנה ברור שהמנה מאה דינר. אחר ראינו המשנה אומרת (כמוצא נ"ד ע"ב) ר' יהודה אומר אם רצה כותב לבתולה שטר של מאתים והיא כותבת לו שנתקבלתי ממך מנה, והאלמנה מנה והיא כותבת לו שנתקבלתי ממך חמשים זוז, הרי מורה זה שחמשים זוז חצי מנה מאחר שהמנה חצי המאתים, ויוצא שהמנה מאה זוז, וכבר נזכר שהיא מאה דינר שהרי הדינר והזוז מדה אחת בדבריהם ז"ל, וכבר אמרו שש מעה כסף דינר הרי הכסף והדינר אחד, וכבר בארנו שהדינר והזוז אחד, הרי הכסף והדינר והזוז משקל אחד אצלם ז"ל, ואין הבדל בין אמרם ז"ל דינר או זוז שפרושו דרהם או כסף, ודבר זה גלוי במשנה ובתלמוד.

וכבר אמרו בגמרא קדושין (י"ג ע"א) שש מעה דינר כסף מעה שני פונדיונין פונדיון שני איסרין איסר שני מסימסין מסימס שני קונטרקין קונטרק שתי פרוטות, הרי יוצא מזה שבדינר שהוא זוז כמו שבארנו שש מעין ושתים עשרה

פונדיונות וארבעה ועשרים איסר ושמונה וארבעים מסימים וששה ותשעים קונטרק, וקונטרק הוא משקל שעורה, כי הפרוטה שהיא חציו היא חצי שעורה כמו שבאר רבנו יצחק במסכת קידושין הלכות. וכבר קדמה הראיה שהדינרים והזוזים שהזכירו ז"ל משקל כל אחד מהם משקל שש ותשעים שעורה, והיא שמינית, ר"ל חלק כסף ושבעה חלקים נחושת, כמו שנתבאר במה שאמרו בגמרא קדושין (י"א ע"ג) כל כסף קצוב האמור בתורה צורי ושל דבריהם כסף מדינה, וכסף מדינה כמו שנתבאר בגמרא קמא (ל"ו ע"ג) חלק אחד כסף ושבעה חלקים שאינם כסף, יורה על כך מה שאמרו בתלמוד על דברי התנא התוקע לחברו נותן לו סלע ההוא גברא דתקע ליה לחבריה שלחה רב טובי בר רב מתנה לקמיה דרב יוסף סלע צורי תנן או סלע מדינה תנן אמר ליה תניתה וכו' מאי האוי עלה פשטוה מיהא דאמר רב יהודה אמר רב אסי כל כסף קצוב האמור בתורה כסף צורי ושל דבריהם כסף מדינה אמר ליה זיל הב ליה פלגא דזוזא, ואם דינם בכסף מדינה שישלם במקום סלע שהוא ארבעה זוזים, הואיל ואין הבדל בין הזוז והדינר כמו שהקדמנו, חצי זוז כסף, הרי למדנו שכסף דבריהם שמינית כסף בלבד.

ועתה מיתוקם מכל מה שהקדמנו, שמאתים דינר של בתולה או מאתים זוז או מאתים כסף, איך שאני רוצה לקרא אותם, הם אינם אלא שמינית שלהם בברור, כי הם כסף של דבריהם, והם חמשה ועשרים דינר או זוז או כסף צורי, והוא כסף נקי, וכל זוז מהם שש ותשעים שעורה כמו שבארנו מקודם, וזהו פחות מדרהם וחצי של הדרהמים הערבים מחמת הפרש קטן בין החטה והשעורה כמו שהקדמנו. ויהיה אפוא עיקר כתובה של בתולה שהוא מאתים של דבריהם בערך ששה ושלשים מן הדרהמים הערביים האלה שמשקל כל דרהם מהם ארבע וששים חטה ונקראת זוזי דטייעי, ואיננה שבעה ושלשים דרהם וחצי מחמת יתרון משקל החטה על השעורה המחייב שיהיה כל דרהם פחות מדרהם וחצי.

ולא טרחנו להביא את הראיות האלה אלא בשביל מי שאינו סומך על החבור משנה תורה אלא מבקש הוכחות מדברי רבותינו ז"ל, שהם העיקר שממנו מתפרנס כל מי שבא אחריהם, ולולי זה הרי הענין ברור בתוך החבור באפן שאינו זקוק לשום באור, והוא מה שאמר ז"ל בפרק העשירי מן הלכות אישות בעיקר כתובה דינרים אלו לא תקנו אותם וכו'.

והכמות הזאת אסור להפחיתה בזמן מן הזמנים. והבאת טעם לזה בהיות הכתובה דרבנן אינה טענה כל עיקר, כי אף על פי שהיא דרבנן כבר אמרו (כמוצות נ"ד ע"ג) כל הפוחת לכתולה ממאתים ולא למנה ממנה הרי בעילתו בעילת זנות. ואם יאמר האומר אמת שהכמות הנזכרת היא הנכונה בזמנם, אלא שהיא משתנית לפי כל זמן וזמן, והואיל והדרהמים שלנו פחותים במשקל מהדרהמים שלהם אנו סומכים על אלו, נאמר לו טענה זו נפסדת מכמה פנים שאינם נעלמים מבעלי העיון, וזהו שמאמרם כל הפוחת לכתולה ממאתים ולא למנה ממנה רמז לכמות ידועה, ולפי הסברה ההיא יהיה כאן רמז לכמות בלתי ידועה, ובכיוצא בזה יאמר נתתה דברך לשעורין ולא יתכן זה.

ועוד, הרי מתחייב מזה שבמקום שמשקל הדרהמים יהיה שם חצי או רבע ממשקל הדרהם הערבי יסמכו על המספר של טביעת אותו זמן ואותו מקום, ויהיה עיקר כתובה אינו עיקר, כי עיקר הוא מה שהוא קבוע, וזה הוא פעם יותר ופעם פחות. ועוד מתחייב לפי הסברה הזאת, שאיננה סברה, שכשם שאנו סומכים על משקל דרהמינו כך אנו סומכים על טיבם, הואיל והעיקר הוא המספר, וכשם שאין אנו סומכים על משקל דרהמיהם ז"ל שחישובינו הם לפיהם כך אין אנו סומכים על טיבם, אלא יהיה עיקר כתובה לכתולה בארץ סוריה והמזרח מאתים דרהם כסף טהור, ובמצרים מאתים דרהם שחור שיש בו בערך שליש כסף, ובמערב מאה דרהם כסף טהור הואיל והדרהם שלהם חצי דרהם, ובכל מקום ומקום ובכל זמן וזמן לפיו, ופעם יהיה עיקר כתובה יותר על מה שאמרו ז"ל ופעם פחות, ואין זה ענין.

ואולי יבוא טועה או תולה טעות בזולתו לטען שמותר לגרוע אבל אסור להוסיף, על פי מה שאמרו במשנה (כמוצות ק"י ע"ג) נשא אשה בארץ ישראל וגרשה בארץ ישראל נותן לה ממצות ארץ ישראל וכו' ומה שאמרו על זה בתלמוד מקולי כתובה שנו, ואולם זה לא יטען אלא מי שאינו מבין, או מי שמזלזל בבר פלוגתא שלו ותולה בו טעות בענין זה, כי שם הכונה לתוספת, שבה סומכים על מה שיכתב בשטר כתובה כמו שיתבאר מן התלמוד, ומפאת זה שונה הכתובה משטר חוב, ואולם אינו עוסק שם בעיקר כלל, כי בעיקר אין שמים לב לכתובה הואיל וגם לולא כתב היה חייב בו, כמו שפרשה המשנה לא כתב לה כתובה וגו'.

ואולם הטענה בזה מדברי אבא מארי זצ"ל בפרוש המשנה (לא מלאמי, וזמקומות רבים מכנה הרמב"ם סאת המעה 'דירהס') שזו דרהם אינה טענה כלל, כי לא אמר דרהם ערבי אלא דרהם סתם, והוא בעצמו ז"ל הגדיר בחבור ובפרוש המשנה שהדרהם שהזכיר הוא דרהם שלהם ומשקלו משקל דינר שלהם, ואינו חוזר ומבאר זה בכל מקום שהוא מזכיר זוז שפרש לשונו דרהם, והואיל ופרט זה במקום אחר כבר הסתפק בו, ולא בא בדבריו מה שיסתר זה.

והיותר תמוה, שראיתי היות הטוען שהדרהמים שאנו סומכים עליהם דרהמים ערביים מביא ראיה מדברי רבינו ז"ל (פהימ"ס כמזנות פ"ה מ"ו) משקל הדרהם מן הדרהמים האלה שש עשרה שעורה, והוא רומז בזה אל המעה, ואומר הטוען ההוא נתברר לנו מזה שהשש עשרה שעורה ששית דרהם. כאלו לא מתחייב מזה בהתבוננות היותר קלה שהדרהם הנרמז אליו שש ותשעים שעורה. והוא תמה אחר כך כשמקשים עליו ואומרים שמוהר בתולה חמשה ועשרים מתקאל, וזהו מה שראוי שיתמה ממנו.

אבל שגיאות מי יבין, וצריך לשוב אל האמת שכבר הארכנו בבאורה, והיא שעיקר כתובה לבתולה חמשה ועשרים דרהם כסף צרוף במשקל דרהמם ז"ל, שהם לפי חשבון דרהמנו הערבי, שהוא ס"ד חטה, ששה ושלשים דרהם, וזהו משקל חמשה ועשרים מתקאל וחצים לבעולה. ומי שמפחית מזה בעילתו בעילת זנות, ואין לו טענה במה שנמסר בקבלה ממקצת הגאונים ז"ל ולא במה שנמצא בספר אלחאוי או זולתו ממה שמתנגד למה שבארנו ובררנו ראיותיו. כי אם קמה הראיה על אמתות דבר מה, הרי בטל כל מה שמתנגד לו. וכבר הרחבנו בתשובה לזה, כי הוא ענין נכבד, וצריך לדקדק בו ולא לאמד ולא להחזיק במנהגים קדמונים כשנתברר שהם שנויים על תהו, אלא צריך לבטלם ולהחזירם אל האמת כמו שבארנו במאמר שבארנו בו ענין התפלה. וכבר הגיעה התשובה בשאלה זו אל קצה.

פירוש התורה שמות פל"ח פס' כ"ו

בקע לגולגולת. שק (זהו מרגוס המילה צקע לערצית). גזירתו ויבקע עצי עולה (נראשית כ"ג ג'), והחצי אחד מן שני הבקעים של מה שנחלק לשני חצאים. ומזה מוכח שהכר הנזכר שלשת אלפים שקל, והשקל עשרים גרה, והגרה מעה כמו שביאר המתרגם, והמעה רבע דרהם ערבי כמו שביארו החכמים ז"ל, תמצא תמציתו בהלכות שקלים מן החיבור הגדול (פ"א ה"ג). ויצא מזה שמשקל שקל הקודש

חמשה דרהמים מצריים, והככר שרמזו אליו משקלו חמשה עשר אלף דרהם ערבי, והוא גדול מן הככר המצרי, לפי שהככר המצרי מאה ראטל מצרי והרטל מאה ארבעים וארבעה דרהם, ובכך יתרום הככר על הככר המצרי ארבעה רטלים ושתי אונקיות של מצרים.

פירוש

ר' אברהם בן הרמב"ם מתייחס בתשובה לדברי השואלים שכתבו שהדינר של הגמרא הוא דרהם ע"פ דברי ר' האי (עיין לעיל בתשובת ר' שרירא ור' האי שמצא ר' האי את כוונתו בדבריו אלו ללא כהצגת השואלים כאן), וכותב שדברים אלו נסתרים מהגמרא. ומצא ר' אברהם בן הרמב"ם שהדינר הוא משקל 96 שעורים כיוון שמשקל הפרוטה הוא חצי שעורה. ודבריו קשים, שהרי מה שהפרוטה היא חצי שעורה אין זה מדברי הגמרא אלא מדברי ר"ח והרי"ף ע"פ הגאונים, וא"כ אין שיטת השואלים נסתרת מהגמרא אלא מהגאונים, ואם היו דבריהם נכונים שר' האי כתב אחרת הרי שר' האי היה לסתור את דבריהם (אלא שדבריהם אינם נכונים ע"פ דברי ר' האי עצמו בתשובה וכו"ל). ול"ע.

ומצא ר' אברהם שע"פ שיעור 96 שעורים נמצא שעורים וחמישה דינרים שהוא שיעור כתובה (כיוון שהמאמץ 100 הוא שיעור צדינרי מדינה שהם שמינית שצדינר נורי) הם משקל 36 דירהם ערבי, כיוון שמשקל הדירהם הערבי הוא 64 גרגרי חיטה, ומשקל השעורה קל יותר ממשקל החיטה. וע"פ דבריו נמצא שמשקל הדירהם הערבי בגרגרי שעורה הוא 66.67 גרגרים, וא"כ נראה לכאורה שאין זה הדירהם המצרי שמשקלו הוא 64 גרעיני שעורה כפי העולה מדברי ר' אברהם בפירושו לתורה שמשקל השקל של התורה (קודם הייסוף, שהוא 3 דינרים ושליש) הוא 5 דירהמים מצריים (וכפי העולה גם מדברי הרמב"ם במשנה תורה, ראה מה שכתבנו צביאורנו לדבריו). וכן נראה קצת גם ממה שר' אברהם לומד בתחילת דבריו את משקל הדינר והדירהם הערבי מדברי הרי"ף ומהיחס ששצעה דינרים שוקלים עשרה דירהמים, שנראה מזה שהוא לא מדבר על דינרים ודירהמים שנהגו בזמנו ומשקלם היה ידוע באופן כללי אמנעי. אמנם, מדברי ר' אברהם באותה התשובה נראה צכמה מקומות שהדירהם המצרי שזה צמשקלו לדירהם הערבי, שכתב שלפי האומר שצכל דור וצכל מקום ישערו צדירהמים של מקומם וזמנם הרי שישערו צמנרים את הכתובה צמאמים דירהם שחור, וצרור מדבריו שקודם לכן שהכוונה היא לדירהם ערבי. ועוד כותב באותה

התשובה 'דרימנו הערצ'י. ונראה שאף שצאמת משקל הדירהם המזרי איננו שזה ממש למשקל הדירהם הערצ'י בכל זאת התייחס אליהם ר' אברהם כשויס כיוון שההצלל ציניהם קטן (כ-4%)¹¹.

רמב"ן (ד'תקנ"ד - ה'ל')

פירוש התורה שמות ל' י"ג

ופירש הכתוב כי השקל עשרים גרה של כסף, ותרגם אונקלוס מעין, כי הגרה אצלו שם למטבע הנקראת בארמית מעה, וכן תרגם יונתן (שמואל א' ז' ל"ו) לאגורת כסף למעה דכסף. וכן אמר בשקל הקדש סילעא, כי כן שם המטבע בארמית, ושיעורו ידוע בתלמוד. וכתב רבנו שלמה (שמות כ"א ל"ז) שהשקל משקלו ארבעה זהובים שהוא חצי אוקיא למשקל הישר של קלוניא, מצא הרב מפורש בגמרא שהסלע הוא ארבע דינרין, וקבל במשקל הדינרין שהוא כמשקל הזהובים. וכן כתב בפירושו בבבא קמא (ל"ז ע"ז) הדינר משקלו זהוב וכך קורין בקוסטנטינא הזהוב דינר. וכל זה אמת הוא, אבל שיער הרב בזהובים הנמצאים בדורו (צמח דור"ק נוסף: וגם בדורנו) והם כמשקל חצי האוקיא שהזכיר, ואיננו כן, כי מלכי הגוים פחתו הזהובים. וכבר מצינו בדברי בעל הלכות גדולות (הלכות נכורות) והגאונים הראשונים כי הדינר הנזכר בכל מקום בתלמוד הוא דינר ששדנג, (צמח דור"ק: והוא יתר על דינר ערבי שתות) [צמח דור"ק: וכן כתוב במסכת קידושין בהלכות רבנו (ו' ע"א מה"ר)], ואמר שהוא דינר זהב של ערביים]. ולפי השעורין הנמצאין בדבריהם הדינרין שבתלמוד גדולים מן הזהובים הנמצאים היוצאים בזמננו קרוב לשליש, והשקל שלשה רביעי אוקיא למשקל של הארץ הזאת, והיא האוקיא שהזכירה הרב.

מכתב ששלח הרמב"ן מארץ ישראל

וזו הכתב שיגר הרב לחכמי קטלוניא:

¹¹ אגב יש להעיר, שבדברי אחד החוקרים מצאתי שבתקופה האיובית היו שיעורי המיתקאל והדירהם גדולים מאד, אך אינני יודע על מה הוא מסתמך כיוון שהמשקלות מהתקופה האיובית סותרים זאת, וכמו כן השיעורים שבדבריו ודאי גדולים יותר מהעולה מדברי ר' אברהם בן הרמב"ם.

ברכני יי' עד כה שזכיתי ובאתי לעכה, ומצאתי שם ביד זקני הארץ מטבע כסף מפותח פתוחי חותם, מצדו האחד כעין מקל שקד ומצדו השנית כעין צלוחית, ובשני הצדדין סביב כתב מפותח באר היטב. והראו הכתב לכותיים וקראוהו מיד, כי הוא כתב עברי אשר נשאר לכותיים כמו שמוזכר במסכת סנהדרין (כ"א ע"ז), וקראו מן הצד האחד שקל השקלים ומן הצד השני ירושלם הקדושה. ואומרים כי הצורות מקלו של אהרן שקדיה ופרחיה, והצורה השנית צנצנת המן. שקלנו אותו בשולחנות ומשקלו עשרה כסף אסטרלינש, והם חצי האוקיא שהזכירה רבנו שלמה. וכן ראיתי מן המטבע ההוא בצורות ההן ובכתיבה ההיא חצי משקלו, והוא חצי השקל אשר היו שוקלין לקרבנות. והנה נסתייעו דברי רבנו שלמה סיוע גדול, כי כפי דברי הגאונים הפרוטה חצי חבה והדינר תשעים ושש חבה, והם אמרו שהם תשעים ושש שעורות, והרי הוא הדינר שקורין בעכו באזנד שראזינד, שכך שיעורו בכון, והוא הוא השרדנך שהזכירו הגאונים, שהלעוזות בלעגי שפתם קורין אותו כן, וכך קורין לבזאנד דינר צורי וכך כותבים בכתובות שלהן דינרי צורי, כי בצור הקרובה לעכו היו מטביעין אותן. ומשקל הדינר הזה שלשה אסטרלינש, ונמצא הסלע שנים עשר אסטרלינש לפי דבריהם, ואינו אלא עשרה כדברי רבנו שלמה. ולמדנו שהגוים הללו הוסיפו עליהם שתות. אולי החתיכות הקטנות הנשקלות בבאזנד הם תוספת, וגופו בעצמו עשרים גרעיני כרוב.

הלכות בכורות לרמב"ן פרק ח [סי' עט]

ואשכחן בגדולות ובפסוקות (הלכות זכויות) בהא מילתא טעותא, דכתיב בהון הכי וה' סלעים כמה הויין כ' גרה השקל, וכל שקל הוי תלתא זוזי (ו) ששדנג ותלתא, כמה הוו להו שיתסר ששדנג ותרי תילתי דהוו כ"ד זוזי חיורי בציר דינקא, אוסיף עליה חומש דידהו דכל מאן דפריק קדש מוסיף עליו חומש שנאמר ואם המקדיש יגאל את ביתו וכו', וכמה הוי חומש דילהון שתות מלבר, דהוו להו כלהו עשרין ותמניא זוזי ופלגא דדנקא, כללא דמלתא תלתין זוזי דל מנייהו חד ששדנג, הדין הוא לישנא דבעל הלכות. ובודאי שיטפא דספרי היא, דליכא תוספת חומש בפדיון דבן כדאיתא בפודה את הקדשו, דהא לא כתיבא ומיתנא נמי לא תנן, דתנן (ז"מ נ"ה ע"ז) ה' חומשין הן וכו', אלא סלעי בלחוד הוי פרקוניה דבן, אלא דאויספו אסלעי עד דהוו ליה סילעא ד' דינרי דאינון כ"ד מעין דאינון מ"ח פונדיונין דאינון צ"ו איסרין דאינון קצ"ב מסמיסין דאינון שפ"ד קונטריקין דאינון תשס"ח פרוטות, ואמור רבנן דפרוטה פלגא חבה,

אשתכח דסילעא שפ"ד חבה הוי. וחבה גופא כמה הויא, מתקל חדא שעורה
דכספא דמינקי, וארבע מן חבה עבדן כי תקלא דגרעיניתא דחרוב דמיקריא
גרה, הויא ליה סילעא צ"ו גיראות, וכל תמניא מנייהו הויין כמתקיל ארגינץ,
הויא ליה סילעא י"ב ארגינץ לפום תקלא דאתרין. והכין אמר רבינו האיי גאון
ז"ל בתשובה (תשובה"ג הרכני ס' ע"ג) מאי דאשכחון למר רב יהודאי גאון ז"ל
דהאי טופיינא משום דכל הפודה הקדש מוסיף חומש לאו טעמא הוא, ולית
לפדיון הקדש הכא עסק.

מובא בכפתור ופרח סוף פרק ט"ז

רביעית הוא נ"א ארגיניש.

פירוש

צפירושו לשמות מציא הרמב"ן את דברי רש"י שמשקל השקל הוא ארבעה זהובים
ומשקלם חצי אונקיה של קולוניא, וכותב הרמב"ן צמהדו"ק ש'אמת הוא' שזה משקל
הזהובים בימיו, אלא שאין זה השיעור הנכון כיוון שפחתו הזהובים מזמן הגמרא,
ושיעור הדינר הוא כמוצא בדברי הגאונים משקל דינר ששדנא שהוא יתר על דינר
ערבי שות', והוא גדול בשליש משיעורו של רש"י. וצמהדו"ק חזר צו הרמב"ן ממה
שכתב שזה משקל הזהובים בימיו, וכן חזר צו מדבריו שהדינר של הגמ' לשיטת
הגאונים יתר על דינר ערבי שות' והציא את דברי הרי"ף שכותב שהוא הדינר
הערבי.

הנראה צפירוש דבריו, שהרמב"ן הצין שהאונקיה קולוניא שעליה מדבר רש"י היא
אונקיית קולוניא המפורסמת (וכן מוכח מדבריו צמכתו מארץ ישראל שמתייחס ל'אשטרלינש'
כפשיטים שמזכיר רש"י, שזה מתאים רק אם האונקיה שעליה דבר רש"י היא אונקיית קולוניא
המפורסמת. וראה מה שכתבנו באריכות צעניין זה צביאורנו לדברי רש"י), וכן סבר הרמב"ן שלא
נשתנו הזהובים צהרבה מזמן רש"י ומקומו לזמנו ומקומו שלו, ולפי"ז כתב ש'אמת
הוא' שהזהובים צבימיו שוקלים שניים וחצי פשיטי קולוניא שהם כ-3.65 גרם.
הזהוב צבימי הרמב"ן הוא מרצדי הזהב הנוצרי (Maravedí), מכונה גם מורצטינו –
(Morabetino), אך לא הצלחתי למצוא מידע על משקלו צתקופת הרמב"ן, ויש להסתפק
אם כוונת הרמב"ן שהזהובים צבימיו שקלו צדיוק שניים וחצי פשיטי קולוניא כמו

שמשמע מתחילת דבריו, או שמא שקלו קצת יותר מזה כמו שמשמע ממה שכתב בסוף דבריו שלשלת רביעי אוקיא של קטלוגיה ('למשקל הארץ הזאת') שזה לאונקיא קולוניא ('והיא האוקיא שהזכירה הרב') גדול מארבעה זהובים רק ב'קרוז לשליש' ולא בשליש ממש כמו שצריך היה להיות אם הזהובים היו שוקלים בדיוק שניים וחצי פשיטי קולוניא (ואפשר גם ששקלו קצת פחות משניים וחצי פשיטין ו'קרוז לשליש' הכוונה היא מלמעלה, אלא שזה פחות משמע בלשוננו). וראה להלן שאפשר שהאונקיה של קטלוגיה לא היתה זהה בדיוק לאונקיה קולוניא אלא שקלה קצת פחות ממנה, ולפי"ז אין סתירה כלל בדברי הרמב"ן. ומה שבמהדו"ב מחק הרמב"ן את המילים "וגם בדורינו", אפשר שזה כיוון שאחר זמן (אולי בארץ ישראל) הגיעו לידי הרמב"ן זהובים ציזנטיים וראה שאינם שוקלים כמשקל שכתב רש"י. וראה מה שכתבנו לעיל צביאורנו לדברי רש"י.

ומה שכתב שלפי השיעורים הנמצאים בדברי הגאונים משקל הדינר גדול בשליש מהמשקל היוצא לדברי רש"י, ולדבריהם "השקל שלשה רביעי אוקיא למשקל של הארץ הזאת, והיא האוקיא שהזכירה הרב", בדבריו בהלכות בכורות כתוב ששיעור זה יוצא ממה שנמצא בדבריהם (אפשר שכוונתו לר"ח, אך בדבריו שלפנינו לא מוזכרים כלל גרעיני חרוז, ואולי את היחס בין החצה לחרוז ידע הרמב"ן ממקום אחר) שפרוטה היא משקל חצי חצה (חצה, גרעין בערבית, היא מידת משקל מוסלמית, ראה לעיל במצוא למשקלות ומטבעות בארצות האיסלאם), ומשקל ארבעה חצה הוא כמשקל גרעין חרוז, וכותב הרמב"ן ששמונה גרעיני חרוז שוקלים ארגינץ (argenso, מידת משקל לשקילת זהב וכסף שהיתה נהוגה בקטלוגיה. כונתה גם אריינץ – arienzo) אחד, וא"כ שלשה ארגינץ שוקלים 24 גרעיני חרוז שזה משקל הדינר לדברי הגאונים (שהרי הדינר הוא 192 פרוטות שכל שמונה מהן שוקלות גרעין חרוז), והשקל הוא 12 ארגינץ שהם שלשת רביעי אוקיא (כיוון שהאוקיא היתה מחולקת ל-16 ארגינץ כמו שכותב הריב"ש וכמו שמוכח מהרשב"א, הר"ן והמ"מ. הרשב"ן מוכיח חלוקה זאת גם מדברי הרמב"ן עצמו שאינם לפנינו). ולפי דברי הרמב"ן שהאונקיה של קטלוגיה זהה לאונקיה של קולוניא נמצא שמשקל האונקיה הוא 29.23 גרם, משקל הארגינץ הוא 1.827 גרם, משקל הדינר לדברי הגאונים הוא 5.48 גרם, והשקל לדבריהם הוא 21.92 גרם. אמנם, לא מצוה בדבריו המקור לכך ששמונה גרעיני חרוז שוקלים ארגינץ, והנראה בזה הוא שהרמב"ן שקל בעצמו גרעיני חרוז ומצא שכך משקלם, וכן משמע מלשון הר"ן (וראה עוד להלן מה שכתבנו צביאורנו לדבריו). עוד אפשר שהרמב"ן הסתמך על משקל החרוז של שושלת המוואחידון ששלטה בדרום

ספרד שהיה 0.217 גרם (ראה לעיל צביאורנו לדברי הר"י עקנין בהערה), אלא שא"כ ז"ל אחד משניים, או שמה שכתב הרמב"ן שהאונקיה של קטלוניה זהה לאונקיה של קולוניא אינו דקדוק, כיוון שמשקל האונקיה של קטלוניה יהיה לפי"ז 27.76 גרם שזה כ-5% פחות ממשקל האונקיה של קולוניא שהוא 29.23 גרם, או שמה שכתב הרמב"ן שמשקל הארגינץ הוא שמונה גרעיני חרוץ אינו דקדוק, כיוון ששמונה גרעיני חרוץ הם 1.735 גרם שזה כ-5% פחות ממשקל הארגינץ שהוא 1.827 גרם אם האונקיה של קטלוניה זהה לאונקיה של קולוניא. ועכ"פ לפי"ז יהיה משקל הדינר לדברי הגאונים 5.2 גרם, והשקל 20.82 גרם. וראה לעיל צביאורנו לדברי העיטור שכתבנו שמדבריו עולה שמשקל הארגינץ הוא 1.7-1.73 גרם, ומזה סיוע לזד שהאונקיה של קטלוניה איננה זהה ממש לאונקיה של קולוניא.

ומה שכתב הרמב"ן צמדהו"ק שהדינר של הגמ' לדברי הגאונים "יתר על דינר ערבי שתות", אם משקל הדינר לדברי הגאונים הוא 5.48 גרם כמו שכתבנו לבאר באפשרות הראשונה ז"ל שכוונתו צ'דינר ערבי' לדינר של המוואחידון שמשקלו (משקל הדינר בפועל, לא המשקל הרשמי שעל פיו הוא נסחר) הוא כ-4.6 גרם, ואם משקל הדינר לדברי הגאונים הוא 5.2 גרם כמו שכתבנו באפשרות השניה ז"ל שכוונתו צ'דינר ערבי' לדינר הערבי הרגיל שמשקלו 4.25-4.3 גרם (אלא שקצת ז"ע מניין הכיר הרמב"ן את דינרים אלו כאשר היה בספרד, ולכן נראה שמכאן סיוע לאפשרות הראשונה שצדברינו).

את כל זה כתב הרמב"ן בהיותו בצרללונה. ואחר שעלה הרמב"ן לארץ ישראל והתיישב בעכו שהיתה באותם ימים תחת שלטון הלזנים, כתב מכתב ובו חוזר בו מדבריו וכותב שמנא מטבע שקל מזמן בית שני ומשקלו הוא כדברי רש"י ולא כדברי הגאונים. ונבאר את דבריו לפי הסדר.

בתחילה כותב הרמב"ן שמנא מטבע ציד זקני הארץ (ומשמע מצין שורות דבריו שהיתה להם מסורת עליו שזהו השקל) ומתארו וכותב שעל המטבע היה מצוייר "מנא האחד כעין מקל שקד ומנא השני כעין כלוחית", והיה כתוב עליו בכתב עברי מנא אחד "שקל השקלים", ומנא שני "ירושלים הקדושה". מטבעות רבים כאלו נמצאים היום, והם המטבעות שטבעו היהודים בתקופת המרד שקדמה לחורבן בית המקדש השני (המכונה 'המרד הראשון' או 'המרד הגדול'). וראה בספר 'מידות ושיעורי תורה' עמוד שפח-שפט ששקל זה היה גם ציד עוד מגדולי ישראל, ואולי היה גם ציד הגאונים

והרמב"ם. וראה שם עוד שהכותיים שקראו את הכתב עצור הרמב"ן טעו וקראו 'שקל השקלים' (שקל ישראל) בעוד שהנכון הוא 'שקל ישראל' (שקל ישראל). וכתב שם שזה כנראה מחמת שהאותיות היו שחוקות קצת, וכתב עברי' (ד) דומה ל-ה' (א) ו-ר' (א) דומה ל-ק' (א). בהמשך דבריו כותב הרמב"ן שראה מטבע "צורות ההן ובכתיבה ההיא חצי משקלו, והוא חצי השקל אשר היו שוקלין לקרבנות", וגם מטבעות אלו מלוות היום והן אכן כמעט כפי שתיאר הרמב"ן, אלא שבהן במקום 'שקל ישראל' כתוב 'חצי השקל'.

ממשיך הרמב"ן וכותב ששקל את מטבע השקל הנזכר ומלא שמשקלו עשרה אסטרלינג, שהם חצי האונקיה שהזכיר רש"י. 'אסטרלינג' (esterlin) היא המורה הנרפחית למילה 'סטרלינג' (sterling) שהיתה הכינוי למשקל ה'פני' (penny) האנגלי שהיה חלק ממערכת המשקלות שנקראה 'משקל המלודה' (Tower weight). האונקיה של משקל המלודה היתה קרובה מאד במשקלה לאונקיה של קולוניא ושקלה 29.159 גרם. כל אונקיה חולקה ל-20 פני ששקלו כל אחד 1.458 גרם. לפי"ז משקל עשרה אסטרלינג שהם חצי אונקיה הוא 14.57 גרם, שזהו משקל השקל לדעת רש"י. ממתבעות השקל הנמצאים בידינו היום מוכח שמה שכתב הרמב"ן שמשקל השקל היה עשרה אסטרלינג הוא בקירוב, והמשקל האמיתי הוא 14.13-14.37 גרם (ראה מדות ומשקלות של תורה עמ' קעה. משקל מטבעות חצי השקל שבידינו היום הוא בערך 6.8-7 גרם, שהוא אף פחות מחצי משקל זה, אולי מפני עלות ההטבעה), ואפשר שהרמב"ן סבר שהמטבע שבידיו שחוק קצת ומשקלו האמיתי היה כדברי רש"י, ולכן לא טרח לזייף את המשקל המדוייק שעלה בשקילתו.

על מנת לבאר שמשקל מטבע השקל איננו מתאים לשיטת הגאונים חוזר הרמב"ן ומבאר את שיטת הגאונים, ודבריו כאן שונים מדבריו בפירוש התורה ומדברי תלמידיו בשמו, ונראה שחזר בו, ונבאר את דבריו גם כאן לפי הסדר.

הרמב"ן כותב ש"כפי דברי הגאונים הפרוטה חצי חצה והדינר תשעים ושש חצה, והם אמרו שהם תשעים ושש שעורות, והרי הוא הדינר שקורין בעכו באזנד שראזינד, שכך שיעורו זכוון, והוא הוא השרדנך שהזכירו הגאונים, שהלעוזות זלעגי שפתם קורין אותו כן, וכך קורין לבזאנד דינר לורי וכך כותבים בכתובות שלהן דינרי לורי,

כי צלור הקרובה לעכו היו מטביעין אותן. ומשקל הדינר הזה שלשה אסטרלינש, ונמצא הסלע שנים עשר אסטרלינש לפי דבריהם".

"בזאנד שראזינד" (Sarrazins Bezan) 'בזאנד' היה כינויים של מטבעות הזהב של האימפריה הביזנטית, ו'שרזינד' הוא הצורה הצרפתית של 'סרזניס', הכינוי הרומאי לעמי המזרח, והוא שימש ככינוי למוסלמים, וא"כ 'בזאנד שראזינד' היינו 'בזנט מוסלמי' היה כינויים של מטבעות הבזנט של הללזנים (עקב העובדה שהם נטבעו כחיקוי למטבעות הערבים), והם אכן היו נטבעים צלור כפי שכותב הרמב"ן (בלשון עבר, כיוון שבזמן הרמב"ן הם נטבעו בעכו), אך מטבעות אלו בזמנו של הרמב"ן שקלו בסביבות 3.4-4 גרם ולא 96 חזה או שלשה אסטרלינש שהם ודאי יותר מ-4.2 גרם. וצביאור העניין כתב בספר מידות ומשקלות של תורה עמ' קט"ו שנראה שהבזנט שראזינד היה נסחר במשקל ולא במניין (כפי המנהג הרווח בארצות המוסלמים), דהיינו כאשר נדרש אדם לשלם בזנט אחד היה צריך לתת בזנט ולהוסיף עליו חתיכות של בזנט (חתיכות אלו אכן נמצאו, בדומה לחתיכות של מטבעות אחרים שנסחרו במשקל) עד שהמשקל הכולל היה עולה למשקל הרשמי שנקבע. וראה לזה מסוף דברי הרמב"ן שעולה מהם שמשקל 96 חזה או שלשה אסטרלינש של הבזנט שראזינד כולל גם "חתיכות קטנות הנשקלות בבאזנד", ו"גופו בעלמו" היה שתות מלצר פחות מזה, מה שמתאים למטבעות שנמצאו.

וממה שכותב הרמב"ן ש"שיעורו בכיוון" של הבזאנט הוא 96 שערות נראה שזו הייתה הגדרתו הרשמית של משקל הבזנט (דהיינו של המשקל שלפיו הוא נסחר, כמבואר לעיל), וקרוצ לודאי שמשקל זה הוא העתק של משקל הדינר הערבי (שהיה מחולק באופן מסורתי ל-96 חזה, גם אם לא תמיד באופן רשמי). ואמנם אין צידנו לדעת מה היה משקלו המדויק של הדינר הערבי שאותו העתיקו הללזנים, אך נראה שיש לקבוע את משקלו בטווח של 4.24-4.37, שזהו טווח המשקל של הדינרים הערביים של השליטים השונים באזור ארץ ישראל. וממה שכותב הרמב"ן שמשקל הבזאנט הוא 3 אסטרלינש עולה משקל 4.37 גרם לדינר, אלא שאפשר שמשקל זה הוא בקירוב ולא הגדרת המשקל בדיוק (וכך משמע גם מסדר דבריו).

ומה שכתב הרמב"ן "והוא הוא השרדנך שהזכירו הגאונים, שהלעוזות בלעגי שפתם קורין אותו כן, וכך קורין לבזאנד דינר לורי וכך כותבים בכתובות שלהן דינרי לורי, כי צלור הקרובה לעכו היו מטביעין אותן", נראה שכוונתו להוכיח ממסורת אנשי

הארץ שהצזאנט שראזינד הוא הדינר של הגמ', אלא ש"ע מה שכותב שקורין לצזאנד דינר לורי וכותבים בכתובה דינרי לורי, שאף אם משקל הצזנט שוה למשקל הדינר של הגמ' אין לכתוב אותו בכתובה שהרי הדינר של הגמ' הוא מטבע כסף והצזנט מטבע זהב.

ועכ"פ, מדצרי הרמב"ן מוכח שחזר בו ממה שכתב בפירושו לזכורות ופירוש התורה שמשקל הדינר לשיטת הגאונים הוא שלשה ארגינץ ונקט שיעור קטן יותר, כנראה מכיוון שראה שהמשקל המקובל לשעורה ('חצה') באזור ארץ ישראל קטן יותר מאשר בספרד, ונראה שמחמת זה מחק את מה שכתב בפירושו לתורה במהדו"ק שהדינר לשיטת הגאונים 'יתר על דינר ערבי שות', והביא תמך זה את דצרי הרי"ף ש'הוא דינר זהב של ערביים'.

במידות הנפח הביא הכפתור ופרח (בסוף דצרי צפרקט"ז) מדצרי הרמב"ן שהרביעית היא 51 ארגינץ. ולא נמצא בדצרי לפי איזו לפיפות כוונתו לשער (ואולי בדצרי הרמב"ן במקור פורש דבר זה), והנראה בזה שכוונתו למשקל מים, חדא, שלפי לפיפות זו שיערו רוב הגאונים והראשונים, ועוד, מסתבר שדצרי נאמרו לעניין שיעור הכוס לקידוש, ולפיפות היין כמעט זהה ללפיפות המים. ולפי"ז וע"פ דצרינו לעיל נמצא ששיעור הרביעית הוא 88.5 סמ"ק (אם הארגינץ הוא 1.735 גרם) או 93.2 סמ"ק (אם הארגינץ הוא 1.827 גרם), והצילה 59 סמ"ק או 62.1 סמ"ק בהתאמה. וראה עוד מש"כ בזה צביאורנו לדצרי הכו"פ (בסופס).

רבינו יונה (~ד'תתק"ס - ה'כ"ד)

אגרת התשובה אות מו

ושיעור חמש סלעים שנים עשר דינרים וחצי פרישיש, וארבעה דינרין פרישיש שוין חמש דינרים טורנישיש, וכן קיבלנו מרבינו שלמה ז"ל.

פירוש

רבינו יונה כותב שמקובל צידו מרבינו שלמה (מסתבר שהכוונה לרבינו שלמה מן ההר, רבו המוצהק של רבינו יונה) ששיעור פדיון הבן הוא 12.5 דינרים פרישים, וכותב שהדינר פרישים גדול בחומש מלצר מדינר טורנישיש. ה'דינר' (Sol) בתקופת רבינו יונה לא היה מטבע, אלא היה שם ל-12 פשוטים (Denier), והיה 1/20 של ליטרא (Livre). עד ימי רבינו יונה הליטרא שהיתה בשימוש בצרפת היתה הליטרא פרישים (Livre paris) – הליטרא של פריז, והחל משנת ד'תתקס"ג, סמוך לשנת לידתו המשווערת של רבינו יונה, החלה בהדרגה לתפוס את מקומה הליטרא טורניש (Livre tournois) – הליטרא של טורן, חבל ארץ בצרפת) שהיתה קטנה ממנה בחמישית. במהלך רוב או כל ימיו של רבינו יונה שמשו שתי הליטרות זו לזו, כאשר הליטרא טורניש הולכת ומתפשטת על חשבון הליטרא פרישים, וכנראה שלכן טרח רבינו יונה לציין לזד השיעור צדינרים פרישים שקיבל מרבינו שלמה גם את נורת ההמרה לדינרים טורניש, מתוך הנחה שהדורות הבאים כבר לא יכירו את הליטרא פרישים. ע"פ חשבון נמלא ששיעור פדיון הבן צדינרים טורניש הוא 15.625 דינרים, ושיעור השקל של תורה הוא 2.5 דינרים פריזיז שהם 3.125 דינרים טורנישיש. הדינר טורניש נקבע בשנת ה'כ"ב (אמצע ימי רבינו יונה) ל-4.044 גרם כסף, וא"כ שיעור השקל של תורה הוא 12.638 גרם.

אמנם כל חשבון זה הוא אם נאמר שכוונת רבינו יונה היא לשנים עשר דינרים וחצי דינר, אך ראה להלן שהכפתור ופרח הבין צדצרי רבינו יונה שכוונתו היא לשנים עשר דינרים וחצי פשיט, ולפי"ז שיעור פדיון הבן צדינרים טורניש הוא 15.052, ושיעור השקל של תורה הוא 12.174 גרם.

ועיין להלן צדצרי הכו"פ שעולה מדצריו שהטורניש היה שווה צפועל כ-15%-20% יותר ממסקל הכסף שבו (מחמת ערך המיצע), ואם חישוב זה נכון גם לימי רבינו יונה הרי שיש להגדיל את שיעור השקל שכתבנו בהתאם, ויהיה משקלו כ-14-15 גרם.

ריא"ז (~ד'תתקס"ה - ~ה'מ')

פסקי ריא"ז מסכת קידושין פרק א'

בכמה כסף מתקדשת אפילו בפרוטה או בשווה פרוטה, וכמה שיעור פרוטה אחד משמונה באיסר האיטלקי, והאיסר הוא אחד מעשרים וארבעה בדינר, והדינר אחד מארבעה בסלע, והסלע הוא משקל חצי אונקיה שלכסף במשקל ששוקלין בו את הזהב שהוא משקל שלש מאות גרעינין שלחטה, ונמצא האיסר משקל שלשה גרעינין שלכסף, ונמצאת הפרוטה פחות מחצי גרעין שלכסף.

פסקי ריא"ז מסכת חולין פרק י'

והסלע הוא משקל חצי אונקיא של כסף. והוא משקל שלש מאות גרעינין של חטה כמו שביארנו בהלכות קדושין בתחלתן.

פסקי ריא"ז מסכת פסחים פרק ג'

האשה לא תלוש עיסה אחת בפסח אלא כשיעור המתחייב בחלה בלבד, שהוא ארבעים ושלש וחומש ביצה. כיצד משערין, מביאין כלי מלא מים על כל גדותיו ונותנין הבצים לתוכו ומים הנשפכין ממנו ממלאין מהם כלי קטן, וכפי מה שממלאין אותו מים כך ממלאין אותו קמח, ואותו הקמח הוא שיעור המתחייב בחלה, פחות מכן פטור מן החלה.

פירוש

הריא"ז בקידושין כותב שמשקל השקל הוא חצי אונקיה, ומסתבר שכתב את שיעור זה ע"פ דברי רש"י. אמנם, צביאור משקל האונקיה נראה שיש סתירה בדבריו, שלגבי השקל שמשקלו חצי אונקיה הריא"ז כותב שהוא 300 גרעיני חיטה (Grano), אך מדבריו שהאיסר שוקל שלשה גרעיני חיטה יוצא שמשקל השקל שהוא חצי אונקיה הוא 288 גרעינים, וכן נמלא דברי כותבי קורות העתים שהאונקיה צרומא שקלה 576 גרעינים ולא 600, ומשקלה היה 28.26 גרם (בהנחה, לא מבוססת, שמשקל זה נכון גם לתקופתו של ריא"ז). ואפשר לומר שמספר 300 גרעינים הוא מעוגל, ולא דק ולחומר לא דק, אך נראה יותר שצדווקא כתב את מספר זה כיוון שהאונקיה של רומי ששקלה 576 גרעינים קלה מהאונקיה של קולוניה שעליה דיבר רש"י, ומשקל חצי אונקיה של

קולוניה (הכוונה היא לאונקייט קולוניה המפורסמת ששקלה כ-29.2 גרם. וראה לעיל ציאוורנו לדברי רש"י שכתבנו שנראה שלא לאונקיה זו כיוון רש"י בדבריו, אך מ"מ מסתבר שריא"ז הכיר רק את אונקייט קולוניה הזו ופירש את דברי רש"י כמתייחסים אליה, וכמו שהצינו הרמז"ן ושאר הראשונים המאוחרים יותר) הוא כ-298 גרעינים של רומי. ולפי"ז ל"ל שלגבי משקל האיסר לא דק ומשקל שלשה גרעינים הוא מעוגל למטה, ואף שזה עיגול לקולא לא חשש לכך כיוון שאין נפק"מ להלכה ממשקל האיסר אלא ממשקל הפרוטה, ולגבי הפרוטה הרי כתב שהיא 'פחות מחצי שעורה', שזה כולל גם את השיעור האמיתי ועוד יותר.

בעניין שיעורי הנפח, במסכת פסחים הריא"ז מצא שיש לשער את שיעור עיסת הפסח ע"י נתינת ביצים בכלי מלא מים ומדידת המים הנשפכים ממנו. ומוכח מדבריו שלא חשש שנפח הביצים בזמנו שונה מנפח הביצים של חז"ל, וראה מש"כ בזה ציאוורנו לדברי מחזור ויטרי.

ר' תנחום הירושלמי (~ד'תתקס"ה - ה'נ"א)

המדריך המספיק ערך איף מהדו"ב (מתורגם מהמקור הערבי)

איפה היא שם מידה, ותיזכר מידתה עם לתך ועם סאה.

המדריך המספיק ערך אם (מתורגם מהמקור הערבי)

אמה ואמות, 'דראע' ו'אדרע'. וכאשר הזכיר אמה בשאר דיני הדת היא בת ששה טפחים, כל טפח ארבע אצבעות ברוחב אגודל האדם ממוצע האיברים, תהיה האמה ארבעה ועשרים אצבעות.

המדריך המספיק ערך גרגר מהדו"ב (מתורגם מהמקור הערבי)

ונקראות התאנים היבשות הנפרדות גרוגרות, והיחידה גרוגרת, ואם היו מחוברות כעיסה נקראות דבילה. וכאשר יאמר בתלמוד בשיעורים שיעורו כגרוגרת, רוצים בזה מידת שלישי ביצה מביצי התרנגולות הממוצעות במידתן, ומשקל הביצה אצלם ששה עשר דירהם ו[שני] שלישי, כי שלש ביצים יקראום כדי אכילת פרס, והפרס חמשים דירהם, כי הוא חצי מנה והמנה מאה דירהם.

ר' תנחום הירושלמי

המדריך המספיק ערך דינר מהדו"ק (מתורגם מהמקור הערבי)

סלע ארבעה דינרין, והדינר שש מעין, והמעה שני פונדיונין, ופונדיון שני איסרים, והפרוטה שמינית האיסר נמצא משקל המעה ששה עשר שעורים מכסף, והמעה היא הגרה המוזכרת בתורה (משנה תורה הל' שקלים פ"א ה"ג נשינויים). והסלע הוא הנקרא בתורה שקל, ומשקלו שפ"ד גרעיני שעורה ממוצעים, נמצא משקל הדינר ששה ותשעים שעורות ממוצעות.

המדריך המספיק ערך דינר מהדו"ב (מתורגם מהמקור הערבי)

כאשר יאמרו בתלמוד דינר ירצו משקל ידוע, וכבר יהיה זהב ואומרים דינר של זהב, וכבר יהיה כסף ואומרים דינרי כסף. ואשר למשקלו, הוא רבע הסלע. אמרו סלע ארבעה דינרים, ודינר שש מעין, ומעה שני פונדיונין, ופונדיון שני איסרים, ואיסר שמנה פרוטות, הגיע לפרוטה שמינית האיסר. יהיה משקל המעה שש עשרה שעורה, והאיסר ארבע שעורים, והפרוטה חצי שעורה מכסף (משנה תורה הל' שקלים פ"א ה"ג נשינויים). וקוראים הדינר זוז גם כן כאומרם מאה זוז מאתים זוז, הוא הדינר בעצמו. ובמקום שנזכר סלע ומעות ביחד אז הסלע כסף מפותח והמעות נחושת מפותחות, ואם הזכירו מעות בלי סלע הן כסף, והתכוונו בהן המחיר של איזה דבר, כמו דמים, כמו הלוקח סחורה ונתן מעות, אם נתן מעות יחזיר, בערך מע. והמעה היא הגרה הנזכרת בתורה (שמות ל' י"ג ועוד), ותרגום גרה מעה. והסלע הוא הנקרא בתורה שקל, ומשקלו שלש מאות ושמונים וארבעה גרעיני שעורים ממוצעים, כי משקל הדינר תשעים ושש שעורים. יהיה הדינר עשרים וארבעה איסר, והוא רבע הסלע שהוא שקל. ושקל הקודש הוא קרוב לחמשה דרהם מדירהם הזמן הזה, ובכך משקל הדינר מהם דירהם ורבע בקירוב. וכבר אמרו במקום סלע ויהיה שני שקלים, כמו אומרם בעדיות (פ"א משנה ט"ו-י') הפורט סלע בשקל כסף ובשקל מעות, נמצא הסלע שני שקלים. וכבר יאמרו דינר זהב או דינרי זהב וכוונתם בדינר זהב חמשה ועשרים דינרי כסף. ודע זה, ואלה השמות במקום שנזכרים ציינו בהם למקום זה.

המדריך המספיק ערך הין מהדו"ב (מתורגם מהמקור הערבי)

הוא שם מידה. חצי ההין (צמדנר ט"ו ט"ו-י"ו ועוד), רביעית ההין (שמות כ"ט מ' ועוד). ומידת מה שתכיל שלשה קבין, והקב ארבעה לוגין, יהיה ההין שנים עשר לוג. ויבואר לך גם כן שהסאה ששת קבין, יהיה ההין חצי הסאה. ויבוא לך שהקב

יכיל ארבע מאות וששה עשר דירהם, יהיה ההין מכיל אלף ומאתים דירהם
ושמונה וארבעים דירהם.

המדריך המספיק ערך זוז מהדו"ק (מתורגם מהמקור הערבי)

זוזים וזוז, שם הדירהם מאיזה שיהיה, יאמרו זוזי כספא, מאה זוזין, מאתים
זוזי. וכבר קדם פירוש ערך דינר (לימאלפנינו) שמשקל הזוז הוא משקל הדינר,
ושאומרם מאתים זוז לבתולה ומאה זוזים לבעולה כוונתם בה לזה המשקל
מהדירהם שהיה באותו הזמן שמינית כסף ושבע שמיניות נחושת. ויקראו הזהב
גם כן זוזים, אבל יסייעוהו, זוזים של זהב, זוזי דהבא. וכן אומרם משקל עשרה
זוזים (תרומות פ"מ"ח) הוא כמו עשרה דינרים.

המדריך המספיק ערך זוזים מהדו"ב (מתורגם מהמקור הערבי)

זה שם הדירהם והזהב מאיזה שיהיה, יאמרו זוזי כספא, זוזי דהבא. והזוז שהיה
להם משקלו ששה ותשעים גרעין שעורים, והוא הנקרא דינר גם כן.

המדריך המספיק ערך זרת מהדו"ק (מתורגם מהמקור הערבי)

זרת הוא 'אלשבר'. שתי שלישי זרת (רמז"ס הל' שנת פ"ט ה"ז), שלישי 'שבר'.
ובמקרא זרת ארכו וזרת רחבו (שמות כ"ט ט"ז ועוד).

המדריך המספיק ערך זרת מהדו"ב (מתורגם מהמקור הערבי)

זרת ארכו (שמות כ"ט ט"ז ועוד), שני שלישי זרת (רמז"ס הל' שנת פ"ט ה"ז). הוא
'אלשבר'.

המדריך המספיק ערך חמר מהדו"ב (מתורגם מהמקור הערבי)

חומר עפר (ראו ויקרא כ"ז ט"ז), הוא כמו בית כור עפר, מפני שכור כמו חומר
שוי, והוא מידה שיבואר שיעורה באות הכף ובערך סאה.

המדריך המספיק ערך טפח מהדו"ב (מתורגם מהמקור הערבי)

שלשה טפחים, אם יש לה גג טפח (שנת קל"ח ע"ז צנינוי). טפח הוא 'אלקבצה',
وهוא ארבע אצבעות ברוחב האגודל. ושיעור זה שבע שעורות בינוניות אחת
בצד זולתה ברוחב, והוא אורך שתי שעורות (רמז"ס הל' ס"ח פ"ט ה"ט). וכאשר

הזכיר טפח הכוונה בו 'קבצה' מזה הנזכר. ... והוראת אמה ששה טפחים, שהם ארבע ועשרים אצבעות ברוחב האגודל.

המדריך המספיק ערך כור מהדו"ב (מתורגם מהמקור הערבי)

בית כור עפר (ז"ק"צ ע"ז ועוד). כור הוא שם מידה תכיל שלשים סאה, ויכונו בבית כור ארץ שיזרעו בה כור. ושיעור הארץ הזו חמשה ושבעים אלף אמות, מפני שבית סאה בערך חצר המשכן חמשים אמה על חמשים אמה, והכור שלשים סאה. ויבוא דיוק זה עם סאה.

המדריך המספיק ערך כור מהדו"ג (מתורגם מהמקור הערבי)

בית כור עפר (ז"ק"צ ע"ז ועוד). יזכר בערך סאה. וכור הוא מידה המחזיקה שלשים סאה.

המדריך המספיק ערך לוג מהדו"ק (מתורגם מהמקור הערבי)

הוא מידה שיהיה שיעור נפחה ארבע אצבעות ברוחב האגודל על ארבע אצבעות וגובה אצבעים ושבע עשירות אצבע, וכל מידה שיהיה זה שיעורה, בין תהיה מרובע או משולש או עיגול או זולתם מן הצורות, היא הנקראת לוג בכל מקום. ורביעיתו היא הרביעית, ושמיניתו שמינית. וארבעה מזה הלוג הוא הקב, מפני שהלוג הוא רבע הקב, ויזכר במקומו.

המדריך המספיק ערך לוג מהדו"ב (מתורגם מהמקור הערבי)

רביעית לוג (מנחות פ"ז ע"ז), ושלישית לוג, ולוג שמן (ויקרא י"ד כ"א). לוג הוא מידה שיהיה שיעור נפחה ארבע אצבעות ברוחב האגודל על ארבע אצבעות וגובה אצבעים ושבע עשירות אצבע, וכל מידה שתהיה מידת שיעורה סך זה, בין תהיה מרובע או משולש או עיגול או זולתם מן הצורות, היא הנקראת לוג מכל מקום. ורביעיתו הוא רביעית, ושמיניתו שמינית. ובאות ריש נזכיר דיוק הרביעית ומידת שיעור חלה. והלוג הוא רבע הקב, והוא הנקרא רובע בכל מקום כמו שהרביעית רבע הלוג. ויזכר זה במקום קב. וההין הנזכר בתורה שנים עשר לוג.

ר' תנחום הירושלמי

המדריך המספיק ערך ליטרא מהדו"ק (מתורגם מהמקור הערבי)

הוא משקל חמשה ושלשים דינר (רמז"ס הל' עירוצין פ"א הי"ז), והדינר נזכר במקומו.

המדריך המספיק ערך ליטרא מהדו"ב (מתורגם מהמקור הערבי)

הוא שם משקל ישקלו בו, והוא שם יווני, כמו שיאמר בערבית ראטל. ומשקל הליטרא חמשה ושלשים דינר (רמז"ס הל' עירוצין פ"א הי"ז), וכבר קדם משקל הדינר במקומו. ומשקל זה הוא חצי הלוג, והוא שתי רביעיות כמו שכבר קדם שהלוג ארבע רביעיות.

המדריך המספיק ערך לתך מהדו"ק (מתורגם מהמקור הערבי)

הוא מדה שמכילה חמש עשרה סאה, והוא חמש איפות.

המדריך המספיק ערך לתך מהדו"ב (מתורגם מהמקור הערבי)

הלתך הוא מדה שמכילה חמש עשרה סאה, והוא חמש איפות, מפני שהוא חצי הכור. וכבר הזכרנו מדת האיפה באות אלף שהוא שלש סאין, ותתבאר מדת הסאה במקומה. ובית לתך הוא שדה זרוע מדה זו, והוא מקום שבמידתו שבעה ושלשים אלף אמה, מפני שמדת בית סאה אלפיים וחמש מאות אמה כמו שיבואר במקומו.

המדריך המספיק ערך מע מהדו"ב (מתורגם מהמקור הערבי)

מעה כסף (חגיגה ז' ע"א ועוד), שלש מעין, עד שיכפור בשתי מעין כסף. מעה הוא תרגום גרה (שמות ל' י"ג ועוד), וכבר הזכרנו עם דינר שמשקל המעה שש עשרה גרעיני שעורה כסף מזוקק. וביארנו שם שכאשר הזכיר מעות עם סלע הרי הסלע כסף והמעות נחושת יפרוט בהן הסלע, כמו אומרם הפורט סלע ממעות מעשר שני, כמי שיפרוט דירהם בפאלוס. ואם הזכיר מעה ומעות בלא סלע הרי הם דירהם כסף, וזה כמו אומרם (ללאמלתי) אם גבו מעות לקנות בהם ספר תורה. וכבר קוראים מעות המחיר המוחלט, כמו (ראה ע"ז נ"ג ע"א) אם נתן מעות קנה אם לא נתן מעות יחזיר, כמו שהוא אומר אם נתן דמים. וכבר יהיה זה דירהם גם כן, אלא הערתך לדעת כל מקום בהתאם למה שראוי בו מאלו העניינים וצירופו בהם.

ר' תנחום הירושלמי

המדריך המספיק ערך סאה מהדו"ק (מתורגם מהמקור הערבי)

בית סאה, מרובע שיעורו (ששים) [חמשים] אמה. פירוש המשנה (כלאים נ"ז).

המדריך המספיק ערך סאה מהדו"ב (מתורגם מהמקור הערבי)

כאשר הוא נאמר בהלכה, סאה היא מידה תכיל ששה קבין, ויתבאר לך שהקב ארבעה לוגין. ומידת מה שיכיל הקב ארבע מאות וששה עשר דירהם בקירוב, נמצא מה שתכיל מידה זו, רוצה לומר הסאה, אלפים וארבע מאות ששה ותשעים דירהם. וידוע ששיעור מקוה הוא ארבעים סאה, ויהיה זה ששה ותשעים אלף דירהם, והוא שש מאות ושנים ושבעים רטל במצרי. ומידת המקום שיכיל מידה זו אמה על אמה ברום שלש אמות, במקום שתהיה מידה זו, אין חילוק שיהיה מרובע או משולש או עגול או זולתם מן הצורות, הוא מקום ראוי למקוה לטהרת טמאים. והסאה שני הינין, וההין שלשה קבין, והוא יכיל אלף ומאתים ושמונה וארבעים דירהם. וכאשר יאמרו בית סאה ירצו בה מקום יהיה בחצרו סאה, כלומר שדה זרוע סאה, וריבועו חמשים אמה על חמשים אמה בערך חצר המשכן, תהיה מדה זו אלפים וחמש מאות אמה. וכאשר יאמר בית סאתים הוא חמשת אלפים אמה במידה, וכזה בית שלש סאין שבעת אלפים וחמש מאות אמה, וכזה יעלה מה שיעלה או ירד מה שירד, בחשבון זה יעשה. ואם המקום המתואר בבית סאתים גומה, משל אומרם (ראשעירוזין פ"ח ע"א) היתה העוקה בית סאתים או פחותה מסאתים, מידת זה [מני] אמה על חצי אמה ברום שלשה חומשי אמה. וכאשר יאמר בית רובע הוא חלק מארבעה ועשרים מבית סאה, ושיעורו מאה וחמש אמות מפני שמידתו עשר וחומש על עשר וחומש כמו שיבואר במקומו. ורובע הוא רובע הקב. ובית כור הוא בערך בית סאה שלשים פעם, מפני שהכור שלשים סאה, תהיה מידת בית כור חמשה ושבעים אלף אמה שהוא כפל אלפים וחמש מאות בשלשים, אם זה מרובע יהיה כל צלע ממנו מאתים שלשה ושבעים אמה ושלש שביעיות האמה בקירוב. והלתך הוא חצי הכור שהוא חמשה עשר סאה, והאיפה היא שלש סאין, תהיה י"ח קב וכבר התבאר במקרא שהעומר עשירית האיפה, והעומר עשירית האיפה הוא (שמות ט"ז ל"ו), ויתבאר באות עין שהעומר הוא שיעור חלה, ושמידת מה שיכיל מן הקמח חמש מאות ועשרים דירהם בקירוב, מקמח מצרי ודירהם מצרי. והחומר הוא מדה גם כן, והוא יכיל כמו הכור, רוצה לומר שלשים סאה, מפני שהכור והחומר שוים.

ר' תנחום הירושלמי

המדריך המספיק ערך ס"ט מהדו"ק (מתורגם מהמקור הערבי)

ומובן אחר, מלוא הסיט (שנתק"ה ע"ז), מלוא רוחב הסיט כפול (ס), רוחב הסיט הוא רוחב טפחים, וכפול יהיה ארבעה טפחים. וזה שליש אמה, מפני שהאמה ששה טפחים. ובפירוש המשנה (שנת פי"ג מ"ד) מלוא הסיט ששית 'שבר', ומלוא רוחב הסיט 'פתר', והוא מה שבין האגודל והאצבע אם יפתחו בחוזק, והוא טפחים, והוא שליש 'שבר' [צ"ל השורות נכתה"י מוגה: אמה]. ובדרך זו גם כן פסק הדין בחיבור (הל' שנת פ"ט ה"ז) שמלוא הסיט טפחים, וכפול ארבע טפחים, וזה שליש אמה כמו שאמרנו.

המדריך המספיק ערך ס"ט מהדו"ב (מתורגם מהמקור הערבי)

ומובן אחר, מלוא הסיט (שנתק"ה ע"ז) ומלוא רוחב הסיט כפול (ס), נאמר שרוחב הסיט הוא רוחב טפחים, וכפול יהיה ארבעה טפחים. וזה שליש אמה, מפני שהאמה ששה טפחים. ונאמר בפירוש המשנה (שנת פי"ג מ"ד) שמלוא הסיט ששית 'שבר', ומלוא רוחב הסיט 'פתר', והוא מה שבין האגודל והאצבע אם יפתחו בחוזק. ובחיבור (הל' שנת פ"ט ה"ז) פסק הדין שמלוא הסיט טפחים, וכפול ארבע טפחים, וזה שליש אמה כמו שאמרנו.

המדריך המספיק ערך סלע מהדו"ק (מתורגם מהמקור הערבי)

נזכר עם דינר.

המדריך המספיק ערך סלע מהדו"ב (מתורגם מהמקור הערבי)

כאשר מזכיר סלע הוא השקל האמור בתורה, ותרגום שקל סילעא, וכבר היזכרנו מידתו עם דינר.

המדריך המספיק ערך עומר מהדו"ק (מתורגם מהמקור הערבי)

הוא אגודה של זרע, כמו ושכחת עומר (דנריס כ"ד י"ט). והוא מידה, כמו עומר לגולגולת (שמות ט"ז ט"ז), והוא שיעור חלה. ומה שתדקדק ממנו, שהקמח שימלאנו משקל חמש מאות ועשרים דירהם מדירהם מצרי ומקמח מצרי, לקלותו מקמח ארץ ישראל.

ר' תנחום הירושלמי

המדריך המספיק ערך עמיר מהדו"ב (מתורגם מהמקור הערבי)

ועומר שם מידה, וכבר נתבאר במקרא (שמות"ז"ל"ו) שהוא עשירית האיפה, והוא השם עשרון בעניין המנחות. וכבר נזכרה מידת האיפה באות האלף, וממנה יתבאר מידת העומר, והוא שיעור חלה.

המדריך המספיק ערך קב מהדו"ק (מתורגם מהמקור הערבי)

משקל מה שיכיל ת' דירהם בקירוב, מפני שהוא מידה שמכילה ארבעה לוגין, והלוג ארבע רביעיות, והרביעית משקל ששה ועשרים דירהם בקירוב.

המדריך המספיק ערך קב מהדו"ב (מתורגם מהמקור הערבי)

הקב הוא מידה, ומשקל מה שיכיל ארבע מאות ושבעה עשר דירהם בקירוב, מפני שהוא מידת ארבעה לוגין, והלוג ארבע רביעיות, והרביעית ששה ועשרים דירהם בקירוב. ואם נאמר רובע הוא רבע הקב, ושלשה רבעים שלשת רבעי הקב. יהיה רובע הקב מידה תכיל מאה וארבעה דירהם בקירוב. ויהיה הלוג ורובע הקב אחד. וההין שלשה (לוגין) [קנין] והם חצי סאה. ואם נאמר בית קב הוא מקום שדה זרוע קב, ומידת שיעורו ארבע מאות ועשרים אמה. ובית רובע רבע מידה זו והיא מאה וחמש אמות מפני שהוא עשר אמות וחומש על עשר אמות וחומש. ושיעור בית תשעה קבין שלשת אלפים ושבע מאות וחמשים אמות. ואומרם תשעת חצאי קבין, יכוונו בו חצי תשעת קבין, והוא חצי השיעור הנזכר, שהוא אלף ושמונה מאות וחמשה ושבעים אמה. ומושאל 'קב' לדבר המועט ואפילו לא יהיה ממה שדרכו לימדד, אמרו משנתו של ר' מאיר קב ונקי, כלומר מועט ומזוקק, או, כל אשר אומרו יציב ונכון לא יפול ממנו דבר אבל דבריו מועטים. כדי שיאמרו עליו שהוא קב רשו, רשו הוא הדין, תרגום נושה רשיא, אומרים על אדם זה שהוא מתאר חובות ממון שעליו חובות מלוא קב.

המדריך המספיק ערך רביעית מהדו"ק (מתורגם מהמקור הערבי)

משקל מה שיכיל שבעה עשר דינר, והוא ששה ועשרים דירהם בקירוב.

ר' תנחום הירושלמי

המדריך המספיק ערך רבע מהדו"ב (מתורגם מהמקור הערבי)

רביעית יין (זכרות מ"א ע"א ועוד). מצטרפין לרביעית (ראה מעילה י"ז ע"ז). אם שתה יותר מרביעית (ראה עירובין ס"ד ע"ז). כאשר מזכיר בתלמוד רביעית הוא רבע הלוג. וכבר נתבאר שמידת מה שיכיל הלוג מאה וארבעה דירהם בקירוב מפני שהוא רבע הקב, והקב ארבע מאות וששה עשר דירהם, תהיה הרביעית ששה ועשרים דירהם בקירוב, והם שבעה עשר דינרים וחצי בקירוב. וכאשר יזכיר שמינית הוא שמינית הלוג, והוא חצי הרביעית. ואמר רבינו משה זצ"ל בפירוש המשנה אני כבר עשיתי מידה בתכלית הדיוק שיכולתי, ומצאתי שהרביעית המוזכרת בכל הכתובים תכיל מן היין קרוב לששה ועשרים דירהם, ומן המים קרוב לשבעה ועשרים דירהם, ומקמח החטים כמו שמונה עשר דירהם בקירוב, ומצאתי שיעור חלה במידה זו חמש מאות ועשרים דירהם בקירוב מקמח החטים, והדירהמים האלו מצריים וכן הדברים האלו כולם מצריים גם כן. הזכיר זאת במסכת עדיות מסדר נזיקין (פ"א מ"ז).

פירוש

ר' תנחום הירושלמי מצאח את מידות הנפח צרוב המקומות (מלכד צערך גרגר מהדו"ב שבו מצאח ע"פ שיעור הגאונים) ע"פ דברי הרמב"ם בפיה"מ לעדיות וצמשה תורה הל' עירובין שהרביעית היא כ-26 דירהם, ראה לעיל צביאורנו לדברי הרמב"ם מש"כ בזה באריכות. ומסתמית דבריו יש לשמוע שלא השתנה משקל הדירהם מזמן הרמב"ם לזמנו (ר' תנחום חי צמארים, ונולד צערך צומן פטירתו של הרמב"ם), והוא כ-3 גרם כפי צכתצנו צביאורנו לדברי הרמב"ם.

עוד נראה מדבריו צערך עומר (מהדו"ק) שהקמח המארי שעליו כותב הרמב"ם שהוא קל מן המים צשליש היה קל מקמח ארץ ישראל, ודבריו מתאימים לדברי הרשב"ץ הכותב שמדד את הקמח צמקומו ומאח שהוא כצד מהקמח של הרמב"ם. וראה מש"כ לעיל צביאורנו לדברי הרמב"ם ולהלן צביאורנו לדברי הרשב"ץ.

צעניין משקל השקל כותב ר' תנחום שהוא חמשה דירהם, והדינר של הגמרא הוא משקל דירהם ורצע. ושיעור זה לפי דבריו הוא כ-15 גרם לשקל, שהוא שיעור קטן צהרצה משיעור הרמב"ם שאחריו נמשך ר' תנחום צרוב דבריו, ול"ע.

סמ"ק (~ד'תתק"ע - ~ה'מ')

ספר מצוות קטן מצוה קפג

ושיעור הכסף בפרוטה ושוה פרוטה כבית הלל (קידושין צ"ע"א), וכמה היא פרוטה, אחד משמנה באיסר האיטלקי. וכבר ביארנו על פי הקבלה שהפרוטה משקלו חצי שעורה מכסף נקי.

פירוש

דברי הסמ"ק לקוחים מדברי הסמ"ג, וראה מה שכתבנו צביאורנו לדברי הסמ"ג.

רבינו מנוח (~ד'תתק"ע - ~ה'מ')

ספר המנוחה הלכות חמץ ומצה פ"ה הי"ב

וכמה שיעור חלה כמו מ"ג ביצים וכו'. וחלה בגימטריא הכי הוו. וכיצד מודדין אותו מכניס מ"ג ביצים בינונים בכלי מלא מים על כל גדותיו, ומים הנשפכין בחוץ זהו שיעור מדת קמח לחלה, כאותה ששנינו בתוספתא דנזיר ששתה מכל משקין האסורין לו מתרין בו ושתה חייב על כל אחת ואחת, וכמה שיעורין בכזית, וכולן מצטרפין לכזית היין והחומץ וכיוצא בהן, וכיצד יעשה מביא כוס מלא מים ומביא זית אגורי ונותן לתוכו ושופע, אם שתה כיוצא בו חייב ואם לאו פטור. וגזירת הכתוב היא דמדת העומר מתחייבת בחלה שלמדנו לחם הארץ דכתיב והיה באכלכם מלחם הארץ, לפי' לחם הארץ מלחם השמים דכתיב לקטו לחם משנה, מה לחם שמים עומר ליום שעולה למ"ג ביצים וחומש ביצה וזהו עשירית האיפה כי האיפה ג' סאין וסאה ששה קבין וקב ד' לוגין, הם ע"ב, ולוג ו' ביצים, הרי תל"ב ביצים באיפה, עשיריתן מ"ג ביצים וחומש ביצה. וי"ל לדעת הרב שמדת העומר מכילה מ"ג ביצים והמדה תוכל לעשותה בשתי תכונות, האחת מדה שיהיה בה י' אצבעות על י' אצבעות ברום ג' אצבעות ותשיעי אצבע בקירוב, והשני מדה שיהיה בה ז' אצבעות פחות ב' תשיעי אצבע על ז' אצבעות פחות ב' תשיעי אצבע ברום ז' אצבעות פחות ב' תשיעי אצבע, ואלו שתי המדות כאחת הן עולות, והן מכילות מ"ג ביצים, כן נראה דעת הרב, וזהו שכתב כאן כגוף הביצה הבינונית, ופרק ו' מהלכות בכורים כתב כמה

מכילה מדה זו כמו מ"ג ביצים בינוניות וחומש ביצה וכו' כמו שכתב שם. וצ"ע.
עד מפרק כל שעה.

ספר המנוחה הלכות חמץ ומצה פ"ז ה"ח

שיעור כל כוס מהם רביעית, ושיעור רביעית הוא אצבעים על אצבעים בורם
אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע כדאיתא בגמרא, אך משקל רביעית יין או
מים הוא שיעור שיהיה משקלו אלף ותר"פ שעורים בינוניות, והכלי שיכיל מן
היין שיעור המשקל הנזכר הוא רביעית.

פירוש

בהלכות חו"מ פ"ה כותב רבינו מנוח שיש לשער את שיעור חלה ע"י נתינת ביצים
בכלי מלא מים ומדידת המים הנשפכים ממנו. ומוכח שלא חשש שנפח הביצים בזמנו
שונה מנפח הביצים של חז"ל, וראה מה שכתבנו בזה בביאורנו לדברי מחזור ויטרי.

בהמשך דבריו כותב רבינו מנוח ש"ל לדעת הרב שמדת העומר מכילה מ"ג ביצים
והמדה תוכל לעשותה בשתי תכונות וכו'" ומציא את דברי הרמב"ם בהלכות זיכורים
המצאך איך לשער את מידת החלה באצבעות, ומסיים ש"ל ע' (ואולי יש לגרוס בדבריו
ברנף אחד וצ"ע עוד מפרק כל שעה). ותמוה מדוע כתב את דבריו בהסתייגות בתחילה
ובסוף כאשר מדובר בדברי הרמב"ם המפורשים. ושמא י"ל שרבינו מנוח סובר שלפי
הדרך הראשונה שדבריו שמודדים ע"י נתינת ביצים במים הרי יש למדוד את
הביצים שצכל דור ודור גם אם השתנו (וכדברי החזו"א בקונטרס השיעורים), וע"ז הוקשה
לו מדברי הרמב"ם הכותב למדוד ע"פ אצבעות שמידתן איננה תלויה בשינוי
הביצים, וע"ז כתב כמסתפק ש"ל לדברי הרמב"ם שצאמת אין מידת העומר תלויה
בהשתנות הביצים אלא היא מידה קבועה שרק ניתן לה סימן בגמרא לפי מידת ביצים,
וזהו פירוש דבריו ש'מדת העומר מכילה מ"ג ביצים', דהיינו שזהו סימנה, אבל
המדה עצמה 'תוכל לעשותה בשתי תכונות' כדברי הרמב"ם בזיכורים.

בהלכות חו"מ פ"ז מצאך רבינו מנוח את שיעור רביעית שהוא מים או יין במשקל
1680 שיעורים. ונראה ברור שדבריו אלו הם ע"פ דברי הרמב"ם בהלכות עירובין
הכותב שהרביעית היא 17.5 דינרים של הגמרא שכל אחד מהם שוקל 96 שיעורים.

שבולי הלקט (~ד'תתק"פ - ~ה'נ')

שבלי הלקט סדר פסח סי' ריב

אמר רבא קבא מגלונאה לפיסחא וכן לחלה, פירוש קבא מגלונאה הוא שיעור שחייב בחלה והוא שיעור מ"ג ביצים וחומש ביצה כמנין ח'ל'ה' בגימטריא, ושיער רבא שאשה אחת יכולה להתעסק בטוב בשיעור הזה ולשומרה מחימוץ. בהלכו"ת פס"ח ש"ל רבינ"ו שלמ"ה זצ"ל אין לשין שתי מדות בפסח כדי שלא תבא העיסה לידי חימוץ ואף אין מקטפין אלא לשין מידה אחת, והלש אותם איני יודע למה מודד ומה לנו מידה בפסח. ואין ללוש פחות מכשיעור שהוא מ"ג ביצים וחומש ביצה כדי שלא להפקיע תורת חלה ממנו, שכך הוא שיעור חלה, אבל אם יתירה ד' ביצים או ו' אין לחוש בכך. ושיעור חלה כיצד הוא עושה, מכניס מ"ג ביצים בכלי מלא על כל גדותיו, והמים הנשפכין חוצה הן מידת שיעור קמח לחלה, כאותה ששנינו בתוספתא דנזיר (פ"ד ה"א) נזיר ששתה מכל משקין האסורין חייב על כל אחד ואחד כיצד יעשה מביא כוס מלא מים ומביא זית איגורי ונותן לתוכו ושופע אם שתה כיוצא בו חייב ואם לאו פטור. וגזירת הכתוב היא דמדת העומר מתחייבת בחלה, שלמדנו מלחם הארץ שנאמר (נמזנר ט"ו י"ט) והיה באכלכם מלחם הארץ חלה תרימו תרומה, ולחם הארץ למדנו אותו מלחם השמים שנאמר (שמות ט"ז כ"ז) לקטו לחם משנה, מה לחם השמים עומר ליום שהוא מ"ג ביצים וחומש ביצה אף זה כן, וזהו עשירית האיפה. ובשם ר' יהודאי גאון זצ"ל מצאתי (הלכות קטנות הלכות העומר) כמשקל הביצים כך משקל העומר. ובתשובות הגאונים ז"ל מצאתי כתבו ממתבתא הקדושה שיעור ביצה משקל ששה עשר זוז וארבעה גיראות במשקל כסף של בגדאד, וכמה שיעורן בדינר זהב היוצא באספמיא, כבר שיערנום והם שלשה ועשרים זוז במטבע היוצא אצלינו, ומשקל דינר זהב שני זוזים, נמצא שיעור ביצה משקל אחד עשר דינר זהב ומחצה מטבע היוצא אצלינו, והם אונקיא ומחצה בלח, צא מהם שליש ביבש נמצא שיעור ביצה ביבש אונקיא אחת, דקיימא לן שיעור ביצה בלח משערינן דתנן (כלים פ"ז מ"ו) ר' יהודה אומר מביאין גדולה שבגדולות וקטנה שבקטנות ונותן לתוך המים וחולק את המים, ואותו כלי שמחזיק אותן המים שיעור ביצה בינונית כשאתה ממלאו קמח הוי שיעורו אונקיא, וכך כתוב בתשובה ביצה של שיעור שמשערין בה כבר שיערוה חכמים ראשונים ומשקלה כך, וכך הנהיגו רבותינו נוחי נפש בקרטבא שיעור

שבולי הלקט

עיסת פסח ארבע ריטלין פחות שליש ריטלא. ובעל הדברות (הלכות מנחה ומרור דף קכ"ח טור א') כתב בשם רבוותא דשיעור חלה הוא משקל תש"נ זוז, וכתב אנן שיעור משקל לא נמצא ברור בדינו וחיטי איכא דקלילי ואיכא דלא קלילי וביצים נמי איכא גדולים ואיכא קטנים ולא בריר לן. ובתשובה הכתובה בהלכה של מעלה מזו שיערו הגאונים שיעור עיסה שצריך ליטול ממנה חלה משקל חמשה ושבעים אונקיות.

שבולי הלקט ח"ב פי' הכתובה (סי' ס"ח)

ובפרק החובל אמרינן וחמישים סלעים הן מאתן זוזי שהן דינרי כסף דסלע ד' דינרין. ובפירוש רבינו אליקים ראיתי בפרק מי שמת דהדינר של כסף ב' פשיטין ומחצה למשקל הברזל, ורש"י פי' נמי כן בבכורות פרק יש בכור לנחלה (מ"ט ע"ד ה"מנה של זור) גבי חמש סלעים לפדיון הבן. ובתשובות הגאונים כתוב הדינר של כסף משקלו זהוב בוזנט, וכן קורין בקושטנטינא לזהוב דינר, והוא שנים ומחצה למשקל הברזל, וזה יבוא עשרה פשיטין פחות.

פירוש

בהלכות פסח מצאנו השבולי הלקט שאת שיעור חלה ועיסת הפסח יש לשער במ"ג ביצים ע"י שימדוד את נפח ביצה באופן המצואר בתוספתא דנזיר למדידת שיעור זית, שיכניס 43 ביצים לכלי מלא מים וימדוד את המים הנשפכים ממנו. ומצרייתא זו הביאו עוד ראשונים דין זה, ור"ע מדוע לא הביאו את המשנה בכלים פי"ז מ"ו המדצרת להדיא על מדידת שיעור כביצה, וזכרנו שזהמשך דבריו מזכיר השבולי הלקט את משנה זו. ומדבריו מוכח שלא חשב שפח הביצים בזמנו שונה מנפח הביצים של חז"ל, וראה מש"כ בזה לעיל בציאורנו לדברי מחזור ויטרי.

עוד כותב השבולי הלקט שמלא בשם ר' יהודאי גאון 'כמשקל הביצים כך משקל העומר'. מקורו הוא מספר הלכות קלוצות שהראשונים ייחסוהו לר' יהודאי גאון, שם בהלכות העומר (כל הלכות העומר מספר זה נמצאות גם במחזור ויטרי הלכות ספירת העומר, עמ' תע במהדורת גולדשמידט, אך גולדשמידט קובע שאין זה חלק מקורי מהמחזור) כתוב "העומר שהיו ישראל עושין שיעורו ארבעים ושלש ביצים וחומש ביצה כמשקל הביצים כך משקל העומר ומשיעור כזה אשה חייבת להפריש חלה". וזכרנו שמשמע מלשון זו

ששיעור העומר הוא שיעור משקל, אך ודאי שא"א לומר זאת, וכתב החזו"א במכתב (הוצא בספר תשובות וכתבים ממרן החזו"א ש"י קיט) ליישב ששיטה זו סוברת שכיוון שקשה לשער נפח הרי שכלל מה שהמידות ניתנו צ"דעתו של ראה' הוא שאפשר לשער במשקל, וסיים על זה החזו"א ש'אע"פ שהדבר נראה מתמיה ורחוק הלא דעתם רחבה מדעתנו'. ובעיקר דבריו התייחס החזו"א לעוד גאוניס וראשוניס שפירש שדעתם לשער במשקל, אך ראה מה שכתבנו צביאורנו לדברי רס"ג שנראה שאין לפרש כך בשיטתם, וא"כ נשאר רק ספר הלכות קלוזות בשיטה זו והוא שיטה יחידה (מלבד דעת 'קנת גאוניס' שהביא המאירי ו'קנת מפרשים' שהביא מהר"ם חלאווה, ודחו את דבריהם), ואולי גם בלשונו יש לדחוק ש'משקל' לאו דווקא או שהכוונה היא למשקל מים בנפח הצינאים והעומר.

עוד מביא השצה"ל תשובה שמלא בתשובות הגאוניס המבארת את שיעור הצינאים במשקל מים וקמח. מתוך התשובה מוכח שהיא תשובה מאחד מחכמי ספרד (כנראה מקורדובה), שהרי הוא משער את הצינאים צ"דינר זהב היוצא באספמיה', ובסוף הדברים הוא מעיד ש'כך הנהיגו רבותינו נוחי נפש בקרטבא'. תשובותיהם של חכמי ספרד הראשוניס הוכנסו לתוך הקצנים של תשובות הגאוניס, ומסתבר שבאחד מהם מלא השצה"ל תשובה זו ולכן כתב 'ובתשובות הגאוניס ז"ל מלאתי'. ונבאר את תשובה זו כסדר.

בתחילת התשובה מנוטטת תשובת גאוניס האומרת ששיעור צינאים הוא שישה עשר זוז ושני שליש במשקל כסף של בגדאד. שיעור זה הוא השיעור המפורסם כשיעורו של ר' הילאי גאון ומוצא ע"י עוד גאוניס וראשוניס. מלשון התשובה נראה שהיא קינור מתשובת ר' נטרונאי גאון בנו של ר' הילאי, וראה מה שכתבנו צביאורנו לדבריו.

אח"כ משער כותב התשובה את שיעור צינאים במטבעות ומשקלות של אספמיה (ספרד), וכותב שהשיעור בלח הוא 'שלשה ועשרים זוז במטבע היוצא אללינו'. אמנם, מיד אחרי זה הוא כותב שכיוון ש'משקל דינר זהב שני זוזים' הרי השיעור צדינרי זהב הוא 'אחד עשר דינר זהב ומחלה מטבע היוצא אללינו', שמזה עולה שהשיעור הוא 22.5 זוז ולא 23. ונראה ש-22.5 זוז הוא השיעור המדויק ו-23 הוא מספר מעוגל, וכן מוכח ממה שכותב שהשיעור הוא אונקיה ומחלה, שהרי אם השיעור הוא 22.5 זוז נמלא שהאונקיה היא 15 זוז, אך אם השיעור הוא 23 זוז יוצא שהאונקיה היא 15.33

זו, ולא מסתבר שהאונקיה חולקה למספר לא עגול של זוים. אך ראה להלן שאפשר שמשקל אונקיה ומחצה לציצה הוא המעוגל, ולפי"ז י"ל שדווקא 23 זו הוא המספר המדויק ו-22.5 זה מספר ש'עוגל' כך שיתאים עם השיעור המעוגל של אונקיה ומחצה.

ע"פ דברים אלו ממשיך כותב התשובה ואומר שמשקל היצב, דהיינו קמח, בשיעור ציצה הוא אונקיה, כיוון ש'קיימא לן שיעור ציצה בלח משערינן', ו'אותו כלי שמחזיק אותן המים שיעור ציצה צינונית כשאתה ממלאו קמח הוי שיעורו אונקיא'. ונראה מדבריו שמסתמך על ניסיון מציאותי שמשקלו הסגולי של קמח קל בשליש מהמים.

כותב התשובה מסיים 'וכך הנהיגו רבותינו נוחי נפש בקרטצא שיעור עיסת פסח ארבע ריטלין פחות שליש ריטלא' (הראטל הוא מידת משקל מוסלמית, ראה במבוא למטבעות ומשקלות בארצות האיסלאם). ונראה ששיעור זה הוא שיעור מ"ד אוקיאות המוצא באשכול בשם 'חכמי אספמיא', שהרי שלש ושני שליש ריטלין של 12 אוקיות (שזו החלוקה הנפוצה ביותר לראטל, ראה להלן בדברי הכו"פ אות פ"ט שכך היה 'בכל ארץ כנען מצרים וסוריא') הם 44 אוקיות. ומשמע מדבריו ששיעור זה איננו חולק על מה שכתב שמשקל ציצה קמח הוא אוקיה, וא"כ צ"ל שאחד השיעורים מעוגל (או שגניהם מעוגלים), שהרי אם משקל ציצה קמח הוא אוקיה בדקדוק ייאל שיעור עיסת הפסח 43.2 אוקיות ולא 44, ואם שיעור חלה הוא 44 אוקיות בדקדוק ייאל משקל ציצה קמח 1.02 אוקיה.

ולעניין משקל האוקיה הנזכרת, האשכול כותב (לגבי שיעור חכמי אספמיא שציארנו שהוא אותו השיעור של כותב התשובה) ש'האוקיה עשרה זוזי כיילי', ודבר זה מתאים עם העולה מתוך התשובה (כמו שציארנו לעיל) שהאוקיה היא 15 'זוזי היואל אללנו' (דהיינו בספרד) שהרי מדברי הרי"ף בעירובין עולה שהזוזי כייל הוא 1.5 זוזי צ'משקל ספרד' (וראה לעיל בציארנו לדברי הרי"ף שמדברי הנגיד עולה יחס אחר). ולפי"ז ולפי מה שכתבנו בציארנו לדברי הרי"ף נמצא שמשקל האוקיא הוא 29.26 גרם, ונפח הציצה (שהמים צנפח זה שוקלים אונקיה וחצי) הוא 43.89 סמ"ק. וע"פ כל זה נמצא שכותב התשובה משער את הזוזי במשקל בגדאד ל-2.63, שהוא שיעור קטן ובלתי מסתבר, ונראה שהכותב שחי

בספרד לא יכול היה לדעת את משקל הכסף של בגדאד, וכוונתו ש'כצר שיערנוס' ע"י מדידת צינים¹².

אח"ז מציא השבולי הלקט את דברי צעל העיטור בעשרת הדברות הלכות מנה ומרור, וראה לעיל צביאורנו לדברי צעל העיטור.

בסוף דבריו בהלכות פסח מציא השבולי הלקט שיעור נוסף לחלה מתשובת גאונים שהוצאה 'בהלכה של מעלה מזו' (בסי' רי"א), ששם כותבים הגאונים ששיעור חלה הוא 75 אונקיות. וראה במצוא למשקלות ומטבעות בארצות האיסלאם שכתבנו שחלוקת האונקיה המוסלמית לדרהמים לא היה קבוע, וכן אין ידוע מה משקל הדרהם עצמו שהיה בזמן אותם הגאונים, ועוד יש להסתפק אם 75 אונקיות הוא משקל המים בנפח מ"ג צינים או משקל קמח בנפח זה, וכן אם הוא משקל קמח יש לדעת מהו משקלו הסגולי של הקמח שלהם, ומחמת כל זה א"א לחשב את נפח הציצה לשיטה זו. אך בשביל הערכה כללית ביותר אפשר לחשב את האונקיה לעשרה דירהם של 3.1 גרם (ראה מש"כ לעיל צביאורנו לדברי ר' יהודאי גאון ובהערה שם), וא"כ אם כוונתם לשיעור מים ייצא נפח הציצה כ-53.8 גרם, ואם כוונתם לשיעור קמח הקל מן המים בשליש ייצא שיעור הציצה כ-80.7 גרם.

בפירוש הכתובה דברי השבולי הלקט מנוטטים מהראצי"ה, וראה לעיל מה שכתבנו צביאורנו לדברי הראצי"ה, אלא שלפי גירסת השבולי הלקט 'זהו צוננט' במקום 'רומנט' כלפינו, אין כוונת הראצי"ה לזהו של קיסר מסוים אלא לזהו הצוננטי באופן כללי, שכונה במערב אירופה 'צוננט' (Bezant).

ר' דוד בונפיד (~ד'תתק"פ - ~ה'נ')

פסחים ק"ט ע"א

ומאחר שלמדנו שטפח על טפח ברום אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע והוא לוג שהוא רובע קב, למדנו שחמשת רבעים קמח שחייבין בחלה שיעורן חמשה טפחים בתשבורת, והן (כל) [צכלי] של ב' טפחים ברוחב ובאורך ב' טפחים וחצי,

¹² ומשקל 'דינר זהב היוצא באספמיא' לפי דברינו הוא 3.9 גרם, והוא 72 חבה לפי משקל החבה של ספרד והמגרב (שהרי מדברי הר"י מיגאש עולה שהווי של ספרד שקל 36 חבה).

שהשני טפחים על שני טפחים הם ד' טפחים, [וחצי טפה על פני שני טפחים] הוא טפח שלם, נמצאו חמשה טפחים, ויהיה רום הכלי אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע כמו שאמרנו.

פירוש

רבינו דוד מבאר איך למדוד את שיעור חלה ע"פ דברי ר' חסדא שרביעית היא אצבעיים על אצבעיים ברום אצבעיים וחצי וחומש אצבע, ומוכח מחשבוננו שהוא למד שדברי ר' חסדא נאמרו במידה ליפורית, והיינו שהרביעית שמידתה אצבעיים על אצבעיים ברום אצבעיים וחצי וחומש אצבע היא רביעית ליפורית (או שלמד ש'חמשת רבעים' שנאמרו לעניין חלה הם מדצריים, וכן נראה שלמדו בדצרי הרש"ז ועוד, אלא שקשה לומר שנעלמה מרבינו דוד ומהסוברים כמותו סוגיא ערוכה בעירובין דף פ"ג 'שבעה רבעים קמה ועוד חייבת בחלה, שהן ששה של ירושלמית, שהן חמשה של ליפורי' וכן בשבת דף ט"ו 'משהגדילו המדות אמרו חמשת רבעים קמה חייבין בחלה'. אך ראה להלן ציאורנו לדברי אהל מועד). וכדצרי כתבו גם הר"ן כאן (שצפירושו וצחידושו למסכת פסחים מעתיק הרצה מדברי רבינו דוד), מהר"ם חלאווה ואהל מועד, וכן הביא בספר מצוות זמניות בשם 'מקצת הקדמונים', וכן כתב זמנורת המאור בשם 'רצנן קשישי'. ודצריהם הם שלא כדצרי כל שאר הראשונים שלמדו שהרביעית שעליה מדצרי ר' חסדא היא רביעית מדצריית, וכן משמע מלשוננו שאמר 'רביעית של תורה', וכן נראה שאינו חולק על דברי רבי יצחק דלעיל מיניה שאמר ששיערו ארבע כוסות בקסתא דמורייסא שהייתה כמין לוגא דמקדשא, וכן בנזיר דף ל"ח נראה שרביעית של פסח היא זהה לרביעית שמן לחלות תודה ורקיני נזיר שהיא ודאי רביעית מדצריית. וכבר כתב הרש"ז במאמר חמץ (אות פ"ב) שדצרי הר"ן הם שגגה (ומדצרי נראה שלמד שהר"ן סבר שחמשת רבעים לחלה הם מדצריות ולא שרביעית של ר' חסדא היא ליפורית, וכדלעיל).

הרשב"א (~ד'תתק"צ - ה'ע')

שו"ת הרשב"א חלק א סימן ר

ומה ששאלת כמה עולה הפדיון ממטבע ברצלניש. פדיונו חמש סלעים, וכל שקל האמור בתורה הוא כסף צורי, ותנן בבכורות (מ"ט ע"ג) חמש סלעים של בן במנה צורי, ויש בסלע ארבעה דינרין כסף. והדינר לדעת הגאונים ז"ל משקל שלוש אריגין כסף, ונמצאו חמש סלעים עשרים דינרין, שהם ששים אריגין שהם חצי זקוק כסף פחות רביע אוקיא.

שו"ת הרשב"א חלק א סימן שצג

הוקשה עוד לך מה שראית בחבורי תורת הבית (ציתרעישערא' דק"ד) שכתבתי למה ששנינו בתרומות (פ"ה"ה) בדג טמא שכבשו עם דגים טהורין כל גרב שהוא מחזיק סאתים ויש בו משקל עשרה זוז ביהודה שהן חמש סלעים בגליל דג טמא צירו אסור, ועולה לפי חשבון אחד לתשע מאות וששים. ותמהת על חשבון זה לפי מה שכתב הר"מ במז"ל במשקל המים והיין ששיעורן בשיעור קטן מאד מזה לפי משקל דינרי מצרים, ואמרת לברר על זה.

תשובה, הרב ז"ל שיער בזווי מצרים ואיני יודע משקלם ולא שיעורן, אבל החשבון שכתבתי מבואר ומפורש בירושלמי, דגרסין התם בפרק בצל (פ"ה"ה) כל גרב שהוא סאתים, סאתה עבדה עשרים וארבעה לוגין, לוגא עבדא תרתין ליטרין, לטרתא עבדא מאה זוזין, הרי כל זוז וזוז עביד תשע מאין ושתין. כלומר כל זוז וזוז מן העשרה זוזין ששוקל דג הטמא שהוא נכבש בתוך סאתים, והנה זה מבואר.

שו"ת הרשב"א חלק א סימן תשנח

ולענין כמה עולה הפדיון ממטבע ברצלוני"ש שיהיה שוה חמש סלעים. הנה, כל שקל האמור בתורה הוא כסף צורי, וכן בבכורות חמש סלעים של מנה צורי, ויש בסלע ארבעה דינרים כסף. ואם כן לדעת הגאונים ז"ל משקל הדינר שלש אריגין כסף, ונמצאו חמש סלעים שהם ששים אריגין, והם [מני] זקוק כסף פחות רביע אוקיא.

הרשב"א

שו"ת הרשב"א חלק א סימן אלף יא

שאלת. מה שנהגו לכתוב בכתובות והוסיף לה מדיליה מאתים דינרים של כסף צרוף, לכמה עולה החשבון ואם הם נגבים כמו ההבאה.

תשובה. הגאונים ז"ל הסכימו שהפרוטה משקל חצי שעורה, וכבר ידעת שאמרו שיש קצ"ב פרוטות בדינר, כלומר בדינר של כסף אחד, ונמצאו קצ"ב פרוטות משקלם תשעים וששה שעורים. ומשקל ארגינ"ץ אחד ל' ושנים שעורים, נמצא דינר של כסף משקלו שלש ארגינ"ץ, שהם כשלש אצטרלי"ש ברצילוני"ש בקרוב.

פירוש

הרשב"א כותב שלדעת הגאונים משקל הדינר הוא שלש ארגינ"ץ (argenso), וצתשובה אלף י"א הוא כותב ששיעור זה יולא ממה שכתבו הגאונים שהדינר משקל 96 שעורים, וכיוון ששיעור ארגינ"ץ הוא 32 שעורים הרי שלש ארגינ"ץ הם דינר. ונראה שמה שחיסב את הארגינ"ץ ל-32 שעורים מקורו מדברי הרמב"ן. וראה לעיל ציאוורנו לדברי הרמב"ן שיש להסתפק אם משקל הארגינ"ץ הוא 1.827 גרם או 1.735 גרם, וא"כ משקל הדינר הוא 5.48 גרם או 5.2 גרם בהתאמה.

ומה שכתב ששלש ארגינ"ץ הם כשלש אצטרלינש צרלונים בקרוב, נראה שאין כוונתו לתת עוד מידת משקל אלא להורות לשואל הלכה למעשה כמה כסף עליו לתת כדי שיהיה שוה דינר של תורה, וכן נראה גם ממה שכתב הארחות חיים בהלכות פדיון בכורות 'משקל ארגונץ שהוא שוה פשיט אחד של צרלונים'. 'צרלונים' היה בזמן הרשב"א שם של המטבעות שבהמשך נקראו 'קרואט' (Croat), ונראה ש'אצטרלינש צרלונים' (או 'פשיט של צרלונים' בלשון הארחות חיים הנ"ל. יש לציין שמילת 'אצטרלינש' בדברי הרשב"א והארחות חיים משמשת כמילה נרדפת ל'פשיט', ואין הכוונה לסטרלינג האנגלי) הוא מטבע חצי צרלונים (חצי קרואט), וכן מוכח ממה שהארחות חיים בהלכות כתובות כותב 'שש מאות ארגינ"ץ שהם שש מאות אצטרלינש דמיהן כשלש מאות דינרין צרלונים בקירוב' ('דינר' בלשון הראשונים באירופה הוא כינוי ל-12 פשיטין, ומסתבר שדינר צרלוני הוא כינוי למטבע הקרואט שהיה שוה 12 פשיטין 'טרין' קאטאלוניים, אך גם אם הכוונה היא ל-12 פשיטים ממש ההוכחה עומדת בעינה). מטבע חצי קרואט בזמן הרשב"א שקל באופן

רשמי 1.6 גרם והכיל כ-96% כסף (וראה להלן צביאורנו לדברי הכפתור ופרח שצפועל שקל המטבע 1.5 גרם), וכנראה מחמת ערך הטיבעא היה שוה כמשקל ארגינן כסף אף שהוא יותר ממשקל הכסף שבו.

בענין המידות, הרשב"א בח"א סי' שצ"ג מביא את שאלת השואל שהקשה שלפי דבריו בתוה"צ יונאים שיעורי הנפח גדולים בהרבה משיעורי הרמז"ס צדינרי מנרים (ו"ע מה שכתב 'דינרי מנרים', שהרי הרמז"ס לא שיער צדינרי מנרים אלא או צווי מנרים שהם הדירהמים, או צדינרים של הגמרא השוקלים 96 שעורות), ועונה על זה הרשב"א שהוא איננו מכיר את משקל זווי מנרים ולכן איננו יודע את שיעורי הרמז"ס, ומה שכתב בתוה"צ מקורו צירושלמי בתרומות.

ומפשט הדברים נראה שהוא נוקט בשיעורי נפח המתאימים ליחס שצירושלמי. ועפ"ז, וע"פ שיטתו במשקל הדינר, יונא שמשקל הלוג הוא 1040-1096 גרם, ובהנחה שכוונתו למשקל מים היינו 1040-1096 סמ"ק, ויהיה שיעור הרביעית 260-274 סמ"ק, ונפח הציצה 173-183 סמ"ק. ועיין להלן בדברי ה'מנחת יהודה' שהביא תשובת הר"מ מלונדריש שכתב גם הוא כך (אלא שלדבריו השיעורים קצת קטנים יותר כיוון שהוא נוקט משקל קטן יותר לדינר). אמנם, עיין להלן בדברי ר' יהושע אבן שועיב תלמיד הרשב"א הכותב שמורו הרשב"א היה מקדש על שתי אוקיות יין, וראה צביאורנו לדברי הריטב"א ששיעור רביעית זה הוא 58-66 סמ"ק, ואם כן א"א לומר שהרשב"א נקט להלכה את היחס המצואר צירושלמי. וע"כ ז"ל שהרשב"א בתשובה זו לא נחית לדון במידות הנפח, ורק הפנה את השואל למקור של הדברים בתוה"צ שנאמרו בעניין ציטול איסורים, ובאמת לגבי מידות הנפח הרשב"א איננו פוסק להלכה בדברי הירושלמי. ויש להביא סיוע לזה ממה שהרשב"א כותב שאיננו יודע את משקלם של זווי מנרים ששיער בהם הרמז"ס, שקשה על זה מדוע לא חישב הרשב"א את שיעורי הרמז"ס לפי דבריו במשנה תורה בהלכות עירובין (פ"א הי"ב) ששם מצואר השיעור במשקל הדינרים של הגמרא שכל אחד 96 שעורות, וע"כ ז"ל שהרשב"א לא נחת בתשובה זו לסוגיית המידות אלא רק כתב לשואל את מקור דבריו צירושלמי.

תניא רבתי (~ד'תתק"צ - ~ה'ס')

תניא רבתי ענין שימור מצה ושיעורה

שיעור העיסה שתוכל האשה להתעסק בה ולא תבוא לידי חימוץ היא מ"ג ביצים וחומש ביצה כדכתיב ראשית עריסותיכם חלה תרימו, חלה בגימטריא הכי הוי. מצאתי בשם רבינו שלמה ז"ל אין לשין שתי מידות בפסח כדי שלא תבוא העיסה לידי חימוץ ואף אין מקטפין, אלא לש מידה אחת, והלש אותם איני יודע למה מודד ומה לנו מידה בפסח, ואין ללוש פחות מכשיעור שהוא מ"ג ביצים וחומש ביצה כדי שלא להפקיע תורת חלה ממנו, שכך הוא שיעור חלה, אבל אם היא יתירה ארבע או שש ביצים אין לחוש בכך, ושיעור חלה כיצד הוא עושה, מכניס מ"ג ביצים בכלי מלא על כל גדותיו, והמים הנשפכים חוצה הן מידת שיעור קמח לחלה, וזהו עשירית האיפה. ובשם רב יהודאי גאון ז"ל מצאתי כמשקל מ"ג ביצים וחומש ביצה צריך להיות הקמח. ובעל עשרת הדברות כתב בשם רבוותא ז"ל דשיעור חלה הוא משקל תש"נ זוז, וכתב אנן שיעור משקל לא נמצא ברור בידינו וחיטי איכא דקלילי ואיכא דלא קלילי וביצים נמי איכא גדולים ואיכא קטנים ולא בריר לן. ויש מן הגאונים ששיעורו שיעור עיסה שצריך ליטול ממנה חלה משקל חמשה ושבעים אנקיות.

פירוש

דברי התניא כאן לקוחים מדברי שצלי הלקט, ראה מש"כ צביאורנו לדבריו.

ר"י אלמדארי (~ד'תתק"צ - ~ה'ס')

מסכת פסחים דף מ"ח

ואמר רב סעדיא גאון ז"ל (סדור רס"ג מהדורת מקיצי נרדמים עמ' קלג-ד) שיעור עיסה בפסח עומר לגולגולת והיינו שבע מאות וכ זוז, אין פוחתין מהן דפטר ליה מחלה. ולא דקדק בדבריו הצדיק, שחישב משקל הביצים, ולא אמרו חכמים אלא כגוף הביצה ולא במשקלה, וכן אמר רמז"ל (הל' חמץ ומצה פ"ה ה"ג) וכמה שיעור חלה כמו מ"ג ביצים וחומש ביצה כגוף הביצה הבינונית ולא כמשקלה.

ואמר ר"מ ז"ל (הל' זכור פ"ו הט"ו) שמשקל שיעור חלה מקמח של חטים חמש מאות וכו' כספים בקירוב.

פירוש

ר"י אלמדארי מביא את דברי רס"ג שנתן את שיעור חלה במשקל מ"ג זיגים וחומש זיגה שהוא 720 דירהס, וכותב שלא דקדק בדבריו שהרי שיעור החלה הוא שיעור נפח מ"ג זיגים וחומש ולא שיעור משקל. וכוונתו היא שהרי שיעור זה לזיגה (ששה עשר דירהס ושני שלישי) ניתן ע"י הגאונים לשיעור מים בנפח זיגה (ככתוב להדיא בדברי ר' נטרוגאי גאון), וא"כ משקל הקמח הקל מן המים באותו נפח הוא פחות מזה, וממה שרס"ג כתב שיעור זה למשקל הקמח מוכח שהוא סובר שהשיעור ניתן במשקל ולא בנפח, וזה אינו. וכדבריו למד גם החזון איש בדברי הנותנים שיעור זה לשיעור הקמח לחלה (הוצא בספר תשובות וכתבים ממרן החזון איש אור"ח סי' קי"ט), וכתב ש'אפשר דקסברי דגם זה הוא בכלל דעתו של רואה כיוון שקשה לשמש במידה של הזיגים ואעפ"י שהדבר נראה מתמיה ורחוק הלא דעתם רחבה מדעתנו'. ועיין לעיל בדברי רבינו נסים ובדברי הרי"ף שגם הם כתבו בדברי רס"ג בזה, וראה מה שכתבו בציאורנו לדברי רס"ג ליישב שיטה זו שלא תחלוק על שאר הגאונים והראשונים.

תשובות מיימוניות (~ה' - ה'נ"ח)

ספר נשים סי' יז

נעתק ממכתב ר"ת שאין המנה שוה זקוק ולא פדיון הבן חומש זקוק.

פירוש

דברי התשובות מיימוניות ל"ב, חדא, ממה בא לאפוקי, ועוד, שצאגודה כתב בשם ר"ת להיפך, שהמנה הוא זקוק.

ואפשר שמתורלות הקושיות זו בזו, שצימי ר"ת היו שאמרו בשמו שהמנה הוא זקוק, ומשם מקורו של האגודה, ומחמת זה נזקק ר"ת לכתוב שאין זה נכון והוא לא אמר זאת, וזה מכתבו שמציא התשובות מיימוניות. אך אין זה מסתבר.

ויש שכתב להגיה 'ש'אין המנה שוה [יותר מ] זקוק ולא פדיון הבן [יותר מ] חומש זקוק', ובכך לתרץ את שתי הקושיות כאחת. ואף שהגהה כזו אי אפשר לעשות ללא מקור, אפשר שכך יש לפרש את כוונת הלשון שלפנינו גם בלא להגיה, ועוד, נראה שיש קצת סמך להגהה זו מדברי הגהות מרדכי קטן לחולין, כדלהלן ('הגהות מרדכי קטן' הן הגהות הנמנאות בגליון ספר מרדכי קטן לר' שמואל שליטשטט. מחברן איננו ידוע, אך מהות ההגהות היא ליקוט וקיצור מפוסקים שקדמו לו וחלקן מתורתו של ר' שמואל שליטשטט עצמו. את הדברים קיבלתי מהרב יצחק סופר שליט"א שעוסק בהדרכתו של ספר זה). המרדכי קטן במסכת חולין מציא את דברי הפרנס ב'אות ר"ו', ובהגהות שם כתוב 'וצגיליון מחזור ויטרי' כ'תב והאריך, ולבסוף כתב דלכל היותר אין שוה פדיון הבן יותר מחומש זקוק. עכ"ל' ('גליון מחזור ויטרי' או 'הגה מחזור ויטרי' מוצא כמה פעמים בהגהות מרדכי קטן, ואיננו לפנינו. כך כתב לי הרב יצחק סופר). ולכאורה דבריו תמוהים, שבפשוט משמע מלשוננו שלא הכריע שם בגליון מחזור ויטרי כדעה מסויימת אלא רק הסיק שלכל הדעות אין השיעור יותר מחומש זקוק, וזה בלתי אפשרי, שהרי שיעור חומש זקוק לפדיון הבן הוא שיעור האגודה בשם ר"ת, והוא כמעט השיעור הקטן ביותר שנמצא בראשונים. אך אם נכונה ההגהה בדברי התשובות מיימוניות 'ולא פדיון הבן [יותר מ] חומש זקוק' הרי ש"ל שצגיליון מחזור ויטרי באמת הסיק להלכה בהחלט כדברי ר"ת (כשיטת האגודה), ומה שכתב ש'אין שוה פדיון הבן יותר מחומש זקוק' ולא כתב בפשוט 'פדיון הבן הוא חומש זקוק' אין זה מחמת שהיה לו ספק איך לפסוק וכתב את השיעור הגדול לחומר, אלא שהוא ניטט בדבריו את לשונו של ר"ת 'ולא פדיון הבן [יותר מ] חומש זקוק'. ו"ל לפי"ז שהמילים 'לכל היותר' בלשון הגהות מרדכי קטן הן כפילות ואינן בדקדוק.

אך לפי"ז עדיין תהיה הקושיה על דברי ר"ת עצמו מדוע כתב כמסתפק 'אין המנה שוה יותר מזקוק' ולא כתב בהחלט שהמנה הוא זקוק. אמנם, נראה שיש לתרץ קושיה זו בשתי קושיות אחרות שקשות בדברי ר"ת, האחת, מהו מקורו לשיעור זה, והשניה, שהכפתור ופרח והמנחת יהודה כתבו בשמו ששיעור השקל הוא חמישה פשיטין

הרא"ש

והמנה חצי ליטרא (ראה להלן צביאורנו לדברי המנחת יהודה צאריכות), וזה איננו כשיעור זה של זקוק. ונראה שהכל מתורץ זה בזה, שבאמת יסוד דבריו של ר"ת הוא כמו שכתבו המנחת יהודה והכפתור ופרח בדעתו שמשקל זהב קושטנטינא (דינר הזהב הציונטי) הוא כמשקל דינר הזהב שבגמרא שמשקלו היה כפול ממשקל דינר הכסף, ומחמת זה הם למדו בדעתו שמשקל דינר הכסף הוא פשיט ורבע שהרי רש"י כתב שמשקל הזהב קושטנטינא הוא שניים וחצי פשיטין, אך רבינו תם עצמו הסתפק אם יש לחשב את משקל הזהב קושטנטינא כדברי רש"י שהוא שניים וחצי פשיטין למשקל הברזל וא"כ יהיה המנה 125 פשיטין למשקל הברזל (שהם כ-157 פשיטים למשקל הפלפלין ע"פ מה שכתבו צביאורנו שם), או כשיטת ר' יעקב צ"ר יקר שמציא רבינו שמעיה שהזהב הוא שלשה וחצי פשיטין למשקל הפלפלין (ראה מה שכתבו צביאורנו לדברי רש"י לצאר שיסוד מחלוקתם הוא באיזה מההוצים הציונטיים יש לשער) שעל פי זה יהיה המנה 175 פשיטים למשקל הפלפלין, שזה פשיט אחד פחות מזקוק למשקל הברזל שמשקלו כפי העולה מדברי רבינו שמעיה שם 176 פשיטים למשקל הפלפלין, ולכן לא כתב ר"ת משקל מוחלט אלא רק שעכ"פ אין משקל המנה יותר מזקוק.

הרא"ש (~ה'ה' - ה'פ"א)

פסקי הרא"ש שבועות פ"ו סי' א'

והפרוטה, כתבו ר"ח (שבועות מ' ע"א) ורב אלפס ז"ל (קידושין ו' ע"א מדה"ר) שהיא חצי שעורה, ואמרינן בפרק קמא דקדושין (י"ז ע"א) דקצ"ב פרוטות יש בדינר, נמצא בשתי מעין ס"ד פרוטות שהן ממשקל ל"ב שעורות של כסף נקי, ובפחות מכאן לא מחייב שבועה.

פסקי הרא"ש בכורות פ"ח סי' ט

מאי מנה צורי אמר רב אשי מנה של צור. פירש רש"י היוצא במדינת צור. ושיעור של אותו מנה כ"ה סלעים, והסלע ד' זוזים, והזוז במשקל (הזהב) [הזהב] של משקל ב' פשיטין ומחצה למשקל הברזל. וכן פירש בפירוש החומש בפרשת ואלה המשפטים (שמות כ"א ל"ז) גבי שלשים שקלים דהשקל משקלו ד' זהובים שהן חצי אוקיא למשקל הישר שבקלונ"א, ונראה שקבל דבר זה מרבותיו.

הרא"ש

והגאונים כתבו דפריטא פלגא חבא, וחבא גופה כסף משקל שעורה. נמצא חמשה סלעים משקל אלף ותשע מאות ועשרים שעורים כסף.

ש"ת הרא"ש כלל יד סי' ג

ומודדים את הקמח במדה שמחזיק מ"ג בצים וחומש ביצה, והיא שיעור חלה. והרוצה לשער מדה זו מביא קדירה ונותנה לתוך הקערה, וממלא הקדירה מים ונותן לתוכה מ"ג בצים, והמים היוצאין מהקדירה כלי המחזיק אותם היא המדה.

פירוש

הרא"ש צכורות מביא את שיעורו של רש"י שמשקל הדינר הוא משקל זהוב של שני פשיטין ומחצה, וכותב שנראה שקיבל דבר זה מרבותיו. ויש לעיין מה כוונתו במה שאומר שנראה שקיבל זאת מרבותיו, האם לומר שקיבל מרבותיו את העובדה שהזהוב הציזנטי (צדצרי הרא"ש כאן לא מוזכר שהזהוב עליו מדבר רש"י הוא הזהוב הציזנטי, אך ודאי שידע הרא"ש שרש"י כותב כך צ"ק וצ"ו) שוקל שני פשיטין ומחצה, או שקיבל מרבותיו את ענף הדבר שמשקל הדינר הוא כמשקל הזהוב (לאפוקי ממה שנראה שלמדו המנחת יהודה והכפתור ופרח שרש"י הניח שמשקל הזהוב הציזנטי שצימיו הוא כמשקל דינר הזהב הרומאי של זמן המשנה, והוא סבר שמשקל דינר הכסף כמשקל דינר הזהב, ראה להלן צביאורנו לדברי המנחת יהודה).

עוד מביא הרא"ש את שיעור הגאונים שהפרוטה חצי חצה שהיא חצי גרעין שעורה, ומדבריו במסכת שבועות נראה שכך גם פוסק להלכה (אך בתשנ"ז ח"צ עיין רס"ח כתב שהרא"ש סובר כרש"י). אמנם, נראה מדברי הרא"ש שהוא איננו סובר ששיעור חצי חצה לפרוטה הוא שיעור שיואל ממה שהדינר של המשנה משקלו כדינר הערבי והדינר הערבי משקלו 96 חצה, כמו שמשמע צדצרי הרי"ף בקידושין, אלא שיעקר שיעור הפרוטה הוא חצי שעורה ומזה מחשבים את שיעור השקל והדינר של התורה, וכמו שמשמע מדברי הרמב"ם. ופירוש דבריו נראה שהוא כדצרי החזו"א שחידש שניתן כח לחכמים לקבוע ע"פ הצורך את שיעורי התורה ע"פ דברים טבעיים אף אם במקור הם שיעורים מוחלטים, והגאונים או אפילו כבר רצינא ורצ אשי קבעו את שיעור השקל לארבעה דינרים שכ"א משקל 96 שעורות. אמנם נראה שאף לשיטה זו נריך לומר שלא קבעו זאת אלא למקומות שאין בהם את הדינר הערבי, ובמקומות

המאירי

שיש בהם את הדינר הערבי יהיה שיעור השקל תלוי בו (כמו שכתבנו לעיל בציאורנו לדברי בעל העיטור), שהרי לגאונים עצמם וכן לרי"ף לא מצאנו שחישבו לפי משקל שעורה אלא רק לפי משקל ה'מתקאלא דדינרא'. אך מדברי הרמב"ם שחישב לפי משקל שעורים למרות שבמקומו היו דינרים ערביים נראה שתליה זו של השקל בשעורים היא מוחלטת, וא"כ ז"ל שהגאונים והרי"ף חישבו לפי משקל 'מתקאלא דדינרא' רק מכיוון שידעו בצירור שהוא שוה בדיוק 96 שעורים, וזה דוחק.

בעניין מידות הנפח כותב הרא"ש בתשובה שיש למדוד את שיעור חלה ועיסת הפסח ע"י נתינת 43 ביצים לכלי מלא מים ומדידת נפח המים הנשפכים שהוא כנפח הביצים. ומוכח מדבריו שלא חשש שנפח הביצים בזמנו שונה מנפח הביצים של הו"ל, וראה מש"כ בזה לעיל בציאורנו לדברי מחזור ויטרי.

המאירי (ה'ט' - ה'ס"ו)

חידושי המאירי מסכת עירובין פ"ג ע"ב

ולפי שאין אנו בקיאים עכשו במדידת לוגין לא במדה מדברית וירושלמית וצפורית על הכיוון צריכין אנו לכוין הדברים על פי מניין הביצים למדה מדברית, שידוע שלמדת המדבר האיפה היא תל"ב ביצים, ועשירית האיפה שהיא תל"ב ביצים היא מ"ג ביצים וחומש ביצה, ומעתה מדידת מ"ג ביצים וחומש ביצה היא על ב' פנים, אם שנקח כלי שמחזיק הביצים כמו שהם, או שנמלא כלי שהוא אורכו כרחבו מים ונשים הביצים לתוכו, וכל המים הנשפכים בשביל הביצים נקלוט בכלי אחד, ושיעור אותו כלי המחזיק אותן מים הנשפכים הוא שיעור עיסה שהיא חייבת בחלה, שהוא שיעור עשירית האיפה. ולפי שהביצים יש מהם גסים ואינם שווים אין ראוי לשער הכלי בביצים על הדרך שאמרנו, ועיקר הכוון הוא לפי חשבון אצבעיים על אצבעיים כמו שהוא שהוזכר במס' פסח ראשון.

בית הבחירה מסכת עירובין פ"ג ע"א

שיעור חלה הוא ארבעים ושלש ביצים וחומש ביצה, והענין הוא שימלא כלי אחד מים על כל גדותיו ויתן בתוכו הביצים זה אחר זה בנחת, והכלי שהוא

המאירי

מחזיק המים הנשפכים בסבת הביצים הוא הוא שיעור חלה, וזו היא מדת עיסת מדבר והוא שבעה לגין וביצה וחומש ביצה.

...

ומ"מ בזמן הזה שאין לנו מדה שבלוגין אלו לא מדברית ולא ירושלמית ולא צפרית, חוזרין לראשונות ומודדין בביצים, וצריך למדדה בריוח מפני שהביצים מהם גסות ומהם דקות ואין הדבר משוער בהם כל כך. ומ"מ עיקר השיעור בצמצום הוא בכלי הנעשה בתשבורת על דרך חשבון אצבעיים על אצבעיים כמו שיתבאר במקומו בע"ה.

בית הבחירה מסכת פסחים ק"ט ע"א

ומכאן אתה למד חשבון של מדת הפסח לשיעור חלה בחשבון אצבעות, עד שלא תצטרך לשער בביצים שהיא מדה מסופקת, אם להבדיל ביצים שמהן גסות ומהן דקות, אם לספקות אחרות נולדו לקצת גאונים בענין זה, אם נעשה במשקל אם בנתינת ביצים לכלי מלא מים, שהוא עיקר, אף בזו נולד להם ספק בתכונת הכלי, אם כל תכונת כלי שוה בענין זה או דוקא כלי שארכו כרחבו או ארכו ורחבו כגבהו, ומתוך כך נוח לנו למדוד מדה בתשבורת של אצבעיים. וכבר ידעת ששיעור חלה שבעה לוגין (ומחצה) [וצילס] וחומש ביצה שהם מ"ג ביצים וחומש ביצה, והם כ"ט רביעיות פחות חומש ביצה וחצי חומש ביצה שהם חומש של רביעית, שהרי ביצה ומחצה הוא רביעית, וביצה ומחצה הוא שבעה חומשי ביצה וחצי שחמישיתם הוא חומש וחצי חומש. וכל רביעית צריך לכלי שיהא בו בתשבורת י"א אצבעות פחות חומש אצבע, שכך עולה בחשבון תשבורת של אצבעיים ברום אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע, שהרי אצבעיים על אצבעיים ברום אצבע הם ארבע אצבעות, וברום אצבעיים שמונה, וכשאתה מוסיף רום חצי אצבע על ארבע הרי שתי אצבעות ונמצאו עשר, ועוד רום חומש על ארבע הרי אחת פחות חומש. וכשתחשוב כ"ט פעמים י"א יהיו שי"ט, הסר מהם שש אצבעות פחות חומש מצד כ"ט חומשי אצבע שחסרים ממנו, ישארו שי"ג וחומש, ותחסר עוד לפי חשבון מה שחסר מן הכ"ט רביעיות שהוא חומש ביצה וחצי חומש, והם שלשה חצאי חומשי ביצה שהוא חמישית של רביעית, שהרי הרביעית ביצה ומחצה שהוא ט"ו חצאי חומשין, וחמישיתם שלשה חצאי חומשין, ואם כן אתה צריך לחסר חמישית של י"א אצבעות פחות חומש, ונמצאת מחסר מן העשר אצבעות שנים, ונמצא שהשי"ג חזרו לשי"א,

ונשאר בידך שי"א אצבעות וחומש, ואתה צריך עוד לחסר מהם חמשיית של ארבעה חומשי אצבע שהוא ארבע חמשיות של חומש, וכשתחסר ד' חמשיות של חומש מן החומש הנשאר נשארו בין הכל שי"א אצבעות וחומש חומשא, ונמצאת צריך לכלי שיעלה תשברתו לשיעור זה. וכבר התקינו קצת חכמים למדה זו כלי שחללו שש אצבעות על שש אצבעות ברום שמונה אצבעות ושלוש חומשין וחומש חומשא, ותשברו בא בצמצום לשיעור זה, ומ"מ אחר אחרוני הרבנים אני בא ונמשך אחר דעתם להוסיף בשיעור חלה הועדות שהם קרוב לשני ביצים, ונמצא שיעור חלה ארבעים וחמש ביצים שהם שלשים רביעיות, ואתה צריך בהם לכלי שתשברו שכ"ד אצבעות, ולחשבון זה עשיתי מדה של פסח בשש אצבעות על שש אצבעות אבל ברום תשע אצבעות, ועולה תשברו לשכ"ד אצבעות. וכבר התקינו קצת רבנים בתכונות אחרות מהם ששבורם יבא לשיעור זה בצמצום, ומהם לשיעור שכתבנו תחלה בצמצום ומהם בקירוב ובתוספת מועט. והנאה שבתכונות הוא כלי שהתקינוהו גדולי המחברים, והוא מרובע שבע אצבעות פחות שני תשיעי אצבע על שבע אצבעות פחות שני תשיעי אצבע ברום שבע אצבעות פחות שני תשיעי אצבע, ושברו לא יבא בצמצום רק בקירוב ובתוספת מועט, ומתוך שתכונת הכלי מהודרת יותר מן האחרות להיותו מעוקב, ר"ל שזה בשלשה רחקיו שהם האורך והרוחב והגובה, אין להקפיד במיעוט תוספתו, ולזה אני רואה לבאר ענין שברו, אלא שדרך הוצאת שברו דקה ואי אפשר להוציאה על שיטה תלמודית אלא בצירוף תכונת חשבון חכמת המספר ... ראה המשנן באריכות במקור הדברים

פירוש

המאירי כותב שהאופן לשער צימינו את מידות הנפח הוא ע"י נתינת צינים לכלי מלא מים ומדידת נפח המים הנשפכים שנפחם כנפח הצינים. ובחידושים לעירובין כותב המאירי עוד דרך לשער ע"י 'שנקח כלי שמחזיק הצינים כמו שהם', ו"ע כוונתו. וכותב המאירי שיש לעשות את מדידה זו בהרומה ולא בצמאום כיוון 'שהצינים מהם גסות ומהם דקות ואין הדבר משוער בהם כל כך', והיינו שאיננו יודעים בוודאות מהם הצינים הצינוניות שיש לשער בהן.

וכותב המאירי שמפני צעיה זו ומפני עוד ספקות בצורת הכלי שיש למדוד בו (ראס כל תכונת כלי שזה צענין זה או דוקא כלי שארכו כרחצו או ארכו ורחצו כגזהו'. ומה שכותב שיש נפק"מ

צורת הכלי ז"ע, שהנפק"מ היחידה היא צטטחו של פתח הכלי המשפיע על כמות המים הנגדשים על שפתו) לכן הטוב ביותר למדוד ע"י חשבון אלצעות לפי דברי הגמרא שהרביעית היא אלצעיים על אלצעיים ברום אלצעיים וחלי וחומש אלצע, ומצא המאירי באריכות שלפי"ז נפח הכלי של שיעור חלה ועיסת הפסח יהיה 311.04 אלצעות מעוקבות, ולשיטת ר"ת שיש להוסיף ועודות יהיה הנפח 324 אלצעות מעוקבות.

ומוכח מדבריו שלא חשב שנפח הציצים בזמנו שונה מנפח הציצים של חז"ל, אלא חשב רק שלא נשער נכון ציצים צינוניות ולכן כתב שלכתחילה 'אין ראוי לשער הכלי ציצים' אלא 'נוח לנו למדוד מדה בתשצורת של אלצעיים' וזהו 'עיקר השיעור בצמאוס'. ומשמע עוד מדבריו שהוא לא ראה סתירה בין שיעור הציצים לשיעור האלצעות. וראה עוד מש"כ בזה בציאורנו לדברי מחזור ויטרי.

ר' ישראל הישראלי (~ה'י' - ה'פ"ב)

מצוות זמניות הלכות פסח השער השישי

ציונו האל יתברך בדברו ושמרתם את המצות בשמירת הבצק מכל הדברים המסבבים לבא לידי חימוץ. הראשון, אסור לעשות לישא עיסה גדולה מפני שלא תוכל האשה להניעה כראוי ותבא לידי חימוץ. ושיעור העיסה שראוי ללוש אותה בפסח שיעור חלה, וזה השיעור מ"ג ביצים, מנין חלה, וחמישית ביצה. וחולקים הקדמונים בשיעור זה, אמרו מקצתם מרובע, כלומר מה שיכיל וישא מדה מרובעת יהיה חלה, ששת אצבעות אורך ורוחב וגובה, מדודין בבוהנות אדם בינוני הבריאה, ובזה (א') [מ'] אוקיא מקמח. ורבנו משה ז"ל כתב שהוא מדה גדולה שבע אצבעות פחות ב' תשיעית אצבע באורך ורוחב וגובה, ויכיל וישא כמו נ"ח אוקיא וחצי, עולה כמו החלה שיצא ממנה עד ס' אוקיא. וצריך שנלך לחומרא באלו הסברות, ולענין הבצק לא תלוש האשה בבת אחת יותר ממ' אוקיא, ולענין חלה לא נוציא חלה מפחות מס' אוקיא, ויתברר לנו זה בשילוש לישות קטנות ונשימם בסל או בכלי שיהיה לו אגנים ואז נוציא ממנו חלה. וכ"כ רבינו יצחק נ' גיאת ז"ל ואנן שיעורא לא בריר לן לפיכך נהגין ללוש מדות קטנות ונאפות כל אחת בפני עצמה ומצרפין אותה בסל ומפרישין החלה.

חייב כל המאמין כשילוש בצק שיהיה בו ששים אוקיא או יותר שיפריש ממנו דבר מועט, ויברך בא"י אמ"ה אקב"ו להפריש תרומה.

פירוש

ר' ישראל הישראלי כותב שנחלקו הקדמונים בשיעור חלה ועיסת הפסח, שיש אומרים שהוא שיעור 216 אלצעות מעוקצות, והרמב"ם כותב שהוא כ-311 אלצעות מעוקצות. השיעור הראשון הוא השיעור שכתבו רבינו דוד זונפיד והר"ן ועוד ראשונים, וראה מה שכתבו צביאורנו לדברי רבינו דוד, והשיעור השני הוא השיעור שכתבו כל שאר הפוסקים. צביאור השיעורים כותב ר' ישראל ששיעור הראשון יש 'מ' אוקיא מקמח', והשיעור השני 'יכיל וישא כמו נ"ח אוקיא וחצי, עולה כמו החלה שינא ממנה עד ששים אוקיות', ונראה שכוונתו היא שמידת חמשת רבעים עלמה (דהיינו מ"ג צינים וחומש צינה) מכילה 58.5 אוקיות, אך מידה זו נריכה להיות השיעור שנשאר אחרי הפרשת החלה כשיטת ר"ת בתוס' שבת ט"ו ע"א ד"ה רבי יוסי ועירובין פ"ג ע"ב ד"ה שבעת, ולכן שיעור העיסה הכולל נריך להיות כ-60 אוקיות (ומה שלא כתב גם לגבי השיעור הראשון נריך להוסיף כמה אוקיות עבור החלה שמפריש, נראה שכיוון שלהלכה כותב שיש להקפיד על שיעור זה רק לענין עיסת הפסח לכן אין נפק"מ בזה). ומדבריו 'ארבעים אוקיות מקמח' משמע ששיעורים אלו הם משקל הקמח, ולפי"ז משקל המים באותו הנפח יהיה ככפול (ולפי"ז נ"ל שמדד באצעות ולא צינים, שהרי אין צנמנא צינים גדולות כל כך), אך האמת נראה ששיעורו הוא כשיעור שתי אוקיות לרביעית המוצא צריטצ"א וצר"י אבן שועיב בשם הרשב"א (שלפיו יולא שיעור מ"ג צינים וחומש לפי הרמב"ם והפוסקים 57.6 אוקיות. ויש לציין שהריטצ"א כתב ששיעור שתי אוקיות הוא בקירוב), וממה שהם כתבו שיעור זה עבור מידת רביעית לקידוש מוכח ששיעור זה הוא למים ויין ולא לקמח, ונ"ל שמה שכתב שזהו השיעור 'מקמח' כוונתו לומר שיש למדוד את הקמח (ולא את העיסה לאחר הוספת המים) בכלי המכיל מים במשקל זה, אך לא שזהו משקל הקמח עצמו (ואין לתרץ כאן כמו שתירצנו צביאורנו לדברי רס"ג ולומר שר' ישראל סובר לשער יבש בגודש, שהרי האריך בדבריו כאן לצאר את המידה ואם היה סובר לשער בגודש ודאי היה מציין זאת. וכן אין לומר שר' ישראל סובר לשער במשקל כמו שהבין ר"י אלמדארי בדעת הרי"ף, שהרי מכל דבריו מבואר להדיא שמערים צנפה). ומכאן מודעא רבה ללמוד גם למקומות אחרים שהראשונים

הריטב"א

יכולים לכתוב שיעור משקל לעיסה או לקמח וסומכים על הלומד שיצין שזהו משקל המים בנפח העיסה או הקמח ולא משקל העיסה והקמח עצמם. ולעצם השיעור ראה מש"כ להלן צביאורנו לדברי הריטב"א.

אח"כ מציא ר' ישראל בשם רי"ז גיאת ש'אנן שיעורא לא בריר לן' ולכן נוהגים מספק ללוש מידות קטנות ולצרף אותן בסל אחר האפיה כדי לחייצן בחלה. דברים אלו אינם נמצאים בדברי הרי"ז גיאת לפנינו, אך לשון דומה נמצאת בדברי בעל העיטור, אלא שבעל העיטור לא כותב שמרפס אח"כ את העיסות כדי לחייצן בחלה, ואדרבא, משמע מדבריו שרואה להימנע מהפרשת חלה כיוון 'שהערלים מרננים עלינו בזה'.

הריטב"א (~ה"י - ~ה'פ"ה)

הלכות ברכות פ"א ה"ז

ולעולם אין שום ברכה לאחר שום דבר באוכל פחות מכזית בינוני הוא וגרעינתו, ולא בשום משקה פחות מרביעית שהוא קרוב לשתי אוקיות.

הלכות סדר ההגדה

וכבר נתפרש בחידושים כי שיעור רביעית של תורה הוא כלי המחזיק כשתי אוקיות.

חי' הריטב"א לפסחים מ"ח ע"א

וכתב הרי"ט ז"ל, ושיעור הכלי הראוי לזה כך הוא, כי שיעור חלה מ"ג בצים וחומש ביצה במנין, ורביעית הלוג הוא ביצה ומחצה, נמצא שהביצים הללו הם (נ"ט) [כ"ט] רביעיות פחות חומש רביעית, והרביעית שהוא אצבעיים על אצבעיים ברום אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע בתרית' הוא י"א אצבעות חסר חומש, ויעלו כל הרביעיות שי"א אצבעות וחומש חומשא, וכלי של ששה אצבעות על ששה אצבעות ברום שמונה אצבעות ושלשה חומשים וחומש חומשא יעלו בה (בה"ת) [נמרימא] [בי"א] [שי"א] אצבעות וחומש חומשא, נמצא כי שיעור מ"ג בצים וחומש ביצה הוא כלי של ששה אצבעות על ששה אצבעות (ובהם) [ונרוס'] אצבעות, וכתב עוד ז"ל ואם תוסיף (אועידות) [ועודות] כדברי

הריטב"א

רת"ם ז"ל, והם עולים קרוב (ל"ג) [לז'] ביצים יהיו (י') [ל'] רביעיות שהם שכ"ד אצבעות, וכלי שהוא שש על שש אצבעות ברום תשע אצבעות בתריתא שכ"ד אצבעות לא פחות ולא יותר, ולענין פסח אית לן למנקט לחומרא כדברי רש"י ז"ל. וחשבון ביצה בכל מקום, יש אומרים שהוא ליתן אותה בכלי מים ומה שיפול מן הכלי הוא שיעור ביצה, וכמו שאמרו לענין נזיר, וחשבון זה אינו מחוור לנו, שיש הפרש גדול כפי גודל הכלי (וקנטרו) [וקטרו], והפי' המחורר הוא מה שמחזיק חלל ביצה בינונית. ולפי שאין לנו שיעור מכוון בבצים, שיש בצים גדולות וקטנות ובינוניות במנהגים רבים, השיעור הראוי הוא מה שאמרנו. ע"כ.

חי' הריטב"א קידושין י"א ע"ב

ושיעור שני מעין ופרוטה לפי מה שכתבו רבינו יצחק ורבינו חננאל ז"ל שהדינר יש בו ג' ארגינ"ץ של כסף, נמצאו השני מעין ארגינ"ץ אחד, ופרוטה הוא משקל חצי שעורה של כסף נקי.

חי' הריטב"א קידושין כ"ט ע"ב

שיעור חמש סלעים של פדיון הבן בדקדוק הוא משקל שתים עשרה ארגינ"ץ של כסף חסר רביע ארגינ"ץ ובלעז כיראטי.

חי' הריטב"א ב"מ נ"ה ע"א

ושתי מעין הם משקל ארגינ"ץ של כסף לפי מה שכתבו הרי"ף ורבינו חננאל ז"ל, וכבר פירשנוה במקומה.

חי' הריטב"א שבועות ל"ח ע"ב

ושיעור הפרוטה והמעה כבר עמדו עליהם הגאונים ז"ל ואמרו כי הפרוטה חצי חבה שהוא חצי שעורה של כסף. וקצ"ב פרוטות יש בדינר כדתניא במסכת קידושין, והדינר ששה מעין, נמצאו בשתי מעין שהם שליש דינר ס"ד פרוטות שהם ל"ב שעורות של כסף נקי.

פירוש

הריטב"א צחידושיו לפסחים מצא שתי אפשרויות לשער את מידת חלה ועיסת הפסח, האחת היא ע"י מידת אלצעות, שהיא 311.04 אלצעות מעוקצות, ולשיטת ר"ת שיש להוסיף ועודות היא 324 אלצעות מעוקצות, והשניה היא ע"י מדידת נפח צינים. ומצא הריטב"א שיש מודדים נפח צינים ע"י נתינת הצינים בכלי מלא מים ומדידת המים היוצאים, וכותב הריטב"א שחשבון זה צעייתי כיוון שהוא מושפע מ'גודל הכלי וקוטר' (ומה שכתב שתלוי בגודל הכלי ז"ע, שאין הדבר תלוי אלא בקוטר הפתח המשפיע על כמות המים שנגדשים על שפת הכלי) ולכן נכון יותר למדוד 'מה שמחזיק חלל צינה צינונית', ונראה שכוונתו לנפח צינה מדויק ללא השפעות הנגרמות מאורת המדידה במים, אלא שלא צאריך למדוד זאת. ומסיים הריטב"א שעכ"פ יש למדוד ע"י מידת אלצעות כיוון ש'אין לנו שיעור מכוון בצנים' לדעת מהי צינה צינונית. ומשמע מדבריו שלא חשב שנפח הצינים בזמנו שונה מנפח הצינים של חז"ל, אלא שלא ידע מהי צינה צינונית של זמנו. וקשה מדוע לא מדד כפי המצא במשנה בכלים פי"ז מ"ו "רבי יהודה אומר מציא גדולה שבגדולות וקטנה שבקטנות ונותן לתוך המים וחולק את המים" או כדברי ר' יוסי במשנה שם שאומר ש"הכל לפי דעתו של רואה", ושמא אין כוונת הריטב"א שאי אפשר לדעת מהי צינה צינונית אלא רק שקשה לעשות זאת ולכן עדיף למדוד ע"י אלצעות. ועוד משמע מדבריו שלא ראה סתירה בין שיעור הצינים לשיעור האלצעות. וראה עוד מש"כ לעיל צביאורנו לדברי מחזור ויטרי.

להלכה למעשה כותב הריטב"א בהלכות ברכות ובהלכות סדר ההגדה ששיעור רביעית משקה הוא 'כשתי אוקיות' או 'קרוצ לשתי אוקיות'. את שיעור האונקיה בארגון בזמנו של הריטב"א יש לקבוע בטווח שבין 29 ל-33 גרם, ולפי"ז שיעור הרביעית הוא כ-58-66 סמ"ק, והצינה 39-44 סמ"ק. וראה להלן צביאורנו לדברי רבינו ירוחם שהיה בספרד קרוצ בזמנו של הריטב"א שבמדידה שעשה לפי צינים מלא שנפח הצינה הוא כ-50-54 סמ"ק, שזה גדול בהרבה ממדידתו של הריטב"א. ואפשר שהריטב"א מדד לפי אלצעות כמסקנתו צחידושיו לפסחים, אך לפי"ז ז"ל שהאלצע שהוא מדד היתה לכל היותר כ-1.83 ס"מ, וזה דוחק. עוד אפשר לומר

שהריטצ"א סמך למעשה על שיעור חכמי ספרד הראשונים ששיערו לציצה כ-44 סמ"ק כמו שכתבו צביאורנו לדברי שבולי הלקט, אך גם זה דוחק. ולע"ג.

צעניין משקל השקל, הריטצ"א מציא את דברי הגאונים ור"ח והרי"ף שהפרוטה היא משקל חצי שעורה כסף, ונוקט כדברי הרמב"ן שלפי שיעור זה יולא שצדינר יש משקל 3 ארגינץ, ובשקל 12 ארגינץ. אך כאשר מצא הריטצ"א את שיעור פדיון הבן הוא כותב ששיעור השקל בדקדוק הוא לא 12 ארגינץ אלא 12 ארגינץ פחות רביע ארגינץ שהוא 'כיראטי' בלע"ז. ודבריו נ"צ מכמה פנים. ראשית, קשה מדוע שינה הריטצ"א מדברי הרמב"ן וכל תלמידיו ותלמידי תלמידיו שכתבו ששיעור השקל הוא 12 ארגינץ בלא לסייג את הדבר כלל, ועוד קשה מה שכתב שרביע ארגינץ הוא 'כיראטי', שהרי 'כיראטי' הוא גרעין חרוץ, ובארגינץ ישנם 8 גרעיני חרוץ ולא 4 כפי שכתב הרמב"ן בהלכות בכורות. על הקושי הראשונה אפשר לתרץ שגם הרמב"ן ותלמידיו לא התכוונו לומר שהשיעור הוא בדיוק 12 ארגינץ לשקל, אלא שלא טרחו לציין זאת מכיוון שההבדל הוא קטן, כ-2%, וכמו שהריטצ"א עצמו צקידושין דף י"א ובצ"מ דף נ"ה לא מציין את ההבדל. אך תירוצ זה דחוק. עוד אפשר לתרץ שהריטצ"א שקל שעורים או חרוצים בעצמו ולא סמך על שקילת הרמב"ן, וינא לו שיעור קצת שונה. על הקושי השנייה אפשר לתרץ ש'כיראטי' איננו מלשון 'כיראטי' שהוא גרעין חרוץ, אלא מלשון cuarto שמשמעותו 'רבע', אך לא מלשון דברי החוקרים שמושג זה שימש ככינוי לרבע ארגינץ אלא לרבע אונקיה, ואולי השתנה הדבר במהלך השנים (דברי החוקרים שצידי מתייחסים לתקופה מאוחרת יותר).

כפתור ופרח (~ה"י - ~ה"צ')

כפתור ופרח פרק ט"ז

(א) במקום הזה ראיתי להאריך במשקלות והמטבע, לפי שיש מהם בארץ שאינו בחוצה לארץ וההיפך.

(ב) גרסינן פרק שור שנגח ארבעה וחמשה (צ"ק ל"ז) אמר רב יוסף כל כסף האמור בתורה הוא כסף צורי ושל דבריהם כסף מדינה.

(ג) פירוש של תורה, כגון שלשים של עבד, חמשים של אונס ושל מפתה, מאה של מוציא שם רע. וכן חמש סלעים של בן הן דאוריתא, דהכי תניא מסכת בכורות פרק יש בכור לנחלה (מ"ט"ז) חמש סלעים של בן במנה צורי.

(ג) בפרוטה של מקדש כתב הגאון שהוא כסף מדינה ולא כסף צורי, שכך אמרו (נכורות נ' ע"ז) אמר רב אסי כל כסף קצוב האמור בתורה סתם כסף צורי ושל דבריהם כסף מדינה.

(ד) עוד אמר ז"ל (משנה"ג הרעני סי' טפ"ו) ואנו אב בית דין שאמרנו פרוטה רבע חבה אלו על דרהם אל ערב היינו סומכים, גם שיעורו משונה בכמה מקומות. ושארנו רבע חבה לא שעור קצוב מדבר ידוע אלא קצבה מדבר שאינו ידוע לנו כאדם שאומר חלק אחד מקצ"ב חלקים, כי ודאי אין נודע באמונה הפרוטה כמה היא. ואף על פי ששנינו קדושין פרק קמא (י"ז א') פרוטה אחד משמונה באיסר האטלקי, הרי אמרו שיער רבי סימאי בדורו פרוטה אחד משמונה באיסר האטלקי, ולא הוצרכנו לומר כך אלא שהודיע רבי סימאי שאותו איסר שהיה בדורו של רבותינו הוא האיסר שהיה בדורו, ועכשיו אינו נודע.

(ה) ועל מה שאמר רבינו סעדיה ז"ל שהאיסר הוא אחד מכ"ד ממשקל זהוב של ישמעאלים והפרוטה חלק מכסף מן קצ"ב חלק ממשקל דינר הערבי, כתב עליו זה הגאון אב בית דין והוא רבינו האי ז"ל שמר רב סעדיה הקל בדבר ומי שמשער ממטבע כסף מחמיר הוא, וכן שנינו (עדות פ"ד מ"ז) ואלו דברים מקולי בית שמאי ומחומרי בית הלל שב"ש אומרים בכסף ובשוה כסף וב"ה אומר בפרוטה ובשוה פרוטה, וכ[ו]ן שמר רב סעדיה מיקל, על דבריו אינה מקודשת עד שיתן לה שוה פרוטה כסף שהוא אחד מקצ"ב ממשקל מטבע של זהב והיא יתרה על משקל פרוטה שמן מטבע של כסף, ואין לו ראייה, ואין סומכין על דבריו ומקילין אלא מחמירין ואף בפרוטה מן מטבע של כסף מצריכין גט, דאיסור הוא וקיימא לן ספק איסורא לחומרא, ושל תורה היא וקיימא לן (ע"ז) ע"א בשל תורה הלך אחר המחמיר, וכן הענין במה שאמרו פרק (אלו מציאות) [הזהב] (נ"ה ע"א) חמש פרוטות הן. עד כאן.

(ו) ופרק (הזהב) [האשה נקנית] (י"ז ע"א) אמרינן ולא פליגי הא דאיסור איסרי וקם עשרין וארבעה בזווי הא דזול איסרי קם תלתין ותרתינן בזווא, ומסקנא דכי אמרינן איסר אחד מכ"ד בדינר נפקא מינה לאקדושי אשה הוא כשהאיסר הוא כך.

(ז) והרי"ף מסכת קדושין פרק קמא (ו'ע"א מד"ל) כתב והפרוטה שיעורה חד מן קצ"ב בזווא דששנ"ג דהוא דינר זהב של ערביים, נמצאת פרוטה על פי השעור הזה חצי חבה לפי שהדינר צ"ו חבה. עד כאן. ולפי זה יסכים עמו רבנו סעדיה. וחבה שהזכיר הרב ז"ל אינו רוצה לומר גרעין של חרוב כסתם חבה בלשון הישמעאלים, אלא חבה פה הוא גרעין של שעורה, וכזה הזכירה הר"מ ז"ל. ושתיהם כסף צורי.

(ח) ושל דבריהם כסף מדינה כגון מנה מאתים של כתובת אשה, או כענין המשיאין את היתומה לא יפחתו לה מחמשים זוז וכדאמרינן פרק מציאת האשה (כמונות ס"ז ע"א), ופירוש זוזי דהכא פשיטי, דאמרינן אמר אביי חמשינן זוזי פשיטי ממאי מדקתני בד"א בעני שבישראל אבל במכובד הכל לפי כבודו ואי ס"ד חמשינן זוזי ממש עני חמשינן זוזי מנא ליה אלא חמשינן זוזי פשיטי, וכדאיתא סוף פרק אף על פי (כמונות ס"ה ע"א), כלומר כסף דדבריהם והוא ששה דינרין ורביע מכסף צורי, שהרי מנה י"ב דינרין וחצי. זוז הוא משקל צ"ו שעורות שהם כ"ד קירט.

(ט) מסכת מעשר שני פרק ב' (מ"ח) גבי הפורט סלע של מעשר שני, פירש הר"מ ז"ל (פיהמ"ש ס"מ"ו) הסלע הוא מכסף והמעות מנחשת מפותח, ושם (פיהמ"ש ס"מ"ט) התבאר שהסלע שני שקלים ודינר רביע הסלע, ורבעה הנזכר במשנה שם הוא רביע שקל והוא חצי דינר. ומשנת הפורט זכרוה גם כן פרק הזהב (נ"מ"ה א'). והלכה כב"ה שהפורט סלע מעשר שני בירושלם שקל כסף ושקל מעות, כלומר כשירצה אדם בירושלם להחליף סלע ולהחזירו מעות לוקח מה שירצה שקל כסף ושקל מעות, כלומר שחציו לבד יחליף אותו במעות של נחשת. וששה חלוקות הם בדבר, ב"ה שמעתו, וב"ש מתירין לעשות כל הסלע מעות, הדנים לפני חכמים אומרים שיחליף אותו ברובע, ורבי עקיבא אומר שמינית, ורבי טרפון אומר ארבעה אספרי כסף, ושמאי אומר שלא יחליף כלל אלא שיניחנו בחנות ויוציא עליו עד שישלם הסלע. פירוש אספר הוא שם מטבע היוצא בארץ יון, ושמעתי שששה חצי דינר כסף פחות מעט, ואם כן יהיה זה משקל שבעה גרעיני חרוב ומשהו, ונחשוב שיהיה הסלע ששה עשרים אספרי. אם כן לרבי טרפון יחליף מהסלע חומש ואם כן תמצא בזה כל, וחצי, ורביע, וחומש, ושמינית, ואין כל.

(י) ויש מפרשים של דבריהם קנסות דרבנן וכיוצא בהם.

(יא) שקל הוא לשון תורה וכן כסף, ולשון חכמים סלע והוא תרגום שקל, אם כן שקל וכסף וסלע שלשתם ענין אחד הוא. ובדברי חכמים נמצא ששקל הוא חצי סלע בדרך הנחה, כאמרם פרק מציאת האשה (כתובות ס"ט ע"ב) האומר תנו שקל לבני בשבת והן ראויין לתת להם סלע נותנין להם סלע. וכן מסכת בכורות סוף פרק קמא (י"א ע"א) דבי נשיאה הוה ליה פטר חמור שדריה לקמיה דרבי טרפון אמר ליה כמה בעינן למיתב לכהן אמר ליה הרי אמרו עין יפה בסלע עין רעה בשקל בינונית ברגיא אמר רבא הלכתא ברגיא וכמה תלתא זוזי. פירוש, סלע ד' דינרין, שקל ב' דינרין, רגיא ג' דינרין, שזוז הוא דינר.

(יב) עוד בההיא פרק (ה' ע"א) משה רבינו גובר נאמן היה ובקי בחשבונות היה ומנה של קדש כפול היה וכו'.

(יג) בקע הוא מחצית השקל, משקלו קצ"ב שעורה שהם מ"ח גרעיני חרוב שהם משקל שלשה דרהם כסף צורי. ורבי אברהם בן עזרא כתב בקע משקלו בקע חצי שקל מגזרת נבקע. ואף אנו נאמר לרבותינו ז"ל פרס חצי מנה מגזרת פרוסה, וכן אמרו על מחיצה פלוגתא דכתיב (זמדנרל"א מ"ג) ותהי מחצת העדה, וכדאיתא פרק השותפין שרצו ברישא (ז"ז ע"ב).

(יד) ברם. פעמים יאמר בתורה כסף וירצה בו משקל גרה שהוא המשקל היותר קטן שבתורה, וכדאמרינן ריש פרק שבועת הדיינין (שבועות ל"ט ע"ב) כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים והאי כסף הוא גרה, והגרה הוא מעה וכן תרגומו, וכן פירש רש"י (שבועות ל"ח ע"ב ד"ה שמי) שתי כסף שתי מעות דהא שתי לשון נקבה הוא, והן שליש דינר דשש מעה כסף דינר. ואמרינן הטענה שתי כסף מה כלים שנים אף כסף שנים, והם שני מעין. וכן הראיה מעה כסף וחגיגה שתי כסף לב"ה, בכל אלו נזכר כסף ולקחוהו חכמים בשם מעה. וא"כ יש תמה על מאי דאמרינן פרק גט פשוט (ז"ז קס"ה ע"ב) כסף אין פחות מדינר כסף, ואימא נסכא, דכתב מטבע, ואימא פריטי, אמר רב נחמן באתרא דלא סגי פריטי דכספא, אמאי לא אמרינן נמי הכא מעה. ומסתברא שמעה אין בה צורת מטבע כלל אלא שהיא חתיכה של כסף משקלה י"ו שעורה, ומאחר דשני ליה וכתב ליה מטבע תו לא אקשי ואימא מעה דלית ליה צורה. וזו ההלכה שנויה מסכת מנחות פרק בתרא (ק"ז ע"א) וכן מסכת שקלים ירושלמי פרק שלשה עשר שופרות (פ"ה"ד) דתנן הרי עלי זהב לא יפחות מדינר זהב, אמר רבי אלעזר והוא שהזכיר צורה אבל לא הזכיר צורה מביא אפילו צינורא בעלמא. ופירוש

צינורא ברזל שעל ראש הכוש שטווין בו. ובמנחות (ס) אמרינן צינורא קטנה של נחשת למאי חזי, אמר אביי שמוחטין בה פתילות ומקנחין בה את הנרות, וכן מחטין וצינורות.

(טו) נקח לשון חכמים, סלע משקלו שפ"ד שעורה, וכל זה לשטת הר"ם ז"ל, רביעיתו צ"ו והם משקל דינר, שהסלע ארבעה דינרין. ושפ"ד הוא אחר שהוסיפו חכמים על שקל תורה שתות, שהיה מתחלה ש"כ. של שקל תורה היה משקל הדינר פ' שעורה שהוא רביעית ש"כ.

(טז) מסכת קדושין פרק קמא (י"ז ע"א), שש מעה כסף דינר מעה שני פונדיונות פונדיון שני איסרין איסר שני מסמסין מסמס שני קונטרונקין קונטרונקין שתי פרוטות, נמצא פרוטה אחד משמונה באיסר האיטלקי, והוא האיסר הנזכר שיש בו שמונה פרוטות. משקל מעה י"ו שעורות, וכן כתב הר"ם ז"ל הלכות טוען ונטען פרק ג' (ה"א) אין מודה מקצת חייב בשבועות התורה עד שיודה בפרוטה או יותר ויכפור בשתי מעין כסף, וכמה היא פרוטה משקל חצי שעורה של כסף נקי וכמה הם שני מעים משקל ל"ב שעורים כסף מזוקק, זה הוא הדבר הנראה לי בשעור כפירת הטענה, ורבותי הורו שכפירת הטענה הוא משקל י"ט שעורות וחצי שעורה מן הכסף, ויש לי כמה ראיות לסתור אותה הדרך שתפסו, ויראה לי שהוא טעות. עד כאן. והרב בעל העטור הולך בדרך שהזכיר הר"ם בשם רבותיו, שכתב ז"ל (הלכות מלוה על פה דף ט"ז טור ד') ושתי כסף דקאמר כסף מדינה הוא כדגרסינן בפ"ק קדושין והם עשרים גרגרי חטה כסף במשקול, ולא מחייב שבועה עד דטעין ליה בהכי ובשויו וכפר ליה בכ' פחות חצי גרגיר ומודה בחצי גרגיר דהיינו פרוטה. עד כאן. פונדיון ח' שעורות, איסר ד', מסמס ב', קונטרונק שעורה, פרוטה חצי שעורה.

(יז) כתב הרמב"ם ז"ל הלכות שקלים פרק א' (ה"ז) שקל שהיה בימי משה רע"ה והוא הנאמר בכל מקום בתורה הוא שמשקלו ש"כ שעורה, וחכמים הוסיפו עליו כמשקל המטבע שנקרא סלע בזמן בית שני שהיה משקל הסלע שפ"ד שעורה בינוניות. אם כן היה התוספת של חכמים ס"ד שעורה שהם י"ו קירט והוא משקל הדרהם הכנעני. גרה שעשינו מעה יהיה לפי חשבון שאנו בו בשקל ארבע ועשרים גרה, והכתוב אומר עשרים גרה השקל. שקל של תורה שהוא שקל של משה רבינו ע"ה הוא ש"כ שעורה והוא בעל עשרים גרה, וזה כשתכפול כ' על י"ו, המאזנים על זה כשתחלק ש"כ על עשרים, לפי שיי"ו הם

שעורות המעה שהוא הגרה. ושקל של תורה אחר שהוסיפו עליו חכמים הוא שפ"ד שעורה כי הוא בעל כ"ד גרה בתוספת ד', וזה כשתכפול כ"ד על י"ו, המאזנים על זה כשתחלק שפ"ד על כ"ד שיצא י"ו, או חלק שפ"ד על י"ו ויצא כ"ד. וכן אם חלקת ש"כ על כ' יצא י"ו ואם חלקת ש"כ על י"ו יצא כ'.

(יח) גרסינן בספרא (נחוקותי פרשה ד' פ"י אות ה', והלשון ע"פ נכורות נ' ע"א) והלא סלע של הקדש אינו אלא מ"ח פונדיונות ומה טיבו של פנדיון זה קלבון לפרוטרוט, כלומר שהנותן פנדיון לשלחני לקחת ממנו סלע נותן לו מ"ט פנדיון, וקלבון לעולם הוא תוספת בחליפין, ופרוטרוט נגזר מפרוטה, כלומר הפרוטה הקטנה.

(יט) מנה הוא משקל מאה דינרין. דינר פרוטותיו קצ"ב, והוא על זה הדרך דינר ששה מעה, דינר י"ב פנדיון, דינר כ"ד איסר, דינר מ"ח מסמס, דינר צ"ו קונטרונין, דינר קצ"ב פרוטות.

(כ) ולתוספת ביאור עוד שתראה כיון הגאונים ז"ל באמרם פרוטה היא חצי שעורה, איסר כ"ד כמוהו הם דינר, והפרוטה הוא חלק משמונה מהאיסר, אם כן באיסר ח' פרוטות שהם ח' חציי שעורה שהם ד' שעורה שלמים, כפול כ"ד על ח' ויהיו לך פרוטות הדינר, והם קצ"ב פרוטות שהם קצ"ב חציי שעורה.

(כא) ואחר שהאיסר הוא ד' שעורה שלמים אם כן האיסר הוא חבה ערבית, כלומר גרעין חרוב שהוא קירט. ולפי זה החשבון, הקירט לא נוכל עשוהו פחות מד' שעורה שלמים, ואם כן יהיה הפרוטה שמינית חבה כנענית שנוכיר למטה. ואם רובע חבה מן הדרהם אלערב שהזכיר הגאון רבינו האיי הוא זה הכנעני הוא ז"ל המקל, לזה נחלק הדבר עד שיתבאר לכל. ונאמר, רבינו האיי ז"ל יש לשער דעתו בפרוטה כמה היא מתוך לשונו, והוא שאמר פרוטה רבע חבה ושסומך על דרהם אלערב, נניח תחלה שאותו דרהם כדרהם הכנעני שלנו הגדור למטה ככספו וכמשקלו, גם יתבאר דרהם שלנו כמה פרוטות נחשת יש בו וכל התלוי בהם. אם כן, זאת החבה שהזכיר ז"ל אם היא חבה סתם שהוא גרעין חרוב, ויהיה רביעיתו משקל שעורה אחת ושוה פלוס מצריי או משקל עשרים קירט מגרוטאות של נחשת בארץ כנען, ואם הוא גרעין שעורה לא קירט, יהיה הרביעית רביעית שעורה שוה רביעית פלוס מצריי או משקל ה' קירט נחשת. ואם דרהם שלו כדרהם שלנו במשקלו אלא שכספו נקי, ויהיה החבה גרעין חרוב, יהיה רביעיתו שעורה שהיא מכסף דרהם שלנו משקל שעורה וחצי שוה פלוס וחצי מצריי או משקל ל' קירט נחשת, ואם גרעין שעורה, יהיה מכסף

דרהם שלנו במשקל רביעית שעורה ושמיניתה שוה רובע פלוס ושמיניתו או משקל ז' קירט וחצי נחשת. ואם דרהם שלו אינו כדרהם שלנו במשקל, לא נוכל לרדת לסוף דעתו. הרי"ף ז"ל שאמר בפירוש הפרוטה חצי שעורה מכסף נקי שוה מדרהם שלנו חצי שעורה ורביע שעורה והוא חצי פלוס ורביע מצריי או משקל ט"ו חבה נחשת כלומר ט"ו קירט. הרי שמצאנו לרבינו הא"י ארבעה פרוטות, שתיים בכסף דרהם שלנו, האחת פלוס אחד והשנית רביע פלוס, ושתיים בכסף נקי, האחת פלוס וחצי והשנית רובע פלוס ושמינית הפלוס. ואחר שהוא ז"ל משבח המחמיר לא נוכל לקחת לו אלא או רביע פלוס לכסף דרהם שלנו או רביע פלוס ושמיניתו בכסף נקי. ונראה שכמו שהרי"ף הוא בכסף נקי, גם כן כספו נקי שכלם קב ונקי, ויהיה שעור פרוטה לרבינו הא"י ז"ל חצי שעור הפרוטה שהיא לרי"ף. נמצא פרוטת הרי"ף הוא חומש קירט (ושליש) [אלף] רובע שעורה, ומן הפשוט שזכרנו למטה תהיה הפרוטה חלק אחד מי"ד ממנו.

(כב) דינר זהב הוא כ"ד דינרי כסף שהוא שש סלעים, וזה סלע ארבע דינרין, הכה ד' על ו' ויהיו כ"ד דינרין והסלעים שש. דרכון הוא שני סלעים וכדאיתא פרק גט פשוט (נ"ז קס"ה ע"ז) גבי דרכונות דאינון ונמחקו אין פחות משנים, וכן (שקלים פ"ז ה"א) מצרפין שקלים דרכונות. אסתרא פלגא דזוזא, והוא טרפעיקא. וזולת אלו הרבה.

(כג) כסף צורי פירושו כסף זך ומזוקק אין בו כלל תערובת. פרק יש בכור לנחלה (נכורות מ"ט ע"ז) מאי מנה צורי אמר רב אסי מנה של צורי, רבי אמי אמר דינר ערביא, רבי חנינא אמר איסתירא סורסי. תוספתא סוף מסכת כתובות (פ"ז ה"ד) כסף שדברה בו תורה בכל מקום זהו כסף צורי.

(כד) כסף דדבריהם הוא הנקרא כסף מדינה, פירוש מטבע ירושלם, והוא שהשמיני ממנו כסף נקי ושבעה חלקיו נחשת. סלע מדינה לפי חשבון זה הוא חצי דינר צורי, וזה סלע דאוריתא ד' דינרין בשל צורי וסלע מדינה הוא שמיניתו שהוא חצי דינר. וזהו שאמרו פרק שור שנגח (נ"ק ל"ז ע"ז) ההוא גברא דתקע ליה לחבריה וחייבו המזיק בסלע מדינה, ואמר הניזק הואיל ופלגא דזוזא הוא לא בעינא ליה נתביה לעניי, הרי שהם ז"ל קורין סלע מדינה פלגא דזוזא, וכן הרבה.

(כה) ככר זהב, כתב רבי יונה אבן גנאח (ספר השרשים ערך הכף הכפולה והריש) משקלו שלשת אלפים שקל בשקל הקדש, והוא עשרת אלפים זהב בשקלי הערב, ושקל

הקדש עשרים גרה, ואלה הגרות גרות השקלים האלה לא גרות הזוים, וראיתי בקצת הפרושים כי הככר מאה ליטרין. עד כאן.

(כו) אחר ההקדמה הזאת נוכל להעריך אלו המטבעות לכל מין שימצא מהמטבע. בארץ ישראל יש עמנו היום מטבע יוצא במשקל והוא לבן ושמו דרהם נוקרא, צורתו עגולה, קטרו כחצי אצבע בגודל, וכן זה המטבע יוצא בעמון ומואב סיחון ועוג בסוריא וארץ מצרים בשוה, והוא הדרכמון המצרי שמזכיר הר"ם ז"ל וכדלקמן. משקלו לעולם לא ישתנה והוא י"ו גרעיני חרוב, והגרעין הזה קורין חבה או קירט, וקירט הוא לשון רבותינו ז"ל. כל קירט משקלו ד' גרעיני שעורה, אם כן שעורות הדרהם הם ס"ד. וכן הזכיר הרופא אבן סינא בספר הקנון הגדול בענין המשקלים והמדות אמר וכל קירט ארבעה שעורים, וכן גם כן נוהגים הסוחרים והעם. הדרהם הזה יש לו פרוטות נחשת קורין להם פלוס ומספרם ס"ד וכך הוא השער השוה, וא"כ הקירט הוא ד' פלוס והשעורין פלוס אחד. ולפעמים עושים פרוטות רעועות קטנות ואז לא יצאו כי אם במשקל, ויהיה משקל שמונים דרהם שוה דרהם. ואולי זה השם הוציאוהו מלשון חכמים ז"ל דאמרינן פרק הזהב (ז"מ מ"ז ע"ג) אלא אמר רבי יוחנן מאי אסימון פלוסא, פרש"י ז"ל דבר שאין עליו צורה קרוי אסימון והיינו פלוסא. וכן פרק במה אשה יוצאה (שנמס"ה ע"ב) אי משום צורתא ליעבד ליה פלוסא, פירש"י ז"ל ליעבד ליה פלוסא וליעבד עליה צורתא. וי"מ פלוסא משקל, על שם שאינו שוה אלא משקלו כסף או מפני שדרך לשקול בה, והוא מלשון (ישעיה' י"ג) ושקל בפלס הרים. ובארמית עשרים שקל כסף עשרין פלוס דכסף. הדרהם הזה יש בו מכסף נקי עשרה קירט וב' שעורה ושני שלישי שעורה, לפי שהדרהם לעולם שני שלישי הם כסף נקי ושלישיתו נחשת.

(כז) אחר שהסלע הוא כ"ד דרכמונים שמשקל כל אחד מהם י"ו גרעיני שעורה ויהיה בדינר ו' דרכמונים שהם צ"ו שעורה, קרוב הדבר לומר שהדינר הוא דרהם וחצי ממטבענו הנזכר ר"ל הדרהם. וזה שהדרהם י"ו חבה וכל חבה ד' שעורה, הכה ד' על י"ו ס"ד, חציו ל"ב, מס"ד עד צ"ו ל"ב, נמצאו בצ"ו שהם מספר שעורות הדינר שלשה פעמים ל"ב, וכל ל"ב הוא חצי דרהם, אם כן הדינר משקלו דרהם וחצי, והפנדיון הוא שמינית הדרהם, והדרכמון הוא רובע דרהם.

(כח) וראיתי לר"ם חשבון קרוב לזה בפירוש מסכת בכורות פרק יש בכור (פ"ח מ"ח) שקל כסף סלע שלשתם שם לדבר אחד, משקלו כ"ד דרהם והדרהם משקלו

י"ו גרגרים, ואלו הן גופי התלמוד ואין ספק בהם, וקבלה מהרב אביו שאלו הגרגרים הם שעורים, ואמר ז"ל ואיני יודע לו שום טעם. ומצא דרהם של מצרים ס"א גרעיני שעורה, ולפי זה משקל הסלע שהוא שפ"ד שעורים יהיה מדרהמי מצרים ו' ורובע וחלק מי"ו בקירוב, וזה כשתחלק שפ"א על ס"א. חלק ס"א על י"ו שהם קרטי הדרהם ויהיה הקירט שלשה שעורה וחצי שעורה וחלק אחד מל"ב שבשעורה. ואל גאון מבבל כתב בתשובה שחמש סלעים של בן הם ל"ג דרהם וחצי, ואין ספק שהוא מדרהמי בכל אבל של מצרים יהיו ל"א וחצי, וזה בהכות ה' על ו' ורביע וחלק מי"ו. ושלישים של עבד קפ"ט אלא שמינית דרהם, וחמשים של מפתה שט"ו אלא רובע והכל בקירוב. וכל המשקלים האלה כסף מזוקק מן המובחר שאפשר להיות והוא שקראוהו ז"ל כסף צורי, אבל של דבריהם בכתובות וקנסות כסף מדינה כלומר מטבע ירושלם שהשמינית כסף והשבעה חלקים נחשת, ואמר שגם זה מקובל מהרב אביו ז"ל.

(כט) דינר של תורה משקלו דרהם וחצי שהם כ"ד קירט, שעורותיו צ"ו והכל כסף נקי. ושוה הדינר הזה מדרהמי כנען ב' דרהם ורובע, ושל דבריהם שוה רובע דרהם וחצי קירט, וזה שקירט דינר של דבריהם הם ג' שהם שמינית כ"ד, שעורותיו י"ב כי הוא שמינית דינר של תורה. ואם תרצה להעריך הדרהם לאחד מהם, כבר ידעת שקירטיו י"ו ושעורותיו ס"ד, ויהיה הדרהם הכנעני שני שלישי דינר תורה, ודינר של דבריהם יהיה חומש הכנעני אלא שלישי אחד.

(ל) ולזה כתב הר"ם ז"ל הלכות אישות פרק י"ד (הט"ו) גבי ההיא וכן המורד על אשתו מוסיפין לה על כתובתה שלשה דינרין בשבת בפרק אף על פי (כמוצות ס"ג ע"א) המורד על אשתו ואמר הריני זן ומפרנס אבל איני בא עליה מפני שאני שנאתיה מוסיפין לה על כתובתה משקל ל"ו שעורים של כסף בכל שבת ושבת. והם ממטבע דרהם כנעני י"ג קירט וחצי קירט.

(לא) עוד שם (כמוצות ס"ד ע"ב) המשרה אשתו על ידי שלישי לא יפחות לה מקביים חטים או ד' קבין שעורים ונותן לה חצי קב קטנית וחצי לוג שמן וקב גרוגרות או מנה דבלה, ואם אין לו פוסק לעומתן פירות ממקום אחר, ונותן לה מטה ומפץ, מותר מזונות לבעל מותר בלאות לאשה, ונותן לה מעה כסף לצרכיה ואם אינו נותן לה מעה כסף לצרכיה מותר מעשה ידיה שלה, ומה היא עושה לו, משקל חמש סלעים שתי ביהודה שהן עשר סלעים בגליל או משקל עשר סלעים ערב ביהודה שהן עשרים סלעים בגליל, בד"א בעני שבישראל אבל

במכובד הכל לפי כבודו. והר"ם ז"ל פירשו פרק י"ב (מהל' אישות ה"י) כמה מזונות פוסקין לאשה, פוסקין לה לחם שתי סעודות בכל יום סעודה בינונית של כל אדם באותה העיר אם חטים חטים אם שעורים שעורים וכן אורז או דוחן או משאר מינין שנהגו בהם, ופוסקין לה פרפרת כגון קטנית או ירקות וכיוצא בהן ושמן לאכילה ולהדלקה ופירות ומעט יין אם מנהג נשים שישתו יין, ופוסקין ג' סעודות בשבת, ונותן לה בכל שבת מעה כסף לצרכיה כגון פרוטה לכבוס או למרחץ וכיוצא בהן. קביים חטין הם ח' מאות זוז שהם אלף ומאתים דרהם כנענים שהם כ"ד אוקיא של דמשק שהם שני ליטרין דמשק, אם כן הסעודה ליטרא לחם, ושעורים יתן כפלים, חצי קב קטנית שהם ג' מאות דרהם שהם ו' אוקיא שהם חצי ליטרא דמשק, קב גרוגרות ליטרא דמשק, מנה דבלה משקל ק"נ דרהם שהם שלש אוקיא, חצי לוג שמן משקל נ"ב דרהם שהם אוקיא וב' דרהם. ומה שפי' הר"מ ז"ל על קביים דגמרא לחם שתי סעודות, הנה הוא במוסכם עם דברי רבי אברהם אבן עזרא ורבי יונה אבן גנאח, שהרי קביים לרבי יונה הם ח' מאות זוז, ועשירית האיפה אליו גם כן ז' מאות וכ' זוז, ויהיו קביים קרובים לעשירית האיפה. ורבי אברהם אמר שהוא מאכל איש אחד, אם כן קביים הוא מה שיספיק לאיש אחד ביום אחד, והמן לא היה נופל כי אם בבקר. ופי' הר"מ לחם, משום דמיקרבא הניתיה, ואשמעינן ז"ל שאין דרכה של אשה לחזור אחר הריחים. ומעה כמו שליש דרהם אם הוא כסף צורי. מה שהיא טווה בכל יום גם כן משקל חמש סלעים שתי שהם משקל ל' דרהם, או משקל ס' דרהם ערב. ואוקיה של דמשק זכרנוה לקמן.

(לב) סלע משקלו ו' דרהם, של תורה שוה ט' דרהם, ושל דבריהם שוה אחד דרהם ושני קירט. מנה משקלו ק"נ דרהם, של תורה שוה רכ"ה דרהם, ושל דבריהם שוה כ"ח דרהם וב' קירט. שכספם נקי הוא י"ב דינרין וחצי, משקלם י"ח דרהם וחצי ורובע, היוצא מחלוק רכ"ה על ח' שהרי של דבריהם הוא שמינית של תורה.

(לג) חמש סלעים אל הר"ם ז"ל שוים מ"ה דרהם, על חשבון ס"ד שעורה הדרהם. כתב הרב ז"ל מסכת בכורות פרק ח' (מ"ז) חמש סלעים של בן ל"א דרכמון וחצי מצרים, ושלשים של עבד קפ"ט פחות שמינית, וחמשים של מפתה שט"ו פחות רביע בקירוב, וכל המשקלים הללו כסף מזוקק שאין בו תערובת כלל. והלכות אישות פרק עשירי (ה"ח) כתב ז"ל דינרין אלו לא תקנו אותם מן הכסף הטהור אלא ממטבע שהיה באותן הימים שהיה שבעה חלקים נחשת וחלק אחד כסף

עד שיהיה בסלע חצי זוז כסף, ונמצאו מאתים דינרין של בתולה כ"ה דינרין של כסף, ומאה של בעולה י"ב דינרין וחצי, ומשקל כל דינר צ"ו שעורות כמו שביארנו הלכות ערובין. והדינר הוא הנקרא זוז בכל מקום בין שיהיה מן הכסף הטהור בן שיהיה ממטבע אותן הימים.

(לד) כלל הדבר, כשנרצה לדעת איזה מספר ממיני המספרים, כבר ידענו שעורות המספרים לכל מיניהם נכפול ונחלק והיוצא הוא המבוקש. דמיון, רצינו לדעת כמה הם י"ב דינרין וחצי שהוא לר"ם מנה דרבנן, נדע תחלה כמה הם שעורותיו וזה כשנכפול י"ב וחצי עם צ"ו שהם שעורות הדינר, והיוצא מהכפל חלקו על ס"א שהם שעורות הדרהם לדקדוק הר"מ ז"ל או על ס"ד לחשבוננו והיוצא בחלוק הוא המבוקש, וכן כל כיוצא בזה.

(לה) וכן יש להם לחכמים ז"ל דנקא והיא שתות הדינר, אם כן מעה וגרה ודנקא שלשתם ענין אחד. ומה שמזכירים רבותינו בענין הדמים משלם לו דמי בשר בזול מסכת בבא קמא פרק בתרא (ק"ז ע"א), או דמי קנים בזול מסכת בבא בתרא פרק קמא (ד' ז'), וכיוצא בהם, פירושו ששמין כל זוזא בארבעה דנקי, אם כן פוחתין ממנו השליש.

(לו) גם יש פה בארץ כנען מטבע זהב וקורין לו בערבי דינר, משקלו לעולם דרהם וחצי פחות קירט שהם כ"ג קירט, ועל הרוב כל קירט מהזהב בערך דרהם כסף, ויהיה הדינר שוה כ"ג דרהם נוקרה, והוא הזהב בלשון חכמים ז"ל. וקיימא לן בפרק הזהב (נ"מ מ"ד ז') לגבי פדיון הבן ופדיון מעשר שני דהבא טיבעא הוי, והוא דסגי ההוא דינרא דדהבא בההוא אתרא דאי לאו הכי לא הוי טבעא אלא פירי לכל מילי, והכי דינא נמי בטבעא דכספא. וכן כתב הרי"ף מסכת שקלים סוף פרק קמא (נ"ז כוונמו) גבי קילבון מעה כסף דברי רבי מאיר וחכמים אומרים חצי, פי' מעה, שתות מתקאל מן הכסף. ולפי זה הפירוש יהיה הדינר שמו מתקאל שהרי המעה הוא שתות דינר, וכן קורין היום בערבי למשקל הדינר של זהב אלמתקאל. ולשון הר"ם (פיהמ"ש שקלים פ"א מ"ז), ומעה כסף הוא חצי שתות מחצית השקל והוא חלק מכ"ד מן הסלע, ומשקלו י"ו שעורות מכסף. לפי מה שתרגם רבינו סעדיה בתורה מלת מתקאל, הוא שקל לא דינר. ומעתיקי ספרי הרפואה מערבית לעברית אמרו מתקאל הוא דרהם וחצי וכן הוא הזוז דרהם וחצי. וכן הוא אתנו אלא חסר קירט.

(לז) אחר שהודענו מטבע ארץ ישראל למי שהוא חוצה לה נצטרך להודיע לאנשי הארץ מטבעות שהן חוצה לה, ואנחנו לא נוכל להודיע זה אלא מצד המערב הצפוני. דע, שבארץ פרובנצא וצרפת יש מטבע יוצא במספר ויש להם שם דבר יוצא במשקל. היוצא במשקל נקרא זקוק, ובו ח' אוקיא מאוקיותם. והמטבע היוצא במספר הוא שני מינים, אחד כסף נקי חוץ מחלק אחד מכ"ד שבו שהוא נחשת ושמו טורניש כסף או לבן, צורתו עגלה קטרו אצבע בגודל, והמטבע השני כסף ונחשת מעורבים ושמו טרניש דק וקורין לו העבריים פשיט. הטורניש הלבן שוה י"ב טורניש דקים, כלומר י"ב פשיטין.

(לח) הזקוק שוה חמשים טורניש כסף בקירוב. הטורניש הזה שהוא נמצא פה עמנו בארץ כנען ויוצא בערך ב' דרהמים במעט דוחק. עוד יש להם מטבע אחר ושמו אצלם ויניציאנה, וישמעאלים קורין לו בנדוקי, יוצא פה בערך דרהם, והוא כסף נקי משקלו י"א קירט. עוד יש להם מטבע וקורין לו אשטרלין, והוא מטבע כסף שוה ארבעה פשיטין, כלומר ארבעה טורניש דקים. עוד להם שם מטבע וקורין לו ארגינש, משקלו ח' קירט שהוא חצי דרהם. מטבע מלגויירש שהזכיר הרב בעל העטור חלק ב' מלווה על פה הוא כמו טורניש דק.

(לט) מעתה בג"ה יש לנו לבאר המבוקש. סלע ושקל של תורה חמשה מהם הם חמש סלעים של בן, כ"ה מהם הוא מנה דאוריתא, ונקראה מנה גדול, ובו חמשה פעמים חמש סלעים, ושמינית מנה זה הוא מנה של דבריהם ונקראה מנה קטן, וכן שמינית סלע של תורה הוא סלע של דבריהם. וזה אצל כל מין ומין מן החשבונות.

(מ) נקח טורניש של כסף שיהיה שוה ב' דרהם בהרוחה, אם כן ששה פשיטין שוים דרהם, הפשיט שוה ב' קירט וב' שעורה וחצי ומשהו. ומהנה יצא לנו פרוטה לרי"ף כמה שוה מאותו מטבע, עשינו מהכל רביעי שעורה ויהיו מ"ב, חלקנו על ג' שהם רובעי פרוטה ויצא י"ד. חצי פשיט שוה קירט ושעורה ורובע שעורה, פשיט וחצי שוה ד' קירט פחות רובע שעורה. ומאן דפרע יקפיד מאי דבעי.

(מא) אם כן, יהיה ערך האוקיא ו' טורניש כסף וג' פשיטין, קבוצם ע"ה פשיטין. חלקם על ו' שהוא מספר פשיטי הדרהם, היוצא בחלוק י"ב וחצי, ואם כן תשוה האוקיא י"ב דרהם וחצי. חצי אוקיא שוה ג' טורניש כסף ופשיט וחצי, רובע אוקיא שוה טורניש כסף וששה פשיטין וחצי ורובע, שמינית אוקיא שוה ט'

פשיטין ורובע ושמינית. ומן הדרהם, חצי אוקיא שוה ו' דרהם וד' קירט פחות רביע שעורה.

(מב) לחשבון שאנו נותנים ס"ד שעורה אל הדרהם יהיה הדינר דרהם וחצי, ויהיו ק' דינרין מאה וחמשים דרהם. אמנם אל החשבון שדקדק הר"ם במשקל הדרהם שמצאו ס"א שעורה לבד, יהיו ק' דינרין קנ"ז דרהם ושליש דרהם וג' שעורה אלא ושליש שעורה, וזה שנכפול ק' על צ"ו שהם שעורות הדינר, והיוצא מהכפל נחלקהו על ס"א, והיוצא בחלוק הוא המבוקש. אבל אל הרי"ף יהיו ק' דינרין קמ"ד דרהם, וזה שכתב ז"ל בפרק כיצד משתתפין, ליטרא מאה זוז גדולים שהם מאה דינרין והמאה דינרין הם במשקל של ערביים שהוא משקל אל קירואן קמ"ד זוז, והם ליטרא. עד כאן. ויש לומר שהזוז האחרון שהזכיר ז"ל הוא קטן, כלומר דרהם אל קירואן. בעשותינו דרהם נוקרה ס"ד שעורה יצא מנה שלו ז"ל יתר על מנה אל קירואן חלק אחד מן כ"ה, כי זה ק"ן וזה קמ"ד.

(מג) ונביא בג"ה מה שנמצא מהחכמים מענין השקל כי ממנו יצאו כל החשבונות והמספרים. רש"י ז"ל כתב פרשת ואלה המשפטים (סמות כ"א ל"ז) והשקל משקלו ארבעה זהובים שהם חצי אוקיא למשקל הישר של קולוניא. עד כאן. לפי זה החשבון יהיה הסלע של תורה חצי אוקיא הנזכרת, ויהיו חמש סלעים של בן שני אוקיא וחצי, ויהיה מנה דאורייתא י' אוקיא, ויהיה מנה דרבנן אוקיא ורובע. חצי זה המנה, רוצה לומר מנה דרבנן, הוא חמשים של נישואי היתומה.

(מד) סלע של תורה לפי מה שקדם מן הבאור שוה ג' טורניש כסף ופשיט וחצי. וזה שהזקוק שוה חמשים טורניש כסף, חלק נ' על ח' שהוא אוקיות הזקוק ותעלה האוקיא ששה טורניש וג' פשיטין דקים, והסלע הוא חצי אוקיא. הכהו על כ"ה ויהיו ע"ח, והם ע"ח טורניש ופשיט וחצי והוא מנה דאורייתא. זה המנה חלקהו על ח' שהוא שמינית המנה ויצא ט', והם טורניש, וט' פשיטין ומשהו, והוא מנה דרבנן. עוד חלקהו על ה' ויצא בחלוק ט"ו, והם טורניש כסף, ושבעה פשיטין וחצי, והוא חמש סלעים של בן, שהם ל"א דרהם וד' קירט פחות רובע שעורה. וסלע של תורה יהיה שוה ו' דרהם ורובע, ושל דבריהם ג' רובעיות דרהם וחצי קירט, שהוא דרהם פחות ג' קירט וחצי. ומנה גדול קנ"ו דרהם וג'

קירט וג' שעורה ומשהו, מנה קטן י"ט דרהם וחצי ומשהו. וכן תוכל לדעת מכל המטבעות כמה יהיה.

(מה) גרסינן פרק יש בכור לנחלה (נכורות נ"ע"א) תניא עשרים גרה השקל למדנו שקל שהוא עשרים גרה, ומנין שאם רצה להוסיף יוסיף תלמוד לומר יהיה, יכול שאם רצה לפחות יפחות תלמוד לומר הוא, רב אשי שדר ליה שבסר זוזא לרב אחא בריה דרבא בפדיון הבן, שלח ליה לישדר לי מר תילתא יתירא דאיכא עליהן, שלח ליה איהו אדרבה לישדר לי מר תלתא אחרינא דאוסיו עליהן. וביאור זה, שכבר ידעת דהיינו שקל היינו סלע, והיינו דינר היינו זוז, אם כן שקל של תורה הוא עשרים גרה לחוד, הגרה הוא משקל י"ו שעורות, נכפול י"ו על כ' ויהיו ש"כ שהם שעורות השקל, לדינר שעורות צ"ו, חלק עליו ש"כ ויהיו לך דינרי השקל והם ג' דינרין ושליש דינר, והיינו דרבא דאמר סלעא דאורייתא תלתא ותילתא דכתיב עשרים גרה השקל, ופירש רש"י שלשה דינרין ושליש, ורב אשי שדר ליה לכהן י"ז זוז שלמים כלומר י"ז דינרין, ולא היה חייב לו אלא י"ז פחות שליש שהם דינרי חמש סלעים לחשבון עשרים גרה השקל, ענהו הכהן שעדיין חייב לו יותר ג' זוזים שהרי הוסיפו חכמים על השקל שתות ועשאוהו כ"ד גרה למדת סלע צורי שהוא כ"ד מעין, וא"כ יהיו חמש סלעים עשרים זוז, ששעורות השקל הם עכשיו שפ"ד, חלקם על צ"ו ויהיו לך דינרי השקל והם ד', אם כן הדין היה עם הכהן. ועשרים זוז כלומר עשרים דינרין משקלם ל' דרהם שוים מ"ה דרהם, מוסכם עם הר"מ, או מ"ז ורובע לס"א הדרהם. זהו לפי מה שפירש רש"י ז"ל בגמרא בכורות, ומה שפי' ז"ל בתורה הכל לפניך.

(מו) מצאתי בתשובה מיוחסת לרבינו יעקב כהן ריש מתיבתא דמתא מחסיא דבר זה לשונו, וחמש סלעים של פדיון הבן הוי"א כ"ח זוזים וחצי זוז וחצי שתות בזוזים של ערביים. עד כאן. והחשבון הזה הוא כחשבון הרי"ף שזכרנו, וזה כשתחלק קמ"ד זוז אל קירואן על ה', שהרי חמש סלעים הוא חמשה פעמים במנה.

(מז) הר"מ ז"ל בארנוהו ראשונה, רת"ם ז"ל בארנוהו באחרונה, דנפיש מיליה. (מח) הרב בעל העטור ז"ל כתב בשם הגאונים (אות כ - כמוצות דף כ"ט טור ד') ומאתים דינרין של תורה מ' אוקיאות וחצי. עד כאן. נקח חציו להקל החשבון, ויהיה מנה דאורייתא עשרים אוקיא ורובע אוקיא, והוא בכסף צורי, ויהיה מנה

דרבנן שמיניתו שהוא שני אוקיאות וחצי וחלק מ"ב באוקיא. חמש סלעים הם ארבעה אוקיאות וחומש רביעית האוקיא, וזה כשתחלק עשרים אוקיא ורובע על ה'. סלע דאוריתא חומשו. סלע דרבנן, שמינית של תורה. מהטורניש, מנה דאוריתא קכ"ו טורניש כסף וששה פשיטין וחצי ורובע, מנה דרבנן שמיניתו שהוא ט"ו טורניש וט' פשיטין וחצי ורובע ומשהו, סלע דאוריתא ה' טורניש וחצי פשיט ועוד מעט, חמש סלעים הם כ"ה טורניש וג' פשיטין וחצי ומשהו, סלע דרבנן ז' פשיטין וחצי ומשהו. ואם תרצה לדעת מהדרה הרשות בידך.

(מט) רבי יונה אבן גנאח ז"ל כתב בספר השרשים מלת שקל, ודע כי שקל הקדש שעורו שלשה זהובים ושליש ערביים, מפני שאמרו פרק יש בכור (נכוות נ"ע"א) אמר רבא סלעא דאוריתא תלתא ותילתא דכתיב עשרים גרה השקל ומתרגמינן עשרין מעין סלעא ותניא ו' מעה כסף דינר כסף. עד כאן. פירוש, הגרה הוא המעה, ושש גרה הם דינר, חלק עשרים על ו' ויצא ג' מן הי"ח והם דינרין, נשארו ב' שהם שליש הדינר, הרי תלתא ותילתא. כבר בארנו שמשקל הדינר הערביי הוא דרהם וחצי פחות קירט, ואם כן יהיה משקל השקל ד' דרהם וי"ב קירט וג' שעורה אלא משהו, וזהו סלע דאוריתא, ושל דבריהם ט' קירט ושתי שעורה ומשהו שמיניתו. ומנה דאוריתא משקלו קי"ט דרהם וי"ד קירט וג' שעורה, שכפלנו השקל על כ"ה, ומנה דרבנן ט"ו דרהם אלא משהו, שמיניתו. חמש סלעים הם כ"ד דרהם אלא ג' חבה, שחלקנו המנה על ה'. ולזה החכם כל אלו המשקלים בכסף צורי. וכשתרצה לידע אלו החתיכות כמה הם ממטבע הדרהם נוקרה, נוסיף שליש לכל אחד במושכל ויצא המבוקש, וכן לזולתו מהמטבעות כפי מה שיעלה אליו.

(נ) מה שפירש הוא ז"ל שלשה זהובים ושליש, פירש אותו רש"י שם בפרק יש בכור שלשה דינרין ושליש, ואם כן יהיה בין שניהם ג' קירט ואחת שעורה. וזה שהדינר הוא כ"ד קירט, אם כן ג' דינרין ושליש יהיו שמונים קירט שהם משקל ה' דרהם, הזהוב כ"ג קירט, אם כן ג' זהוב ושליש יהיו ע"ו קירט וג' שעורה אלא משהו שהם משקל ד' דרהם וי"ב קירט וג' שעורות אלא משהו. ואם תעשה משקל הזהוב כמשקל הדינר יסכימו רבי יונה ורש"י ז"ל דגמרא, ויהיו אז חמש סלעים משקל כ"ה דרהם כסף צורי. הרי לך שלפי פי' רש"י ז"ל דגמרא יהיו חמש סלעים מן הדרהם הכנעני שוים ל"ז דרהם וחצי. מנה גדול, קפ"ז וחצי, והקטן כ"ג וחצי בקירוב. ולפי מה שפי' רש"י ז"ל בתורה, חמש סלעים יהיו ל"א ורובע אלא משהו, ויהיה ז"ל מוסיף בחמש סלעים בגמרא יתר על פירוש

התורה ו' דרהם ורובע אלא משהו. ואם כן סלע של תורה לרש"י ז"ל דתורה שוה ו' דרהם ורביע, ולרש"י ז"ל דגמרא שוה ז' דרהם וחצי. כפול סלע איזה שתראה על ה', ומשכחת ליה לחומריה.

(נא) מה"ר ברוך ז"ל אמר אלי בשם זולתו שמנה של דבריהם הוא נ"ה ויניסיאנש. עד כאן. אם כן יהיה מנה גדול ת"מ ויניסיאנש, וסלע גדול י"ז וחצי, וסלע קטן שנים ושמינית, וחמש סלעים פ"ז וחצי, והכל ויניסיאנש, והדרהם כמוהו.

(נב) קבלתי ממה"ר אשר ז"ל חמש סלעים הם כ"ז טורניש כסף. עד כאן. ואם כן יהיה סלע גדול ה' טורניש וה' פשיטין אלא משהו, וסלע קטן ח' פשיטין ושמינית פשיט, ומנה גדול קל"ה טורניש כסף, ומן הדרהם ר"ע, ומנה קטן י"ו טורניש וי' פשיטין וחצי, ומן הדרהם חמש סלעים נ"ד דרהם, ומנה קטן ל"ג דרהם וחצי וד' קירט, שהוא שמינית הגדול. וכן תעשה כמשפט לשאר המינים אם תראה אותם.

(נג) מה"ר שלמה בן אדרת ז"ל כתב בתשובה (ס"א ס"י ר') סלע ד' דינרין והדינר לדעת הגאונים ז"ל משקל ג' ארגינץ כסף. נמצאו ה' סלעים עשרים דינרין שהם ס' ארגינץ, שהם חצי זקוק כסף פחות רביע אוקיא. עד כאן. ולפי חשבון זה סלע דאוריתא הוא משקל י"ב ארגינץ, סלע של דבריהם משקלו ארגינץ וחצי, מנה גדול ב' זקוקים פחות אוקיא שהם ט"ו אוקיא, מנה קטן אוקיא וחצי ורובע ושמינית שבאוקיא, וכל אלו המשקלים כסף צורי. נעריך זה החשבון אל מטבע הדרהם ויהיה כך, סלע גדול משקלו י"ב ארגינץ והם משקל י"ב חציי דרהם כמו שקדם, אם כן השקל או הסלע הוא משקל ו' דרהם שוה ט' דרהם. סלע קטן משקלו ארגינץ וחצי שהוא משקל חצי דרהם ורובע, שוה דרהם וב' קירט. מנה גדול משקלו ש' ארגינץ שהם ש' חציי דרהם והם ק"ן דרהם, שוים רכ"ה דרהם. מנה קטן משקלו ל"ז ארגינץ וחצי שהם י"ט דרהם פחות רביע, שוה כ"ח דרהם וב' קירט. חמש סלעים משקלם ס' ארגינץ שהם ל' דרהם, שוים מ"ה דרהם. ולתוספת באור נפרט עוד זה החשבון, יסודו ז"ל הוא מחמשה סלעים שהם עשרים דינרים שהם ס' ארגינץ, סלע דאוריתא ד' דינרין שהם י"ב ארגינץ, מנה גדול מאה דינרים שהם ש' ארגינץ, והוא היוצא מכפל ה' על ס', לפי שחמש סלעים הם לעולם חומש המנה דאוריתא. המאזנים על זה, חלק ש' על ס' ויצא בחלוק ה'. מנה קטן י"ב דינרין וחצי שהוא שמינית הגדול, והם ל"ז

ארגינץ וחצי, סלע דרבנן חצי דינר והוא ארגינץ אחד וחצי, והכל כסף צורי. אם כן, כל מקום שתשים ארגינץ הוא חצי דרהם כנעני, לפי שבדינר ג' חצי דרהם או ג' ארגינץ.

(נד) החשבון היותר גדול מאלו מה שזכרנו בשם הרב ברוך, שני לו מה"ר אשר, שלישי הר' בעל העטור, רביעי הר"מ ז"ל והרשב"א, חמישי רש"י ז"ל דגמרא, ששי ר' יונה אבן גנאח, שביעי רש"י ז"ל דתורה, שמיני רת"ם ז"ל.

(נה) עוד בא לידי דינר ממטבע שקל הקודש, והוא כסף כתוב סביבו בכתב הכותיים שהוא כתב הדיוט, וכמו שזכרנו פרק ה', מצד אחד צורת מחתה ומצד השני אילן שקד בשלשה פרחי שקדים, שקלתיו בדקדוק ועלה ארבעה דרהם וחצי וקירט אחד. אם כן ישוה הסלע של תורה מן הדרהם הכנעני ו' דרהם וי"ג קירט וחצי, וחמש סלעים ל"ד דרהם וג' קירט וחצי, מנה גדול קע"א דרהם וקירט וחצי, מנה קטן כ"א דרהם ושש קירט משהו.

(נו) רבינו סעדיה בתרגמו התורה כתב (סמות ל"ג) מחצית השקל בשקל הקודש, נצף מתקאל במתקאל אל קודס עשרים דאנק אל מתקאל, וכן בקע לגולגלת (סמות ל"ח) נצף מתקאל, וכן עשרה זהב משקלם (נראשית כ"ד) עשר מתקאל אל דהב. ויהיה אם כן המתקאל הוא השקל והוא הסלע שבו כ' דאנק, כלומר עשרים גרה לשקל של משה רבנו ע"ה.

(נז) אחר כל זה מצאתי לחסיד הרבי יונה בדרשות שלו (אגרת הסוּפּוּת מ"ו) ושעור חמש סלעים י"ב דינרין וחצי פרשיש, וד' דינרין פרשיש שוין ה' דינרין טורניש, וכן קבלנו מרש"י ז"ל. עד כאן. אם כן יהיה זה ט"ו טורניש כסף וחצי טורניש קטן וחצי פרוטה, ויהיה כדעתו ז"ל חמש סלעים מן הדרהם שלשים ומשהו, מנה גדול ק"ן דרהם, מנה קטן י"ח דרהם וג' רובעי דרהם. וזה כי טורניש קטן בעל ד' פרוטות ופרישין בעל חמש, ופרישין הוא שם אותו מטבע שיתר על טורניש קטן חומש.

(נח) כלל גדול, במנה מאה דינרין, במנה כ"ה סלעים, במנה ה' פעמים חמש סלעים. חלק המנה על חמשה ויהיה לך חשבון ה' סלעים, כפול ה' סלעים על ה' ויהיה המנה. והנה יש עמנו סלע של תורה וסלע דרבנן, מנה דאורייתא ומנה דרבנן, וחמש סלעים. אלו חמשת המינים תלויים זה בזה, לפיכך כשיזכיר אחד מן החכמים אחד מחמשתן יודעו כלם ממנו. וזה, הרי שיש לך ידיעה אל סלע של תורה כמה הוא, תחלקו על ח' ויהיה לך סלע דרבנן, ואם תכפלהו על כ"ה

יהיה לך מנה של תורה, תחלק מנה של תורה על ח' ויצא לך מנה דרבנן, תכפול הסלע על ה' ויצא חמש סלעים. הרי שיש לך מנה דאורייתא, חלקהו על ח' ויהיה לך מנה דרבנן, חלקהו על כ"ה ויהיה לך סלע דאורייתא, חלק זה הסלע על ח' ויהיה לך סלע דרבנן, חלק המנה על ה' ויהיה לך חשבון חמש סלעים. הרי שיש לך סלע דרבנן, כפלהו על ח' ויהיה לך סלע של תורה, ועשה כמושכל. הרי שיש לך מנה דרבנן, כפלהו על ח' ויהיה לך מנה של תורה, ועשה כמושכל. הרי שיש לך חמש סלעים כפלם על ח' ויהיה לך מנה של תורה, חלקהו על ח' ויהיה לך סלע של תורה, חלק מנה של תורה על ח' ויהיה לך מנה דרבנן, חלק סלע של תורה על ח' ויהיה לך (מנה) [סלע] דרבנן.

(נט) הוצרכתי להזכיר זה לפי שאתה רואה מאלו החכמים קצתם יזכירו המנה לבדו, וקצתם הסלע לבדו, וקצתם מנה דרבנן לבדו, וכיוצא בזה, ויבא זה וילמד על זה, וזה מאזני צדק לכל, הנך רואה אל סלע המחלקות הללו.

(ס) ואחר שבארנו ת"ל אותם בארוכה לפי קוצר ידינו, וחמש סלעים נדרשים תמיד לבכור, וכן מנה דרבנן לכתובת אשה, אמרתי לסדרם להקל טורח החפוש. רש"י ז"ל דתורה, ה' סלעים הם ל"א דרהם וד' קירט פחות רובע שעורה, מנה דרבנן הם י"ט דרהם וחצי ומשהו. רש"י ז"ל דגמרא, ה' סלעים הם ל"ז דרהם וחצי, מנה קטן כ"ג וחצי בקירוב. הר"מ ז"ל, ה' סלעים הם מ"ה דרהם, מנה קטן הם כ"ח דרהם וב' קירט. רת"ם ז"ל, ה' סלעים י"ו דרהם וחצי וב' קירט שעורה וחצי ומשהו, מנה קטן י' דרהם אלא מעט. ה"ב העטור, ה' סלעים הם נ' דרהם וחצי וקירט ושעורה ורובע שעורה בקירוב, מנה קטן הם ל"א דרהם וחצי וקירט ושעורה ומשהו. אבן ג'נאח, ה' סלעים הם ל"ה דרהם וי"ג קירט וחצי, מנה קטן הם כ"ב דרהם וחצי אלא משהו. הר"י יונה, ה' סלעים הם ל' דרהם ומשהו, מנה קטן הם י"ח דרהם וג' רובעי דרהם. הרב ברוך, ה' סלעים הם פ"ז דרהם וחצי, מנה קטן הם נ"ה דרהם. הר"א אשר, ה' סלעים הם נ"ד דרהם, מנה קטן הם ל"ג דרהם וי"ב קירט. הרשב"א ז"ל, ה' סלעים הם מ"ה דרהם, מנה קטן כ"ח דרהם ושני קירט. מציאת העבד, ה' סלעים הם ל"ד דרהם וג' קירט וחצי, מנה קטן הם כ"א דרהם ושש קירט ומשהו. והיותר קרוב אל המציאה, הוא רבי יונה אבן ג'נאח ורש"י דגמרא. והרי"ף הזכיר מנה אלקירואן כי מאה זוז הם המנה, ואם כן לחשבון קמ"ד המנה הגדול, יהיה הקטן י"ח, והסלע ה' וחצי ורובע ומשהו, וה' סלעים כ"ח וחצי וה' קירט אלא משהו, מוסכם עם רבינו יעקב כהן דלעיל. ראה כי למה שמצאנו מן המשקל שבא

לידנו, ורש"י הן דתורה הן דגמרא, ורבי יונה אבן גנאח, והרבי יונה החסיד, הכל קרוב.

(סא) פרק הזהב (נ"מ"ד ע"ז) כתבנו על פי אלופנו נ"נ גבי אחד מכ' וחמשה בדינר, לרש"י ז"ל דינר זהב הוא זהוב, ומשקלו שני אשטרלינש ומחצה, ודינר של כסף משקלו גם כן כזהוב בשוה, ויהיה משקל הסלע ד' זהובין או ארבעה דינרין. אם כן יהיה משקל הסלע מן האשטרלינש עשרה שהם ארבעים טורניש דקים, שהם ג' טורניש כסף וד' פשיטין, וחמש סלעים נ' אשטרלינש שהם מאתים פשיטין שהם י"ו טורניש כסף וח' פשיטים. ויהיה הדינר של זהב שהוא בעל כ"ה דינרין של כסף כשתכחו על ב' ומחצה, יעלה ס"ב וחצי והם אשטרלינש, שוים עשרים טורניש כסף ועשרה פשיטין. וזה אינו חולק על זה, שחשבון פרק הזהב הוא שיהיה ערך הזקוק תר"ם פשיטין, חלקם על י"ב ויצא נ"ג טורניש כסף וד' פשיטין, ואל חשבון שכתבנו הנה הערכנו הזקוק נ' טורניש בצמצום שהם ת"ר פשיטין.

(סב) לרת"ם ז"ל דינר של זהב משקלו ב' אשטרלינש וחצי, ושל כסף משקלו אחד אשטרלין ורובע, ואם כן לפי פירוש רת"ם אחד מעשרים וארבע בדינר גרסינן, וזה שהוא ז"ל רוצה לכוין הסכמת שני מקראות הנאמרים על קנין הגורן של ארונה היבوسی ששם בית המקדש מפני זאת הגרסא, ולזה כדי שיהיה הענין יותר מבואר נסדרהו כפי המשך החשבון ממטה למעלה.

(סג) הקדמה בידנו שדינר של כסף הוא אחד מכ"ד בדינר זהב, אם כן למאה דינרי זהב יהיו כ"ד מאות דינרי כסף, והם שש מאות שקלים, וזה כשתחלק כ"ד מאות על ד' שהוא משקל הסלע בדינרין וכדלעיל, ומעתה נצרף החשבון.

(סד) בית המקדש הוא בגורן המלך ארונה היבوسی, וקנהו המלך דוד בסוף ימיו ונתן בערכה נסכא של זהב שהיה משקלה חמשים שקל כסף שהם שוים שש מאות שקלי כסף לחשבון זה. כיצד, דינר זהב משקלו שני אשטרלינש וחצי, ודינר של כסף משקלו חצי מזה שהוא אשטרלין אחד ורביע, יהיה לפי חשבון זה שקל כסף משקלו חמש אשטרלינש, ושל זהב משקלו עשרה, ויהיה משקל דינר זהב כמשקל חצי שקל כסף בשוה. כפול נ' שקלי כסף על ה' ויהיה ר"נ והם אשטרלינש, והוא משקל נ' שקלי כסף והוא משקל מאה דינרי זהב. נמצא שדוד ע"ה נתן חמשים שקלים זהב שהיה משקלם מאה דינרי זהב שהם שוים כ"ד מאות דינרי כסף שהם שש מאות שקלים. ועכשיו יתקיימו שני המקראות

הללו שאחד אומר בדברי הימים (א' כ"א כ"ה) ויתן דוד לארונה במקום שקלי זהב משקל שש מאות, וכתוב אחד אומר בסוף ספר שמואל (ז' כ"ד כ"ה) ויקן את הגורן ואת הבקר בכסף שקלים חמשים, כלומר שנתן מן הזהב לארונה על הגורן חמשים שקלים במשקל שקל כסף שהוא ה' אשטרלינש ושנים שש מאות שקל כסף, הרי שמציאות כיוון אלו שני המקראות הכריח רת"ם לשים חלוק הנזכר בין משקל דינר של כסף לדינר של זהב, וכן הדין בסלעיהם ושאר הפרטים.

(סה) מכל מקום, יראה מסוף ספר שמואל ע"ה שבעת הקנין ההוא עדיין היה ארונה מלך.

(סו) נרצה לדעת כמה עולה קנין הגורן הקדושה מן הזקוקים ומן הטורניש ומן הדרהם, וזה, שש מאות שקל כסף מרת"ם אינם כי אם ג' מאות של רש"י זקנו ז"ל, ואם כן ג' מאות שקלים הם לרש"י ק"ן אוקיא, חלקם על ח' שהוא מספר אוקיות הזקוק, והיוצא בחלוק הם הזקוקים ומה שנשאר לחלק הם אוקיות, והם י"ח זקוקים וששה אוקיא. ולחשבון שהזקוק נ' טורניש, הם ט' מאות ול"ז טורניש וחצי, ולשנים דרהם הטורניש, הם אלף וח' מאות וע"ה דרהם.

(סז) מסכת זבחים פרק בתרא (קט"ז ע"ז) כתוב אחד אומר ויתן דוד לארונה במקום שקלי זהב משקל זהב שש מאות, וכתוב ויקן דוד את הגורן ואת הבקר בכסף שקלים חמשים, הא כיצד גבה מכל שבט ושבט חמשים שקלים שהם שש מאות. ר"מ אומר משום אבא יוסי בן דוסתאי בקר ועצים ומקום מזבח בחמשים וכל הבית בשש מאות. כתוב התם זהב וכתוב הכא כסף, אלא אימא גובה כסף בשש מאות שקלי זהב. ראה איך אמרו ז"ל על פסוק הכתובים התם ועל פסוק הנביאים הכא, ולזה גם כן שם חלוק הר"מ בחלק השני פרק מ"ה בין מדבר ברוח הקדש שהם הכתובים ובין הנבא שהם הנביאים, ואף על פי שכלם קדושים ומפי הגבורה. ולזה אמרו פרק בני העיר (מגילה כ"ז ע"ב) וחומשים על גבי נביאים וכתובים אבל לא נביאים וכתובים על גבי חומשין, ולא קתני נביאים על גבי כתובים.

(סח) לרת"ם ז"ל חמש סלעים של בן הם כ"ה אשטרלינש שהם ח' טורניש כסף וארבעה פשיטין, וכן תתן לכל דין ודין חקו על זה הדרך. מנה גדול יהיה ל"ט טורניש וחצי פשיט ורביע, שהם ע"ח דרהם ושתות דרהם וחצי שתות דרהם, מנה קטן חמש טורניש בקירוב, שהם עשרה דרהם אלא מעט, וכן על דרך כך.

(סט) נרצה לידע במטבענו מערת המכפלה בכמה קנאה אברהם אבינו ע"ה. לחשבון רש"י היה הקנין כ"ה זקוקים שהם אלף ור"נ טורניש שהם אלפים וה' מאות דרהם. מיהו פרק השוכר את הפועלים (נ"מ פ"ז ע"א) אמרינן וישקול אברהם לעפרון דלא שקיל מיניה אלא קינטירא, ותרגום ככר זהב טהור (שמות כ"ה ל"ט) קינטר דהב דכי, ואמרינן פרק יש בכור לנחלה (נכורות נ"ע"א) אמר רבי חנינא כל כסף האמור בתורה סתם סלעין, דנביאים ליטרינן, דכתובים קינטרינן, חוץ מכספו של עפרון אף על פי שכתוב בתורה סתם קינטרינן הוא דכתיב (נראשית כ"ג ט"ז) ארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר, ואיכא דוכתא דקרו לקנטרא תיקלא. פירוש קינטרא מאה סלעים בכל שקל. עובר לסוחר, שכל מקום שיש סוחר מקבלין אותו בתורת שקלים, ואיכא דוכתא וכו', הילכך קינטירא יחב ליה. ולפי זה קנאה בארבעים אלף שקל, אם כן אין זה וההפך חסר.

(ע) נרצה לידע דמי מכירת יוסף הצדיק ע"ה שאמר הכתוב (נראשית ל"ז כ"ח) בעשרים כסף. כבר קדם כי כסף סלע שקל הכל אחד, א"כ הם סלעים. ולפי זה לעבד נמכר יוסף לשיטת רש"י ז"ל בעשרה אוקיא כסף, שהם זקוק אחד ורובע, שהם ס"ב טורניש וחצי, שהם קכ"ה דרהם. וכסף הנזכר עליו סלע היה לא גרה, שאם אינו כן אלא שהוא גרה לא יהיה קניינו אלא ז' דרהם וחצי, וזה נמנע, ועוד, דאמרינן בירושלמי מסכת שקלים פרק מצרפין (פ"ג ע"ג) רבי ברכיה ורבי לוי בשם ריש לקיש אמר לפי שמכרו בכורה של רחל בעשרים כסף יהא כל אחד ואחד פודה את בנו בעשרים כסף, ולפי זה הירושלמי כסף האמור לגבי יוסף הוא זוז או דינר, ויבא הענין כעובדא דרב אשי דלעיל, ולא היו דמי מכירתו אלא ה' סלעים. ורבינו סעדיה תרגם כ' דרהם.

(עא) גרסינן פרק השותפין שרצו (נ"ז ט"ז ע"א) אמר רב אסי לעולם אל ימנע אדם עצמו משלישית השקל בשנה שנאמר והעמדנו עלינו מצות לתת שלישית השקל בשנה. יהיה זה לחשבון הר"ם ג' דרהם בשנה.

(עב) גרסינן מסכת כריתות סוף פ"ק (מ' ע"א) ועמדו קנין בו ביום ברבעתין, פירש הר"מ (נפיהמ"ט פ"א מ"ז) הוא רביע דינר כסף שהוא שוה ו' דרכמונים, ולפיכך היו שתי תורים או שני בני יונה בדרכמון וחצי, שהעוף האחד יהא בשלשה רביעי דרכמון, והדרכמון הוא י"ו גרגיר שעורה. עד כאן. אם כן רביע

דינר כסף הוא דרכמון וחצי והם כ"ד גרגירי שעורה, היה שוה לעוף אחד ממטבע הדרהם רובע דרהם וחצי קירט.

(עג) גרסינן פרק כסוי הדם (מולין פ"ז ע"א) ושפך וכסה מי ששפך יכסה, מעשה באחד ששחט וקדם חבירו וכסה וחייבו רבן גמליאל ליתן לו עשרה זהובים שכר ברכה. יהי זה מן הדרהם לפי מה שקדם מאתים ושלשים דרהם, וכוס של ברכה ששוה ארבעים זהובים יהיה תתק"כ דרהם.

(עד) פרק שלשה שאכלו (נרכות מ"ז ע"א) אורח מברך כדי שיברך בעל הבית. כתב הראב"ד ז"ל מיתחזי מהכא דאי אמר בעל הבית לא ניחא לי דליברכן אלא אנא מברכינא הרשות בידו. וקשיא לי ההוא מעשה דמסכת חולין דאמר ליה רבי לאותו שבשרו על אויבו שנפל ומת וסעד אצלו, אמר ליה ארבעים זהובים אתה נוטל או כוס של ברכה אתה שותה, ומה לו לקנותו ארבעים זהובים והוא שלו אם ירצה. ואפשר מפני שבשרו בשורה טובה לא רצה להעבירו ממנו אלא בדמים. עד כאן.

(עה) וחייב עשרה זהובים למי שגזל מצוה מחבירו, אצל הרב אלפא"ס ז"ל אינו קנס אלא דין, וכמו שכתב פרק החובל (נ"ק נ"א ע"ג) אמר ליה תתרגם מתניתך בשור העומד להריגה ובאילן העומד לקציצה, אמר ליה אי הכי מאי קא טעין, דאמר אנא בעינא למעבד האי מצוה כדתניא ושפך וכסה מי ששפך יכסה, ומעשה באחד ששפך וקדם חבירו וכסה וחייבו רבן גמליאל ליתן עשרה זהובים, איכא מאן דאמר דהאי דחייביה רבן גמליאל להאי גברא עשרה זהובים קנסא הוא דקנסיה ולא גמרינן מינה לדינא אחרינא, וכד מעיינת בגמרא לא משכחת האי סברא וכו'. עד כאן. ומצאתי שמעשה היה באבי הבן שנתן בנו לאחד למולו והקדימו אחר, ושאל לו בדין הזהובים, ובא מעשה לפני רת"ם והורה שהוא פטור מטעם קנס. וכן פעם אחרת קראו לאחד לקרוא בתורה וקדם חבירו ועלה, וחייבו שיביא לו תרנגול לשחוט. מסתברא דכל כי האי הלכה כדברי המחמיר, וזה שהגזול את חבירו מצוה לא יהא פחות מהגזולו שוה פרוטה שחייבוהו להוליכה אחריו אפילו למדי, ואין זה בעד הפרוטה אלא כדי שלא יהא רגיל לגזול, ואנו נעשה זול בגזל המצות שמתן שכרן אינו אלא לעולם הבא, עם שדומה לחוכא ואיטלולא, א"כ אין להקל עליו במה שחייבוהו רבותינו ז"ל. עוד, הרי שגזל סאה של תבואה וכו' אין זה מברך אלא מנאץ שנאמר ובוצע ברך נאץ יי', וכל שכן הגזול מצוה דהוה ליה בידיה מצוה הבאה בעבירה

ובהלבנת פני חברו. עוד, לא יהא דיני ממונות חמור מדיני נפשות, דאמרינן (נ"ק"ז"ע"ז) גזל בהמה והזקינה משלם כשעת הגזילה, ואמר רב פפא לא הזקינה ממש אלא אפילו כחשה, ומסקנא כחשה דלא הדרה, וא"כ זה שנקרא לקרוא בתורה שהוא תקנת נביאים שביניהם ועזרא אחריהם ואי אפשר בלא זה, יבא אחר ויגזול ואחר כן יפרענו בשחיטת וכסוי התרנגול, שאם רצה לכלב ישליכנו אחר כל זה דאי בעית אכיל אי בעית לא אכיל. ושכר מצוה ומצוה אינה נזכרת בתורה עד שנדע שגזל לו זאת יהא פרעונו בזו, ואף על פי שנוכל להבין קצת מתוך ענשן וכמו שהזכיר הר"מ ז"ל בפירוש אבות (פיהמ"ט"ז"מ"א). עוד הרי אמרו (קידושין מ'ע"ז) צריך אדם שיראה עצמו כאלו כל העולם כלו תלוי עליו, עשה מצוה אחת אשריו שהכריע את עצמו ואת כל העולם כלו לזכות. זה החוטף המצוה מאי קסבר דדמא ידיה סומק טפי דילמא דחבריה סומק טפי, ואם חוטפין מצה לטעם אין חוטפין מצוה בלא טעם. ירושלמי (שבת פ"ג"ה"ג) תאני מצה גזולה אסור לברך עליה, אמר רבי אושעיא על שם שנאמר בוצע ברך נאץ יי', הא דתימא בתחלה אבל בסוף דמים הוא חייב לו, רבי יונה אומר אין עברה מצוה, רבי יוסי אומר אין עברה מצוה, אמר רבי אילא אלה המצות אם עשיתה אותה כמצותן הרי הן מצות ואם לאו אינן מצות. ואחר שהענין כן מה בין גזול מצה לגזול מצוה מן המצות, אם כן נראין דברי הרי"ף ז"ל.

במדות

(עו) פרק איזהו נשך (נ"מ"ס'ע"ז) חטים בדינר זהב הכור, וכן השער. ירושלמי (נ"מ"פ"ה"א) א"ר אבא בר סימנא והוא השער היפה לעולם, פחות מכן ווי לזבונא יתר מכן ווי למזבנא. דינר זהב הוא כ"ה דינרי כסף, הכור ל' סאין, יצא כל סאה ה' מעין. סאה ביציה קמ"ד.

(עז) חומר היא המדה היותר גדולה שבמדות בני ישראל, והיא מדה מכילה משקל ע"ב אלף זוז, אם כן, שדה אחוזה זרע חומר שעורים נפדה בחמשים שקל כסף, ויהיה זה סלע ופנדיון לשנה אל מ"ח שנה, ושנה אחרונה היא בסלע לחוד. וזה נ' שקלים נ' סלעים, והם פדיון חומר שעורים שהם שלשים סאין, תן מן החמשים מ"ט למ"ט שנה, ישאר שקל, עשה ממנו פונדיון יהיו מ"ח, תן עוד לכל שנה פנדיון ויהיו סלע ופנדיון לשנה, אלא שנה אחת לבד בסלע בלא פנדיון, וזה אף על פי שהפירות שוים כמה.

(עח) לתך הוא חצי חומר, והיא מדה מכילה משקל ל"ו אלף זוז, וכמוהו היה פסכת וכדאיתא מסכת תמיד פ"ה (מ"ה).

(עט) וקיסטא דמוריסא דע"ז (ל"ד ע"ז), קורין לו קסט בערבי, בפתחות הקו"ף. ומשקלו אלף וג' מאות וחמשים דרהם. ואמרינן פרק ערבי פסחים (פסחים ק"ט ע"א) אמר רבי יצחק קיסטא דמורייסא דהות בצפורה הות לוגא למקדשא, ובה משערין רביעית לפסח.

(פ) בת ואיפה, לאבן גנאח בשרשים, שתי מדות אלו הם שוות שנאמר (יחזקאל מ"ה י"א) איפה והבת תוכן אחד יהיה, אלא שהאיפה מדת היבש והבת מדת הלח, וכל אחת מהם עשירית החומר כמו שכתוב מעשר חומר הבת, ועשירית החומר האיפה, משקל מה שמודדין בכל אחת מהם שבעת אלפים ומאתים זוז. ומה שאמרו פרק מציאת האשה (כתובות ס"ח ע"א) הבת נוטלת עישור נכסי, סימן לדבר מעשר החומר הבת.

(פא) עומר, עשירית האיפה, והיא מדה מכילה ז' מאות ועשרים זוז. עשרון הוא עומר, סאה שלישית האיפה, קב ששית (האיפה) [הסאה], לוג רביעית קב, והוא ששה ביצים.

(פב) מסכת כריתות פרק קמא (ה' ע"ז) הרבה ניסים נעשו בשמן המשחה, מתחלתו ועד סופו לא היה אלא י"ב לוג וכו'.

(פג) וגבי נר חנוכה אמרינן (שבת כ"א ע"ז) עד דכליא רגלי דתרמודיא, כתב הר"מ ז"ל (הל' חנוכה פ"ד ה"ה) שהוא שעור חצי שעה אחר שקיעת החמה. אם כן לפי חשבון זה שעור מדת השמן הוא שמינית ביצה, שהרי אמרו (מנחות פ"ט ע"א) חצי לוג שמן לנרות המנורה, והם דולקות מערב עד בקר דהיינו י"ב שעות, וחצי לוג הוא ג' ביצים, כל ד' שעות ביצה, כל שעה רובע ביצה, כל חצי שעה שמינית ביצה, וזה לכל פתילה.

(פד) כור הוא החומר, והוא ל' סאין.

(פה) קפיזה הוא פחות מעשרון.

(פו) כוז פפא הוא קבה בת תלתא קפיוזי, וכדאיתא פרק המוכר את הספינה (נ"ז ע"ז).

(פז) עוד שם (פ"ע"ז), אבל עושה הוא סאה וחצי סאה תרקב וחצי תרקב קב וחצי קב ורובע ותומן וחצי תומן ועוכלא, וכמה הוא עוכלא אחד מחמשה ברובע וכו'. זה הקב כ"ד ביצה, חצי שנים עשר, רבעו ו', שמינית ג', חצי שמינית ביצה ומחצה, עוכלא ביצה וחומש ביצה. ובמשקל הזו לפי מה שקדם, איפה ז' אלפים ור' זוז, סאה אלפים וארבע מאות זוז, קב ד' מאות זוז, חצי קב מאתיים זוז.

(פח) ליטרא, גדרה הרי"ף ז"ל מאה זוז, והוא המנה גם כן, אם כן היא רביעית הקב. שמינית הקב חמשים זוז, חצי שמינית הקב כ"ה זוז. אוקיא של דמשק היא משקל חמשים דרהם, אם כן לחשבון זה הליטרא היא שלש אוקיא מדמשק בשוה, וחצי קב ו' אוקיא, קב י"ב אוקיא והוא ליטרא. סאה ו' ליטרא, איפה י"ח ליטרא, והכל מדמשק בזמננו זה.

(פט) ואחר שידעת כמה קירט יש בדרהם, וידעת שהזוז הוא דרהם וחצי, תוכל להעריך הליטרא בכל מקום שתמצא. ובכל ארץ כנען מצרים וסוריא עושין בליטרא שלהם י"ב אוקיא, אבל מספר דרהמי האוקיא נהרא נהרא ופשטיה, וזה כי אוקיא ירושלים ולוד ושכם ס"ו דרהם ושני שלישי דרהם אחד, אוקיא בית שאן וטבריה ע"ה דרהם, אוקיא גלעד וארצו מאה דרהם, אוקיא בבל ומצרים שנים עשר דרהם וחצי. והככר, מאה ליטרא.

(צ) סוף מסכת בבא בתרא (קס"ו"ז) אמר רב פפא פשיטא ספל מלמעלה וקפל מלמטה, הכל הולך אחר התחתון, בעי רב אמי קפל מלמעלה וספל מלמטה מאי, מי חיישינן לזבוב או לא תיקו. פירש, ספל סאה, קפל קב ופלגא.

(צא) פרס, לפי מקומו, פעם הוא חצי מנה, פעם שלשה ביצים, חציים ביצה ומחצה. ואמרינן כל האוכלין מצטרפין לפסול את הגויה כבחצי פרס, וכדאיתא סוף מסכת מקוואות (פ"י"ז) ופרק בכל מערבין (עירובין כ"ט ע"א). פרק כיצד מברכין (זרכות ל"ז ע"ז) כתב רש"י (ד"ה והוא) פרס ארבעה ביצים, שהאכילה שמונה. כתב ה"ב תורת הבית (תוה"ק נרצית ד' שער א' דף ז' ע"ז) כמה שעור אכילת פרס יש אומרים ד' ביצים ויש אומרים שלשה ביצים, ולזה דעתי נוטה. וכן פרק כיצד משתתפין (עירובין פ"ג ע"א) כמה שעור חצי פרס שתי ביצים חסר קימעא. ובתוספתא מסכת מקוואות פרק (ז) [מ] (ה"ז) וכמה הוא חצי פרס שתי ביצים חסר קימעא דברי רבי יהודה, רבי יוסי אומר שתי ביצים צוחקות, רבי שיער שתי ביצים ועוד.

(צב) הין מדה מחזקת אלף מאתיים זוז, וכן היו במקדש בוך, טני וזולתם.

(צג) רביעית, כלומר רביעית לוג, ביצה ומחצה. וכן התם (נ"צ'ע"א) במדת לח עושה הין וחצי הין ושלישית הין ורביעית הין לוג וחצי לוג ורביעית ושמינית ואחד משמונה בשמינית וזהו קרטוב. פי', לוג ו' ביצים, חציו ג' ביצים, רביעיתו ביצה ומחצה, שמיניתו חצי ביצה ורביעיתה, ושמינית זה השמינית הוא הקרטוב. אם כן ברביעית יש י"ו קרטוב, ויהיה הקרטוב חצי שמינית הרביעית.

(צד) מקוה שיש בו ארבעים סאה חסר קרטוב שנפל לתוכו ג' לוגין מים שאובין עם שמראיהם מראה מים פוסלין המקוה. ואלו היה שאובה שהמשיכו מעוטה, כלומר תשעה עשר סאין, וכ"א מי גשמים לדברי הכל הוה ליה מקוה כשר, וכן פסק רב אחא משבחה (שאלמות פרשת אחרי מות סי' נ"ו), והראב"ד ז"ל בספר בעלי הנפש (שער המיס). אבל הרשב"א ז"ל כתב בתשובה (סי' נ"ח) מגדולי הפוסקים יש שהכשירו אפילו כולה, וכן הרי"ף ז"ל דגריס בדרב דימי כולה. עד כאן. וההיא דרב דימי היא מסכת תמורה פרק קמא (י"ז ע"ב) דכי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן שאובה שהמשיכו כולה טהורה, נמצא שרי"ף ז"ל גריס בה כולה, והראב"ד ז"ל לא גריס כולה, וזה לדברי הר' שלמה, ואף על פי שהוא ז"ל אומר שסומכין על רא"ם והראב"ד ז"ל. ומסתברא שאין הפרש בהכשר המשכה בין שאובה על ידי כלים שנפלו מאליהם בצינור ובין שנשאבו על ידי אדם, דהכשר המשכה המוזכר מסכת תמורה בשאובה בכתף משתעי, דתנן רבי אליעזר בן יעקב אומר מקוה שיש בו עשרים ואחת סאה מי גשמים ממלא בכתף י"ט סאה ופותקן למקוה והן טהורין שהשאובה מטהרת ברובה ובהמשכה, אלמא אפילו המשכה דשאובה שבכתף הכשירו. ורבינו שמשון סובר דשאובה בכתף אפילו בקרקע פסולה. ומה שאמרתי לדברי הרב רבי שלמה, מפני שבהלכות הרי"ף ז"ל פרק ידיעות בהרבה ספרים לא ימצא שם כולה אלא סתם, וכן נמי כתב עליו הראב"ד בספר בעלי הנפש דבר זה לשונו הנה גם זה קשיא על דברי הרב רבי יצחק אלפאס"י ז"ל שכתב על השאובה שהמשיכו כולה שהיא טהורה להטביל בה, א"כ אין ספק שהרי"ף גריס כולה, וכן קבלתי מרבותינו נ"נ. ולשון הרמב"ן ז"ל פרק המוכר את הבית (ס"ה ע"ד"ה שאני) ונראה שרבינו הגדול ז"ל שהכשיר כולה שאובה בהמשכה סובר דשאובה לאו דאורייתא, אבל הגאונים ז"ל לא הכשירו אלא ברבייה והמשכה, ואין כאן מקום להאריך בהן, ואפילו לדבריהם משמע דשאובה דרבנן היא לגמרי ואפילו לטבול בה. עד כאן. והר"מ מקוצי ז"ל במצות רמ"ח בשם רבינו יצחק בר' שמואל הביא ראיה על כולה שהיא כשרה, וכן רבינו האיי גאון ז"ל. וכן נמי כתב הרמב"ם ז"ל (הל' מקואות

פ"ד ה"ט) וזה לשונו, אם ממלא בכלי ושופך והמים זוחלין והולכין למקום אחר הרי זה מקוה כשר.

(צה) כתב הרמב"ן ז"ל (נ"צ ס"ה ע"ד ה"א) על צינור שחקקו ולבסוף קבעו פוסל את המקוה, קבעו ולבסוף חקקו אינו פוסל את המקוה ואפילו לכתחלה, וטעמא משום דשאובה לאו דאורייתא וכשם שאין פוסל כך הוא משלים למקוה ועושה מקוה שלם דרך צנור. עד כאן. ומכל מקום לכתחלה טוב הוא לחוש לדברי הגאונים ז"ל. וגדולי המפרשים שהסכימו דכולה שאובה דרבנן, לפי שלא נאסרו השאובין אלא משום גזרת כלים בלבד, דמקוה בעינן בקרקע דומיא דמעין, הא שאובה כולה בקרקע דאורייתא משרא שריא וכדאמרין פרק המוכר את הבית (נ"צ ס"ו ע"ג) שאני שאובה דרבנן. וכן בפסחים (י"ז ע"ג) משקה בי מטבחיא דכן, והתם כלם שאובין נינהו. ותניא בתוספתא (מקואות פ"ג ה"א) מקוה שהניחו ריקן ובא ומצאו מלא כשר מפני שספק מים שאובין וחזקת המקוואות כשרות. מדקתני ריקן ולא קא תני חסר ומצאו שלם ש"מ שלא היו בו מים כלל בשהניחו, ואפילו הכי כשבא ומצאו מלא כשר מן הספק לפי שהשאובה ואפילו כולה אינה אלא מדרבנן, וספיקא דרבנן לקולא. ורבינו שמשון הביא בפירושו (מקואות פ"ח מ"א) דבר זה לשונו, ירושלמי מסכת עבודה זרה פרק בתרא דמודו כותאי בשאובה דפסולה, מכלל דהויא דאורייתא, ולזה אמרין לקמן ומקואותיה טהורין, ומשמע משום דשאובה דאורייתא מדמודי בה כותאי, ויש לדחותה דלעולם לא מודו, ומכל מקום מטהרינן מספק משום דשאובה דרבנן וכדאיתא במרובה. עד כאן. והכי תניא התם (נ"ק ס"ז ע"א) והרי צינור דאיכא שנוי השם דמעיקרא קצצתא והשתא צינור, ותנן צינור שחקקו ולבסוף קבעו פוסל את המקוה קבעו ולבסוף חקקו אינו פוסל את המקוה, ואי אמרת שנוי שם מילתא היא כי קבעו ולבסוף חקקו נמי ליפסל, שאני שאובה דמדרבנן הוא, אי הכי אפילו חקקו ולסוף קבעו נמי, שאני התם דאיכא תורת כלי עליו בתלוש. פירש רש"י ז"ל קבעו ולבסוף חקקו, דלאו כלי הוא אלא ארעא סמיכתא הוא.

(צו) כתב הר"מ הלכות עירובין (פ"א ה"ג) והרביעית מחזקת מן המים או מן היין משקל י"ז דינרין וחצי בקירוב. והליטרא האמורה בכל מקום מלא שתי רביעיות, שהם משקל כ"ז דרהם וחצי ושני שעורה וחצי שעורה. ויצא לך זה כשתכה שבעה עשר דינרין וחצי על צ"ו שהם שעורות הדינר, היוצא מהכפל חלקו על ס"א שהם שעורות הדרהם לר"מ, והיוצא הוא המבוקש.

(צז) נמצא, שרביעית לוג משקל כ"ו דרהם וד' קירט לדברי הר"מ, ורביעית קב לפי שעורי רבי יונה אבן גנאח ז"ל, מאיפה לסאה ומסאה לקב ומקב לחצי קב ומחצי קב לרובע קב, יהיה רובע קב מאה זוז שהם ק"ן דרהם, ויהיו חמשת רובעים ת"ק זוז שהם תש"נ דרהם מצריים. והנה כתבנו בשם הר"מ בפרק קודם זה ששעור חלה במדה שעשה מחזיק ה' מאות ועשרים דרכמונים מצריים, ובממונא לעיל גבי דין המשרה אשתו הלכנו בשיטת רבי יונה. ולסוף הקדמתו למסכת מנחות כתב ז"ל וכבר זכרתי בתחלת מסכת עדיות שאני עשיתי מדת הרביעית ודקדקתי בה כל מה שאפשר לי, וזכרתי שמצאתי מחזקת מן היין קרוב לכ"ו דרכמונים מצריים וגרגרים לא חששתי להם למיעוטן, ויהיה משקל מה שמחזיק הלוג מן היין או השמן כפי מה שמצאתי ק"ד דרכמונים מצריים. ע"כ. הרופא הזה ראוי לא השוה יחד בספרו משקל היין והשמן, שאמר מדת אלחוס מלא שמן משקלו ט' ליטרין ומלא יין משקלו עשרה ליטרין. כתב הרמב"ן ז"ל רביעית הוא נ"א ארגיניש, ואם כן הלוג הוא ר"ד, ושעור חלה אלף ועשרים.

פירוש

הכפתור ופרח צפרק ט"ז מאריך מאד צעניין השיעורים, ודן בנושאים רבים הנוגעים צמישרין או צעקיפין לשיעורי המטבעות ולשיעורי הנפת. צדצרינו להלן נבאר צעיקר את דצרינו הנוגעים לתרגום השיעורים למידות זמננו, ואגב זה יתבאר גם חלקים נוספים מדצרינו. ומפני שדצרינו של הכפתור ופרח צאו צסדר שאינו נוח להצנת הנושא לא נבאר את דצרינו לפי הסדר אלא נלקט מדצרינו לפי העניין, וכדי להקל על ציוני המקומות הצצנו אותיות צדצרינו. וזה החלי.

ראשית דצר, יש לבאר מהם המטבעות שהזכיר הכו"פ צדצרינו, והם מתחלקים לשניים, מטבעות מקומו שהוא ארץ ישראל, ומטבעות חוץ לארץ 'מלד המערב הצפוני' שהוא 'פרוצנאל וצרפת'.

ממטבעות ארץ ישראל מזכיר הכו"פ (אותיות כ"ו ול"ו) את ה'דירהס נוקרא', את ה'פאלוס', ואת ה'דינר'. וראה לעיל צ'מצוא למשקלות ומטבעות צארצות האיסלאס' ששמות אלו היו שמות המטבעות כמעט צכל ארצות האיסלאס צמשך שנים רצות מאד, וכוונת הכו"פ כאן היא למטבעות של ה'ממלוכים' ששלטו צארץ

ישראל וסביבותיה בתקופתו. ממשקלות ארץ ישראל הוא מזכיר (אות פ"ט) את הליטרא ואת האוקיא.

לגבי מטבע הדירה נוקרא (בתוך דבריו הכו"פ מכנה אותו פעמים רבות 'הדירה הכנעני' או סתם 'דירה') כותב הכו"פ שהוא מטבע לבן, היינו מטבע כסף (כנראה כוונתו לאפוקי מהדירהמים השחורים – 'דירה אסווד' שהיו רוצים נחושת), ושהוא מכיל שני שלישים של כסף ושליש נחושת. עוד כותב הכו"פ שדירה זה 'יולא במשקל', היינו שהמטבעות עצמם לא נטבעו במשקל אחד אלא רק באיכות אחידה (של שני שלישי כסף כדלעיל), וכאשר שילמו בהם שקלו מטבעות במשקל הסכום המצוקש. לגבי משקל הדירה, שכאמור הוא איננו משקל המטבע הצודדת אלא מידת משקל שזה שקלו את המטבעות, כותב הכו"פ שהוא היה מחולק ל-16 גרעיני חרוז שנקראו 'קיראט' (חרוז) או 'חזה' (גרעין), ומליין הכו"פ (אות ז') שצלשון רבותינו, היינו הראשונים שלפניו, משקל זה נקרא 'קיראט', ומילת 'חזה' שימשה בלשונם לגרעין שעורה (כיוון שכאמור תרגום מילה זו הוא 'גרעין' סתם). לגבי משקל הקיראט כותב הכו"פ שהוא שווה למשקל ארבעה גרעיני שעורה.

משקלות דירה (וכן חצי דירה ושני דירה) מימי הממלוכים נמצאות לרוב, ומשקלם הדירה היוצא מהם נע (למעט חריגים) בין 2.9 ל-3.1 גרם, כשמרוצם יולא משקל של כ-3 גרם. ולפי"ז משקל הקיראט הוא כ-0.188 גרם, ומשקל השעורה כ-0.0469 גרם.

לגבי מטבע הפאלום כותב הכפתור ופרח שהיא מטבע נחושת, 64 ממנה שוות דירה, ולפעמים טובעים מטבע קטנה וגרועה שיוצאת במשקל כאשר משקל 80 דירה פרוטות גרועות שווה למטבע דירה. מטבע זו איננה נוגעת לתרגום השיעורים ולכן לא נאריך צעניינה.

לגבי הדינר כותב הכו"פ שהוא מטבע זהב (טהור) במשקל 23 קיראט, וכותב שכל קיראט זהב שווה דירה נוקרא, ולכן הדינר שווה 23 דירה נוקרא.

ע"פ מה שכתבנו במשקל הדירה והקיראט נמצא משקל הדינר כ-4.313 גרם (משקלות המיתקאל הממלוכיות נעות בין 4 ל-5 גרם, וקשה להוציא מהם משקל כלשהו).

לגבי משקל הליטרא (כונתו ל'ראטל') כותב הכו"פ שהוא מחולק בכל מקום ל-12 אוקיאות, אך משקל האוקיא משתנה מאד בין המקומות.

ממטבעות ומשקלות חוץ לארץ, למרות שהכו"פ כותב שהוא מזכיר רק את המטבעות היואלאות בפרובינציא וטרפת (מקום מואל) שאותם הוא מכיר, בפועל הוא מזכיר (באותיות ל"ז-ל"ח) מטבעות חשובים מכל רחבי אירופה כיוון שמטבעות אלו נסחרו באופן רחב גם בטרפת. המטבעות שהוא מזכיר הם 'טורניש כסף', 'טורניש דק', 'ויניציאנה', 'אשטרלינש' ו'ארגינש'. מהמשקלות הוא מזכיר את ה'זקוק' וה'אוקיא'.

לגבי ה'טורניש כסף' או 'טורניש לבן' (בהמשך קורא לו הכו"פ גם סתם 'טורניש') כותב הכו"פ שהוא מטבע העשוי מ- $23/24$ כסף ו- $1/24$ נחושת, ולגבי ה'טורניש דק' או 'פשיט' הוא כותב שהוא מטבע העשוי מתערובת כסף ונחושת. ואומר הכו"פ שהטורניש כסף שזה 12 טורנישים דקים, ויאלא בארץ ישראל בשני דירהמים צמעט דוחק. ה'טורניש כסף' הוא מטבע ה'טורניש גדול' (Gros tournois), שמשקלו הרשמי היה 4.22 גרם, ומתוכם היו $23/24$ כסף טהור שהם 4.04 גרם כסף (סמוך לכתיבת הכו"פ ירד משקלו הרשמי של מטבע זה ל-4.14 גרם, שהם 3.96 גרם כסף), אך בפועל משקלו של המטבע היה 3.9-4.15 גרם שהם 3.74-3.97 גרם כסף. ע"פ דברינו לעיל זה אכן כמשקל הכסף שבשני דירהם של ארץ ישראל (ונראה שיאל בשני דירהם רק בדוחק כיוון שחלק מהמטבעות שקלו פחות). מטבע זה היה שזה 12 'פשיטים' שהם ה'דנייר' (Denier), שמשקלם היה בערך גרם אחד אך תכולת הכסף בהם הייתה נמוכה, באזור ה-30%.

לגבי ה'ויניציאנה' כותב הכו"פ שהישמעאלים קורין לו 'צנדוקי', ושהוא עשוי מכסף טהור צמשקל 11 קיראט כסף, ויאלא בארץ ישראל בדירהם אחד. מטבע זה הוא הגרוסו הונציאני (Venetian grosso) שבערבית היה נקרא 'צונדוקי' (بنديقي - 'ויניציאני' בערבית). משקלו היה 2.18 גרם, והיה עשוי מ-98.5% כסף, סה"כ 2.15 גרם כסף. אמנם משקל 11 קיראט שכותב הכו"פ הוא ע"פ דברינו 2.06 גרם (שהם 2.03 גרם כסף), ואולי המטבעות שהסתובבו בשווקים היו שחוקים או פגומים.

לגבי ה'אשטרלינש' כותב הכו"פ שהוא מטבע כסף השווה ארבעה פשיטין. מטבע זה הוא ה'פני' (Penny) או ה'סטרלינג' (Sterling) האנגלי, שמשקלו 1.458 גרם, ועשוי

92.5% כסף. מטבע זה היה שוה שליש טורניש גדול (שזה ארבעה טורנישים דקים – פשיטים) כפי שנמצא גם בדברי המנחת יהודה (ראה להלן) וכפי שמתחייב ממשקל הכסף שבו שהוא שליש בדיוק ממשקל הכסף שטורניש הגדול (במשקלו הרשמי).

לגבי ה'ארגינש' כותב הכו"פ שהוא מטבע שמשקלו ח' קיראט. הארגינש היא מידת משקל קאטאלונית, ומטבע בשם ארגינש אינו מוכר, אך ראה בדברי הרשב"א והאחרות חיים שכסף במשקל ארגינש היה שוה בערכו למטבע הנקראת 'פשיט צרלונים' או 'אשטרלינש צרלונים' (מילת 'אשטרלינש' בדצריהם משמשת מילה נרדפת ל'פשיט', ואין הכוונה למטבע הסטרלינג האנגלי כדברי הכו"פ), וא"כ מסתבר שלמטבע זו כוונת הכו"פ. וראה לעיל צביאורנו לדברי הרשב"א שמטבע זו היא מטבע 'חצי קרואט' שמשקלה הרשמי הוא 1.6 גרם, שזה קרוב מאד למשקל 8 קיראט שכותב הכו"פ (שהוא 1.5 גרם ע"פ מש"כ לעיל), וכנראה שצפועל המטבעות שקלו מעט פחות מחמת הטבעה בחסר (שהיתה מויה באותם ימים יותר מהטבעה במשקל תקין) או מחמת שחיקה.

מהמשקלות מזכיר הכו"פ את הזקוק ואת האונקיה, וכותב שהזקוק הוא שמונה אונקיות, ושזה 50 טורניש כסף. הזקוק כלשון הראשונים הוא המרק (Marc), אך באירופה היו מידות מרק רבות ושונות, וקשה לקבוע לאיזה מהן מתכוון הכו"פ. וראה בספר מידות ומשקלות של תורה עמוד קח שמציא מרשימת חשבונות רשמיים שנכתבה בצרפת קלף לאחר שנת ה'פ"ט (כשבע שנים לאחר חיבור הכו"פ) שצממלכת צרפת יש ארבעה משקלי מרק, ששיעורם ע"פ הרשימה ומקורות נוספים 230.5 גרם (המרק של לימוז'), 233.8 גרם (המרק האנגלי, הזהה למרק הקולוני), 244.7 גרם (המרק של טור שצננים שלאחר מכן כונה בצרפת גם מרק טרוי) 1–248.8 גרם (מרק טרוי האנגלי. בספר הנ"ל הבין שהכוונה היא למשקל טרוי הצרפתי ולפי"ז עשה את חישוביו, אך משקל טרוי הצרפתי הוא המשקל הנקרא שם בשם 'הזקוק של טור', ואריך להגיה שם XIII במקום XII, ואז מתיישב היחס בין המשקלים כפי שהוא ידוע גם ממקורות אחרים).

ומה ששזה הזקוק 50 טורניש כסף (במידות ומשקלות של תורה עמ' נט כותב שמחיר זה מאושר גם ממסמכים חיצוניים) אף שמשקל הכסף שזקוק הוא בכל מקרה יותר ממשקל הכסף שצחמישים טורניש, זה מחמת ערך הטיבעא. ויולא מכך שערך הטיבעא מוסיף 15%–25% לשווי המתכת, וכע"ז יולא גם מדברי הרשב"א שהאשטרלינש צרלונים

(שהוא מטבע החלי קרואט שמכיל כ-1.5 גרם כסף כנ"ל) שווה בקירוב למשקל ארגינן כסף (שהוא כ-1.8 גרם כמו שהוכחנו צדיאורנו לדברי הרמב"ן). ומתוך כך שכל המטבעות שמליין הכו"פ נסחרו זיניהם בקירוב ע"פ משקל הכסף שבהם כמו שבארנו לעיל נראה שערך הטיבעא כוללם היה בערך זה. ועפ"ז יש להקשות על מה שהכו"פ מחשב בכל מקום את ערך הדירהם הכנעני לפי שני שליש מערך כסף טהור במשקל דירהם, דהיינו רק לפי כמות הכסף שבדירהם, ולא מוסיף את שווי הטיבעא. ול"ע.

לסיום חלק זה יש לציין שמה שכותב הכו"פ ב'אות ט' שה'אספרי' שהזכיר ר' טרפון במסכת מעשר שני פ"ב מ"ט הוא מטבע היואל בארץ יוון, כוונתו למטבע ה'אספרון' (Aspron) הציזנטי, אך מטבע זה נטבע לראשונה בתקופת הראשונים, ול"ע.

עתה נתחיל לבאר את דברי הכו"פ לגבי השיעורים, וראשונה נבאר את דבריו לגבי משקל השקל של תורה.

בעניין השקל מביא הכו"פ ארבע עשרה שיטות. שיטת ר' האי גאון (אותיות ד', כ"א), שיטת רס"ג (אותיות ה', ל"ו, נ"ו), שיטת הרי"ף (אותיות ז', כ"א, ל"ו, מ"ב, מ"ו, ס'), שיטת הרמב"ם (אותיות ט"ו-י"ז, כ"ח-ל', ל"ג, ל"ו, מ"ב, ס', ע"א-ע"ב), שיטת בעל העטור (אותיות ט"ז, מ"ח, ס'), שיטת ר' יונה אבן ג'נאח (אותיות כ"ה, מ"ט-נ', ס'), שיטת רש"י (אותיות מ"ג-מ"ה, נ', ס'-ס"א, ס"ט-ע'), שיטת ר' יעקב כהן גאון (אותיות מ"ו, ס'), שיטת מה"ר צרוך (אותיות נ"א, ס'), שיטת מה"ר אשר (אותיות נ"ב, ס'), שיטת הרשב"א (אותיות נ"ג, ס'), השיעור היואל ממטבעות השקל מימי בית שני (אותיות נ"ה, ס'), שיטת רבינו יונה (אותיות נ"ז, ס') ושיטת ר"ת (אותיות ס', ס"ב-ס"ח). ונבארם אחת לאחת.

בשיטת ר' האי הביא הכו"פ ב'אות ד' את דבריו בתשובה (נדפסה בשלמותה בתשובה"ג הרכבי ס' שפ"ו) שמבאר שמה שאמר שהפרוטה רבע חצה (כוונתו לדברי צמפטי שבעות חלק א' שער א'), אם כוונתו הייתה למשקל ה'חצה' הערבי שהוא $\frac{1}{48}$ של הדירהם היה קשה לאיזה דירהם כוונתו שהרי שיעור הדירהם איננו שווה בכל מקום, אך באמת כוונתו במילת 'חצה' לשם כללי לחלוקה של $\frac{1}{48}$, ובהתאמה רבע חצה היא $\frac{1}{192}$, במקרה זה מהדינר של הגמרא, והוא איננו יודע לשער זאת במשקלי זמנו.

באות כ"א מאריך הכו"פ לדון בדברי ר' האי, ואומר שר' האי כתב שהפרוטה רבע חצה ושהוא סומך על הדירהם הערבי, ולכן יש לדון מהו משקל הדירהם של ר' האי,

מהי תכולת הכסף שבו, והאם כוונתו צ'חצה' (גרעין) לגרעין חרוצ שהוא $1/16$ של דירהם או לגרעין שעורה שהוא $1/64$ של דירהם. ועושה הכפתור ופרח את החשבון לפי דירהם צמסקל הדירהם שצזמנו (3 גרס כנ"ל) גם לפי תכולת כסף של שני שליש וגם לפי כסף טהור, גם לפי גרעין חרוצ וגם לפי גרעין שעורה (המשקלות בכסף טהור היוצאים לפרוטה – עצור חישוב לפי שני שליש כסף – 0.0312 ו- 0.0078 גרס צהתאמה, ועצור חישוב לפי כסף טהור – 0.0469 ו- 0.0117 גרס צהתאמה).

אך דצרינו תמוהים ציותר, שממקום שמציא רחיה משם תצרא שהרי כל דצרי ר' האי שהציא צאות ד' ושאליהם רומז כאן עניינם לומר שר' האי איננו סומך על הדירהם הערצי, היפך דצרי הכו"פ, ומלצד זאת מפורש צדצרי שם שרציע חצה הוא $1/192$, ומוכח מזה שהחצה היא $1/48$ (כמו שצאמת היה היחס הנהוג צצצל) ולא כאחת מהאפשרויות שהעלה הכו"פ ($1/16$ או $1/64$). ואם ימצא נגר וצר נגר דיפרקיניה הרי רופא אומן יקרא ושכר הרצה יטול.

בשיטת רס"ג כותב הכו"פ צאות ה' שהפרוטה היא כסף צמסקל $1/192$ מדינר הזהב הערצי. ולפי משקל דינר הזהב שעל פיו עושה הכו"פ את חישוביו נמצא משקל הפרוטה לרס"ג 0.0225 גרס.

צאות ל"ו וצאות נ"ו מציא הכו"פ שרס"ג צתרגומו לתורה מתרגם את מילת שקל ל'מתקאל', ומסיק מכך שלפי רס"ג המיתקאל והדינר הערצי הם שיעורים שונים שהרי המיתקאל הוא השקל שצתורה והדינר הערצי משקלו כדינר של הגמ' שהוא רבע שקל של התורה, ודלא כדמוכח מדצרי הרי"ף וכמו שהוא צימיו של הכו"פ שהמיתקאל והדינר הערצי משקלם שוה. אמנם, ראה לעיל צדצרי הרס"ג צסידורו שכותב ששיעור פדיון הבן הוא עשרים מתקאלא, שמוכח מזה שנקט שהמתקאל הוא שיעור הדינר של הגמ' כדצרי הרי"ף ולא כמו שהצין הכו"פ שהם חולקים בזה. ולעצם העניין נראה צפשוטות שמילת 'מתקאל' פירושה 'שקל' ואיננה מורה על משקל מסויים, אלא המתקאל של התורה שיעורו שונה מהמתקאל הערצי ועדיין שניהם נקראים 'מתקאל' או 'שקל' (ראה כע"ז צדצרי ר"י ג'נאח צספר השורשים ערך הכף הכפולה והריש).

בשיטת הרי"ף, הכו"פ צאות ז' מציא את דצרינו צמסכת קידושין שהפרוטה היא $1/192$ מדינר זהב של ערציים שזה חצי חצה, וכותב שהוא כשיטת רס"ג, וכוונתו צחצי

'חצה' למשקל חצי גרעין שעורה (ולא חצי גרעין חרוצ), וכוונתו לכסף נקי במשקל זה. וצאות כ"א כותב הכו"פ שמהדירה של ימיו שמכיל רק שני שליש כסף יהיה השיעור משקל $\frac{3}{4}$ שעורה.

צאות מ"צ מציא הכו"פ מדברי הרי"ף בעירובין שמאה דינרים הם 144 דירהם, וכיוון שדינר יש 96 שעורות נמצא שדירהם יש 66.66 שעורות, וללא כמו שהוא בזמנו שדירהם יש 64 שעורות. וצאותיות מ"ו וס' כותב הכו"פ שחשבון הרי"ף מתאים עם שיטת הגאונים (המוצאת כו"פ צסס ר' יעקב כהן ריש מתיבא דמתא מחסא) ששיעור פדיון הבן הוא כ"ח דירהם וחצי וחצי שות, שזה היוצא מחילוק 144 דירהם בחמש (שהרי לדברי הרי"ף בעירובין 144 דירהם הם 100 דינרים שזה פי חמש משיעור פדיון הבן). וחשבוננו איננו מכוון לגמרי, שלשיטת הרי"ף שיעור פדיון הבן יוצא 28.8 דירהם (כמו שכותב להדיא צאות ס'), ולשיטת הגאונים הוא 28.58 דירהם, וכנראה שלא דקדק בזה כיוון שהבין שהדירהם של הרי"ף איננו שווה במשקלו בדיוק למשקל הדירהם של הגאונים (וכמו שכתב צאות מ"צ שהוא גם איננו זהה בדיוק לדירהם הכנעני של זמנו). אמנם לאמיתו של דבר נראה שיש שגגה בעלם החשבון, כיוון שחשבוננו מבוסס על ההבנה שהדינרים שעליהם מדבר הרי"ף בעירובין הם הדינרים של הגמ' ששוקלים 96 שעורות (או דינרים ששדג ששים במשקלם לדינרים של הגמ'), אך צאמת נראה שדינרים אלו שהזכיר הרי"ף בעניין שיעורי הנפח הם דינרים קלים יותר כמו שכתבנו באריכות בציאורנו לדבריו, עיי"ש. ומ"מ אין עניין זה נוגע לשיטת הרי"ף להלכה בשיעור השקל, וגם עלם הדבר שהרי"ף סובר כשיטת הגאונים ודאי נכון כמו שמוכח מדברי ר' יהודאי ששיעור דינר ששדג לדינר של הגמ' ושיעור כ"ח דירהם ופלגא ופלגא דנקא לפדיון הבן הם שיעור אחד.

בשיטת הרמב"ם, הכו"פ מציא צאות ט"ז את דברי הרמב"ם שהפרוטה היא משקל חצי שעורה של כסף נקי, וצאות כ"ח מציא את דבריו שמשקל הדירהם המצרי הוא 61 שעורות, שלא כמו שנוהגים לחשב בזמנו את הדירהם ל-64 שעורות. ומכאן ואילך רוב חשבונותיו לאורך הפרק הם ע"פ שיטת הרמב"ם שהפרוטה חצי שעורה, ומחשב בדרך כלל לפי דירהם מקומו שחשבו ל-64 שעורות שמתוכם שני שליש כסף, ורק לפעמים מצאיר לפי חשבון הרמב"ם שמשקל הדירהם 61 שעורות כסף נקי, ונראה שספק היה בידו האם הדירהם של הרמב"ם היה קטן יותר ולכן חשב לפי 61 שעורות

אך גם הרמז"ס יודה שאת השיעור בדירה הכנעני יש לחשב לפי 64 שעורות, או שהדירה של הרמז"ס היא זהה למשקל הדירה הכנעני וכל זאת חישב לפי 61 שעורות כיוון שחישב שעורות גדולות יותר. וממה שצאות ס' מציא הכו"פ שחמש סלעים לשיטת הרמז"ס הם 45 דירה (כנעני, שהם 90 גרם כסף), מוכח שתופס לעיקר את הכל הראשון (וראה לעיל צביאורנו לדברי הרמז"ס שע"פ משקולות מתקופת הרמז"ס נמצא שמשקל הדירה של הרמז"ס היה 3 גרם כמשקל הדירה של הכו"פ, וא"כ ז"ל כלל השני שהרמז"ס חישב שעורות גדולות יותר, ונראה שסיבת החילוק היא שהרמז"ס שקל גרעיני שעורה ממש כמפורש בדבריו בפיה"מ לזכורות והכו"פ הסתמך על מה שנוהגים לחלק את הדירה ל-16 גרעיני חרוז שכל אחד ארבעה גרעיני שעורה כמפורש בדבריו צאות כ"ו. וראה לעיל צביאורנו לדברי הרמז"ס שצמסנה תורה גם הוא חישב 64 שעורות בדירה). ותימה שלא מזכיר בשום מקום ששיטת הרמז"ס זהה לשיטת הרי"ף, ואולי זה כיוון שהבין שהרי"ף מחשב מספר שעורות אחר מהרמז"ס לדירה (וראה לעיל צביאורנו לדברי הרי"ף שכתבנו שהרי"ף דיבר על דירהמים קטנים יותר מאלו של הרמז"ס והכו"פ).

ויש להעיר שהכו"פ מציא את דברי הרמז"ס בפיה"מ ע"פ התרגום הנפוץ שמתרגם 'דירה' ל'דרכמון', וכאשר כתוב 'דרכמון מזרי' הכוונה היא לדירהמים המזריים של תקופת הרמז"ס, וכאשר כתוב 'דרכמון' סתם הכוונה היא למעה של הגמ' שהיא שישית הדינר (שקרא לה הרמז"ס במקור הערבי 'דירה' כיוון שהמילה 'דירה' צערצית משמשת גם כשם סתמי לכסף, בדומה למילת 'מעה' בלשון ק).

בשיטת בעל העיטור, הכו"פ צאות ט"ז מציא את דברי בעל העיטור בהלכות מלוה על פה שכותב ששיעור כפירת הטענה הוא כסף כמשקל עשרים גרגרי חיטה, ושיעור ההודאה הוא פרוטה שהיא חצי גרגר. וצאות מ"ח מציא הכו"פ את דברי בעל העיטור בהלכות כתובות שמאחיים דינרים של תורה (לאפוקי דינרי מדינה) הם ארבעים אוקיאות וחצי, ומבין הכו"פ שהאוקיאות עליהם מדבר העיטור הן אותן האונקיאות של זמנו (שהרי בעל העיטור היה בן פרוצאנס כמו הכו"פ, והמשקל דר"כ איננו דבר שמשתנה), ולפי"ז מחשב שחמשה שקלים של תורה הם 'כ"ה טורניש וג' פשיטין וחצי ומשהו' (שיוצא כ-100 גרם כסף טבוע, שערכו גבוה מכסף גולמי). וראה לעיל צביאורנו לדברי בעל העיטור שכתבנו שמתוך השיעורים האחרים שדבריו נראה שכיוון לאונקיות קטנות יותר מהרגיל, ול"ע על הכו"פ איך לא שם לב לכך, שהרי מדברי העיטור שם

שהארגינן פשיט וחלי מעשרים פשיטים באוקיא יולא שהאונקיה היא שלשה עשר ארגינן ושליש, ולדברי הכו"פ שהארגינן הוא חלי דירהם נמלא שאונקיא זו שווה 6.66 דירהם, כמעט חלי מהאונקיא של הכו"פ ששווה 12.5 דירהם.

בשיטת ר' יונה אבן ג'נאח, הכו"פ מביא באות כ"ה ובאות מ"ט את דבריו בספר השורשים בערך כיכר ובערך שקל שהשקל של תורה הוא משקל שלשה דינרי זהב ערביים ושליש, ומחשב שכיוון שמשקל הדינר הערבי הוא 23 קיראט הרי שמשקל חמשה שקלים של תורה כ"ד דירהם אלא ג' חצה', שהוא 71.87 גרם (לא טצוע), ובאות נ' מביא הכו"פ אפשרות שיש לחשב את הדינר הערבי ל-24 קיראט (כמו ה'דינר ששדג'), ולפי"ז יהיה שיעור חמשה שקלים 25 דירהם, שהם 75 גרם (לא טצוע). באות ס' כותב הכו"פ את שיעור הר"י אבן ג'נאח בין שאר שיעורי השקל של הפוסקים (יש להעיר שחישבו שם איננו מדויק), ודבר זה ל"ע רב, שהרי הר"י אבן ג'נאח כותב את שיעור השקל של התורה לפני שהוסיפו עליו שות צימי יחזקאל, ולא שייך להשוותו לשיעורי הפוסקים שכתבו את שיעור השקל שלאחר הייסוף (שהוא הקובע להלכה).

בשיטת רש"י, הכו"פ מחלק בין שיטת רש"י בפירושו לתורה לבין שיטתו בפירושו לגמרא. בשיטת רש"י בפירושו לתורה מביא הכו"פ באותיות מ"ג-מ"ד את דברי רש"י בפרשת משפטים (פ' כ"א פס' ל"ז) שמשקל השקל ארבעה זהובים שהם חלי אונקיא, ומבין הכו"פ שכוונת רש"י לאונקיא שבזמנו, ולפי"ז מחשב את שווי חמש שקלים של התורה ל-ט"ו והם טורניש כסף ושבעה פשיטין וחלי ... שהם ל"א דירהם וד' קירט פחות רוצע שעורה', שהוא כ-60.6 גרם כסף טצוע. בשיטת רש"י שבגמרא מביא הכו"פ באות מ"ה את דברי רש"י בצכורות שמבאר את דברי הגמ' שם שהשקל קודם הייסוף היה שלשה דינרים ושליש ולאחר הייסוף היה ארבעה דינרים, ומחשב הכו"פ את הדינר ל-96 שעורות, ולפי"ז מחשב באות מ"ה את שיטת רש"י שחמש שקלים לאחר הייסוף הם משקל 30 דירהם (בשווי 45 דירהם כנעני), וכותב שזה מתאים עם שיטת הרמב"ם, ובאות נ' מחשב את שיטת רש"י במשקל השקל קודם הייסוף שחמש שקלים הם 25 דירהם (בשווי 37.5 דירהם כנעני), וכך כותב באות ס' בשיטת רש"י דגמרא.

ודבריו בשיטת רש"י דגמרא אינם אלא מן המתמיהים, דמהיכ"ת לקבוע שהדינר שכתב רש"י בפירושו הגמרא הוא 96 שעורות כשיטת הרמב"ם ולעשות ע"י זה

סתירה דדברי רש"י, והרי יש לפרש בפשטות שהדינר לשיטת רש"י דגמרא הוא כשיטתו בפירוש התורה שהדינר שני פשיטות ומחלה כמו שהציא הכו"פ להדיא בלוח ס"א וכמו שיוצא מדבריו שהציא בלוחות מ"ג מ"ד, וגדולה מזו, רש"י עצמו בלוחות סוגיא בצבורות דף מ"ט-נ' כותב 'מנה של לורי - היוצא במדינת לורי דהסלע ד' זוזים והזוז כמשקל זהוב של משקל שני פשיטין ומחלה למשקל הצרזל', וכן כתב בצ"ק ל"ו ע"ב וצ"ז י"א ע"א. ומלבד כל זאת קשה דדבריו מה שהציא בלוחות ס' בשיטת רש"י דגמרא את השיעור שחישב בלוח נ' שהוא השיעור של חמשה שקלים קודם הייסוף, שצנוסף למה שהקשינו לעיל על דבריו בשיטת ר"י אבן ג'נאח איך שייך להשוות שיטות הנותנות את שיעור השקל קודם הייסוף לשיטות הנותנות את השיעור לאחר הייסוף, קשה מדוע צחר לכתוב את שיטת רש"י לפי השקל קודם הייסוף והרי כל מטרת דברי רש"י בסוגיא זו היא לבאר שצריך לחשב את שיעור חמשה סלעים לפי השקל לאחר הייסוף. ואמינא דכי ניים ושכיב רב אמרה להאי שמעתתא.

בשיטת ר' יעקב כהן גאון 'ריש מתיבתא דמתא מחסיא' מציא הכו"פ בלוח מ"ו ששיעור חמש סלעים של פדיון הצן הוא 'כ"ח זוזים וחצי זוז וחצי שחית בזוזים של ערביים', והיינו דירהמים, וכותב ששיעור זה הוא כשיטת הרי"ף. וראה מה שכתבנו בציאור דברי הכו"פ בשיטת הרי"ף.

בשיטת מה"ר ברוך¹³ כותב הכו"פ בלוח נ"א שמנה של דצריהם שהוא שמינית של מנה לורי הוא 55 וניליאנש, ולפי"ז חמש סלעים הם 87.5 וניליאנש, ששויס למספר זה של דירהמים כנעניים. ומה שכתב 87.5 איננו כפי החשבון שיוצא 88 לחמש סלעים, ואפשר שקיבל צע"פ שהשיעור הוא מעט פחות מ-55 וניליאנש למנה דרצנן. ולפי דברינו לעיל נמצא ששיעור חמש סלעים הוא כ-175 גרם כסף (או כ-189 גרם אם נחשב את הגרוסו הונליאני ל-2.15 גרם כסף), שיוצא כ-35 גרם לשקל של התורה ו-8.75 גרם לדינר של הגמרא, ככפול משיטות שאר הראשונים, ול"ע מניין מקורו.

¹³ מה"ר ברוך מוזכר בכו"פ כמה וכמה פעמים. בפ"ה ובפ"ו הכו"פ מזכיר שישב בירושלים, ומביא בשמו שמועות מרבינו יחיאל מפריש, ובפ"ז מזכיר הכו"פ שרבו של הר"ר ברוך נקרא ר' מאיר והיה מארץ אשכנז, ועפ"ז נראה שמה"ר ברוך היה מתלמידי מהר"ם מרוטנבורג, וממנו שמע שמועות בשם רבו ר' יחיאל מפריש. ובכמה מקומות כותב הכו"פ שמה"ר ברוך מסכים לפסקו בעניין מסויים, ונראה שהוא היה בר סמכא שדבריו נשמעים. ומסתבר שהוא ה"ר ברוך המוזכר בתשובת ר' אליעזר המחוקק שבהגהות מרדכי מו"ק פ"ג רמז תתקל"ו.

בשיטת מה"ר אשר (אין הכוונה לרא"ש אלא לאחד מרבותיו של הכו"פ) כותב הכו"פ צאות נ"צ ששיעור חמש סלעים הוא 27 טורניש כסף שהם 54 דירהם כנעני. ולפי דברינו לעיל הוא כ-108 גרם, שיואל כ-21.6 גרם לשקל של התורה ו-5.4 גרם לדינר של הגמרא. וראה צביאורנו לדברי הרמב"ן ותלמידיו שגם השיעור היואל מדבריהם הוא 5.4 גרם לדינר של הגמ', אלא שהם כתבו שיעור זה לכסף שאיננו טבוע (ולכסף טבוע כתב הרשב"א שיעור קטן יותר), והר"ר אשר כותב שיעור זה לכסף טבוע.

בשיטת הרשב"א כותב הכו"פ צאות נ"ג שמשקל הדינר 3 ארגינץ, שלפיי"ז חמש סלעים הם 60 ארגינץ שהם 45 דירהם כנעני. והכו"פ כאן מפרש לפי שיטתו שקורא למטבע החצי קרואט 'ארגינץ' כפי שציאורנו לעיל, וראה צביאורנו לדברי הרשב"א שכתבנו שה'ארגינץ' שדברי הרשב"א היא מידת משקל ולא מטבע החצי קרואט שלו קורא הרשב"א 'אשטרלינג ברנלונג', אך לעצם העניין נודק הכו"פ שהרי הרשב"א שם כותב גם שהדינר שווה כ-3 'אשטרלינג ברנלונג' (ומוכח שמטבע זו שווה בערך למשקל ארגינץ כסף, ונ"ל שהוא מחמת ערך הטיבעא כמו שכתבנו שם). ולפיי"ז נמצא שהדינר לשיטת הרשב"א הוא 4.5 גרם כסף טבוע.

בשיעור היואל ממטבעות השקל מימי בית שני (צאות ס' מכנה הכו"פ בענותו את שיעור זה 'מציאת העד'), הכו"פ כותב צאות נ"ה שצא לידו 'דינר ממטבע שקל הקודש', אמנם מהמשך דבריו מוכח שכוונתו למטבע סלע ולא דינר. משקל סלע זה ע"פ הכו"פ הוא 'ארבעה דירהם וחצי וקיראט אחד' שיואל 13.69 גרם, ומשקל חמשה סלעים הוא 'ל"ד דירהם וג' קירט וחצי' מהדירהם הכנעני. וראה לעיל צביאורנו לדברי הרמב"ן שהמשקל שכותב הרמב"ן לשקל כזה הוא 14.57 גרם והמשקל של המטבעות הרבים שנמצאו היום הוא 14.25-14.2 גרם, ונ"ל שהשקל שהיה ציד הכו"פ היה שחוק במקלט.

בשיטת רבינו יונה כותב הכו"פ צאות נ"ז ש'שיעור חמש סלעים י"צ דינרין וחצי פרשים, וד' דינרין פרשים שוין ה' דינרין טורניש, וכן קיבלנו מרש"י. ומהחשבונות בהמשך דבריו מוכח שהצין שהכוונה היא לשנים עשר דינרים וחצי פשיט ולא לשנים עשר דינרים וחצי דינר, ולכן שיעור פדיון הבן צדינרים טורניש הוא 15.052 דינרים טורניש ששויס ל-15.052 'טורניש כסף' (ה'פרוטה' שמזכיר הכו"פ בחשבוננו היא רבע פשיט). ויש להעיר שמה שציטט מרבינו יונה 'וכן קיבלנו מרש"י' איננו מדויק, ולשון

רצינו יונה (באגרת התשובה אות מו) הוא 'וכן קיבלנו מרצינו שלמה', ומסתבר שהכוונה היא לרצינו שלמה מן ההר רבו של רצינו יונה ולא לרש"י (שספק גדול אם הכיר בכלל את הדינרים טורניש, וגם יש להסתפק אם בזמנו היה היחס בין הדינרים פרישים לדינרים טורניש 5 ל-4).

בשיטת ר"ת כותב הכו"פ באות ס"ב שמשקל דינר כסף של הגמ' הוא אשטרלינג ורבע, ולפי"ז כותב באות ס"ח ששיעור חמש סלעים הוא 'כ"ה אשטרלינג שהם ח' טורניש כסף וארבעה פשיטין', ובאות ס' מתרגם זאת הכו"פ ל-'י"ו דרהם וחצי וב' קירט שיעורה וחצי ומשהו'. הכו"פ למד ברצינו תס כמו ה'מנחת יהודה' (שחי קצת אחריו), וראה מה שכתבנו בביאורנו לדבריו באריכות.

בעניין שיעורי הנפח מביא הכו"פ שלש שיטות. שיטת ר"י אבן ג'נאח (אותיות ל"א, ע"ז-ע"ח, פ'-פ"א, פ"ח, ז"ז), שיטת הרמב"ם (אותיות ז"ו-ז"ז) ושיטת הרמב"ן (אות ז"ז).

בשיטת ר"י אבן ג'נאח כותב הכו"פ באות ז"ז שהלוג (רובע הקצ) הוא מאה זוז, וכן עולה מן השיעורים שכתב בשם הר"י אבן ג'נאח באות ל"א ובאות פ'. וע"פ שיטה זו מחשב הכו"פ גם בסתמא, ונראה שתופס אותה לעיקר. וחשב הכו"פ את הזוז ל-96 שערות (בשיטת הרמב"ם וכמו שלמד באפשרות השניה בשיטת הר"י אבן ג'נאח בשיעור המטבעות) ועפ"ז כותב שכל זוז הוא דירהם כנעני וחצי. אמנם במקור דברי הר"י אבן ג'נאח בערבית כתוב 'דירהם' או 'דירהם כיל' ולא 'זוז', והכו"פ למד את דברי הר"י אבן ג'נאח מתוך תרגומו של ר' יהודה אבן תיבון שתירגם 'דירהם' ל'זוז' ומחמת זה טעה בהצגת דבריו ולמד שכוונתו היא שהלוג הוא מאה זוז של הגמרא שהם דינרים.

בשיטת הרמב"ם כתב הכו"פ באות ז"ו-ז"ז שהרביעית היא 17.5 דינרים, 'שהם משקל כ"ז דרהם וחצי ושני שיעורה וחצי שיעורה' לפי 61 שערות לדירהם, ו'משקל כ"ו דרהם וד' קירט' לפי 64 שערות לדירהם.

בשיטת הרמב"ן מביא הכו"פ באות ז"ז שרביעית היא 51 ארגינך (דברי רמב"ן אלו אינם נמצאים בכתביו שהגיעו לידינו והכו"פ הוא המקור היחיד להם). וראה מש"כ בזה לעיל בביאורנו לדברי הרמב"ן. ובעניין ה'ארגינך', כבר כתבנו שהכו"פ הכיר את מטבע ה'חצי קרואט' בשם 'ארגינך' והבין שכוונת הראשונים אליו, אך מדברי הרשב"א והאחרות חיים מוכח שה'ארגינך' הוא שם מידת משקל ולא שם מטבע (וכן נמצא בדברי כותבי קורות העמים), ולמטבע החצי קרואט קראו 'אשטרלינג צרלונים' או 'פשיט

הפרנס

צרלוניש'. לגבי משקל הארגינן הוכחנו צביאורנו לדברי הרמז"ן שהוא כ-1.73–1.83 גרם, ולגבי מטבע החצי קרואט כתבנו לעיל שע"פ דברי הכו"פ הוא כ-1.5 גרם. עפ"י נמצא שכפי המסתבר שכוונת הרמז"ן היתה למשקל הארגינן (גם מסביר בלבד נראה שהרמז"ן יעדיף לבאר את המידות ע"פ משקל שהוא דבר קבוע ולא ע"פ מטבעות שצאותם זמנים משקלו לא היה אחיד וגם השתנה תדיר) הרי שיעור הרביעית הוא 88.5–93.2 סמ"ק (קרוב מאד לשיטת רש"י), ולפי שיטת הכו"פ שהכוונה היא למטבע החצי קרואט הרי שיעור הרביעית הוא 76.5 סמ"ק (קרוב לשיטת הגאונים).

הפרנס (~ה"י - ~ה'פ')

אות רצו

ושיעור חמש סלעים שיער רבינו אבי העזרי שהן ה' דינרים קולניש שהם ט"ו דינרים הלי"ש ומעט יותר. ומהר"ם אמר לקחת כ"ה דינרים הלי"ש לרווחא דמילתא. וברוק"ח כתב שהן ק' פשיטין שמשקל של ר"מ פשוטים זקוק ממשקל קלוניא.

פירוש

הפרנס מציא בתחילת דבריו את דברי הראצ"ה ששיעור חמש סלעים של צן הוא חמישה דינרים קולניש, וכותב שזה יולא 'ט"ו דינרים הלי"ש ומעט יותר'. 'דינרים הלי"ש' הם דינרים (Shilling – מונח חשבוני ל-12 מטבעות) של מטבעות הלר (Heller), דהיינו מטבעות העיר הול (Hall, כיום Schwäbisch Hall) או מטבעות של ערים אחרות שנטבעו לפי אותו תקן. מטבעות אלו התייחדו בכך שמשקלם היה כחצי ממשקל הפשיט (Pfennig), דהיינו כחצי גרם. תכולת הכסף של מטבעות אלו הלכה וירדה בעקבות צמצום המשך הזמן, אך צשיאה (כשהתחילו לטבוע את מטבעות אלו) הייתה כ-0.377 גרם, וחיסוב מסתבר לתקופת צעל הפרנס הוא כ-0.3 גרם כסף לכל מטבע. וקשה, דדברי הראצ"ה כתוב להדיא שפשיט למשקל הצרזל בקולוניא הוא פשיט קולניש ושמינית, וראה לעיל צביאורנו לדברי הראצ"ה שלפ"י יולא משקל הכסף שצפשיט קולניש כ-1.3 גרם, וכך הוא גם צמטבעות שנמצאו מימי הראצ"ה,

תשב"ץ קטן

ולפי"ז חמישה דינרים קולניש הם הרבה יותר מט"ו דינרים הליש. וז"ל שהפרנס חישב לפי מטבעות קולוניא שצזמנו שתכולת הכסף בהם היתה נמוכה יותר מצימי הראצי"ה, אך קשה דמדצרי הראצי"ה מוכח שמתכוון למטבעות עם תכולת כסף גבוהה יותר וכנ"ל, וז"ע.

ומה שכתב בשם המהר"ם לקחת כ"ה דינרים הלי"ש לרווחא דמילתא, אפשר שכוונתו כדי לזאת גם לשיטת הגאונים שהשקל משקלו כ-17 גרם. אך קשה, דממה שכתבו התשב"ץ והאחרות חיים בשם מהר"ם שהמעה ג' היילי"ש מוכח ששיעור ה' דינרים היילי"ש הוא שיעור השקל קודם ההוספה, וא"כ איך אפשר לחשב לפיו את שיעור פדיון הבן שנריך לתת צסקלים שלאחר ההוספה כדאיתא בצכורות דף נ' ע"א. ושם מה שכתבו שהמעה 3 היילי"ש איננו צדקדוק והשיעור המדויק הוא 2.5 היילי"ש.

וצעניין מה שהציא מדצרי הרוקח ראה לעיל מה שכתבנו צביאורנו לדצרי הרוקח.

תשב"ץ קטן (~ה'ט"ו - ~ה'פ"ה)

אות ס"ח

ואומר, אדם שחילל שבת בשוגג בהוצאת חפץ לרה"ר או בנגיעת האש או באיזה דבר שיהיה יש לו ליתן ה' דינרין היילו"ש לצדקה ובוזה יתכפר לו, כי בזמן הבית היה חייב חטאת, וחטאת בת דנקא, והוא עולה לג' היילו"ש. אמנם עיקר מצוותו בסלע כדאיתא בכריתות (י' ע"צ צומס'ס), וזה עולה לה' דינרים היילו"ש אותן יתן לצדקה.

אות תנ"ז

ואם גם להם אין מנהג אז תגבו אותם ק' ליטרין ממטבע היוצאת בעיר, מלבד מאתן זוזי שהם עיקר כתובת בתולה שהם ת"ק פונדיונות של כסף סך הכל ק' ליטרין ממטבע של מדינה ות"ק פונדיונות, כי כל זוז וזוז משקלו שנים ומחצה למשקל הברזל.

פירוש

באות ס"ח כותב התשצ"ך שהמחלל שבת בשוגג צריך לתת לכפרתו נדקה בשיעור המחיר של קרבן חטאת, וכותב שאף שמעיקר הדין הוא שיעור דנקא, דהיינו מעה, שהוא ג' היילו"ש, מ"מ עיקר מלוותו בסלע שהוא ה' דינרין היילו"ש. ובאחרות חיים סוף הלכות שבת הביא דין זה בשם המהר"ם מרוטנבורק. ודבריו שה' דינרים היילו"ש הם שיעור סלע מתאימים למה שהביא הפרנס אות רצ"ו בשם המהר"ם ששיעור חמש סלעים הוא כ"ה דינרים הלי"ש, אלא ששם כתב שזה רק לרווחא דמילתא, ונראה שמה שכאן לא חילק בין עיקר הדין ובין לרווחא דמילתא זה כיוון שכל דין זה הוא ענה לכפרה ואינו מעיקר הדין. וממה שכותב שהמעה היא 3 היילו"ש מוכח לכאורה ששיעור 5 דינרין היילו"ש הוא שיעור השקל קודם ההוספה שהיה רק עשרים מעות. וראה עוד בעניין זה צביאורנו לדברי הפרנס.

באות תנ"ז כותב התשצ"ך שכיוון שכל זוז שיעורו שנים ומחצה למשקל הברזל (ומקורו מדברי רש"י וההולכים בשיטתו שהדינר שניים וחצי פשיטים למשקל הברזל) לכן שיעור כתובה שהוא מאתים זוז הוא 500 פונדיונות. ובמילת 'פונדיון' כאן כוונתו לפשיט למשקל הברזל, ואפשר שקורא לפשיט 'פונדיון' בדומה למה ש-12 פשיטים (שלינג - Shilling) נקראים 'דינר', שכמו שהפונדיון $1/12$ של דינר (של הגמ') כך הפשיט $1/12$ של שלינג.

ספר החינוך

פרשת כי תשא מצוה ק"ה

מדיני המצוה, כגון מה שאמרו ז"ל (שקלים פ"א מ"א) שבאחד באדר משמיעים על השקלים, ושאפילו דל שבדלים חייב בו, ואם אין לו שואל מאחרים או מוכר כסותו שעליו ונותנו, שנאמר (שמות ל"ט"ו) והדל לא ימעיט. ואינו ניתן בפרעונות הרבה אלא הכל בפעם אחת. והוא משקל שמונים גרעיני שעורה, שהשקל השלם היה בימי משה משקל מאה וששים שעורה.

פרשת בחקותי מצוה ש"נ

וכל השקלים האמורים שם גם כן, הם שקלי הקודש. ושקל הקודש ידענו בקבלה שהוא משקל שלש מאות ועשרים גרעיני שעורה מכסף טהור, וכבר הוסיפו חכמים עליו ועשו משקלו כמשקל המטבע הנקרא סלע בזמן בית שני שהוא משקל שלש מאות וארבע ושמונים שעורה בינונית. וסלע זה, אמרו ז"ל שהוא ארבע דינרים, והדינר שש מעין, ומעה היא הנקראת בימי משה גרה, כדמתרגם אונקלוס גרה, מעה, ומשקלה י"ו שעורות.

פירוש

החינוך סובר כשיטת הרמז"ס שמשקל הפרוטה תלוי במשקל השעורים. במלוא ש"נ כותב החינוך כדברי הרמז"ס שמשקל המעה הוא משקל 16 שעורות והשקל (לפני הייסוף) הוא 320 שעורות, והיינו שהפרוטה משקל חצי שעורה, אלמנס במלוא ק"ה החינוך כותב שמשקל השקל קודם הייסוף הוא 160 שעורות, והיינו שהפרוטה היא רבע שעורה, וז"ע. ולעצם השיעור של רבע שעורה לפרוטה, עיין לעיל בדברי ר' האי גאון שכן משמע מדבריו במשפטי שזועות, אך בתשובה פירש שכוונתו אחרת.

ר' יהושע אבן שועיב (~ה'כ"ה - ~ה'צ"ה)

דרוש לפרשת צו

ואמרו ז"ל שלא תלוש אשה מדה גדולה אלא שיעור מ"ג ביצים וחומש ביצה והוא ה' ליטרא בקרוב.

...

ומורי ז"ל היה מברך אכסא דקידושא ואכסא דברכת המזון ושותה ממנו ב' אוקיות והוא רביעית של תורה או רוב רביעית.

פירוש

ר"י אבן שועיב כותב שרצו הרשז"א היה שותה מכוס הקידוש שיעור שתי אונקיות, ומבאר שזהו שיעור רביעית של תורה או רוב רביעית. וממה שכתב ששיעור חלה הוא

ה' ליטרא בקרוז נראה שמחשב למעשה רביעית לשתי אונקיות, כיוון שאת שיעור זה הביא גם ר' ישראל הישראלי הספר מלוות זמניות, ושם מצוה ששיעור ה' ליטרא (שהוא 60 אונקיות, 12 אונקיות לליטרא) הוא השיעור שממנו יישארו מ"ג ציצים וחומש לאחר הפרשת החלה (כשיטת ר"ת בתוס' בשבת דף ט"ו ובעירובין דף פ"ג), ושיעור מ"ג ציצים ענמו הוא 58.5 אונקיות, שמזה יולא שיעור של כשתי אונקיות לרביעית. ודבריו בזה הם כדברי הריטב"א, ראה מש"כ לעיל צביאורנו לדבריו.

טור (~ה'כ"ח - ה'ק"ג)

אורח חיים סי' תנ"ו

שיעור העיסה של פסח שלשין בפעם אחת היא מ"ג ביצים וחומש ביצה בינוניים. וכן ישער אותה, ימלא כלי מים ויתן אותו לתוך כלי ריקן ויכניס לתוכו מ"ג ביצים בנחת אחת לאחת, והמים היוצאין, כלי המחזיק אותם הוא שיעור המדה. או ימלא כלי מים ויערה המים ממנו לכלי אחר, ואח"כ יתן בו מ"ג ביצים ויחזיר בו המים שעירה ממנו, והמים שיותרו הן המדה, וזה יותר טוב, שלא יוכל לכוין בנתינת הביצים לתוכו כשהוא מלא.

יורה דעה סי' ש"ה

שמצות עשה על כל ישראל שיולד לו בן שהוא בכור מאמו ישראלית בכל מקום ובכל זמן שיפדנו מהכהן ולא מהכהנת בחמשה סלעים, שהם שתי אונקיות וחצי לרש"י, ולדברי הגאונים משקל אלף ותשע מאות ועשרים שעורים כסף.

יורה דעה סי' שכ"ד

ואפילו באלו המינין אין חיוב אלא אם כן יש בעיסה חמשה רבעים שהן ארבעים ושלשה בצים וחומש ביצה. והרמב"ם שיער מדת הכלי שהוא ז' אצבעות פחות ב' תשיעית אצבע על ז' אצבעות פחות ב' תשיעית אצבע ברום ז' אצבעות פחות ב' תשיעית אצבע.

ושיעור הפרוטה, כתב רבינו חננאל ורב אלפס הוא משקל חצי שעורה של כסף נקי, ושיעור שתי מעין משקל ל"ב שעורות של כסף נקי.

פירוש

הטור באורח חיים מצאח שיש למדוד את שיעור עיסת הפסח ע"י מדידת נפח ביצים, ומציא שתי אפשרויות לעשות זאת, האחת ע"י נתינת הביצים לכלי מלא מים ומדידת המים הנשפכים, והשניה ע"י פנוי כלי מלא מים לכלי אחר ואח"כ נתינת ביצים לתוכו והחזרת המים ומדידת המים הנשארים (ועיין לעיל בדברי הרוקח שכתב דרך זו). וכותב הטור שהדרך השניה היא הטובה יותר כיוון 'שלא יוכל לכוין בנתינת הביצים לתוכו כשהוא מלא', ו"ע כוונתו.

אמנם, ציו"ד בהלכות חלה כותב הטור לשער את שיעור חלה ע"י מידת אלצעות, ו"ע מדוע שינה ממה שכתב באורח חיים, ועכ"פ נראה שלא היתה סתירה אצלו בין שני שיעורים אלו, וכן מוכח שלא חשב שנפח הביצים בזמנו שונה מנפח הביצים של חז"ל (ושמא הא בהא תליא, שכיוון ששיעור הביצים התאים אצלו עם מדידת האלצעות לכן לא חשב). וראה להלן בביאורנו לדברי רבינו ירוחם שהיה בן מקומו וזמנו של הטור שמידת הביצים הבינוניות שמדד היתה בתוך הטווח של 50.5–54.5 סמ"ק, וא"כ יש להוכיח מכאן שגם מידת האלצעות שמדד הטור היתה בתוך הטווח של 1.914–1.963 ס"מ.

בעניין משקל השקל, בהלכות פדיון הבן מציא הטור את שיטת רש"י שחמישה סלעים הם משקל שתיים וחצי אונקיות, ואת שיטת הגאונים שהשיעור הוא משקל 1920 שעורות. ומקור דבריו הוא מדברי הרא"ש בצכורות, ראה מש"כ שם בביאורנו לדבריו. אמנם, בהלכות מודה במקצת מציא הטור רק את שיטת הגאונים ששיעור הפרוטה הוא משקל חצי שעורה של כסף, ונראה שנקט שיטה זו לעיקר, ו"ע.

ר' אהרון ב"ר יעקב הכהן (~ה'ל' - ~ה'ק"י)

ארחות חיים הלכות שבת אות תמו

כתב הר"ם נ"ע, אדם שחילל שבת בשוגג בהוצאת חפץ לרה"ר או בנגיעת אש וכיוצא בדברים אלו יש לו ליתן חמישה דינרים הלייש לצדקה ובזה יתכפר לו, כי בזמן שהבית קיים היה מקריב חטאת, וחטאת בת דנקא, והוא עולה לשלשה הלייש. [אמנם עיקר מלכותו נסלע כדאיתא בכריתות והוא עולה לה' דינרים הלייש], ואותן יתן לצדקה.

ארחות חיים הלכות פדיון בכורות אות ג

וחמש סלעים הן עשרים דינר של כסף יפה. ופר"ש ז"ל דינר של כסף אחד מכ"ה בדינר של זהב לפדיון הבן, פי' מה שאנו קורין עתה זהוב הוי דינר ויש בו משקל שני אשטרילינש וחצי משקל הישר שבקלונאי ובשקל יש בו ד' דינר נמצא שהשקל עולה עשרה אשטרילינש, תמצא סך חמש סלעים עולה חמשים אשטרילינש. והקשה עליו ר"ת ופירש שהזהוב אינו עולה כל כך, וזה נראה לעינים כי אינו עולה לכל היתר כי אם (לאחר) [לאחד] שנים עשר של כסף, לכך נראה לי כי אותו דינר של זהב כפול היה ובלע"ז מאלייא דובלייא והיא עולה כ"ד דינר של כסף, והאי דנקט כ"ה בתלמוד כך היו מרויחין החלפנים בקלבון אותו דינר. עכ"ל. ור"א והריא"ף ז"ל כתבו שהפרוטה חצי חבה, וחבה משקל שעורה אחת מכספא דמנקי, וקצ"ב פרוטות יש בדינר, נמצא ששתי מעין הם ס"ד פרוטות הם ל"ב שעורות של כסף נקי. והל"ב הם משקל ארגונץ שהרי הם אמרו (רל"ב) [ל"ז] חבות הם תמניא גרעיני חרוב (שהרי) [שס] ודאי משקל ארגונץ שהוא שוה פשיט אחד של ברצלונש. וזה חשבון מכוון מנמקי החכם דון בונפוש שאלתיאל ז"ל בפרק שבועת הדיינין. ותלמיד אחד מהרשב"א ז"ל כתב, בפדיון הבן חמש סלעים, וכל כסף האמור בתורה הוא כסף צורי, ותנן [ב]בכורות חמש סלעים של בן במנה צורי, ויש בסלע ד' דינר כסף, והדינר לדעת הגאונים ז"ל משקל ג' ארגונץ כסף, נמצאו ה' סלעים שהם כ' דינרי כסף שהם ששים ארגונץ, והם חצי זקוק כסף פחות רביע אוקיא. וכן נמי כתב הרשב"א ז"ל בתשובה (ח"א סי' ר').

דינרין אלו לא תקנו אותם מן הכסף הטהור אלא מן המטבע שהיה באותן הימים שהיה שבעה חלקי נחושת וחלק אחד כסף, עד אשר יהיה בסלע חצי זוז של כסף. ונמצאו מאתים של בתולה כ"ה דינרין של כסף, ושל בעולה י"ב דינרין וחצי. והדינר הוא הנקרא זוז בכל מקום, ומשקל הזוז צ"ו שעורות, בין שיהיה מן הכסף הטהור בין שיהיה מן המטבע שהיה באותן הימים. והרש"י ז"ל כתב שמאתים דינרין עולין חמשים סלעים שהן מחזיקין חמש מאות אשטרלינש, שהסלע הוא עשרה פשיטין אישטרלינש. והר"ש ז"ל כתב בתשובה (מ"א סי' אלף י"א) הסכימו הגאונים ז"ל שהפרוטה משקל חצי חבה שהיא משקל חצי שעורה, וכבר ידעת שאמרו שיש קצ"ב פרוטות בדינר, כלומר בדינר כסף, ונמצאו קצ"ב פרוטות משקלן צ"ו שעורות, ומשקלן ג' ארגינץ, (שהם) נמצא דינר של כסף משקלו ג' ארגינץ שהם כשלשה אישטרלינש. ולפי חשבון זה יעלו מאתים דינרין לשש מאות ארגינץ שהם שש מאות אישטרלינש, דמיהן כשלש מאות דינרין ברצלוני בקירוב.

ספר כלבו סימן מח

ושעור חלה שאמרו שלשין אותה, מ"ג ביצים וחומש ביצה, (כגון) [כגון] הביצה הבינונית ולא במשקלה. והר"ש ז"ל (כל ספרי דז"ר ש"י צהלות פסח) כתב ששעור חלה בכך, וכך עולה חלה בגימטריא מ"ג, אבל אם היתה יתרה חמש ביצים או ששה אין לחוש בכך, עכ"ל. כיצד, מביאין כלי מלא מים על כל גדותיו ונותנין אותו בכלי אחר ונותנין לתוכו מ"ג ביצים אחת אחת וחומש ביצה, וכל מה שנשפך מן המים לכלי אחר הוא שיעור חלה. אמנם יש לפקפק בזה השיעור אם נשער באותו כלי המחזיק אותן במים שנפלו בקמח רפוי שקורין שובו"ל או בעצור מחובץ שקורין קלק"ט. והראב"ד ז"ל כתב בו שיעור שאין לפקפק בו והוא שעור חמש ליטרי [עס הועדות, וכדאי הוא הרצלסמן עליו. והר"ר אשר ז"ל ציאר עוד המשקל ואמר שהוא] משקל ארבע לטר' וחצי, לטרא י"ד אוקיות וחצי, האוקיא משקלה כ"ד פשוטים מלגוריי"ש, ורבינו האי ז"ל כתב כי חמשת רבעים קמח הם ת"ש כספים ויותר מעט מכספים של בבל, ובין ללוש בין לערב יותר משעור זה אסור דאין איש ואשה יכולין לשמור יותר משעור זה, ע"כ.

כמה שיעור העיסה חייבת בחלה מ"ג ביצים וחומש ביצה כמו שביארנו בהלכות מצה. וה"ר אשר מלוניל ז"ל כתב שיעור למשקל הקמח שהיא עשירית האיפה, והוא משקל ארבע לטרין וחצי, והלטרא היא מי"ד אונקיות, והאונקיה משקלה (כארבע) [כ"ד] פשוטים מלגורשי"ש. וכתב אחד מן המחברים ז"ל ושיעור עיסה אמר רב קבא מגלונאה וכן לחלה והינו חמשת רבעים קמח ועוד שהם מ"ג ביצים וחומש ביצה וכל ביצה וביצה ל"ה כספים בכספים שלנו. ורבינו האי גאון ז"ל אמר כי חמשת רבעים ועוד קרובים למשקל ת"ש כספים או יותר למשקל כספים של בבל. ובהלכות, אין לשין עיסה בפסח בכלי אלא כשיעור חלה מ"ג ביצים וחומש ביצה כי היכי דלא ליתי לידי חמוץ. ואמר רב סעדיה שיעור עיסה בפסח עד כדי עומר לגולגלת דהיינו תש"ך זוזין בזוזין שלהן. והרמב"ם ז"ל כתב כמה הוא שיעור העיסה שחייבת חלה, מלא העומר, בין מא' (בין) מה' המינין בין מחמשתן כולן מצטרפין לשיעור, וכמה שיעור העומר שני קבין פחות חומש והקב ארבע לוגין והלוג ארבע רבעיות והרביעית אצבעיים על אצבעיים ברום אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע, וכל האצבעות הן רוחב גודל של יד, נמצא למד שהמדה שיש בה עשר אצבעות על עשר אצבעות ברום שלש אצבעות ותשיעית אצבע בקרוב הוא העומר, וכן מדה שיש בה שבעה אצבעות פחות שני תשיעי אצבע על שבעה אצבעות פחות שני תשיעית אצבע היא מדה העומר, וכמה מכילה מדה זו כמו מ"ג ביצים בינוניות וחומש ביצה, והם משקל פ"ו סלעים ושני שלישי סלע מקמח החטים שבמצרים שהם משקל ת"ק וזו מזוזי מצרים בזמן הזה, ומדה שהיא מכילה במשקל הזה מקמח החטין בזמן הזה בה מודדין לחלה בכל מקום. וכתב הר"י בר אברהם ז"ל על מה ששנינו חמשת רביעים קמח ועוד, ר"ש ז"ל לא גרים ועוד דהא אינם אלא חמשת רבעים בצמצום, והר"ת ז"ל כתב טעם הועודות לפי מה דתניא כל האוכל במדה זו ברוך ומבורך פירש במדת העומר מ"ג ביצים וחומש ביצה, בודאי הוצרך ועוד להרמת חלה. וכתבו הר"ת וה"ר שמואל ז"ל שמותר לנדות אותן בני אדם שגודשין מדותיהן בפסח ומעמידין עצמן בספק כרת, וכן נהגו שלא לגדוש. תשובת רבינו יצחק ז"ל, מדה של פסח אין נוהגין לעשות אותה גדושה, וקבא מגלונאה לפסחא וכן לחלה, דפרק אלו עוברין בפסח משמע בלא גדוש, וכן בכל התלמוד כשמזכירין מדה סתם כגון סאה או קב פירוש בלא גודש. והני ה' רבעים קמח שהם מ"ג ביצים כמנין [מלה] משקל תש"כ וזו ואנן שיעור משקל לא

נהיג לן דאיכא דקלילא ואיכא דלא, וביצים נמי איכא קטנים ואיכא גדולים, אלא לפי חשבון רביעים של תורה אצבעיים על אצבעיים ברום אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע יצטרך לשיעור חלה כלי אחד של ששה אצבעות ברום ח' וג' חומשין וחומש חומשא ואז תחשוב האצבעות של אותו כלי חרס שעשיתי לעצמי יעלו לך לחשבון זה, עכ"ל (הראב"ד) [המחנך] ז"ל.

ארחות חיים הלכות חלה אות א

כמה שיעור העיסה שחייבת בחלה, מ"ג ביצים וחומש ביצה, (כגון) [כגון] הביצה הבינונית ולא כמשקלה. והר"ש ז"ל (כל ספרי דזירש"י זלכות פסק) כתב ששיעור חלה בכך וחל"ה עולה כך בגימטריא, אבל אם היא יתרה ה' ביצים או ו' אין לחוש בכך. ע"כ.

וכיצד עושין, מביאין כלי מלא מים על כל גדותיו ונותנו תוך כלי אחר ונותנים לתוכו מ"ג ביצים אחת אחת וחומש ביצה, וכל מה שנשפך מן המים לתוך הכלי האחר הוא שיעור חלה. וזה אנו למדין מתוספתא דנזיר (פ"ד ה"ה), [וזהו דעת הראב"ד ז"ל]. והכלי שמחזיק אלו המים בצמצום הוא שיעור למדת הפסח. אמנם יש לפקפק בזה השיעור, אם נשער אותו כלי המחזיק אותן המים בקמח רפוי שקורין שובול או בעצור ומחובץ שקורין קלקאט, וכתב ר"ת ז"ל וכשמודדין במדה זו גודשין אותה בקמח רפוי, דהא אמרינן בפרק במה מדליקין ארבעים סאה בלח הם ששים סאה ביבש, משמע דגודשא תלתא הוי, הילכך נמצא שהגדישה נכנסת במחיקה דלח, דזו כזו, מחוק דלח הוי כגדוש דיבש, והוא שיהא גבהו כחצי רחבו. ע"כ. והראב"ד ז"ל כתב שיעור [אחד] שאין לפקפק בו והוא שיעור ה' ליטרין למשקל הפלפל עם הועודות, וכדאי הוא הרב לסמוך עליו. וה"ר אשר ז"ל ביאר עוד המשקל ואמר שהוא ד' ליטרין וחצי והליטרא י"ד אוקיות וחצי והאוקיא משקלה כ"ד פשיטין מלגוייריש. ורבינו האי ז"ל כתב כי חמשת רבעים קמח הם ת"ש כספים ויותר מעט מכספים של בבל.

וכתב אחד מן המחברים ואמר, ושיעור עיסה אמר רב קבא מגלונאה לפסחא וכן לחלה, והיינו חמשת רבעים ועוד שהם מ"ג ביצים וחומש ביצה, וכל ביצה (וביצה) [ומחנה] ל"ה כספים בכספים שלנו. ואמר רב סעדיה גאון ז"ל (סדור רס"ג מהדורת מקיני נרדמים עמ' קא) שיעור עיסה עד כדי עומר לגולגלת דהיינו תש"ך זווי, בזוים שלהם. והר"ם במז"ל כתב (הל' זיכוריס פ"ו ה"ו) שיעור עיסה מלא

העומר, בין במין אחד בין בחמשה מינין כולן מצטרפין לשיעור, וכמה השיעור, שני קבין פחות חומש, והקב ד' לוגין והלוג ד' רביעיות והרביעית אצבעים על אצבעים ברום אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע, וכל האצבעות רוחב גודל של יד, נמצאת למד שהמדה שיש בה עשר אצבעות על עשר אצבעות ברום שלש אצבעות ותשיע אצבע בקירוב היא העומר, וכן מדה שיש בה ז' אצבעות פחות ב' תשיעי אצבע על ז' אצבעות פחות ב' תשיעי ברום ז' אצבעות פחות ב' תשיעי אצבע היא מדת העומר, ושתי המדות האלו כאחת הן עולין, וכמה מכילה מדה זו, כמו מ"ג ביצים בינוניות וחומש ביצה, והם משקל פ"ו סלעים ושני שלישי סלע מקמח החטים שבמצרים שהן משקל ת"ק וזו מזווי מצרים בזמן הזה, ומדה שהיא מכילה כמשקל הזה מקמח החטים בה מודדים לחלה בכל מקום. וכתב ה"ר יצחק ב"ר אברהם ז"ל על מה ששנינו חמשת רביעים קמח ועוד, רש"י ז"ל לא גרים ועוד דהא אינן אלא ה' רבעים קמח בצמצום, פירוש חמשת רבעים צפוריים [שהם ו' רבעים ירושלמיים] שהם ז' מדבריים. [ביצים של צפורים הם גדולים משל ירושלים השתות, ושל ירושלים גדול משל מדבר השתות. ואני מצאתי בפרושי הרש"י ז"ל וז"ל בפ"ק דשבת (ט"ו ע"א) וז"ל חמשה ועוד חייבין, דקסבר ר' יוסי מדה מדברית וכו', והכי נמי אמר ר' יוסי בעירובין וכו', והתם מפרש האי ועוד אחד מעשרים לכל ביצה וביצה. עכ"ל. והם למדת צפורי ביצה ומחצה ולמדה מדברית ב' ביצים ושביעית ביצה בקירוב.] ור"ת כתב כי הועודות לפי מה דתניא (עירובין פ"ג ע"ג) כל האוכל כמדה זו ברוך ומבורך, פירוש כמדת העומר, שלא להפקיע עיסתו מחלה, וכיון שהוא אוכל כמדת העומר מ"ג ביצים וחומש ביצה ודאי הוצרך ועוד להפרשת חלה. וכתבו ר"ת ורבי שמואל אחיו שמואל לנדות אותן בני אדם שגודשין מדותיהן בפסח ומעמידין עצמן בספק כרת. וכן נהגו שלא לגדוש. תשובת רבינו יצחק ז"ל מדה של פסח אין נהגין לעשות אותה גדושה, וקבא מלוגנאה לפסחא וכן לחלה. ובפ' אלו עוברין משמע בלא גודש, וכל בכל התלמוד כשמזכירין מדה סתם או קב משמע בלא גודש. והני ה' רבעים קמח שהם מ"ג ביצים הוא משקל תש"ך זוז. ואנן שיעור משקל לא נהיג לן, דאיכא דקלילי ואיכא דלא קלילי, וביצים נמי איכא קטנים ואיכא גדולים. אלא לפי חשבון רביעית של תורה אצבעיים על אצבעיים וכו' יצטרך לשיעור חלה כלי אחד של ו' אצבעות על ו' אצבעות ברום ח' אצבעות וג' חומשים וחומש חומשא, ואם תחשוב אותם האצבעים של אותו כלי חרש שעשיתי לעצמי יעלו לך לחשבון זה. עכ"ל המחבר ז"ל.

פירוש

בהלכות שבת מביא הארחות חיים מדברי המהר"ם מרוטנבורק דין כפרה למחלל שבת בשוגג, וראה מה שכתבנו בזה בציאורנו לדברי התשצ"ך קטן.

בהלכות פדיון בכורות ובהלכות כתובות מביא הארחות חיים את שיטת רש"י ואת שיטת הרשב"א (ומביא גם את דברי החכם דון בונפוש שאלתיאל, ממנהיגי הציבור בצרלונה בזמן הרשב"א, שסובר כדברי הרשב"א), וראה לעיל בציאורנו לדבריהם במקומם. ומביא עוד הארחות חיים שר"ת חולק על רש"י ואומר שמשקל דינר הזהב של הגמ' היה כפול ממשקל דינר הכסף, ומהקשר הדברים נראה שכוונתו לומר שר"ת חולק על רש"י וסובר ששיעור הדינר קטן בחצי, וכמו שהצינו בדברי ר"ת המנחת יהודה והכו"פ (ראה להלן בציאורנו לדברי המנחת יהודה), אך מלשוננו לא נראה כן, ול"ע (יש לציין שהלשון בכל הקטע כאן נראית משובשת, והלכות פדיון בכורות לא נשתמרו באף אחד מכה"י של הארחות חיים, ואולי אם יימצא כה"י שבו הנוסח מדויק יותר יתבהרו הדברים). ומטבע 'מאליא דובליא' שכותב, אינני יודע מהו.

בהלכות חלה, תחילת דבריו כותב הארחות חיים ששיעור חלה מ"ג ביצים וחומש 'כגון הביצה הבינונית ולא כמשקלה', ודבריו לקוחים מדברי הרמב"ם (הל' חמץ ומצה פ"ה ה"ב), ול"ל 'כגוף', וכן הוא באו"ח הלכות חמץ ומצה אות ק. וכוונתו לבאר שמידת ביצה היא מידת נפח ולא משקל, ומבאר גם שהביצה צריכה להיות ביצה בינונית. ומביא הארחות חיים בשם רש"י 'ששיעור חלה בכך וחל"ה עולה כך בגימטריא אבל אם היא יתרה ה' ביצים או ו' אין לחוש בכך', ומקורו הוא מספרי דבי רש"י בהלכות פסח (מחזור ויטרי וסידור רש"י, איסור והיתר לרש"י, ספר הפרדס, ספר האורה) לגבי הדין שלא ללוש יותר משיעור העומר, שע"ז כתב רש"י שנקטו שיעור זה משום שיעור חלה, אך אין לחוש אם העיסה היא קצת יותר משיעור זה. ונראה שניטט זאת הארחות חיים כאן משום הגימטריא.

אח"ז מבאר הארחות חיים את אופן המדידה וכותב שמודדים ע"י הכנסת מ"ג ביצים וחומש ביצה לכלי מלא מים ומדידת נפח המים הנשפכים שהוא כנפח הביצים, ושזו שיטת הראב"ד. ומוכח מדבריו שלא חשב שגם שניפח הביצים בזמנו שונה מנפח הביצים של חז"ל, וראה מש"כ בזה בציאורנו לדברי מחזור ויטרי. ולגבי מדידת

הקמה באותו הכלי שנמצא שנפחו הוא כנפח מ"ג צינים וחומש מסתפק האורחות חיים האם שיעור חלה הוא שיעור קמה הממלא את הכלי כשהוא רפוי או כשהוא דחוס. ופושט זאת האורחות חיים מדצרי רצינו תם שכותב שהוא בקמה רפוי, אלא שדעת רצינו תם שיש למלא את הכלי עם גודש של שליש, כיוון ששיעור מידה ציבש נחשב שיהא שיעור המדה של לח הקטן ממנו בשליש (ומציא ראיה לזה מלשון המשנה בכלים ט"ו א' ואהלות ח' א' המוצאת בגמ' בשבת ל"ה ע"א). אמנם בקוף דצרי מציא האורחות חיים שגם ר"ת עצמו לא סמך למדוד בגודש לקולא.

עוד מציא האורחות חיים שיעורים צמשקל צשם הראצ"ד והר"ר אשר (כוונתו לר' אשר צ"ר שאול מלוניל בעל ספר המנהגות) ור' הא"י. צשם הראצ"ד מציא האורחות חיים שהשיעור הוא ה' ליטרין למשקל הפלפל, וכשיעור זה כתב גם המנהיג צשם מנהג ספרד, וראה מה שכתבנו בזה צציאורנו לדצרי המנהיג. צשם הר"ר אשר מציא האורחות חיים שהשיעור הוא ד' ליטרין וחצי והליטרא י"ד אוקיות וחצי והאוקיא משקלה כ"ד פשיטין מלגוייריש", וצשם ר' האי שהשיעור הוא ת"ש כספים ויותר מעט מכספים של צבל', ומקור שני הדצרים הוא צספר המנהגות של הר"ר אשר, ראה מש"כ לעיל צציאורנו לדצרי.

אח"ז מציא האורחות חיים קטע ארוך מדצרי 'אחד מן המחצרים'. תחילת דצרי הם ליטוט מדצרי הרי"צ גיאת, ר' סעדיה גאון והרמב"ם, וראה צציאורנו לדצריהם במקומם. אח"כ מציא מדצרי הרי"צ א' את מחלוקת רש"י ור"ת המוצאת גם בתוספות צכמה מקומות (שבת ט"ו ע"א, עירובין פ"ג ע"ב, פסחים מ"ח ע"ב) האם גורסים צעירובין וצפסחים 'חמשת רבעים ועוד חייבים צחלה' או שלא גורסים 'ועוד', שרש"י סובר שלא גורסים ועוד כיוון ששיעור העומר הוא מ"ג צינים וחומש מדצריות שהם חמשת רבעים ליפוריים צדיוק לשיטת רבנן דר' יוסי צשבת, ור"ת גורס ועוד ומפרש שהצרייתות צעירובין וצפסחים הן כשיטת ר' יוסי סובר שיש להוסיף 'ועוד' (וצפסחים אפשר שכוונת הגמרא למשנה צעדיות, וליטטה ממנה רק את שיטת ר' יוסי), ומפרש ר"ת שזה כיוון שר' יוסי סובר ששיעור עומר לחלה הוא השיעור שצריך שישאר אחר הפרשת החלה, ומוכיח זאת ממה שכתב צצרייתא צעירובין ש'כל האוכל כמידה זו צרוך ומצורף', שמפרש ר"ת שהכוונה היא שאוכל כמידת העומר צלא ה'ועוד', והוא מצורף כיוון שלא מפקיע עיסתו מחלה (והע"ק דצהמשן הצרייתא כתוב

ש'פחות מכאן מקולקל במעיו', ולא שפחות מכאן מפקיע עיסתו מחלה), וא"כ מוכח ששיעור אכילתו צפועל לאחר ההפרשה הוא כמידת העומר. ובחלק מכתה"י יש תוספת בתוך הדברים (הוצאה צפנים בסוגרים מרובעות), ונראה שהיא תוספת בעל האורחות חיים עלמו במהדורה מאוחרת ואינה מדברי 'אחד מן המחברים', ומציא בה את דברי רש"י בשבת שמפרש שמה שר' יוסי סובר שצריך להוסיף 'ועוד' זה לשיטתו בעירובין (פ"ג ע"א) שנתקטנו הציצים ושיעור פרס הוא שתי ציצים 'שחקות' ששיעור רבי שהן שתי ציצים 'ועוד' שהוא תוספת אחד מעשרים ציצים, ולפי"ז תוספת ה'ועוד' לשיעור חלה היא 'למדת נפורי ציץ ומחלה ולמדה מדברית צ' ציצים ושציעית ציץ בקירוב'.

עוד מציא 'אחד מן המחברים' מדברי ר"ת והרשב"ם שמותר לגדות את המודדים את מדת העומר לעיסת הפסח בהוספת גודש (ומכאן שאף שר"ת סובר שיש למדוד במידה גדושה כמו שהציץ האורחות חיים לעיל, מ"לא רצה לסמוך על זה לקולא כלל), ומציא גם מתשובת רבינו יצחק (מסתבר שכוונתו לר"י הזקן) שאין לגדוש את מידת הפסח, ושכן משמע בפרק אלו עוצרין (ולא הצנתי כוונתו), ושכל מקום שמוזכרת מדה בגמ' משמע שהיא בלא גודש (אולי כוונתו שמכך שהגמ' לא מזכירה באף מקום שיש להוסיף את הגודש מכלל שכל המידות הן בלא גודש).

אח"כ מטט המחבר בקיצור מדברי בעל העיטור שאין נוהגים לשער במשקל וגם אין יודעים איך למדוד ע"פ ציצים, ולכן מסיק המחבר שיש למדוד צ'כלי אחד של ו' אלצעות על ו' אלצעות ברום ח' אלצעות וג' חומשים וחומש חומשא' כמו שצנה לעלמו, שכן עולה החשבון לשיעור חלה ע"פ דברי הגמרא ששיעור הרביעית אלצעיים על אלצעיים ברום אלצעיים וחצי אלצע וחומש אלצע.

רבינו ירוחם (~ה'מ' - ~ה'ק"י)

תולדות אדם וחווה נתיב ה חלק ג

הנה עשירית האיפה הוא ארבעים ושלשה ביצים וחומש ביצה. וכך מודדין אותן, לוקח ביצה בינונית ונוקבה ומוציא מה שיש בתוכה וממלאה מים ארבעים ושלשה פעמים, ואותן המים משימן בכלי, והכלי המחזיק אותן המים לא יותר

היא המדה, וממלא מקמח אותה המדה. ולא תלוש יותר מאותה מדה בבת אחת, ומקטפת אשה אחת אותה עיסה ולא יותר. ובענין אחר תוכל לעשותה, ממלא כלי מים עד שפתו ומשים בתוכו ארבעים ושלשה ביצים, והמים שישפכו על שפתו מחמת הביצים שהכניס בתוכו יקחם וישימם בכלי, והכלי המחזיק אותם המים שנשפכו הוא מדת הקמח, והכל עולה למדה אחת מה שכתבתי למעלה, וזאת כי אני ניסיתי, או בקרוב. ואל תטעה כי יש שטועים במים ואומרים כי אותן המים הם ללוש, וכל מה שתוכל ללוש עם מדת המים היא המדה, וחלילה, אלא הכלי המחזיק המים שכתבתי היא המדה למלאתו מקמח. ודע, כי היא כמו חצי סלימין, ואני עשיתי המדה ומצאתי שהיתה מחזקת חצי סלימין של זאת הארץ.

...

ואשה לא תלוש עיסה גדולה שמא בעוד שהיא מקטפת אותה תחמיץ. ושיערו חכמים שתלוש שיעור חלה והיא עשירית האיפה והיא העומר, והוא כלי שמחזיק קמח כשיעור ארבעים ושלשה ביצים וחומש ביצה. ומודדין אותו כך, לוקחין ביצה בינונית ונוקבין אותה בענין שמוציא כל מה שבתוכה וממלאה מים ארבעים ושלשה פעמים, והכלי המחזיק אלו המים היא המדה, או ימדוד אותו בדרך אחרת, יקח כלי וימלאהו מים על כל גדותיו וישימנו תוך כלי אחר, ואחר כך ישים בתוכו ארבעים ושלשה ביצים, כלומר בתוך הכלי שבפנים, והמים שישפכו מן הכלי דרך שפתו תוך הכלי החיצון יקחם וישימם בכלי, והכלי שיחזיק אותם המים שנשפכו הוא המדה, והכל עולה למנין אחד.

פירוש

רבינו ירוחם מבאר שתי אפשרויות לשער את מידת מ"ג זיגים וחומש זיגה, האחת ע"י מדידה בקליפה ריקה של זיגה, והשנייה ע"י נתינת זיגים בכלי מלא מים ומדידת המים הנשפכים, וכותב שניסה ומלא שתי מדידות אלו ונתנה את אותה התוצאה בדיוק או בקירוב. וקצת ז"ע איך זה אפשרי והרי בצורת המדידה הראשונה נמדד נפח הזיגה בלא קליפתה (וגם בלא חלק מנפח גוף הזיגה שנאצד בעשיית הפתח בקליפה), בלא כהלכה, ובצורה השנייה נמדד נפח כל הזיגה בקליפתה כדין. ושם לזה כוונתו במה שכתב שהשיעור שווה 'בקירוב', ולא דק ולחומר לא דק. ועכ"פ מוכח מדבריו שלא

האגודה

חשש שנפח הצינאים בזמנו שונה מנפח הצינאים של חז"ל, וראה מש"כ בזה צביאורנו לדברי מחזור ויטרי.

ומסיים רבינו ירוחם 'ודע, כי היא כמו חצי סלימין, ואני עשיתי המדה ומלאתי שהיתה מחזקת חצי סלימין של זאת הארץ'. ה'סלימין' (Celemin) היא מידת נפח יבש ספרדית ששיעורה השתנה מעט ממקום למקום, אך כמעט בכל המקומות הוא היה בתוך הטווח של 4.37–4.72 ליטר, כשהמסתבר הוא שכוונת רבינו ירוחם לסלימין של 4.625 ליטר. לפי"ז שיעור חלה הוא כ-2313 סמ"ק, והצינא שמדד לצינונית היתה נפח של כ-53.5 סמ"ק, ובכל מקרה בתוך הטווח של 50.5–54.5 סמ"ק.

האגודה (~ה'מ' - ~ה'ק"י)

מסכת כתובות סי' ח

מצאתי בשם רבינו תם דמנה רק זקוק כסף, ובכן אני מחשב שקלי פדיון הבן וכל החשבונות.

מסכת כתובות סי' עה

אחתיה דרמי בר פפא ארכס כתובתה. מסיק הלכה כרבי מאיר בגזירותיו וצריך לכתוב כתובה. ונראה לי מה שעתה נוהגין לעשות תנאים בין איש לאשתו לפחות מן הכתובה היינו משום דמנה פירש רבינו תם דהוי זקוק כסף ומאתים היינו שני זקוקים, נמצא כשנותנים לבתולה עשרה זהובים ואלמנה חמשה זהובים הרי זה לא פיחתו.

מסכת ב"מ סי' ס"א

ונמצא בשם רבינו תם דמנה היינו זקוק כסף, עיין בבכורות.

מסכת בכורות סי' כג

ה' סלעים של בן במנה צורי, מאי מנה צורי א"ר אשי מנה של צור. פירש בקונטרס היוצא במדינת צור, וזה הוא שיעור של אותו מנה סלע, דהסלע ד'

זווים והזוו במשקל זהוב של משקל ב"פ ומחצה למשקל הברזל. ונראה שקבלה היתה בידו מרבתינו. ובפירוש של חומש פרשת אלה המשפטים פירש שקל משקל ד' זהובים שהם חצי אונקיא למשקל הישר שבקולני"א. ור"ת פירש דדינר זהב עוביו כפלים כשל כסף. מצאתי בתוספות בשם רבינו תם דמנה הוא זקוק כסף, נמצא חמש סלעים חמישית של מנה והוא חמישית של זקוק כסף, וכתובת בתולה היא ב' זקוק כסף. והרמב"ם כתב (הל' שקלים פ"א ה"ג) דשקל עשרים גרה היינו עשרים מעה, ומעה כסף משקל שש עשרה שעורות בינוניות.

פירוש

בעל האגודה מציא בשם ר"ת ששיעור מנה, שהוא 25 שקלים של תורה, הוא זקוק כסף, וכתב שע"פ זה הוא נוהג לחשב את שקלי פדיון הצן ואת שאר הדינים. מסתימת דבריו נראה שכוונתו צ'זקוק' למשקל ה'מארכ' שהיה מכונה זקוק צפי היהודים, וממה שלא הזכיר לאיזה זקוק כוונתו מסתבר שכיוון לזקוק של קולוניא עירו שהיה הזקוק המפורסם והחשוב ביותר באירופה. משקלו של זקוק קולוניא היה 233.8 גרם, ולפי"ז נמצא משקל השקל 9.3 גרם, והוא משקל נמוך בהרבה מכל שיטות הראשונים (מלכד שיטת ר' אליעזר ממין בספר יראים, ואולי גם מלכד שיטת ספר הלכות קטנות, עיין לעיל בדבריו וצביאורנו שם. ויש לציין שבעל האגודה עצמו הכיר שמשקל זה הוא נמוך מאד וכתב שהמנה הוא 'רק' זקוק כסף). ועוד תמוה מדוע לא מלאנו לאף אחד מהראשונים שהזכיר לשיטה מחודשת זו, ואדרבה, בתשובות מיימוניות הציא בשם רבינו תם שאין המנה שזה זקוק, והכפתור ופרת והמנחת יהודה הזכירו שיעור אחר בשם רבינו תם (חצי משיעורו של רש"י), וכן לא נמצא מאומה מזה בספר הישר של רבינו תם, אלא להיפך, מוצאים שם דברי הלקח טוב שמהם עולה שהמנה הוא ליטרא (אם כי ליטרא קטנה יותר מזו של רש"י. וראה מש"כ צביאורנו לדברי ספר הישר), וכן קשה על עצם השיעור מניין מקורו.

וראה לעיל צביאורנו לדברי התשובות מיימוניות שכתבנו לבאר את שיטת ר"ת באופן חדש שבו יתיישבו כל הקושיות, ויהיו כל דברי הראשונים אמת, אלא שלפי דברינו שם כוונת רבינו תם היתה לזקוק למשקל הברזל של קולוניא, שמשקלו נמוך מעט מזקוק קולוניא המפורסם (3%-4%, כמו שכתבנו צביאורנו לדברי רש"י), וצ"ל שבעל האגודה שזמנו כנראה כבר לא היה זקוק זה בשימוש הצין שהכוונה היא לזקוק קולוניא המפורסם.

מנחת יהודה ("ריב"א על התורה")

ולעניין הזהובים שהזכיר, הזהובים צומנו של האגודה נטבעו בכמה מדינות שונות ולא הוזכר כאן לאילו זהובים כוונתו, אך כולם היו ע"פ התקן של הפלורין (florin) שהכיל כ-3.53 גרם זהב ולכן אין נפק"מ בדבר (ואולי לכן כתב בסתם 'זהובים'). ויולא מדבריו שיחס הזהב לכסף הוא כ-13.2 (יחס זהב טבע לכסף לרוף).

מנחת יהודה ("ריב"א על התורה") (~ה'מ' - ~ה'ק"י)

שמות פרק כ"א פסוק ל"ב

כסף שלשים שקלים וגו'. פי' ר"ש שקל משקלו ד' זהובים שהם חצי אוקיא למשקל קולוניא הישר עכ"ל הרי לך מתוך דבריו שחמש סלעים של פדיון הבן הם נ' אשטרלינ"ש, שהרי סלע דרבנן הוא שקל דאורייתא, והשקל משקלו חצי אוקיא כמו שפירש ר"ש, והחצי אוקיא משקלה י' אשטרלינ"ש שהרי יש בזקוק (ס"ה) [ששים ומאה] אשטרלינ"ש, וא"כ ה' שקלים משקלם נ' אשטרלינ"ש. גם יש ללמוד מתוך דבריו שדינר זהב ודינר כסף משקלם שוה, שהשקל משקלו ד' זהובים, ושקל דאורייתא הוא סלע דרבנן, וסלע דרבנן הוא ד' דינרין של כסף, הרי שהדינר של זהב ודינר של כסף משקלם שוה. גם הוא פירש כן בפרק הזהב. ופירשו שם התוספות וז"ל ואינו כן נראה לר"ת, דאמרינן (נ"מ מ"ד ע"ז) דינר של כסף אחד מכ"ה בדינר של זהב. פירוש, דינר של זהב שוה כ"ה דנרים של כסף, ולדברי ר"ש האומר שדינר של כסף הוא משקל ב' אשטרלינ"ש וחצי א"כ הדינר של זהב שוה ס"ב אשטרלינ"ש וחצי שהם כ' (נ"א: כ"א) דינרים טורני"ש, ועכשיו הדינר שקורין מייל"א דמוצ"א אינו שוה כי אם י' דינרים טורני"ש, ואם אתה אומר שדינר זהב ודינר כסף שוים במשקל היאך הוזל השער כל כך שמתחלה היה שוה כל דינר זהב כ"ה דינרים בכסף ועכשו אינו לכל היותר יותר מי"ב. לכך אומר ר"ת שדינר זהב משקלו כמשקל ב' דנרים של כסף, וזהו שאמרו חכמים דינר של כסף אחד מכ"ה בדינר מזהב, כלומר הדינר של כסף שמשקלו כמשקל חצי דינר של זהב אינו שוה אלא אחד מכ"ה חלקים בדינר של זהב, אבל ודאי אינו שוה משקל במשקל כי אם אחד י"ב חלקים. וראיה לדבר, דאמרינן בפרק אלו טרפות (מולין נ"ה ע"ז) ואם נשתייר כעובי דינר של זהב, ולא נקט של כסף, ש"מ דינר זהב ודינר כסף אינם שוים במשקל, שדינר זהב כפול היה בעובי מדינר של כסף. ועוד ראיה, דבספר שמואל (נ"ד כ"ד)

כתוב שקנה דוד גורן ארונה היבואי בנ' שקלים ובדברי הימים (א' כ"א כ"ה) כתוב שקנה בשש מאות שקלים, הא כיצד, קנאו בנ' שקלי זהב שש מאות שקלי כסף. ואף על גב דבקרא דשש מאות כתיב שקלי זהב שש מאות, הכי פירושו, שש מאות שקלי כסף שפרע לו בשקלי זהב. ומיהו בפרק בתרא דזבחים (קט"ז ע"ג) פריך קראי אהדדי ומשני בענין אחר גבה מכל שבט חמשים וכו', ומ"מ אין מקרא יוצא מידי פשוטו. הרי הוכחנו לר"ת שדינר זהב ודינר כסף אינם שוים במשקל, וגם ר"ש פירש בסוף פרשת נשא (נמדנר' פ"ו) ששקלי זהב אינם שוים לשקלי כסף. ולדברי (ר"ש) [ר"ת] יתישב ההיא דאמרינן דינר של כסף אחד מכ"ה בדינר של זהב, שהרי דינר של כסף משקלו כמשקל חצי דינר של זהב שהוא אשטרלי"ן ורביע, א"כ הדינר של זהב אינו שוה כי אם ל' אשטרלי"ן ש, ועכשיו נמצא הדינר של זהב שקורין מייל"א דמוצ"א שוה ל' אשטרלי"ן ש שהם י' דנרים דטורני"ש. ומאחר שהוכחנו לר"ת שדינר של כסף שוה אשטרלי"ן ורביע יש ללמוד על ה' סלעים של פדיון הבן שהם כ"ה אשטרלי"ן ש למבין. והא דאמרינן התם דינר של כסף אחד מכ"ה בדינר של זהב ולא אמר אחד מכ"ד, י"ל שאותו דינר משום הכרע, שכן דרך מוכרי דינרים של זהב לתת מעט יותר להכרע, ואותו מעט שנותנין הוא שוה דינר של כסף, אבל גוף הדינר אינו שוה אלא כ"ד. וראיה בכורות (נ' ע"ה) דמסיק התם גבי פדיון בכור שאם נתן ישראל לכהן דינר זהב מהדר ליה כהן לישראל וזוא ושתותא שהרי דינר זהב שנתן לו שוה כ"ה דינרין של כסף והוא אינו חייב לו אלא ה' סלעים שהם כ' דינרין, שיש בסלע ד' דינרין, ולכך מהדר ליה וזוא ושתותא, וזוא הוא דינר כסף, ושתותא הוא ד' דנרין שהם השתות מדינר זהב ששוה כ"ד של כסף בלא דינר של הכרע, ואמאי נקט כי האי לישנא וזוא ושתותא לימא דליהדר ליה חומשא שהוא ה' דינרין של כסף, אלא להכי נקט וזוא ושתותא לפי שהזוז הוא דינר של הכרע ושתותא הוא גוף הדינר. ועוד ראיה, דאמרינן בפ"ק דשקלים (ה"ד) שקלבוין מחצית השקל היה חצי מעה, וזה אחד מכ"ד למחצית השקל, שמחצית השקל ב' דינרין ושש מעות יש בדינר הרי י"ב מעות, נמצא חצי מעה אחד מכ"ד ממחצית השקל, ומשמע שההכרע דינר זהב הוא דינר כסף שהוא אחד מכ"ד בו.

ומצאתי כתוב בתשובת רבי אליהו מנחם מלונדרי"ש וז"ל איתא בירושלמי בפרק החובל (ה"ו) חד בר נש אפקיר לר' יהודה בר' חנינא, ר"ל העיז פניו, וקנסיה ריש לקיש ליטרא דדהבא, ופי' הרב הספרדי שהוא ל"ה דנרים, ולא ידענו מנין

לו זה כי מי יוכל לנגוע בקצהו. ובירושלמי פרק עשירי דתרומות (ה"ה) גבי דג טמא שכבשו עם דגים טהורים איתא כמה לוג מחזיק ב' ליטראות כמה ליטרא עבדא ק' זוזי, והוזו הוא הדינר, ושש מעה כסף דינר לאחר שהוסיפו המדות, דבתחלה היה השקל כ' גרה, שקל של תורה הוא סלע והסלע ד' דינרים, הרי ה' גרות לדינר, וגרה הוא מעה, והוסיפו שתות ועשו הדינר שש מעה, והמעה הוא חצי אשטרלינ"ש, הרי שהדינר ג' פשיטים, הרי לק' זוז ג' מאות פשיטים והם כ"ה דינרים של כסף, וכן משקל ליטרא של רוב (נ"א: שרוב) דבר הנמכר בליטרא. הרי (נ"א: הם) משקל הליטרא כ"ה דינרי כסף, וכל פשוט זהב שוה י"ב פשיטים של כסף כדפסק ר"ת בפרק הזהב גבי מתניתין דמשך הימנו פירות בדינר של זהב, הרי לחשבוננו ליטרא זהב שוה ט"ו ליטראות אשטרלינ"ש. ובשכבר יזמתי לשקול הליטראות לביצים, כי הלוג ב' ליטראות כדמפורש בירושלמי שהבאתי, והלוג ו' ביצים, הרי משקל הליטרא ג' ביצים, ומצאנו משקל הביצה קרוב למ' פשיטים. וחשבון הראשון ישר בעינינו. עכ"ל התשובה. הרי לך לדבריו שדינר כסף ג' אשטרלינ"ש, וא"כ הסלע י"ב אשטרלינ"ש, הרי לך מתוך דבריו על ה' סלעים של פדיון הבן שהם ס' אשטרלינ"ש, והרי לך שלש מחלוקות בדבר.

קצורו של דבר ה' סלעים של פדיון הבן לר"ש נ' אשטרלינ"ש, ולר"ת בן בתו כ"ה אשטרלינ"ש, ולרב מלונדרי"ש ס' אשטרלינ"ש. וכתוב בסמ"ג ובסמ"ק במצות לקדש האשה שפרוטה משקל חצי שעורה בינונית של כסף נקי. עכ"ל. והיא אחד משמונה באיסר האיטלקי, וב' אסרין יש בפונדיון, וב' פונדיון יש במעה, הרי לדבריהם שיש לפרש הה' סלעים של פדיון הבן בענין אחר, וצ"ע בתוספות.

פירוש

המנחת יהודה מציא את דברי רש"י שהשקל של תורה משקלו ארבעה זוזים שהם חצי אונקיה של קולוניא, וכותב שחצי אונקיה משקלה עשרה אשטרלינ"ש¹⁴, ומצא

¹⁴ מילת 'אשטרלינ"ש' כאן משמשת כמילה נרדפת ל'פשיט', ואין הכוונה למטבע הסטרלינג האנגלי, אך המנחת יהודה מתייחס בפשטות לפשיט של רש"י כשוה לסטרלינג האנגלי. ובאמת משקל הסטרלינג האנגלי היה שוה למשקל הפשיט של רש"י ע"פ הבנת הראשונים המאוחרים שרש"י מדבר על אונקייט קולוניא המפורסמת (וראה מש"כ בזה בביאורנו לדברי רש"י), ואף שלא היה מכסף טהור אלא הכיל רק 92.5% כסף, במקומות רבים באותם ימים התייחסו לכסף ברמת טהור כזו ככסף טהור לגמרי.

שלפי"ז דינר הכסף של הגמרא שהוא רבע מהשקל של תורה משקלו כזהב אחד, וגמלא ששיטת רש"י היא שדינר כסף ודינר זהב משקלם שווה, וממה שדינר הזהב שווה 25 דינרי כסף מוכח שמחיר הזהב הוא פי 25 ממחיר הכסף (ומה שכותב שרש"י פי"ז כ"ג גם בפרק הזהב, נראה שהוא טעות ול"ל בפרק יש בכור, ששם בדף מ"ט ע"ב כותב רש"י כדצרינו כאן). ועל זה מביא שהקשה ר"ת שא"ל לומר כך כיוון שלפי"ז יוצא שדינר זהב שהוא צמסקל שנים וחצי אשטרלינג כדינר כסף יהיה שווה 62.5 אשטרלינג כסף שהם שוים כ-20 דינרים טורניש, והמציאות בזמנו היתה שדינר 'מיילא דמואל' ששוקל 2.5 אשטרלינג (המנחת יהודה לא כותב צמפורש שכך היה משקלו של דינר זהב כדי לזכור את הראיה) שווה רק 10 דינרים טורניש, וא"ל לומר שהשתנה כ"כ יחס מחיר הזהב לכסף בין זמן הגמרא לזמנו.

ולביאור דצרינו יש להקדים, שחשבון המטבעות הנזכר כאן איננו מדצרי ר"ת כדמוכח בספר הישר ובכל המקומות שהוצאו דצרי ר"ת אלו בתוספות (כתובות ז"ט ע"א, ב"מ מ"ד ע"ב, שבעות מ"ד ע"ב, בכורות נ' ע"א), אלא ר"ת הקשה בסתם שזמנו שווי הזהב איננו יותר מפי 12 משווי הכסף, ובעל המנחת יהודה מוכיח זאת משווי המטבעות היוצאים בזמנו. בזמנו של בעל המנחת יהודה יצאו בצרפת מטבעות טורניש גדול (Gros tournois) שהיו שוים לדינר (Sol) טורניש שהוא 12 פשוטים (Denier) טורניש, והיה זה כ-4.04 גרם כסף טהור (באופן רשמי, בפועל לרוב היה פחות), לזידם נסחרו מטבעות הסטרלינג (Sterling/Penny) האנגליים שנקראו בצרפתית 'אשטרלינג' (Esterlin), והיה זה כ-1.35 גרם כסף טהור (רשמית, ובקירוב גם בפועל), והשער היוצא היה 3 אשטרלינג כדינר טורניש. עוד יצאו בזמנו בצרפת כמה סוגים שונים של מטבעות זהב שכונו בשמות שונים – 'פלורין זהב' (Florin d'or) שהיה חיקוי צרפתי למטבע הפלורין של פירנצה האיטלקית ונקרא גם 'קטן מלכותי של זהב' (Petit Royal d'or) או 'קטן מלכותי יושב' (Petit Royal assis) כיוון שהוטבע עליו מלך יושב עם שרביט והוא היה מטבע קטן יחסית, 'שרביט זהב' (Masse d'or) או 'גדול מלכותי' (Grand royal) שהיה מטבע גדול שהוטבע עליו מלך יושב מחזיק בשרביט (בעיצוב קטן שונה מהפלורין זהב), 'כסא זהב' (Chaise d'or) שהיה מטבע גדול שהוטבע עליו מלך יושב על כסא מלכות, 'פלורין זהב למלכה' (Florin d'or à la reine) או 'שרביט זהב קטן' (Petite masse d'or) שהיה מטבע זהב שהטבעתו לפלורין הזהב אך קטן יותר גדול, 'גלימה' (Mantelet) או 'קטן מלכותי עומד' (Petit royal debout)

שהיה מטבע קטן יחסית שהוטבע עליו מלך עומד לבוש גלימה, ו'כזש זהב' (Agnel d'or) שהיה מטבע שהוטבע עליו כזש. הכינוי 'מיילא דמואל' שכותב המנחת יהודה איננו מוזכר במקורות החילוניים ככינוי לאחד המטבעות, אך כפי שאפשר לראות מהרשימה הנ"ל ריבוי כינויים לאותו המטבע לא היה דבר נדיר, ולריך לומר שכינוי זה היה כינוי נוסף לאחד המטבעות דלעיל. המטבע המתאים לתיאור ה'מיילא דמואל' הוא ה'פלורין זהב' שהיה מטבע זהב טהור במשקל 3.547 גרם, שהוא בקירוב רב שניים וחצי אשטרלינג (3.645 גרם), וערכו הנקוב היה עשרה דינרים טורניש (בתקופה זו בצרפת המערכת הכספית לא היתה יציבה, כפי שניתן לראות מהכמות הרבה של סוגי מטבעות שונים, וערכם הנקוב של המטבעות לא תמיד תאם לערך בפועל, אך מדברי המנחת יהודה כאן נראה שעשרה דינרים טורניש היה גם הערך בפועל של פלורין הזהב), ונראה שהכינוי מיילא דמואל ניתן לו כיוון ש'מיילא' (Maille. ברוב כה"י נמצא הציטוי בצורתו הספרדית 'מאלא' – Malla, אך פחות מסתבר שכן היה במקור) היה הכינוי למטבעות ה'חלי' הנרפתיים, צין למטבעות חלי דינר טורניש (Maille Blanche) וצין למטבעות חלי פשוט, וכיוון שה'פלורין זהב' היה שוה חלי ממטבע 'שרביט הזהב' שהוא צנרפתית 'מאלא דאור' (Masse d'or) הוא היה נקרא 'מיילא דמואל' (Maille d'masse).

ופירוש דבריו ע"פ כל זה, שבא להוכיח שיחס הכסף לזהב בזמנו הוא כדברי ר"ת שאיננו יותר מ- $\frac{1}{12}$, ומוכיח זאת ממה שדינר מיילא דמואל ששוקל 3.547 גרם זהב שווה עשרה דינרים טורניש שהם 40.4 גרם, שהוא יחס של $\frac{1}{11.7}$, ואם היה יחס צין כסף לזהב של $\frac{1}{25}$ הרי היה צריך דינר זה להיות שוה 88.675 גרם כסף שזה כ-20 דינרים טורניש (במדויק – 21.9, ובאחד מכתה"י הגירסה 'כ"א דינרים').

על קושיה זו מתרץ ר"ת שבאמת יחס הכסף לזהב בזמן המשנה והגמרא היה כצימיו $\frac{1}{12}$, ודינר הזהב היה שוקל כפול מדינר הכסף כיוון שמשקלו הסגולי של הזהב גדול יותר משל הכסף (19.32 גרם לסמ"ק לעומת 10.49 גרם לסמ"ק) וגם דינר הזהב היה עבה יותר מדינר הכסף (ומוכיח זאת ר"ת מדברי הגמרא בחולין נ"ה ע"ב 'ואי אישתייר ציה כעוצי דינר זהב'), ומה שכתוב ששוה 25 דינרי כסף ולא 24 לפי משקל כפול ויחס כסף לזהב של 1 ל-12 זה כיוון שמנהג חלפני הכספים היה לקחת 'קלצון' להכרע בשיעור 1 מ-24 משווי ההחלפה כדמוכח בשקלים פ"א ה"ד שקלצון ממחצית השקל הוא חלי מעה, ולכן כדי להחליף דינרי כסף בדינר זהב צריך היה לתת דינר כסף לקלצון וסה"כ לתת

25 דינרי כסף. ומוכיח זאת ר"ת מסתירת הפסוקים צעניין קניית מקום המקדש ע"י דוד המלך, שצספר שמואל כתוב שקנאו צחמישים שקלים וצדה"י כתוב שקנאו צשש מאות שקלים, וע"כ הכוונה שקנאו צחמישים שקלי זהב ששויים שש מאות שקלי כסף, שהוא יחס של 1 ל-12.

אמנם יש להקשות על מה שהקשה ר"ת מדוע לא היה שוה דינר הזהב 24 דינרי כסף, מניין לו שמשקל דינר הזהב היה כפול צדיוק ממשקל דינר הכסף עד שמקשה מזה, והרי יכול היה לומר צפשוט שדינר הזהב היה שוקל קצת יותר מפי שניים מדינר הכסף ולכן היה שוה 25 דינרים ולא 24, וכפי שידוע היום שצאמת כך היתה המציאות¹⁵. וצדוחק י"ל שר"ת העדיף לתרך שדינר אחד הוא קלצון כדי ליישצ את הגמרא צצכורות שכותצת 'וזוא ושחותא', אף שמפשוט צצבריו נראה שהציא את גמרא זו רק כרציה ולא שממנה היתה הקושיה מעיקרא.

ומצאר המנחת יהודה שלשיטת ר"ת נמצא משקל דינר הכסף אשטרלין ורצע ומשקל הכסף לפדיון הבן 25 אשטרלינש שזה חצי משיטת רש"י, והיינו שלמד שר"ת איננו חולק על רש"י צמשקל דינר הזהב לומר שהוא שניים וחצי פשיטין אלא צמשקל דינר הכסף לומר שהוא פשיט ורצע. ועיין לעיל צצברי הכפתור ופרח שגם הוא למד צצצבריו. ונראה שלמדו כך כיוון שהניחו לצבר פשוט שהוצוים הציזנטיים עליהם כותצ רש"י שמשקלם שניים וחצי פשיטין שוים צמשקלם לדינרי הזהב הרומאיים של הגמ', ואם משקל דינר הכסף הוא חצי ממשקל דינר הזהב הרי שהוא חצי ממשקל הזהבים השוקלים שניים וחצי פשיטים.

אמנם קשה, דמלצד המנחת יהודה, הכפתור ופרח והתוס' המוצאות צסמ"ק מנוריך שהם כנראה המנחת יהודה עצמו כמש"כ שם (ואולי גם האורחות חיים והאגודה, ראה לעיל צציאורנו לצצריהם) לא נמצא לאף אחד מהראשונים שיזכיר שיטה מחדשת זו צשס ר"ת, וגם צמקומות הרצים צתוספות שהזכירו את צצברי רצינו תס שדינר הזהב משקלו כפלים משל כסף לא הסיקו מכך ששיטתו שונה מרש"י לעניין שיעור השקל.

¹⁵ 'דינר זהב' הוא המטבע דינריוס אאוראוס (Denarius aureus - דינר זהב בלטינית) הרומאי שהיה בערך בגודל של דינר הכסף שהוא מטבע הדינריוס (Denarius), וכנראה מפני כך היה נקרא 'דינר זהב'. משקלו היה קצת יותר מכפול מכמות הכסף שבדינריוס, ובתקופות המוקדמות יותר, כאשר תכולת הכסף בדינריוס היתה קרובה ל-100%, משקלו היה קצת יותר ממשקלו הכולל של הדינריוס, וכנראה שבתקופות אלו הוא אכן היה עבה יותר מהדינריוס כצברי ר"ת.

ואפשר לומר שגם רבינו תם מודה לדברי רש"י שדינר הכסף שוקל כמשקל הזהב, ומקור שיעור זה איננו מחמת שחשבו שהזהבים הביזנטיים הם אותם זהבים של המשנה שלא השתנו, אלא קבלה היתה צידם ששיעור זהבים אלו הוא כשיעור הדינר שבגמרא (וע"פ האמת כן הוא המציאות, שהזהבים הביזנטיים שקלו 4-4.5 גרם כדפירשנו לעיל צביאורנו לדברי רש"י, והדינר הרומאי שבזמן המשנה והזוים שבזמן הגמרא צבצב שקלו כ-4 גרם, לעומת דינרי הזהב שקלו 7.2-8.2 גרם), וכאשר אמר ר"ת שדינר הזהב שקל כפליים מדינר הכסף כוונתו שדינר הזהב של המשנה היה כפול מדינר הזהב הביזנטי ושקל חמשה פשיטים.

אלא שראיה גדולה לשיטת המנחת יהודה והכו"פ ממה שר"ת עצמו כותב בצספר הישר שרש"י חולק עליו וסובר שמשקל דינר הכסף ודינר הזהב שבגמ' שוה (וכן כותבים גם התוס' בצכורות נ' ע"א), שזה יוצן רק אם ר"ת אכן סבר שהזהבים הביזנטיים שוים במשקלם לדינרי הזהב של הגמ', דאל"כ היכן נמצא בדברי רש"י שחולק על שיטתו. וראה לעיל צביאורנו לדברי התשובות מיימוניות שכתבנו לבאר את שיטת ר"ת באופן שדברי המנחת יהודה והכפתור ופרח יתאימו עם דברי האגודה והתשובות מיימוניות, אך ראה לעיל צביאורנו לדברי ספר הישר שכתבנו שממה שצספר הישר מוצאים דברי הלכות טוב לגבי שיעור השקל נראה דלא כשיטתם, וי"ע.

אח"כ מביא המנחת יהודה תשובה מר' אליהו מנחם מלונדריש (לונדון) שדן מהו שיעור ליטרא זהב המוצא בירושלמי, ומביא שהרמב"ם כתב ששיעורו 35 דינרים (כוונתו לרמב"ם בהלכות חובל ומזיק פ"ג הל' ה-ו), אך איננו מסתמך על דבריו ומשאיר אותם בקושיא כיוון שאיננו יודע את מקורו¹⁶, ולכך מחשב בעצמו ע"פ הירושלמי בתרומות (פ"י ה"ה) שכותב שהלוג הוא שתי ליטרין והליטרא מאה זוזי, וכיוון שהזוז הוא הדינר (יש להעיר שצרוז הכתבי היד למשנה שם הגירסה 'זין' ולא 'זוז', וכתב הראש"ד בפירושו לתורת כהנים שמיני פרשה ג' אות ט' שהוא שם משקל שהיה בזמנם, אך עכ"פ מדברי המשנה שם שעשרה זין ביהודה הם חמשה סלעים בגליל מוכח שמשקל הזין היה כמשקל הזוז) וכל דינר הוא שש מעות והמעוה היא חצי אשטרליני"ש הרי שמאה זוז משקלם 300 אשטרליניש שהם 25

¹⁶ ע"פ מש"כ לעיל בביאורנו לדברי הרמב"ם שמקור הרמב"ם הוא ממה שמצא בשקילתו שמשקל מים בנפח אצבעיים על אצבעיים ברום אצבעיים וחצי וחומש אצבע שהוא רביעית הוא כ-27 דירהמים מצריים של 62 שעורות כ"א שהם כ-1674 שעורות שהם כ-17.5 דינרים של הגמ' שיש בכ"א 96 שעורות, וכיוון שע"פ הירושלמי בתרומות הליטרא היא חצי לוג נמצא שמשקלה 35 דינרים של הגמ'.

דינר (Shilling). יש לציין שדברי הר"מ מלונדריש 'אשטרלינג' היינו מטבע הסטרלינג האנגלי ממשי, שהרי היה חושב אנגליה), שזה משקל הליטרא של 'רוב דבר הנמכר בליטרא' (כוונתו לליטרא שכונתה באנגליה 'ליטרת הסוחרים' – Merchants' pound), וכיוון שהזהב שוה פי 12 מכסף כדברי ר"ת הרי שליטרא זהב שוה 300 דינרים כסף שהם 15 ליטרא אשטרלינג"ש (כוונתו לליטרא של משקל המאזנה – Tower pound שממנה נגזרים משקלי השילינג והאשטרלין, כאשר השילינג – 'דינר' הוא $1/20$ מליטרא, והאשטרלין – 'פשוט' הוא $1/12$ משילינג). ומה שכתב שהמעה היא חצי אשטרלין נראה שמקורו הוא מקבלת הגאונים שהפרוטה חצי חצה (גרעין) והמעה בהתאמה 16 חצה, וסבר שהחצה היא גרעין חיטה כדעת העיטור (או סבר שהוא גרעין שעורה אך חישב את משקל גרעין השעורה כמשקל גרעין החיטה. המשקלים של גרעיני החיטה והשעורה משתנים בהתאם לגורמים רבים, אך הם נעים בתוך אותו הטווח בקירוב, ולכן אין שום מניעה להחשיבם כשווים), וכיוון שמשקל הסטרלינג האנגלי הוגדר ל-32 גרגרי חיטה הרי שהמעה היא משקל חצי אשטרלין. עוד מביא הר"מ מלונדריש אפשרות אחרת לחשב את משקל הליטרא ע"פ מה שכתוב בירושלמי שהלוג שתי ליטרין, שלפ"ז משקל הליטרא הוא שלש צינים, ואת משקל הצינה מצא הר"מ מלונדריש שהוא קרוב לארבעים אשטרלינג (פשיטים), וא"כ משקל הליטרא הוא 120 אשטרלינג. אמנם לא מפורש בדבריו למשקל של מה כוונתו, שהרי הצינה עצמה היא מידת נפח, ומסתבר שכוונתו למשקל מים נפח צינה. ומסיק הר"מ מלונדריש שהחשבון הראשון נראה בעיניו.

וקשה על דבריו, איך יסביר לפירוש הראשון את דברי הירושלמי שהלוג הוא שתי ליטרין, והרי לפירוש זה משקל הליטרא יוצא יותר משבע צינים לפי שקילתו. ושם סבר שהצינים בזמן הירושלמי היו גדולות ביותר (כשלש צינים שלנו).

ולענין משקל ה'אשטרלין' האנגלי, כבר כתבנו לעיל שמשקלו 1.458 גרם, וא"כ שיעור המעה 0.729 גרם, ושיעור הדינר 4.374 גרם. ושיעור הצינה לפי מדידתו נמצא קרוב ל-58.32 סמ"ק, ושיעורה ע"פ הירושלמי הוא 145.8 סמ"ק.

עוד מביא המנחת יהודה את דברי הסמ"ג והסמ"ק שכותבים ע"פ דברי הרמב"ם שהפרוטה היא כסף נקי במשקל חצי שעורה (ולפ"ז הדינר משקל 96 שעורות), ומסיים ש"ע בתוספות'. ויש לעיין מה הוקשה לו בדבריהם יותר משאר השיטות, ושם הקושיה היא על היוצא מדבריהם ששיעור השקל תלוי בשיעור השעורים, שזה דבר

אבודרהם

שלא נמלא לו רמז בגמרא (החזו"א כתב לפרש שזו תקנת הגאונים ע"פ הכח שנתה התורה לחכמים, וכתב שאולי היתה לגאונים קבלה על כך מרצינא ורז אשי).

אבודרהם (~ה'נ' - ~ה'ק"כ)

סדר ההגדה ופירושה

ושיעור כל אחד מאלו הד' כוסות רביעית לוג יין, דהיינו ביצה ומחצה, והוא משקל שלש אוקיות ושליש, ומדת הכלי שיכילנו הוא ארכו כרוחב ב' גודלים וכן רחבו, וגבהו כרוחב שני גודלים וחצי גודל וחומש גודל.

הלכות פדיון בכור

וצריך שיתן לכהן פדיונו ה' סלעים, והסלע הוא ד' דינרין, והדינר שש מעה כסף שהם ששה גרות, והגרה חצי דרהם מעשרים באוקיא של קלומריא (נאמד מכה"י - קולוניא), והגרה היא משקל י"ו שעורה.

הלכות מזוזה וחלה (הלכות ברכת המזון לאבל)

ושיעור העיסה שחייבת בחלה עומר עשירית האיפה, שנאמר ראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה, ומפרש בעירובין בפרק כיצד משתתפין ראשית עריסותיכם שתלושו כדי עיסתכם שאתם רגילין ללוש במדבר, וכמה, עומר, והיא מדה שארכה עשרה אצבעות וכן רחבה, וקומתה ג' אצבעות ועשירית אצבע ועשירית עשירית אצבע ועשירית חומש חומש אצבע, ואלו האצבעות הם בגודל בינוני. והוא שיעור מ"ג ביצים וחומש ביצה בינוניים כמנין חלה, לא במשקלם אלא שתמלא כד מים ותשימנו בכלי גדול ותשים בתוך הכד מ"ג ביצים וחומש ביצה ותמדוד המים היוצאים מן הכד משתניח בו מ"ג ביצים וחומש ביצה, וכמדת אותם המים שיוצאין חייבת בחלה. ומשקלו שלשה לטרין מי"ו (נוסח הדפוס - ממ' ותשעה) אוקיות בליטרא. ואם היתה העיסה פחות מזה השיעור אינה חייבת בחלה.

פירוש

בסדר ההגדה ובהלכות חלה מצאנו האבודרהם את אופן מדידת שיעורי הנפח גם על פי צינים וגם על פי אלצעות, ונראה מדבריו שלא היתה סתירה אללו בין השיעור בצינים לשיעור באלצעות, וכן מוכח שלא חשש שנפח הצינים בזמנו שונה מנפח הצינים של חז"ל (ושמא הא צהא תליא, שכיוון ששיעור הצינים התאים אללו עם מדידת האלצעות לכן לא חשש).

עוד נותן האבודרהם שיעור למדות הנפח במשקל, בסדר ההגדה הוא כותב שמשקל רביעית יין הוא שלש אוקיות ושליש, ובהלכות חלה כתב שהמשקל החייב בחלה הוא שלשה ליטרין שצכל ליטרא יש 16 אוקיות (גירסת הדפוסים היא שצכל ליטרא יש 49 אוקיות, אך ברור שזו טעות), ומהשוואת השיעורים נראה שכוונתו בהלכות חלה למשקל קמח, והוא החשיב את משקלו הסגולי של הקמח למחצית משל יין, וכמו המציאות הנראית לעינינו. משקל האונקיה בקשטיליה (שתחת שלטונה חי האבודרהם) היה כ-28.7 גרם, וגם אם כוונתו לאונקייט קולוניא משקלה קרוב לכך (29.2 גרם), ולכן מדבריו עולה ששיעור רביעית יין הוא כ-95-97 גרם, שהוא כ-95-97 סמ"ק. שיעור זה הוא גדול מכדי לומר שנמדד על ידי צינים, ולכן נראה שצפועל מדד האבודרהם את השיעור באלצעות, וא"כ נמצא ששיעור האלצע שמדד היה כ-2.07 ס"מ.

בהלכות פדיון בכור כותב האבודרהם שהגרה (המעה) שהיא משקל 16 שעורות (ע"פ שיטת הגאונים) שוקלת 'חצי דרהם מעשרים באוקיא של קלומריא'. יש להקדים שלמרות שהאבודרהם משתמש בציטוי 'דרהם' נראה ברור שאין כוונתו כאן לדירהם מוסלמי, שהרי הוא חי תחת שלטון נוצרי ואין סיבה שיקרא סתם 'אוקיה' למשקל מוסלמי (ואין לומר שהעתיק זאת ממקור קודם, כיוון שלא מצאנו אף אחד שכתב כך לפניו), וכן לא מצאתי שהמוסלמים חלקו אונקיה לעשרים דירהם, ולא דירהם ל-32 שעורות (למרות שהיו חלוקות שונות במקומות שונים). לעצם זיהוי האונקיה שכתב, לא מצאתי מקום בשם 'קלומריא' (באחד מכתבי היד הגירסה 'קולוניא', אך נראה שזהו 'תיקון' של המעתיק, שהרי בכל שאר כתבי"ה והדפוסים הגירסה קלומריא), אך נראה שיש לזהות את אונקיה זו עם אונקייט 'משקל המאודה' האנגלי שהייתה מחולקת לעשרים פני/סטרלינג שכל אחד שקל 32 גרעיני חיטה, וז"ל שהאבודרהם החשיב את משקל גרעין החיטה כשווה למשקל גרעין השעורה (המשקלים של גרעיני החיטה והשעורה משתנים בהתאם לגורמים רבים, אך הם

נעים צמח אותו הטווח בקירוב, ולכן אין שום מניעה להחשיבם כשווים). ולפי"ז נמצא משקל המעה 0.729 גרם, ומשקל השקל 17.5 גרם.

תשובה המובאת בהגהות מרדכי

הגהות מרדכי מסכת כתובות רמז שיב

הנה כ"ה זוזי דאורייתא הם (כ') [נ'] גדולים, והרי כשני פרחי זהב וב' דוקט של כסף.

...

ואי כתובה דאורייתא שיעורה בכסף צורי דהיינו ז' חלקים יותר והוא קרוב ל"ז פרח, די"ב דינר מנה צורי הו פרח. וכתובת אלמנה דלכ"ע דרבנן שיעור הכסף מדינה היינו פרח אחד.

...

לכ"נ כדפר"י פרק שור שנגח ד' וה' (ל"ו ע"ז מוד"ה ושל דצריהס) דבין אלמנה בין בתולה במנה צורי, והא דלא מני כתובת אשה בהדי הנהו דקא מני בבכורות פרק יש בכור (מ"ט ע"ז) שהם בכסף צורי, דלא מני אלא הני דכתיבי בהדיא בקרא כסף שקלים כגון ה' דבכור ל' דעבד נ' דאונס ומפתה ק' דמוציא שם רע, אבל מוהר הכתובה לא כתוב בהדיא כסף שקלים. ולפי דברינו יהיה שיעור כתובת הבתולה נ' שקל כסף כשיעור אונס ומפתה, ומשקל שקל כסף צרוף (שפ"ו) [שפ"ד] שעורות בינונית, והשקל הוא (ז') [ד'] דינרים והדינר הוא שש מעות והמעה י"ו שעורות. ושקלנו דוקט חדש ממטבע ויניצא"ה והיא מ"ח שעורות דהיינו ג' מעות, וא"כ כתובת הבתולה ארבע מאות דוקט כסף ושל אלמנה מאתים דוקט.

פירוש

בתשובה זו לא חתום שם מחצרה ולא ניתן זמן כתיבתה, אך נראה שניתן להסיק מתוכה נתונים אלו באופן חלקי. לגבי שם המחצר, כתב לי הרב יצחק סופר שליט"א

שסגנון התשובה מתאים לכמה תשובות אחרות המובאות בהגהות מרדכי (שמלקטן הוא ר' שמואל שליטשטט כפי שזכר הרב יצחק סופר במאמריו) וחתומות 'אלעזר', אך מלבד תשובות אלו שבהגה"מ ותשובה נוספת הנמצאת בתוס' אלפס של מהר"ש שליטשטט (ובניסוח שונה קצת בעוד שני כתבי יד) לא נודע לנו על חכם זה דבר, ואפשר שהוא מחכמי המזרח (ארץ ישראל וסביבותיה). ואולי הוא מהעולים שעלו לארץ מצרפת ואשכנז באותה התקופה) שמתשובותיהם ליקט מהר"ש שליטשטט במסעו לאזור. את זמן כתיבת התשובה ניתן לקבוע בין ה'נ"ו ל-ה'ק"י, כדלהלן. כיוון ש'דוקט כסף' (silver ducat) שמזכיר המחבר הוא כינוי שניתן למטבע הגרוסו הוונציאני (venetian grosso). נקרא גם מאטפאן (matapan – לאחר שצננת ה'מ"ד נטבע מטבע הזהב של ונציה שנקרא דוקט (ducat) והיה דומה במראהו למטבע הגרוסו לכן לא ניתן להקדים את התשובה משנה זו, וכיוון שמן התשובה עולה יחס של 24 דוקט לפלורין שמתאים ליחס של דוקט הכסף לדוקט הזהב (שהיה זה לפלורין) לאחר שנת ה'נ"ו, מסתבר שהתשובה נכתבה לאחר שנה זו. הטבעת מטבע הגרוסו הופסקה בסביבות שנת ה'ק"י, ולכן לא ניתן לאחר את התשובה משנה זו. לגבי מקומו של המשיב, בפשטות היה נראה לומר שהוא באיטליה, דאל"כ מדוע שיער במטבעות וונציה, אך ע"פ האמת נראה שאין זה כך כיוון שבונציה לא היתה קהילה יהודית בתקופה זו, ובאיטליה ככלל לא היה מרכז תורני גדול בימים אלו, וכן לא ידוע שמהר"ש שליטשטט ליקט מתורת חכמי איטליה, ומה שמסער במטבעות איטליה אין זו ראייה כיוון שמטבעות אלו היו נפוצים בכל רחבי אירופה והיו מטבעות מסחר בינלאומיים, ואפשר ששיער בהם ולא במטבעות מקומיים כיוון שהתשובה נשלחה לשואלים שלא היו בני מקומו של המשיב ולכן נריך היה לתת שיעור במטבעות בינלאומיים שמוכרים גם למשיב וגם לשואלים. עוד אפשר ששיער במטבעות אלו כיוון שהם נטבעו בדיוק רב והכילו כסף וזהב כמעט טהורים (שאף נחשבו לטהורים ממש כיוון שכמעט לא ניתן היה להפיק כסף וזהב מזוקקים יותר באמצעים של אותם ימים) ומשקלם היה יציב לאורך שנים רבות, כל זה בניגוד למטבעות המקומיים של אשכנז ומצרפת.

המחבר סובר כשיטת הגאונים (וליתר דיוק כשיטת הרמב"ם והרא"ש כפי שכתבנו צביאורנו לדברי הרא"ש, עיי"ש) שמשקל הדינר הוא 96 שעורות, וכותב ששקל את מטבע הדוקט של וונציה (כוונתו לדוקט הכסף כדמוכח מהמשך דבריו) ומצא שמשקלו 48 שעורות שהם 3

מהר"ם חלאווה

מעות (חצי דינר), ולכן כתוצאת בתולה שהיא 200 דינרים כפי מסקנתו היא 400 דוקט כסף (ולא מלריך יותר מכך כנגד אחוז הנחושט שצמטצע כיוון שדוקט הכסף היה נחשז למטצע כסף טהור כנ"ל), וכתוצאת אלמנה שהיא 100 דינרים היא 200 דוקט כסף. משקל מטצע דוקט הכסף היה 2.178 גרם, וא"כ משקל הדינר הוא 4.356 גרם, ומשקל השקל הוא 17.424 גרם. אמנם יש לעיין מדוע מחשז המחצר את דוקט הכסף ככסף לרוף בלזד ולא מחשז את מה ששווה יותר מחמת ההטצעה. ואולי לא היה דוקט הכסף שוה אלא כמשקל הכסף שבו.

משקל השעורה היואל מדצריו הוא 0.0454 גרם, ויש להסתפק האם שקל שעורים צפועל או שכוונתו צ'שעורות' למשקל הגרעין (grano) שצמקומו (משקל הגרעין של כמה מערי איטליה מתאים למשקל הנ"ל).

עוד יואל מדצרי המחצר שה'פרח' שהוא הפלורין (Florin), מטצע הזהב של העיר פלורנס שצאיטליה) שוה 24 דוקטי כסף. וכיוון שמשקל הפלורין היה 3.537 גרם הרי שיחס מחיר הזהב (טצוע) לכסף (טצוע) הוא 14.8.

מהר"ם חלאווה (~ה'נ"ז - ~ה'ק"מ)

מסכת פסחים מ"ח ע"א

אמר רב קבא מלוגנא לפסחא. ואסיקנא דהכי נמי הוי שיעור חלה שהוא חמשת רבעים קמח ועוד שהן מ"ג בצים וחומש ביצה כמנין חלה. וכיצד משערין מביא כלי מלא מים ונותן לתוכו הבצים והיוצא הוא שיעור הבצים וגמרינן לה מנזיר דתניא בתוספתא מביא כוס מלא מים ונותן לתוכו זית אגורי. ולא כמו שאמרו קצת מפרשים במשקל הבצים. ושיעור הכלי במדה נלמדהו מרביעית של תורה דלקמן בערבי פסחים ושיעורו לפי אותו חשבון כלי שרחבו ב' טפחים וארכו ב' וחצי ורומו אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע. ובמקומ' נאריך בה בג"ה.

מסכת פסחים ק"ט ע"א

ומתוך חשבון זה נוכל ללמוד לכלי של שיעור חלה שהוא חמשת רבעים קמח ועוד שצריך כלי שרחבו (שלשה) [שני] טפחים וארכה ב' וחצי ברום אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע. שכבר למדנו דבשטח טפח ברום הזה מחזיק לוג וכיון

שלחמשת לוגין צריך כלי של חמשת טפחים שטח וב' טפחים על ב' טפחים הם ד' טפחים וחצי טפח על פני ב' טפחים הוא טפח הא לך חמשה טפחים. ויש דרכים אחרים לפי רביעית של תורה זה וכולן עולים לטעם אחד. ולזה שומעין שהוא קצר ומכוון.

פירוש

מהר"ם חלאווה כותב שאפשר לשער את שיעור חלה ועיסת הפסח בשתי דרכים, האחת ע"י נתינת צינים לכלי מלא מים ומדידת נפח המים הנשפכים, והשניה ע"י עשיית כלי ע"פ מידת האלצעות העולה מדצרי ר' חסדא שמידת רביעית היא אלצעיים על אלצעיים ברום אלצעיים וחצי וחומש אלצע.

אמנם, מחשבונו מוכח שהוא למד כשיטת רבינו דוד שדצרי ר' חסדא נאמרו במידה ניפורית, והיינו שהרביעית שמידתה אלצעיים על אלצעיים ברום אלצעיים וחצי וחומש אלצע היא רביעית ניפורית, וזה שלא כדצרי כל שאר הראשונים שלמדו שדצרי נאמרו על רביעית מדצרית. וראה מש"כ לעיל צביאורנו לדצרי רבינו דוד.

ומדצרי נראה שלא היתה סתירה אללו בין השיעור צינים לשיעור באלצעות, וכן מוכח שלא חשב שנפח הצינים בזמנו שונה מנפח הצינים של חז"ל (ושמא הא זהא תליא, שכיוון ששיעור הצינים התאים אללו עם מדידת האלצעות לכן לא חשב). ואם נחשב את הצינים הבינוניות במקומו כמו הצינים שמדד רבינו ירוחם (ראה לעיל צביאורנו לדצרי). ואף שלא היו בני אותו מקום, היו שניהם בני ספרד), תהיה מידת האלצעות התואמת לכך לפי שיטתו 2.16–2.22 ס"מ.

מגיד משנה (~ה'ס' - ~ה'ק"ל)

מגיד משנה הלכות עירובין פרק א הלכה יב

ודע, שט"ז שעורות הם משקל חצי ארגינ"ש במשקל שלנו, ובזה תדע כל השיעורין כמה הם למשקל שלנו.

ר' משה מצוריק

מגיד משנה הלכות אישות פרק י הלכה ח

דינרין אלו לא תקנו אותם וכו'. מימרא פ"ק דקידושין (י"א ע"ז) ובמקומות אחרים (ז"ק ל"ו ע"ז, זכורות נ"ע"ז) כל כסף האמור בתורה כסף צורי ושל דבריהם כסף מדינה. וכבר נתבאר שכתובה מדבריהם, וידוע שהוא שמינית מכסף צורי, וכבר כתבתי פ"א מהלכות עירובין של"ב שעורות הם משקל ארגנ"ש אחד, נמצאו מאתים של בתולה ע"ה ארגניץ שהם ד' אוקיות ושלש רבעי אוקיא חסר ארגניץ. מ"מ עתה במקומותינו כותבין בכתובות והוסיף לה מדיליה מאתים דינרין של כסף צרוף שמונה זוזים לכל דינר ודינר, והן מאתים של כסף צורי שהם שש מאות ארגניץ. וכ"כ הרשב"א ז"ל בתשובה (ח"א סי' אלף י"א).

פירוש

המ"מ מציא את דברי הרשב"א ותלמידי הרמב"ם שמשקל הדינר ג' ארגניץ, ראה מה שכתבנו צביאורנו לדבריהם.

ר' אשר ממונתשון (~ה'ס' - ~ה'ק"ל)

ספר הפרדס שער עשירי פ"י אות ט"ו

וכתב הר' ר' יום טוב אלשבילי ז"ל שרביעית הוא קרוב לשתי אוקיות.

פירוש

הפרדס מציא את דברי הריטב"א שרביעית היא קרוב לשתי אונקיות, וראה מה שכתבנו צביאורנו לדברי הריטב"א.

ר' משה מצוריק (~ה'ס"ה - ה'ק"מ)

סמ"ק מצוריק מצוה רמ"ג

וחמש סלעים של בן הוא במנה צורי, והמעה הוא במשקל (י"ג) [י"ו] שעורות בינוניות. בהרי"ל. והתוספות פירשו שהם חמישים אישטרלינ"ש והם י"ו דינר

וח' פשיטים טורניש לפירוש רש"י, ולפירוש ר"ת ח' דינר וד' פשיטים טורניש. ולדברי הרב הספרדי הם ה' דינרים אישטרלינ"ש ששויים כ' דינרים טורניש. עכ"ל.

פירוש

בתחילת דבריו מציא ר' משה מלורין את דברי צהרי"ל¹⁷ שהמעה היא צמסקל י"ג שעורות. הנוסח י"ג' הוא בכל כה"י שראיתי, אלא שבאחד מהם נכתב בגיליון שבס"א הנוסח י"ו'. מלשון הדברים נראה שצהרי"ל העתיק מהסמ"ג כדרכו בעוד מקומות (בהשמטה מוצנת של המילים 'וכבר ציארנו צמקום אחר'), וא"כ הגירסה הנכונה היא י"ו'. וראה ציארנו לדברי הסמ"ג מש"כ ציאר דבריו.

אחר כך מציא ר' משה מלורין מדברי התוספות שלשיטת רש"י חמישה סלעים הם 50 אשטרלינ"ש שהם 16 דינר ו-8 פשיטים טורניש, לשיטת ר"ת הם חצי מזה, ולשיטת 'הרב הספרדי' הם 60 אשטרלינ"ש (5' דינרים, כאשר דינר הוא 12 פשיטים) שהם 20 דינר טורניש. ונראה ש'תוספות' אלו הם ספר 'מנחת יהודה' לר' יהודה בן אלעזר, כיוון שגם נתינת השיעור באשטרלינ"ש וצדינרים טורניש לפי יחס של 1 ל-3, גם השיטה שהשקל לר"ת הוא חצי משיעורו לפי רש"י, גם הציטוי 'הרב הספרדי' וגם השיטה שהשקל הוא 12 אשטרלינ"ש (שמחושב ע"פ 384 שעורות צסקל לחלק ל-32 גרעינים צמטרלינג האנגלי) נמצאים אך ורק בספר זה (מלבד השיטה צדינר תם שמשותפת למנחת יהודה והכפתור ופרח). וראה לעיל ציארנו לדבריו מה שכתבנו באריכות רבה.

הר"ן (~ה'ס"ו - ה'קל"ו)

חי' הר"ן פסחים ק"ט ע"א, ופי' הר"ן לרי"ף פסחים כ"ג ע"ב מדה"ר

ומאחר שלמדנו שטפח על טפח ברום אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע מחזיק לוג שהוא רובע קב למדנו שחמשת רבעים קמח שחייבין בחלה שיעורם חמשה

¹⁷ לא נודע מי מקדושים הוא, ולא מצאתי אף אחד שהביא חכם זה מלבד הסמ"ק מצורין שמביאו עשרות פעמים בהזכרת שמו וכנראה עוד פעמים רבות בלא הזכרת שמו. מתוכן המובאות נראה שמדובר על הגהות לסמ"ק.

הר"ן

טפחים בתשבורת, והם בכלי שארכו ב' טפחים וחצי ורחבו טפחיים, שני טפחים על שני טפחים הם ד' טפחים בתשבורת וחצי טפח על פני ב' טפחים הוא טפח שלם נמצאו חמשה טפחים, ויהיה רום הכלי אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע.

פי' הר"ן לרי"ף יומא ג' ע"א מדה"ר

ונמצינו למדין בשיעורין שמאכילין את החולה ביוה"כ דכיון דשיעור אכילה ככותבת הגסה שהיא פחותה מעט מכביצה כמו שכתבנו למעלה כל שהאכילוהו שני שלישי ביצה בינונית אין כאן איסור כרת ומלקות.

פי' הר"ן לרי"ף כתובות ס"ה ע"ב מדה"ר

וכתב הרמב"ן ז"ל שהדינרין הגדולים הם דינרי צורי שיש בכל דינר ודינר שמונה דינרי מדינה, כדאמרינן בפרק קמא דקדושין (י"א ע"ג) דקרו אינשי לפלגא דזוזי איסתרא, כלומר פלגא דזוזי דצורי הוא סלע מדינה, ונמצא מטבע מדינה שמינית שבצורי שהרי יש בכל סלע צורי ד' זוזים. ומצא הרב ז"ל ששמונה גרעינין של חרוב עושין אוריינ"ץ לפי משקל הארץ הזאת, ואמרו הגאונים ז"ל שהפרוטה משקל חצי שעורה, ובגרעיני של חרוב הנקרא גרה יש בו משקל ארבעה שעורות, ונמצא דלפום מה דקי"ל דקצ"ב פרוטות בדינר, כלומר בדינר של צורי, שיש בדינרי צורי ג' אוריינ"ץ, ונמצא במאתים של מדינה שהם כ"ה דינרי צורי ע"ה אריינ"ץ שהם ד' אוקיות וחצי אוקיא וג' אריינ"ץ של כסף צרוף לפי משקל הארץ הזאת.

פירוש

הר"ן ציומא כותב שכאשר מאכילין חולה ציה"כ פחות פחות מכשיעור יש להאכיל אותו שני שלישי ציה"כ בינונית בכל פעם כיוון ששיעור כותבת הגסה הוא מעט פחות מכציה"כ. ומוכח מדבריו שחישב את שיעור כציה"כ ציה"כ בינונית של זמנו ולא חשש שנפח הציה"כ בזמנו שונה מנפח הציה"כ של חז"ל. וראה מש"כ לעיל בציה"כ לדברי מחזור ויטרי.

במסכת פסחים מבאר הר"ן איך לשער את שיעור חלה ע"פ דברי ר' חסדא שרביעית היא אלכעיים על אלכעיים צרום אלכעיים וחצי וחומש אלכע, ודבריו מועתקים

מדצרי רצינו דוד ששיטתו בזה שונה מדצרי כל הראשונים, וכבר השיג עליו הרשב"ץ במאמר חמץ (אות פ"ז). ראה מש"כ לעיל צביאורנו לדצרי רצינו דוד.

בעניין שיעור השקל, הר"ן בכתובות מביא את דצרי הרמב"ן בהלכות זכויות זדעת הגאונים שמשקל הדינר, שהוא עשרים וארבעה גרעיני חרוז, הוא ג' אריינץ (arienzo) כיוון שמשקל אריינץ הוא שמנה גרעיני חרוז. ומשמע מלשון הר"ן שהרמב"ן הגיע לשיעור זה ע"י מדידה. וראה לעיל צביאורנו לדצרי הרמב"ן שמשקל האריינץ הוא 1.827 גרם או 1.735 גרם, וא"כ יולא שמשקל גרעיני החרוז ששקל הרמב"ן היה כ-0.217-0.228 גרם, וזה מתאים לגרעיני החרוז המצויים הגדולים ביותר (גרעינים גדולים מאלו קיימים אך מעטים מאד באופן יחסי. הגרעינים המצויים ביותר הם במשקל 0.2-0.23 גרם, וגרעינים קטנים יותר מצויים גם כן, כך שהממוצע הוא כ-0.2 גרם). ואולי במקומו של הרמב"ן היה זה המשקל הממוצע, או ששקל גרעינים גדולים לחומר.

ר' מנחם נ' זרח (~ה'ע' - ה'קמ"ה)

צדה לדרך מאמר א' כלל ד' פרק י'

אפילו עניי שב ישראל אל יפחות משלישית השקל שהוא רביע אוקיא של כסף בשנה, ואם נתן פחות מזה לא יצא ידי חובתו.

צדה לדרך מאמר א' כלל ה' פרק א'

כתוב (צמדצרי"ט"ז) ופדוייו מבן חודש תפדה, מצות עשה על כל ישראל שיולד לו בן שהוא בכור מאמו ישראלית בכל מקום ובכל זמן שיפדנו מהכהן בה' סלעים, שהם לחכמי צרפת שתי אוקיאות וחצי מכסף צרוף, ולדברי המחדשים ג' אוקיאות ושלשה רבעי אוקיא. ואחר שכתבתי זה בשם המחדשים, וכתבו רמב"ן בפרשת כי תשא בפירושו (שמות ל"ג), מצאתי כתוב כי כשהגיע לארץ ישראל ומצא שם שקל הקדש מזמן קדמונינו והיה המשקל ישר כדברי חכמי צרפת וכמו שכתב רבינו שלמה מטרויש.

פירוש

הנדה לדרך מביא שני שיעורים לשקל, הראשון הוא שיעור 'חכמי נרפת' שהשקל היא חלי אוקיא, וזהו שיעור רש"י וההולכים בשיטתו, והשני הוא שיעור 'המחדשים' ששיעור השקל הוא שלשת רבעי אוקיא, והוא שיעור הרשב"א (וכשיעור זה סתם לעניין נדקה, ואולי כיוון שאין זה דין גמור לא הביא בזה שיטות אלא סתם לחומר). וראה לעיל מה שכתבנו בציאור דבריהם במקומם. וממה שלא חילק בדבריו בין האוקיא של 'חכמי נרפת' ששיעורו באונקיה של קולוניה לאוקיא של ה'מחדשים' ששיעורו באונקיה של קטלוניה, וכן קרא לשתייה 'אוקיא' סתם בלא לפרש, נראה שהאונקיה של קולוניה והאונקיה של קטלוניה וכן האונקיה של קשטיליה מקומו היו שוות, וראה לעיל בציאורנו לדברי הרמב"ן שהסתפקנו בזה, ויש לדחות שכיוון שהן היו קרובות במשקלם לא דק בזה.

ר' ישראל אלנקווה (~ה'פ' - ה'קנ"א)

מנורת המאור פרק ב' הלכות חג המצות החלק החמישי

אמר קרא (שמות י"ז) ושמרתם את המצות, דרשו רז"ל שמור עיסת המצה מכל דבר שמביא אותה לידי חמיצה, לפיכך אסור ללוש המצה עיסה גדולה שאין היד יכולה לזהר בה כראוי ותבוא לידי חימוץ. שיעור העיסה הראויה ללוש בפסח כאחד היא ארבעים ושלשה ביצים וחומש ביצה, סימן חלה, ומזה השיעור חייב אדם להפריש חלה, ועיסה פחותה מזה השיעור פטורה מן החלה. ורבנן קשישי שיערו ואמרו שזה השיעור הוא כלי מרובע שיהיה באוירו ובארכו וברחבו ובקומתו כל אחד מאלו ששה אצבעות מאדם ממוצע, והרמב"ם ז"ל כתב שהוא כלי שיש באוירו (ששה) [שנעה] אצבעות פחות משני חלקים מתשעה שיכיל חמשים ושמונה אוקיות, ובחלה שמפרישים ממנו ששים אוקיות. ואם לשו עיסות קטנות יכולין לצרף אותן ביחד בכלי שיש לו שפה או כל בסל ומפרישין ממנו חלה. וכן כתב הר' יצחק ן' גיא ז"ל ואנן לא בריר לן שיעורה לפיכך נהיגין ללוש מידות קטנות ולאפות כל אחת בפני עצמה, ומצרפין אותן בסל ומפרישים החלה. ועוד כלל אחד לדעת זה השיעור, ימלא כלי גדול מים ויתן אותו לתוך כלי אחר ריקן ויתן במים מ"ג ביצים בינונים ויתן אותם בנחת

ר' ישראל אלנקווה

אחת אחת, והמים היוצאים כלי שמחזיקין אותן לא פחות ולא יותר היא השיעור. ועוד כלל אחד, ימלא כלי מים ויערה המים ממנו לכלי אחר ואחר כך יתן בו מ"ג ביצים ויחזיר בו המים שיערה ממנו, והמים הנותרים הם המדה, וזהו כלל יפה.

מנורת המאור פרק ו' הלכות פדיון הבן

וחיב לתת לכהן פדיון בנו חמשת סלעים כסף, וזמן הפדיון לאחר שלשים יום ללדתו שנאמר ופדיו מן חדש תפדה בערכך כסף חמשת שקלים בשקל הקדש עשרים גרה הוא. ופרש רש"י זצ"ל שהם שתי אוקיות וחצי, והגאונים אמרו שהוא משקל אלף ותשע מאות ועשרים שעורים כסף.

מנורת המאור פרק ו' הלכות חלה

חייב כל אחד ואחד מישראל להפריש חלה מעיסתו אם היא מחמש מינין שבפסוק ארץ חטה, והן חטין ושעורין וכוסמין ושבולת שועל ושיפון. ואם יש בעיסה ששים אוקיות ולמעלה, ואם אין בה זה השיעור אינה חיבת בחלה.

פירוש

תחילת דברי הר"י אלנקווה בהלכות פסח לקוחים מדברי ר' ישראל הישראלי בספר מנחות זמניות, ראה מש"כ צביאורנו לדבריו.

בסוף דבריו בהלכות פסח כותב ר"י אלנקווה שאפשר לשער את שיעור חלה ועיסת הפסח ע"י נתינת ביצים לכלי מלא מים ומדידת המים היוצאים, או נתינת ביצים לכלי שהעזירו ממנו את המים והחזרת המים לכלי ומדידת המים הנשארים. ומוכח מדבריו שאיננו חושש שנפח הביצים בזמנו שונה מנפח הביצים של חז"ל, וראה מה שכתבנו בזה צביאורנו למחזור ויטרי.

בהלכות פדיון הבן מביא הר"י אלנקווה את שיעור רש"י ושיעור הגאונים. ומסתימת דבריו נראה שהבין שרש"י מדבר על אונקיית קולוניא המפורסמת, וראה מש"כ בזה צביאורנו לדברי רש"י.

ריב"ש (ה'פ"ו - ה'קס"ח)

שו"ת הריב"ש סי' סו

ואחר שלדברי הכל אין הכסף קצוב בתורה, הנה הוא כסף מדינה, ולכן מאתים דינרין של בתולה הם כ"ה דינרין של צורי, ומשקל כל דינר צ"ו שעורות. ובארו האחרונים ז"ל כי הדינר הוא שלוש ארגינ"ץ, והארגינ"ץ הוא חלק אחד מי"ו באוקיא של כסף, כי כן חלקו האוקיא של כסף בקטלונא ובמיוקא לי"ו ארגינ"ץ. וכ"כ הרמב"ן ז"ל בפירושי התורה (שמות ל' י"ג) כי הסלע שהוא ד' דינרין הוא שלשה רבעי אוקיא למשקל הארץ ההיא, והם י"ב ארגינ"ץ לד' דינרין, וכ"כ גם בהלכות בכורות בארוכה בענין ה' סלעים (פ"ח סי' ע"ט). נמצא כל דינר ג' ארגינ"ץ, וכן כ"ה דינרין צורי של כתובת בתולה עולים ע"ה ארגינ"ץ שהם ד' אוקיא וחצי אוקיא וג' ארגינ"ץ של כסף צרוף למשקל ברצלונה ומיוקא, ומנה של בעולה ב' אוקיות וה' ארגינ"ץ וחציו. ומעתה אין לנו עסק לשער במטבע מיוקא לפי שערך הכסף עולה ויורד, אלא שיתן לה כסף צרוף במשקל הנזכר. וכן במחצית השקל שחייבה תורה לתת בכל שנה הוא י' מעין, כי בימי מרע"ה היה השקל שלם שהוא סלע כ' גרה כמו שמפורש (בכתובות [נזכורות] (ה' ע"א) אלא שבבית שני הוסיפו בו שתות ועשו הסלע מכ"ד מעין, והדינר שהוא רביעית הסלע היה בו שש מעין שהם ג' ארגינ"ץ. ובימי מרע"ה לא הי' בדינר כי אם ה' מעין שהם ב' ארגינ"ץ וחצי, ומחצית השקל שבימיו היה משקלו ה' ארגינ"ץ, ובימי בית שני היה משקלו ו' ארגינ"ץ.

פירוש

הריב"ש מציא את דברי הרמב"ן ותלמידיו שמשקל הדינר הוא שלשה ארגינ"ץ, וראה מה שכתבנו צביאורנו לדבריהם.

מהר"ם מירזבורג (~ה'צ' - ~ה'ק"ס)

תשובה המצוטטת ביש"ש למהרש"ל קידושין פ"א סי' נ"ד

וצריך לתת לכהן כסף צרוף מזוקק משקל אלף וט' מאות ועשרים שעורים, ואני שקלתי פעמים בשני זמנים ובשני מיני שעורים לעולם היה ה' לוטי"ן וקונטי'.

פירוש

מהר"ם מירזבורג פוסק כשיטת הרמב"ם והרא"ש שהשקל הוא משקל 384 שעורים, וכותב ששקל שעורים 'פעמים צשני זמנים וצשני מיני שעורים' ומלא שמשקל חמשה שקלים הוא ה' לוטי"ן (Loth – חצי אונקיה) וקונטי" (Quentchen – רבע לוט) דהיינו $5\frac{1}{4}$ לוט. המשקלות שנהגו במירזבורג בתקופתו הם ככל הנראה המשקלות של קולוניא, וא"כ משקל חמישה שקלים הוא 76.72 גרם, ומשקל השקל הוא 15.34 גרם. ולפי"ז נמלא שמשקל השעורה שקל מהר"ם מירזבורג הוא 0.04 גרם.

אהל מועד (ה'צ"ה – ה'קס"ה)

שער הברכות דרך ח נתיב ט

כוס של ברכה טעון שיעור רביעית כדי שיוכל לשתות ומשקל רביעית אלה ושש מאות ושמונים גרגרי שעורים (שיעור רביעית) בינונית.

שער איסור והיתר דרך יא נתיב א

שוה כסף הרי הוא ככסף וצריך שיהא הכסף או השוה כסף שוה פרוטה וזהו משקל חצי שעורה מכסף צרוף. קדשה בדבר שאינו שוה פרוטה בכאן חיישי' מספק שמא במדי שוה פרוטה.

שער קידוש והבדלה דרך א נתיב א

שיעור כוס של ברכה וקידוש ביצה ומחצה, וזהו רביעית הלוג. ושיערו משקל רביעית שהוא אלה (תר"ב) [תר"פ] גרגרי שעורה בינונית.

שער הפסח דרך ד נתיב ב

שיעור העיסה שעושה אשה א' בפסח היינו שיעור חמשת רבעים קמח ועוד, שהם מ"ג ביצים וחומש ביצה כמנין חלה, ואין מוסיפין על זה. ושיעורו, שמחזיק כלי שיש בו שש אצבעות על שש אצבעות ברום שש. ושמעתי ששיעור אצבע בינוני עוביו חוט בהכנסת חמש עשרה מחט, וענין מחט בהכנסת ביצי כנים. ונהגו ללוש פחות משיעור, ואף על פי שפותר העיסה מחלה היו עושין כר'

אהל מועד

אליעזר דאמר סל מצרפן לחלה. אין עושין שיעור מ"ג ביצים מים, שהרי חכמים הזכירו [קמח] ולא מים. ואשה שעברה ולשה יותר משיעור לא נאסר הפת.

דין פדיון הבן

ויש בסלע ד' דינרין של כסף והדינר שלש ארגינץ.

פירוש

האהל מועד כותב שמשקל רביעית הוא 1680 גרגרי שעורים, ומקור דבריו הוא מדברי הרמב"ם בהל' עירובין פ"א ש' הרביעית מחזקת מן המים או מן היין משקל שבעה עשר דינרין וחצי דינר בקירוב, וכל דינר הוא משקל 96 שעורים כמבואר בדברי הרמב"ם שם.

עוד כותב האהל מועד ששיעור חלה הוא שיעור כלי באורך ורוחב וגובה 6 אלצעות, דהיינו 216 אלצעות מעוקבות, וזה בדברי רבינו דוד בונפיד והר"ן, ראה מה שכתבנו צביאורנו לדברי רבינו דוד (אלא שנראה שאין אפשרות לבאר בדבריו שסובר את שיעור זה מחמת שלומד בדברי ר' חסדא שרביעית היא אלצעים על אלצעים וכו' נאמרו ברביעית ליפורית, שא"כ לא יכול היה להציא לרביעית את שיעורו של הרמב"ם שודאי למד שזוהי רביעית מדברית, וע"כ נ"ל שלמד שחמשת רבעים לחלה הם מדבריות, וכפי שהבין הרשב"ץ בדברי הר"ן, ונ"ע). וכדי לבאר את השיעור כותב האהל מועד ש'שמעתי ששיעור אלצע צינוני עוציו חוט בהכנסת חמש עשרה מחט, וענין מחט בהכנסת ציצי כנים', אך כוונתו איננה ברורה, ושמא יש חיסרון ונ"ל צ' ציצי כנים', והכוונה היא שכל אלצע היא צרוח 15 מחטים שכל אחת צרוח 2 ציצי כנים, וא"כ יהיה שיעור האלצע כ-2.4 ס"מ. עוד כתב לי הרב עידוא אלצה שליט"א שאפשר לומר שהכוונה היא שיש לקחת 15 מחטים שגודל החור שבראשן הוא כזה שאפשר להעביר בו ציצי כנים (כ-0.8 מ"מ), ולהעביר חוט אחד בכלן כאשר הן סמוכות, ואורך חוט זה הוא רוחב אלצע. ולפי פירוש זה השני אין אפשרות לדעת את המידה המדויקת בלי לדעת את צורת המחטים של זמנו, אך לפי מחטים צימינו נראה שגם לפירוש זה עולה השיעור כ-2.4 ס"מ. שיעור זה מתאים לשיעור האלצע שמדד הרשב"ץ שהיה קרוב בזמן לבעל אהל מועד (ראה להלן צביאורנו לדבריו מש"כ על שיעור האלצע שלו), אך איננו מתאים למשקל 1680 שעורות לרביעית,

ושמא בעל אהל מועד לא עמד על החשבון בזה שהרי מציא את שיעור האלצב רק בלשון 'שמועה' ומשמע שלא בדק אותה.

בעניין משקל השקל כותב בעל 'אהל מועד' שהדינר שוקל 3 ארגינץ, כדברי הרמב"ן ותלמידיו, וראה לעיל מש"כ באריכות צביאורנו לדברי הרמב"ן.

ר' אברהם קלויזנר (~ה'ק' - ה'קס"ט)

ספר המנהגים סי' ק

שיעור חלה פי' שצריך להפריש חלה מעיסה שיש בה מ"ג ביצים וחומש ביצה כמנין חלה. כיצד יעשה, ימלא כלי מלא מים על כל גדותיו ומשליך בו מ"ג ביצים וחומש ביצה, והמים שיצאו מודד בכלי, ואותו כלי הוי שיעור המידה שחייבת בחלה.

פירוש

מהר"ק כותב שיש למדוד את שיעור חלה ע"י נתינת 43 ביצים וחומש ביצה לכלי מלא מים ומדידת נפח המים הנשפכים שהוא כנפח הביצים. ומוכח מדבריו שלא חשש שנפח הביצים בזמנו שונה מנפח הביצים של חז"ל, וראה מש"כ בזה לעיל צביאורנו לדברי מחזור ויטרי.

מהר"ש מנוישטאט (~ה'ק"ה - ~ה'קע"ה)

מנהגי מהר"ש סי' שכג

אמר לי מהר"ר שלום ז"ל, נקוט האי כללא בידך לחשוב כתובה דאורייתא כי כל סלע יש ל"ב פשיטין ווינע"ר, כי כך הסכום מן ה' סלעים של פדיון הבן ה' מנקושים וי' פשיטין וזה עולה לכל סלע ל"ב פשיטין ווינע"ר. וכל סלע הוא ד' דינרין, ודינר וזוהן שוין, ולפי זה השיעור תעריך כמה עולה מאתים וזו דהיינו מאתים דינרין.

שאלתי למה"ר שלום מי שהזכיר נשמות במוצאי הרגל ומזכיר הרבה מקרוביו כל אחד יחידי אם צריך ליתן מכל הזכרה והזכרה. והשיב לי שכל הזכרה צריך ליתן פרוטה, וכ"ד פרוטות הוי ווינער אחד.

פירוש

מהר"ש מנוישטאט הוא הראשון מצין גדולי אשכנז שדצריהם שהגיעו אלינו בסוגיה זו הם מה שהורו הלכה למעשה לשואלים, ולכן זיינו את שיעור השקל בשווי בלעד ולא הגדירו את משקלו. דבר זה מקשה מאד על זירור שיטת גדולי אשכנז בשיעור השקל כיוון שיש לדעת מה היה משקל הכסף שהיו שווים המטבעות בפועל, כאשר לרוב מחמת ערך הטיבעא זה היה יותר ממשקל הכסף שהיה בהם עצמם (במטבעות כסף. ובמטבעות זהב עאכ"כ). אמנם, תורה היא וללמוד אנו צריכים, ולא עליך המלאכה לגמור, וזה החלי.

מהר"ש אומר ששיעור הסלע הוא 32 פשיטים ווינער (Wiener Pfennig) 'כי כך הסכום מן ה' סלעים של פדיון הבן ה' מנקושים (Mancus – מונח לזיון 30 פשיטים, נקרא באוסטריה גם 'שילינג' – Shilling) וי' פשיטי' וזה עולה לכל סלע ל"ב פשיטי' ווינער', ונראה מדבריו ששיעור זה לפדיון הבן היה נהוג במקומו או מקובל לו מרבותיו, ואכן בלקט יושר מביא בשם מהר"א ששיעור זה היה שיעור פדיון הבן 'צימי הקדמונים', ונראה מתוך דבריו שם שגם בזמן מהר"א עוד נהגו באוסטרייך בשיעור זה (אלא שכותב שם שבזמנו אין הוא מספיק כיוון שנפחתו המטבעות).

על שוויים של 160 פשיטים ווינער בזמן מהר"ש נראה שיש לעמוד מתשובת תרומת הדשן סי' שמ"ב, ששם כותב מהר"א ש'קודם ארבעים שנה' 4 ליטרין (ליטרא של 240 פשיטים) וינער היו שוים 6 זהובים, דהיינו 160 פשיטים לזהוב. מתוך מה שכותב שם נראה שבזמן כתיבת התשובה היה הזהוב שוה כ-200 פשיטים, וא"כ יש להעריך את זמן כתיבת התשובה סביב ה'ר"י כיוון שע"פ כותבי קורות העתים בשנת ה'רט"ו כבר היה הזהוב שוה 240 פשיטים, וקדמה לכך תקופה שבה היה הזהוב שוה 225 פשיטים כמו שעולה מתשובת מהר"א ש'בלקט יושר (יו"ד עמ' 61), וא"כ ארבעים שנה קודם כתיבת התשובה הוא סביב ה'ק"ע, בלעירותו של מהר"א וסמוך לסוף ימיו של

הרשב"ץ

מהר"ש (מלפניו או מאחוריו). 'זהוב' שמזכיר מהר"א הוא אחד הזהובים שנטבעו ע"פ דגם הפלורין (זהב כמעט טהור במשקל 3.55 גרם), כנראה הפורינט ההונגרי (Forint), מכונה צראשוניס 'לונגריש' או 'זהוב הגרי'.

ע"פ כל זה נמצא ששיעור 160 פשיטים הוא זהוב, וא"כ שיעור זה הוא כשיעור האגודה שהמנה הוא זקוק קולוניא ששזה 5 זהובים, שלפיי"ז ה' סלעים הוא זהוב ששזה 46.76 גרם כסף, והשקל 9.352 גרם כסף. ואין לומר ששווי הזהוב צכסף לרוף צימי מהר"ש היה שונה מצמי האגודה, כיוון שצטרומת הדשן שם כתב שצאוחו הזמן (של מ' שנה קודם כתיבת המסורה) היה זקוק כסף שצור (דהיינו שאינו כלי) צאושטרייך שזה 6 זהובים, וכיוון שהזקוק האוסטרי שקל 280 גרם הרי הזהוב שזה 46.66 גרם כסף, כצימי האגודה.

הרשב"ץ (ה'קכ"א - ה'ר"ד)

תשב"ץ ח"ב ענין רס"ח

עוד שאלת, כמה הוא שיעור הדינר שדברו בו חכמים. לפי מה שקבלו הגאונים ז"ל הדינר הוא שש מעין כסף, והמעה היא משקל שש עשרה שעורות מהכסף הנקי, וכן כתב הריא"ף ז"ל בפרק קמא מהלכות קדושין (ו' ע"א מדה"ר), וכן כתב הרמב"ם ז"ל בפרק ראשון מהלכות שקלים (ה"ג), וזה הוא דינר צורי, אבל דינר של מדינה אינו אלא שמינית של דינר זה לפי שהיו מערבים בו שבעה חלקים נחושת. ורבינו שלמה ז"ל פירש (ע"ז י"א ע"א, שמות כ"א ל"ז) שהדינר הוא כמשקל הדינר שבקסנטינא, וארבעה דינרין הם חצי אוקיא מהאוקיות אל עטארין שבארצות הללו. והרא"ש ז"ל (נכורות פ"ח ס' ט') הוא מסכים לדעתו ז"ל, אבל שאר האחרונים הם דנים כדעת הגאונים ז"ל. והמנה הוא מאה דינרים. וכתב שמעון בן ה"ר צמח זכרו לחיי העולם הבא.

תשב"ץ ח"ב ענין רצ"ב תיקון ב'

ומה שצריך לבאר בה הוא שהמאתים של בתולה אינם דינרין של צורי שהם כסף צרוף אלא דינרי מדינה שהם שמינית דינרי צורי, כן כתבו רוב הפוסקים ז"ל דכתובה דרבנן כדמוכח בפרק קמא דכתובות (י"ע"א) ובפרק בתרא (ק"ע"ז)

נמי. ולפי מה שכתב בעל הלכות (הלכות נכורות) וכן הרי"א"ף ז"ל בפרק קמא דקדושין (ו' ע"א מד"ר) משקל הדינר הוא צ"ו שעורות, וכן כתב הרמב"ם ז"ל בהלכות אישות (פ"י ה"ח) ובהלכות שקלים (פ"א ה"ג). והרמב"ן ז"ל בחידושי כתובות בסוף המסכתא (אינו לפנינו) ובהלכות בכורות (פ"ח ס"י ע"ט) וכן בחידושי התורה בפרשת כי תשא (שמות ל' י"ג) היה אומר לפי דבריהם כי הדינר הוא ג' ארגינין, לפי שד' שעורות הם במשקל גרעין של חרוב והוא גרה, ושמונה גיראות הם משקל (ששה ארגינין) [ארגין], שהם ל"ב שעורות והם שתי מעין, והדינר שהוא שש מעין הוא צ"ו שעורות. והארגינין ממנו י"ו באוקיא של מאר"ק. ולפי דבריו אלו כתובת בתולה שהם חמשה ועשרים מדינרי צורי יהיו ע"ה ארגינין, ס"ד מהם ארבעה אוקיות, ושמונה מהם חצי אוקיא, וב' מהם שמינית אוקיא, ואחד מהם רביע רביעית אוקיא, בין הכל ד' אוקיות וחמש שמינית אוקיא ורביע רביעית אוקיא. אבל הרב ז"ל שקל במידה של מאר"ק, ואינו כן במידה של צורפים, כי מצינו לרמב"ם ז"ל שהוא כתב בפרק אחרון בפירוש המשנה ממסכת פאה (מ"ה) ובראשון משביעית (מ"ז) בסדר זרעים כי הדינר ששה זוזים מזוזי מצרים, ומשקל הזוז מהם י"ו גרגירי שעורה, וכן בפירוש המשנה בראשון משקלים (מ"ז) כתב כי המעה משקלה י"ו גרגירי שעורה, ובמסכת פאה (פ"ח מ"א) כתב כי האיסר שהוא חצי פונדיון הוא ד' גרגירי שעורה, וכן בפרק י"ז ממסכת כלים בפירוש המשנה (מ"ז) ובתחלת קדושין (פ"א מ"א) כתב כי הפונדיון משקלו חצי זוז מזוזי מצרים והוא שמנה גרגירי שעורה, ולמדנו כי הפרוטה שהיא אחת משמונה באיסר האיטלקי הוא חצי שעורה, ויש בדינר לפי זה קצ"ב פרוטות שהם צ"ו שעורות, וכן הם שוקלים היום כי אומרים כי ד' גרגירי שעורה הם משקל גרעין חרוב ויש מהם כ"ד בדינר שהם צ"ו שעורות, הכל מכוון כמו שכתב הרמב"ן ז"ל במשקל הארגינין, אלא שהרב ז"ל לא שקל האוקיא אלא י"ו ארגינין והאוקיה של מאר"ק במקומו, והאוקיא של צורפים הוא עשרים ארגינין, ולפי זה משקל ו' דינרין ושני שלישי דינר הוא משקל האוקיה, כי יש בכל דינר שלשה ארגינין כל אחד משקלו ל"ב שעורות, וששה דינרין ושני שלישי דינר הם (ב') [כ'] ארגינין. והרב ז"ל שכתב שהאוקיה יש בה י"ו ארגינין, אם כן יהיה באוקיה משקל חמשה דינרים ושלישי, והוא האוקיה של מאר"ק שהיא פחות חומש מאוקיה של צורפים, כי חמש אוקיות של מאר"ק שהם פ' ארגינין [אינן] אלא ד' אוקיות של צורפים. ולפי זה כתב הרב ז"ל בחידושי כתובות בסופם (אינו לפנינו) כי אלף דינרין הם כ"ג מארק"ש וג' אוקיות וחצי, שהם לפי חשבון ח' אוקיות במאר"ק מאה ושמונים

הרשב"ץ

ושבע אוקיות וחצי, ואינם לפי חשבון כ' ארגינין באוקיה אלא מאה וחמשים אוקיות, כי עשרים דינרים הם ג' אוקיות ומאה דינרים ט"ו אוקיות ואלף דינרים ק"נ אוקיות. ומצינו למדין כי דברי הרמב"ן ז"ל הם מכוונים עם דברי הרמב"ם ז"ל שהדינר שיש באוקיא ששה ושני שלישים הוא הדינר שדברו בו חכמים. ואם כן, מאתים דינרין שכותבין בכתובות שהם כסף מדינה שהם כ"ה דינרים מכסף צורי הם ג' אוקיות וג' רבעי אוקיא, ויהיו מזוזי הזמן הזה שפחתו אותם והעמידו האוקיה על ארבעים זוזים מאה וחמשים זוזים, סימן להם ק"ן לה, ומחציתם לאלמנה.

ולענין פדיון הבכור שהם חמשה שקלים, כל שקל עשרים מעין והם בין הכל מאה מעין, ובכל דינר יש ששה מעין, ששיתם הם י"ו דינרין ושני שלישי דינר, על כן אמרו בבכורות פרק יש בכור (נ' ע"א) כי שבסר נכי תלתא הוא פדיון הבכור. ולפי שהוסיפו על המידות שתות ועשו השקל שהוא עשרים מעין כ"ד מעין, על כן הי"ז חסר שלישי חזרו להיות כעשרים דינרין כמו שכתב הרמב"ן ז"ל שם (הלכות בכורות פ"ח ס"י ע"ט), והם ג' אוקיות מאוקיות הצורפים, והם ק"כ זוזים מהזוזים היוצאים בזמן הזה. והכלל הקצר בזה, כתובת בתולה משקל כ"ה דינרי זהב, ולאלמנה מחציתם, ולפדיון הבכור משקל עשרים דינרין, וכל זה כסף צרוף טבוע.

תשב"ץ ח"ג ענין כ"ו

ושיעור טפח ששאלת, אני דקדקתי בשיעורו לפי שיעור הנזכר בהלכות ס"ת (פ"ט ה"ט) ולפי מה שאמרו בפרק התכלת (מ"א ע"ג) שהטפח חצי זרת שלי, והזרת שלי הוא הזרת הבינוני ממידת מוכרי בגדים בקנה המדה מממורקא שהיא ח' זרתות. אבל מורי הקדוש הר"ר וידאל אפרים ז"ל היה מרבה בשיעורים והיה אומר שהאמה שהיא בת ששה טפחים שיעורה שני זרתות וחצי מזרתות קנה המידה אשר במונטפשל"ר, שהקנה שלהם מח' זרתות הם עשר זרתות מקנה המידה אשר בממורקא. הנה אצלכם סוחרים, צא וכוין המדה והכריע בשכלך בין מדתו למדתי איזו היא יותר נכונה.

תשב"ץ ח"ג ענין ל"ג

בענין שיעורי המקוה. כבר ידעת שיעורו אמה על אמה ברום ג' אמות, וזה מפורש בתורה שנאמר (ויקרא כ"ג ו') כי אם רחץ בשרו במים ובא השמש וטהר,

ואמרו בספרא (אמור פרשה ד' תחילת פרק ד' אות ז') מה ביאת שמש כולו כאחת אף רחיצת גופו כולו כאחת, פירוש שלא יהא רוחץ אבר אבר, ובתורת כהנים שנינו (מנורע פרשת זיס פרשה ג' תחילת פרק ו' אות ג') ומייתי לה בגמרא בפרק ערבי פסחים (ק"ט ע"א) ורחץ במים אפילו במי מקוה, את כל בשרו במים שכל גופו עולה בהן, וכמה הן אמה על אמה ברום ג' אמות, נמצאת אומר שיעור מקוה מ' סאה. וכן הוא בראשון מחגיגה (י"א ע"א) ובפרק אמר להם הממונה (ל"א ע"א), וזה פסוק הוא בפרשת איש כי תצא ממנו שכבת זרע (ויקרא ט"ו ט"ז). אמה על אמה ברום ג' אמות הוא מפורש בכתוב אחר שכוונת הכתוב שיהא כל גופו עולה בהן כאחת והאדם הוא אמה על אמה ברום ג' אמות, כבר ביארתי לך בתשובה ששלחתי לך בענין המקוה, וחכמים הם שפירשו שזה השיעור מחזיק מ' סאה. וגזירת הכתוב הוא שיהא במי המקוה מים כשיעור הזה ואפילו לאדם קטן שכל גופו עולה בפחות מזה, ושתהיה העוקה גדולה מזה השיעור כדי ששיכנס שם האדם ישאר בה מ' סאה אחר שישפכו ממנו כשיעור גופו, ואיני חושב שנסתפק בדבר זה אפילו תלמיד קטן, וכן כתב רבינו יהונתן ז"ל בפירוש ההלכות ממסכת שבועות (ה' ע"ג מדה"ר ד"ה אומה) וז"ל צריך שיהיה המקוה גבוה יותר מחמש אמות או ד' אמות כדי שלא יחסר המקוה כשיכנס האדם בתוכו לטבול וישפכו המים אילך ואילך. עכ"ל. אבל כל החרדה הזאת לכם היא במדות המקוה באצבעות, אחר השורש המסור לנו כי אמה של שיעור מקוה היא בת ששה טפחים כמו שכתב הראב"ד ז"ל (נעלי הנפש שער המיס), והיא שוחקת ולא עציבה כמו שהוא מוכיח בראשון מעירובין (ג' ע"ג), והטפח יש בו ד' אצבעות בגודל כמו שנזכר בפרק התכלת (מנחות מ"א ע"ג), ושיעור האצבע דקדק בשיעורו הרמב"ם ז"ל בהלכות ס"ת (פ"ט ט"ט) כי הוא כשיעור שתי שעורות באורך שהוא שיעור שבע שעורות ברוחב, והרבה הועילנו בזה לכוין האורך עם הרוחב כדי שלא נטעה בשעורות דקות ארוכות או קצרות עבות אלא בינוניות מתייחסות האורך והרוחב. ואחר כל אלה השרשים, אם יש בכם בקיאים בשיעורין ימדדו, כי האצבעות שוות הן בכל המקומות. וכשימדדו באצבעות ימדדו האצבעות גס שימצאו והאצבע היותר דק, ומה שביניהם הוא הבינוני ובו ימדדו אצבעות המקוה, וכיוצא בזה אמרו פרק י"ז מכלים (מ"ו), והוא יותר מכוון ממדידת הביצים, כי אינם שוות בכל מקום. וכל זה הוא אם הוא חובה שיהיה המקוה מצומצם אמה על אמה ברום ג' אמות ואם יהיה יותר יפסל, ושיטבול בו אדם אחד ולא יותר כי יחסרו המים בטבילתו. אבל אם אינו חובה שיהיה מצומצם מי שהוא בעל נפש ירבה בשיעורין לצאת ידי כל ספק, וכן נוהגין בכל המקומות

הרשב"ץ

לעשותו יותר גדול מהשיעור כפלים וכפלי כפלים. ואף על פי שהטובלת במקוה חסר עדיין היא בניתה אבל אין בניה ממזרים, שאף על פי שמכל חייבי כריתות הולד ממזר, נדה יוצאה מכלל זה כמו שאמרו בפרק החולץ (מ"ט ע"ז), כי גם קדושין תופסין בה מה שאין כן בשאר חייבי כריתות. אבל אף על פי שאין ממזר מן הנדה הולד פגום, והוא מבני תשע מדות שנאמר בהם וברותי מכם המורדים והפושעים בי כמו שאמרו בנדרים (כ' ע"ז), והבועלה הוא חייב כרת על כל ביאה וביאה. זה ראוי שיאמר לענין מעשה, שיגדילו המדות ולא יחושו ללעז כי מנהג הוא להוסיף ולגרוע לפי צורך השעה ואין כאן זילותא דבי דינא, וליכסיף איניש בהאי עלמא ולא ליכסיף בעלמא דאתי אם יש חשש איסור וכל שכן איסור כרת. והדבר נראה לעין, כי כשתשער המקוה באמות שלנו היום ותכוין אותו למדת הביצים במקומות אלו תמצא שהביצים הם קטנות מהשיעור הרבה, וכשיש שני שיעורין לפנינו בלתי שוים ראוי להחמיר בשל תורה, וכן בתוספתא דמקואות אמרו (פ"ה ה"ג) כל שהוא מדברי תורה ושיעורו מדברי סופרים הולכין בספיקו להחמיר, וכל שכן אם שיעורו גם כן מדברי תורה.

תשב"ץ ח"ג ענין ל"ו

לפי מה שכתב הר"ם ז"ל בהלכות ערובין (פ"א ה"ז) משקל הרביעית הוא מהמים או מהיין י"ז דינר וחצי, ובפרק בתרא דפיאה בפירוש המשנה (מ"ה) כתב כי הדינר משקלו ששה זוזים מזוזי מצרים, משקל כל אחד י"ו גרעיני שעורה. ואם כן, זה הזוז שלנו שהוא ב' שלישי הזוז החדש ששה מהם הוא משקל דינר שהוא רביע השקל של תורה, ואם כן זהו מעה שהזכירו חז"ל שש מעה כסף דינר. וכן הפונדיון שאמרו חכמים שיש שני פונדיונין במעה כמו שאמרו בפרק קמא דקידושין (י"א ע"א), והם מ"ח פונדיונין בשקל כמו שאמרו בערכין (כ"ה ע"א), הוא הזוז הקטן שנוהג עכשיו שמשקלו ח' גרעיני שעורה. וכן כתב הר"ם ז"ל בפירוש המשנה בפרק י"ז ממסכת כלים (מ"ז) ובפרק א' מהלכות שקלים (ה"ג). וכן האיסר, שהוא חצי פונדיון כמו שאמרו בפרק קמא דקדושין, הוא משקל ד' שעורות, וכן כתב הר"ם ז"ל בפירושו בסדר טהרות בפירוש המשנה (מקואות פ"ט מ"ה) ובפרק ח' ממסכת שביעית (מ"ד), נמצא שהזוז הקטן שבקטנים שעובר היום אצלנו שהוא חצי זוז קטן אם יהיה במשקלו ד' שעורות הוא איסר האיטלקי הנזכר בתלמוד (קדושין י"א ע"א). נמצא שהפרוטה שהוא אחד משמונה באיסר האיטלקי אינה אלא חצי שעורה כסף נקי מעורב בז' חלקים נחשת, יהיה

כמשקל האיסר הנקי מנחשת, וזו קבלת הגאונים ז"ל כמו שכתב הרי"ף ז"ל בהלכות קדושין (ו' ע"א מדה"ר). ולפי זה, משקל רביעית שהיא י"ז דינר וחצי, משקל כל דינר ו' זוזים הנקראים זוזים גדולים, שהם ד' זוזים חדשים, יהיה ע' זוזים חדשים מהיין, שהם מאוקיות הצורפים ג' אוקיות. והר"ם ז"ל שקל העומר שהוא מ"ג ביצים ושליש שהם פ"ו סלעים ושני שלישים, כי כל ביצה משקלה ב' סלעים שהם ח' דינרין כמו שכתב בהלכות חלה (פ"ו הט"ו), אם כן ביצה ומחצה הם י"ב דינרין שהם מ"ח זוזים חדשים, כי כבר הוכחנו כי הדינר משקלו ד' זוזים חדשים. ואם ביצה ומחצה מהקמח אין משקלה אלא מ"ח זוזים חדשים, והמים ביצה ומחצה משקלם ע' זוזים, א"כ המים יותר כבדים מהקמח יותר מהשליש, כי שלישי מ"ח י"ו, כשהוספנו י"ו על מ"ח יהיה ס"ד, והמים משקלם ע', יש יותר ו' זוזים על שלישי שהוא שמינית מ"ח, שהוא קרוב למחצית מ"ח בין הכל שהרי כ"ב היתרים על מ"ח קרוב לחצי מ"ח הם. והר"ם ז"ל שכתב כי העומר הוא פ"ו סלעים ושני שלישי סלע לא היה צריך אלא ב' חומשי סלע, דמ"ג ביצים וחומש ביצה הוא שיעור חלה, אבל הגדיל המדה מפני שיש ועוד, כדי שישאר בעיסה שיעור עומר אחר הרמת חלה. ויהיה לפי השיעורין האלה משקל העומר מקמח מצרים אלף שפ"ו זוזים חדשים בקירוב לפי שיעור י"ו זוזים חדשים בסלע כמו שהתבאר, שהם נ"ט אוקיות בקירוב. ואנחנו שקלנו קמח שלנו ומצאנו משקל ביצה ל"ג זוזים ושליש, ושקלנו המים ומצאנו משקל ביצה ל"א זוזים ורביעית זוז, יהיה משקל המים יותר קל ממשקל הקמח ב' זוזים ורביע שלישיית זוז בכל ביצה, וההבדל בזה הוא בין קמח מצרים לקמח המקום מפני דקדוק הטחינה, שהם טוחנין בריחיים של מים והוא דק כאבק, ואנו טוחנין בריחיים של בהמה והוא גס וכבד, ואין הבדל הזה מפני שהמים שלנו יותר קלים, אדרבה, מי נילוס יותר הן קלין מכל מימות שבעולם כמו שהעידו הרופאים. אם כן, אם מדת העומר של קמח מצרים הוא משקלו נ"ט אוקיות בקירוב יהיה מדת העומר מהקמח שלנו שהוא קרוב לחצי משקלה יותר [יותר] משמונים אוקיות מאוקיות העטרים. במסכת כלים בפרק ב' (מ"ז) כתב הר"ם ז"ל בפירוש המשנה שהרביעית שהיא י"ז דינר וחצי משקלה (ט') [כ"ז] דרהם מצרים, וכן בהלכות חלה (פ"ו הט"ו) כתב כי פ"ו סלעים וב' שלישים הם ה' מאות ועשרים זוזים מצרים, יראה מזה שהדינר משקלו זוז וחצי מזוזים מצרים גדולים, ומהזוזים הקטנים משקלו ו' זוזים, אם כן יש בזוז הגדול ד' זוזים מאלו הזוזים הגדולים הנוהגין אצלנו שהם ב' שלישי הזוז החדש. לפי מה שכתב במסכת שביעית (פ"א מ"ד) יראה כי הדרכמון יש בו ל"ו שעורות, והם י"ו דרכמון

הרשב"ץ

באוקיא י"ז אוקיות בליטרא, ותהיה הליטרא כ"ד זוזים חדשים משלנו. כל זה כתבתי קודם שהפחיתו הזוזים, והמשכיל יבין דבר מתוך דבר לפי משקל הזוזים שבכל זמן.

תשב"ץ ח"ג ענין רכ"ו

בגא"ה. בענין חמשת סלעים של פדיון בכור כמה הם.

בגמרא בכורות (נ' ע"א) אמרו כי שקל של תורה תלתא דינרי ותלתא הויא וחמשת שקלים שיתסר ותרי תלתי, וזה קודם שהוסיפו על המידות שתות, כי מן התורה אין השקל אלא עשרים מעין כמו שתרגם אונקלוס, וחכמים אמרו שש מעה כסף דינר והשקל שהוא ד' דינרין חזרו להיות כ"ד מעין, אם כן חזרו שיתסר ותרי תילתי עשרים דינרין, וכן כתבו הראשונים והאחרונים ז"ל, ודבר מוסכם הוא שחמשת שקלים הם עשרים דינרים. ורש"י ז"ל היה אומר כי השקל שהוא ד' דינרי הוא חצי אוקיא של מקומו, והיא האוקיא של צורפים במקום הזה, אשר עשרים זהובים הם ג' אוקיא, ובזה אין ספק, ויהיו חמשת שקלים שני אוקיות וחצי. והרמב"ן ז"ל ראה בארץ ישראל זה השקל משקלו כמו שכתב רש"י ז"ל. אבל הגאונים ז"ל שאומרים שהדינר משקל צ"ו חבאת, והוא הדינר הזה שהוא יוצא היום, וכן כתב הרמב"ן ז"ל שהוא ראה אותו שם והוא זה שאומרים הגאונים ז"ל, אם כן יהיו ה' שקלים משקל עשרים זהובים שהם ג' אוקיות. וזה אינו סותר דברי רש"י ז"ל, כי השקל שראה הרמב"ן ז"ל אינו אלא שקל של תורה קודם שהוסיפו שתות, שהרי ביד כותיים היה ואינם מחזיקים בדברי חז"ל שהוסיפו שתות, אבל אחר שהוסיפו שתות והשקל לא היה אלא עשרים מעין עשאוהו כ"ד מעין, אם כן חזרו ב' אוקיות וחצי שכתב רש"י ז"ל ג' אוקיות כדברי הגאונים ז"ל, אבל בלא ספק כי הגאונים כבר ראו אותו שקל, ובזה היא הסכמת הרמב"ן ז"ל עם הגאונים ז"ל, כי הוא כתב שהדינר הוא ג' ארגינץ, ובכל ארגינץ יש ל"ב חבאת כי יש בו ח' גרעיני חרוב ובכל גרעין ד' שעורות, יהיה הדינר צ"ו חבאת כדברי הגאונים ז"ל. והוא הדינר זהב שנוהגין בו באלו הארצות, שהם שוקלים בו כ"ד גרעינים חרוב ובכל גרעין חרוב ד' חבאת, הכל צ"ו חבאת. וזה שיצאה מדברי הרב ז"ל בחידושי כתובות (איינו לפנינו) שהם י"ו ארגינץ באוקיא, ולפי זה יהיו עשרים דינרין של פדיון הבן שהם ששים ארגינץ ג' אוקיות ושלש רביעית אוקיא, וכן כתב הרשב"א בתשובה (מ"א ס"י ר') שהדינר לדעת הגאונים ז"ל ג' ארגינץ נמצאו ה' סלעים שהם כ'

הרשב"ץ

דינרים שהם ששים ארגינץ שהוא חצי זקוק פחות רביע אוקיא. עד כאן. וחצי זקוק הוא ד' אוקיות, וזה באוקיות של מארק מקומם, אבל באוקיות של צורפים בכאן שיש כ' ארגינץ באוקיא הם ג' אוקיות, וכן הוא משקל (ב') [כ'] דינרי זהב שבארצות אלו. ויבא הכל מכוון, דעת הרמב"ן ז"ל ששקל באוקיות המארק, והגאונים ששקלו בדינרין שהם עשרים בג' אוקיות, הכל שיעור אחד, כי הדינר ג' ארגינץ אשר בכל ארגינץ ח' גרעיני חרוב ובכל חרוב ד' שעורות, כי כן כתב רבינו ז"ל בסוף חדושי כתובות ובהלכות בכורות שלו (פ"ח ס"י ע"ט), ועשרים דינרים הם ס' ארגינץ, שהם מאוקיות המארק שהם י"ו ארגינץ באוקיא ג' אוקיות (וב') [וג'] רביעי אוקיא, ומאוקיות הצורפים במקום הזה שיש כ' ארגינץ באוקיא ג' אוקיות. (וכדברי) [וגדברי] הרמב"ן בחדושי כתובות בסופו (אינו לפנינו) יתבאר כי הוא שקל במארק שיש בו ח' אוקיות כל אוקיא י"ו ארגינץ, ובזה טועים הרבה בני אדם, כי לא הרגישו בדברי הרמב"ן זכרוננו לברכה בהבדל שיש בין אוקיות המארק ואוקיות הצורפים שיש בעשרים זהובים שלש אוקיות.

מאמר חמץ אות פ"ב

וכיצד ישער הכלי בביצים. דבר זה למדנו מתוספתא דנזיר פרק נזיר שאכל (פ"ד ה"א). דקתני וכולן מצטרפין לכזית וכו', כיצד יעשה, מביא כוס ומביא זית אגורי ונותן לתוכו ושופע, אם שוה כיוצא בו חייב. ע"כ. וכתבה רש"י ז"ל בפירוש פסחים פרק אלו עוברין (מ"ד ע"ד ד"ה דילמא מיין לחודיה) ובפרק כל הבשר (חולין ק"ט ע"ד ד"ה ח"י) ללמוד ממנה לשער בכל מקום, והרמב"ם ז"ל (הל' חמץ ומצה פ"ה ה"ז) כתב שהשיעור הוא כגוף הביצה הבינונית לא כמשקלה, ובספר הטורים (ס"י טו) כתוב ימלא כלי מים ויתן אותו לתוך כלי ריקן ויכניס לתוכו מ"ג ביצים בנחת אחת לאחת, והמים היוצאים, כלי המחזיק אותן המים הוא שיעור המדה, או ימלא כלי מים ויערה המים ממנו לכלי אחר ואח"כ יתנו בו מ"ג ביצים ויחזיר בו המים שהערה ממנו, והמים שיותרו מהמדה הם הם המדה, וזה יותר טוב, שלא יוכלו לכוין בנתינת הביצים לתוכו כשהוא מלא. עד כאן דבריו.

ואני תמה מהמודדים בביצים שלנו, לפי שאין כל המקומות שוין בביצים, שיש מקומות שביצי התרנגולת גסות כארצות אדום ויש מקומות שהביצים דקות כארצות ישמעאל, ויש ביצה גדולה מביצה, וכבר פירשו המפרשים (ר"ן חולין לה ע"א מדפי הרי"ף נ"ס הרמב"ן) כי מה שאמרו (חולין נ"ח ע"א) כל איסורין שבתורה

הרשב"ץ

בששים, וביצים [נששים] אסורות באחד וששים מותרות, שהטעם הוא לפי שיש ביצים דקות ויש ביצים גסות, ושמא זאת האסורה היא גסה וצריכה ששים ואחת לבטלה. על כן היותר טוב לשער זה באצבעות.

ונלמוד זה משיעור רביעית של תורה שהוא אצבעיים על אצבעיים ברום אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע, ויצא זה ממסורת רבותינו ז"ל (פמ"ק ט"ז) דאמה על אמה ברום שלש אמות הוא שיעור מקוה שהם ארבעים סאה, ויצא זה החשבון כי האמה בת ששה טפחים, א"כ שלש אמות גובה המקוה הם י"ח טפחים, וכל טפח יש בו ארבע אצבעות בגודל, וכל אצבע נחלק לחמש חומשי אצבע, א"כ בכל טפח יש עשרים חומשים, כשנטול מהרום שהם י"ח טפחים אחד מעשרים יהיו י"ח חומשי אצבע, כשנגרע מהם רביע ישארו י"ג חומשים וחצי חומש שהם אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע, וכשנעשה כן מהמים שהם ארבעים סאה, וגרענו אחד מעשרים שהם סאתים, וחסרנו מהם הרביע, יהיה סאה ומחצה שהם תשעת קבים שהם ל"ו לוג, כי הסאה ששה קבים [ו] קב ארבעה לוגים, נמצא כלי שהוא אמה על אמה ברום אצבעים על אצבעים וחצי אצבע [וחומש אצבע] מחזיק ל"ו לוגים, ואמה על אמה הם ל"ו טפחים כי האמה בת ששה טפחים, אם כן כלי שהוא טפח על טפח של ד' אצבעות ברום אצבעיים על אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע הוא מחזיק לוג, וכלי שהוא וכלי שהוא ארבעה אצבעות על אצבעיים הוא מחזיק חצי לוג, וכלי שהוא אצבעיים על אצבעיים ברום אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע הוא רביעית של תורה כקבלת רז"ל. ובו משערין לכוס של ברכה שצריך שיהיה מחזיק רביעית.

וכתב הר"ן ז"ל בפ"י ההלכות בפ' ערבי פסחים (כ"ג ע"א מדה"ר) זה לשונו ומאחר שלמדנו שטפח על טפח ברום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע מחזיק לוג שהוא רובע הקב למדנו שחמשת רבעים קמח שחייבין בחלה שעורן חמשה טפחים בתשבורת, והם הכלי שארכו שני טפחים וחצי ורחבו טפחיים, ששני טפחים על שני טפחים הם ארבע טפחים בתשבורת, וחצי טפח על חצי טפח הוא טפח שלם, נמצאו חמשה טפחים, ויהיה רום הכלי אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע, ע"כ. וזהו שגגה היא, שחמשת רבעים קמח אינם לוגי המדבר, אלא אחר שהוסיפו שתות בירושלים ושתות על שתות בצפורי, שהם שבעה לוגין וחומש לוג כמו שפירשתי למעלה, כי חמשה לוגין קטנים אינם אלא ל' ביצים, וצריך מ"ג ביצים וחומש ביצה, ושיעור הכלי כמו ששיער הרמב"ם ז"ל

הרשב"ץ

בהלכות חלה (הל' זיכוריס פ"ו הט"ו) הוא בתשובת שי"א אצבעות בקרוב, והסימן יש"א ברכה מאת ה' (תהלים כ"ד, ה'), וכן אי"ש מדה (דה"י א', י"א, כ"ג), וזאת המדה שלו אינה אלא רי"ו אצבעות. ואחר שלמדנו רז"ל שכלי שהוא אצבעים על אצבעים ברום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע שהן בתשובת עשר אצבעות וארבע חומשי אצבע הוא מחזיק רביעית שהוא ביצה ומחצה, נמצא שכלי שיש בו שבע אצבעות פחות שני תשיעי אצבע וכן רוחבו וכן רומו הוא מחזיק מ"ג ביצים וחומש ביצה. והאצבע הוא כאורך שתי שעורות כמו שפירש הרמב"ם ז"ל בהלכות ס"ת (פ"ט ה"ט).

...

והר"מ ז"ל (עירוזין פ"א ה"ז) כתב כי שיעור הרביעית הוא משקל י"ז דינרי זהב וחצי מהמים בקירוב, והם שתי אוקיות וחצי אוקיא בקירוב. ויראה [מדבריו] כי משקל הלוג הוא שבעים דינרי זהב שהם משקל עשרה אוקיות בקירוב לפי משקל דינרי זהב.

מאמר חמץ אות קי"ג

ושיעור הכוס שהוא רביעית, כבר פירשתי למעלה שהם שני אוקיות יין וחצי בקירוב, קרוב לשלש אוקיות.

פירוש

בשיעור השקל מציא הרשב"ץ זח"צ עניינים רס"ח ורל"ז וזח"ג עניינים ל"ו ורכ"ו את שיטת הגאונים שהשקל הוא כסף צמסקל 384 שעורות והדינר משקל 96 שעורות, וכותב שכן כתבו הרי"ף והרמב"ם (וראה ציבורנו לדברי הרא"ש שכתבנו לחלק בין שיטת הגאונים והרי"ף לשיטת הרמב"ם והרא"ש). זח"ג ענין רכ"ו כתב הרשב"ץ 'אצל הגאונים ז"ל שאומרים שהדינר משקל ל"ו חבאת, והוא הדינר הזה שהוא יולא היום', והיינו ש-96 חבא הוא משקל הדינר הערבי צמנו של הרשב"ץ, והוא משקל הדינר של הגמ' לפי הגאונים. בהמשך כותב הרשב"ץ שלפי"ז שיעור פדה"ז שהוא עשרים דינרים הוא 3 אוקיות, ומבואר בדבריו שם שכוונתו לאוקיות הצורפים שזשלש מהן היה משקל 20 דינרי זהב כמו שכתב בסוף אותו עניין (וכן עולה מדבריו זח"צ ענין רל"ז). משקל אוקיית הצורפים צאלג'יר היה $\frac{6^2}{3}$ מתקאל של 4.66 גרם (ולמתקאל זה כוונת הרשב"ץ

כשכותב 'דינר' או 'זהב', כיוון שהמתקאל הוא משקל הצסים של דינר הזהב הערבי כמבואר לעיל כמבוא למשקלות ומטבעות בארצות האיסלאם, ואף שהדינרים בפועל שקלו פחות כנראה שבימי הרשב"ץ הם נסחרו במשקל ע"פ ה'מתקאל'. מתקאל זה הגדול מהמתקאל של הגאונים היה בשימוש במגרב מאז שלטון המוואחידון, שיוכל 31.07 גרם, וא"כ שיעור פדיון הבן הוא 93.2 גרם, ושיעור השקל הוא 18.64 גרם.

אמנם, בח"ג ענין ל"ו כותב הרשב"ץ ש-17.5 דינרים הם 70 'זוזים חדשים' שמשקל כל אחד 24 שעורות שהם 3 אוקיות לורפים (ונמלא משקל השקל 21.3 גרם), וזה סותר לדבריו בח"ג ענין רכ"ו ש-20 דינרים של 96 שעורות הם 3 אוקיות לורפים. והנראה צביאור הדברים שבאלג'יר היו 2 משקלי שעורה (חצה), האחד הוא רבע מגרעין חרוצ (כ'רובה), וממנו יש במתקאל 96 (כיוון שהכ'רובה הייתה 1/24 ממתקאל) ובאונקייית הלורפים 640, והשני הוא מעט גדול יותר, וממנו יש בזוז חדש 24, במתקאל 84 ובאונקייית הלורפים 560. בסיבת הדבר, אפשר שהיה חילוק בין משקל החצה של זהב שבו נמדדו הדינר והמתקאל ובין משקל החצה של כסף שבו נמדדו הזוזים (הדירהמים), אך מסתבר יותר שהחילוק היה בין משקל החצה הרשמי שהיה 84 למתקאל לבין משקל החצה שהיה נהוג בשימוש היום יומי שהיה 96 למתקאל. סיוע לכך יש להביא מכך שבתחילת הכתוב המתקאל הגדול (שבו שקלו באלג'יר כנ"ל) בידי המוואחידון הוא היה מוגדר כ-86 חצה כמו שעולה מהשוואת דברי הר"י מיגאש בפירושו לשבועות לדבריו בשו"ת סי' רל"ה (ראה צביאורנו לדברי הר"י עקנין בהערה), וזה קרוב לשיעור הגדול המדובר כאן, ואפשר ששינו קצת את החלוקה כדי שבכ'רובה יהיו 3.5 חצה ולא 3.5833 (ואפשר גם לומר ששיעור 24 חצה לזוז חדש איננו בדקדוק והשיעור האמיתי הוא כ-24.57, ואז ייאל 86 חצה למתקאל, אך לא משמע כן בדברי הרשב"ץ). ודמות סיוע לכך יש גם ממה שכותב הרשב"ץ שבדינר 'שוקלים בו' 96 חצה, שזו לשון המתאימה יותר למנהג השוקלים בפועל, ולא כותב 'יש בו' שזו לשון המתאימה יותר לחלוקה המוגדרת רשמית. ועכ"פ על פי דברינו יש לפרש שאין סתירה בדברי הרשב"ץ אלא חזרה, שבח"ג ענין ל"ו הוא חישב את הדינר כ-96 שעורות ע"פ משקל החצה הגדול, ובח"ג ענין רכ"ו ובח"ג ענין רל"ב חישב ע"פ משקל החצה הקטן. וממה שבמאמר חמץ שנכתב בסוף ימיו (כ-3 שנים קודם פטירתו) דבריו מתאימים לחישוב ע"פ המשקל הקטן נראה שזו היא משנה אחרונה שלו, וכן נראה גם ממה שח"ב ענין רל"ב שבו מחשב הרשב"ץ ע"פ המשקל הקטן נכתב בודאי לאחר ח"ג ענין ל"ו שבו מחשב ע"פ

המשקל הגדול, שהרי בח"ג ענין ל"ו כותב הרשב"ץ 'כל זה כתבתי קודם שהפחיתו הזוזים', ובח"ג ענין רל"ג הוא מחשב ב'זוזי הזמן הזה שפחתו אותם'.

בח"ג ענין רל"ג ובח"ג ענין רכ"ו מביא הרשב"ץ את דברי הרמב"ן שכתב שהדינר הוא 3 ארגינץ, ומאריך לבאר שהרמב"ן איננו חולק על הגאונים אלא סובר כמותם שיש 96 שעורות צדינר וכתב את שיעור 3 ארגינץ מכיוון שמשקל הארגינץ הוא 8 גרעיני חרוז שצכל אחד מהם יש 4 שעורות. ומבואר בדבריו שמאריך בכך כיוון ש'טועים הרבה בני אדם' בדברי הרמב"ן שכתב שיש 16 ארגינץ באונקיה (דברי הרמב"ן אינם צחידושו לפנינו, אך חלוקה זו מוכחת מדברי תלמידיו ונמצאת בפירוש דברי הרי"ש) ומחשבים לפי"ז 16 דינרים ב-3 אונקיות של נורפים, והוא טעות כיוון שהאונקיה שעליה דיבר הרמב"ן היא ה'אוקיא של מארק', דהיינו האונקיה הנוצרית שהיא שמינית המארק, ולא האוקיא של נורפים. וכותב הרשב"ץ שהאוקיה של נורפים גדולה מהאוקיא של מארק בחומש מלבד ושוקלת 20 ארגינץ. ודבריו אלו נ"ע רב שהרי הרמב"ן בפירוש התורה כותב שהאונקיה 'למשקל של הארץ הזאת' שזה לאונקיה של רש"י, ועל האונקיה של רש"י כותב הרשב"ץ שהיא האונקיה של נורפים או אונקית העטרים (הגדולה יותר) כמו שיבואר להלן. עוד קשה ממה שבמציאות היה משקל הארגינץ כ-1.73-1.83 גרם (כמו שהוכחנו צביאורנו לדברי הרמב"ן ולדברי בעל העיטור) שזה גדול יותר מ- $\frac{1}{20}$ של אונקיית הנורפים שמשקלה 31.07 גרם. והיה נראה לומר שהרשב"ץ לא הכיר את משקל הארגינץ בפועל אלא חישב אותו ע"פ דברי הרמב"ן שבארגינץ יש 8 גרעיני חרוז, שלפי"ז באונקיית הנורפים יש 20 ארגינץ שהרי היו זה $\frac{6^2}{3}$ מתקאל שצכל אחד 24 גרעיני חרוז כמו שביארנו לעיל, אך קשה לומר כך כיוון שהרי"ש צסי' ס"ו כותב שמשקל הארגינץ נהג גם במיורקה זה גדל הרשב"ץ. ואולי מחמת דברי הרמב"ן הללו סבר הרשב"ץ שהארגינץ צצרלונה הוא שונה במיורקה וחישב את משקלו ע"פ משקל החרוז שהכיר וכו"ל, וקצת סיוע לכך ממה שמדגיש הרשב"ץ שהרמב"ן והרשב"א חישבו 'באונקיות של מארק מקומס', אלא שלפי דברינו לעיל שבמקומו של הרשב"ץ נהגו גם שעורות גדולות יותר קשה מדוע הרשב"ץ לא העלה בדעתו את האפשרות שהרמב"ן חישב בשעורות אלו אלא העדיף לבאר שהיה לו משקל ארגינץ שונה משמעותית, ומסתבר שזה מחמת שבתשובות אלו נקט הרשב"ץ שהשעורה של הגאונים היא כמשקל החצה הקטן, וסבר שהרמב"ן לא חולק על כך.

בח"ג ענין רס"ח מציא הרשב"ץ את שיטת רש"י שהשקל הוא חצי אונקיה, וכותב שהאונקיה שעליה מדבר רש"י היא האונקיה 'אל עטארין'. האונקיה אל עטארין ('אונקייט החנוונים') היתה אונקיה שנועדה למשקל סחורות, ומשקלה היה 34.13 גרם. אמנם בח"ג ענין רכ"ו כותב הרשב"ץ שהאונקיה של רש"י 'היא האוקיא של זורפים במקום הזה', שכפי שביארנו לעיל משקלה היה 31.07 גרם. ול"ל שחזר בו הרשב"ץ, ואין לדעת בצירור מהי משנה אחרונה, אך נראה קצת שדבריו בח"ג ענין רכ"ו הם משנה אחרונה כיוון שהם מתאימים למה שכתב הרמב"ן במכתבו ששיעור הגאונים גדול בשמות משיעורו של רש"י (ואם נאמר שמשקל החזה הגדול שחישב הרשב"ץ בח"ג ענין ל"ו הוא 1/86 ממתקאל, ו-24 חזה לזוז חדש אינו דקדוק וכו', הרי ששיעור הגאונים לפי משקל זה יהיה כחומש יותר משיעורו של רש"י שע"פ האוקיא אל עטארין, ושמא הא' בזה תליא). בהמשך דבריו בח"ג ענין רכ"ו מציא הרשב"ץ שהרמב"ן ראה בארץ ישראל שקל מזמן הבית שמשקלו מתאים לשיטת רש"י, וכותב הרשב"ץ שאין מכך סתירה לדברי הגאונים כיוון שהשקל שראה הרמב"ן היה ציד הכותיים שאינם מאמינים בדברי חז"ל ולא הוסיפו שות על השקל של תורה, ומשקל השקל לאחר הייסוף הוא שות יותר מהשקל שראה הרמב"ן וזה מתאים לשיעור הגאונים. וכותב הרשב"ץ שלכן 'הסכמת הרמב"ן ז"ל עם הגאונים ז"ל', היינו שהרמב"ן פסק להלכה כמו הגאונים למרות שהשקל שראה התאים לשיעורו של רש"י. ודבריו ז"ע רב, חדא, שהרמב"ן כתב במכתבו שהשקל היה 'ציד זקני הארץ' ולא ציד הכותיים, ורק הראו לכותיים את המטבע בשביל לקרוא את הכתב שעליו, ועוד, שהרמב"ן כותב להדיא שיש ראייה ממתבע זה כשיעורו של רש"י ודלא כהגאונים. וכן ז"ע מה שמשמע מדבריו שכלל אין מחלוקת בין הגאונים לרש"י אלא רש"י דיבר קודם הייסוף והגאונים לאחר הייסוף, שהרי בתחילת דבריו הוא כותב בפירוש שרש"י כתב את שיעור חצי אונקיה לשקל של ד' דינרים שהוא השקל שלאחר הייסוף. והוכחתו ממה שהרמב"ן הסכים להלכה לשיעור הגאונים איננה ברורה, שהרי הרמב"ן כתב את מכתבו בסוף ימיו כשעלה לא"י, ומסתבר שדבריו האחרים בהם פסק כשיטת הגאונים נכתבו קודם לכן, אך ממה שתלמיד הרמב"ן פסקו גם הם כשיעור הגאונים אכן נראה שהרמב"ן לא חזר בו מפסקו גם לאחר שראה את השקל הנ"ל.

ולענין הלכה משמע מדברי הרשב"ץ שפוסק כשיטת הגאונים.

בשיעורי הנפח, הרשב"ץ מצאח את השיעורים גם ע"פ מידת צינים וגם ע"פ מידת אלצעות כפי המצואר בגמרא (וכותב הרשב"ץ שהאופן שבו חישב הר"ן את שיעור חלה ע"פ מידת אלצעות הוא שגגה, וראה לעיל מש"כ צביאורנו לדבריו וצביאורנו לדברי רבינו דוד), והוא הראשון שכותב (בח"ג ענין ל"ג וצמאמר חמץ) שיש סתירה בין שתי מדידות אלו. את נפח הצינים של הרשב"ץ אפשר ללמוד מדבריו בח"ג ענין ל"ו, שם כותב שמא שמסקל צינה מהמים הוא ל"א זוזים ורביעית זוז', ומשמע מדבריו שם שהכוונה היא ל'זוזים חדשים' ש-70 מהם הם 3 אוקיות מאוקיות הצורפים, וא"כ נמצא (ע"פ דברינו לעיל) שנפח הצינה הוא 41.6 סמ"ק, וע"פ יחס שיעורי האורך לשיעורי הנפח שצגמרא נמצא שהאלצע היא 1.79 ס"מ. את אורך האלצע הרשב"ץ מצאח בח"ג ענין כ"ו, וכותב שמדד ע"פ דברי הרמב"ם בהלכות ס"ת (שהאלצע היא 7 שורות צרוח שכן 2 שורות צאורך) וע"פ הגמרא בפרק התכלת (שהטפה הוא ארבע צגודל שית צקטנה חמש צאלצע) ומצא שטפה הוא חצי זרת במידת מיורקה, וכותב עוד שרצו ר' וידאל אפרים היה 'מרצה בשיעורים' ואמר שאמה של ששה טפחים היא 2.5 זרתות במידת מונטפסלי"ר הגדולה ממידת מיורקה ציחס של $5/4$. אורך הזרת (palmo) צמיורקה היה 19.55 ס"מ, ואורך הזרת (palme) צמונטפסלי"ר (Montpellier) היה 24.76 ס"מ (יחס של $5/4$ צקירוב), ועפ"ז נמצא שלפי מדידת הרשב"ץ האלצע היא 2.44 ס"מ ונפח הצינה (לפי יחס שיעורי האורך לשיעורי הנפח שצגמרא) הוא 105.08 סמ"ק, ולפי ר' וידאל אפרים האלצע היא 2.58 ס"מ ונפח הצינה 123.53 סמ"ק.

בח"ג ענין ל"ג כותב הרשב"ץ שיש לשער מקוה ע"פ מידת האלצעות ולא ע"פ הצינים כיוון שמידת האלצעות 'יותר מכון ממדידת הצינים כי אינס שות צכל מקום', וכן כותב ש'כשיש שני שיעורין לפנינו צלתי שוים ראוי להחמיר צשל תורה' ולכן יש לשער צאלצעות, וצמאמר חמץ כותב הרשב"ץ שהוא 'תמה מהמודדים צצינים שלנו' כיוון שצכל מקום גודל הצינים שונה, וצארצות ישמעאל הצינים קטנות יותר מצארצות אדום (כפי שאכן מוכח משיעור הצינה הקטן שמדד הרשב"ץ כמצואר לעיל), וכיוון שכן 'היותר טוב לשער זה צאלצעות'. ומשמע מדבריו שצרו שחס המדידות היו נעשות צצינים וצאלצעות שיש לשער צהן ע"פ ההלכה היה השיעור יוצא מכון, ומה שאינו יוצא מכון זה כיוון שהצינים או האלצעות שלנו אינס הצינים או האלצעות הצינוניות שבהלכה. ויש לעיין האם מה שהצינים והאלצעות הצינוניות שלנו אינן קובעות להלכה זה כיוון שהצינה והאלצע הצינוניות נמדדות כפי הצינה והאלצע של

חז"ל, והציגים או האצבעות שלנו השתנו במהלך הזמן ולכן כבר א"א למדוד בהן, והסברא בזה היא שמידות אלו (האצבע והציצה) ניתנו ע"י חז"ל רק כסימן למידות ה'שרירותיות' שבתורה ולכן שינויים איננו יכול לשנות את המידה של התורה שהיא הקובעת להלכה (דלא כסברת החזו"א שחז"ל הגדירו וקבעו שהמידות של התורה יהיו תלויות באצבעות וציצים), או שמא המידה הקובעת היא הציצה והאצבע של כל דור ודור, אלא שיש למדוד את הציצה והאצבע הצינוניות שכל העולם, והציצה או האצבע הצינוניות שצמקום מסוים יכולות להיות גדולות או קטנות יותר מהצינוני שכל העולם הקובע להלכה.

ולענין הלכה משמע מדבריו שיש לשער באצבעות כיוון שדעתו נוטה שהציצים הן אלו שאינן צינוניות ולא האצבעות 'כי האצבעות שוות הן בכל המקומות' והציצים 'אינם שוות בכל מקום', ואף שצח"ג ענין ל"ג סיים שיש לשער כך משום ספק דאורייתא לחומרא, ובמאמר חמץ כותב לשער כך לענין חלה ועיסת הפסח ששם שיעור האצבעות הוא לקולא דדרבנן, לא נמצא להדיא בדבריו שבהלכות ששיעור האצבעות בהם הוא קולא דאורייתא או חומרא דרבנן ישערו ציצים, ו"ע. ולהלכה למעשה הרשב"ץ איננו מסתמך על מדידת האצבעות שלו שציאר צח"ג ענין כ"ו אלא פוסק ע"פ מדידתו של הרמב"ם ששיער ע"פ מידת האצבעות (כמבואר בפיה"מ לעדיות פ"א מ"ב) ומצא ששיעור רביעית הוא י"ז דינרים וחצי, ומתרגם זאת הרשב"ץ לאונקיות זמנו ע"פ מה שציאר במשקל הדינרים, דהיינו 3 אונקיות לורפיים לפי שיעור הדינרים שציאר צח"ג ענין ל"ו, שיוצא 93.2 סמ"ק לרביעית, 62.13 סמ"ק לציצה, ו'שתי אונקיות וחצי אונקיות בקירוב' לפי שיעור הדינרים שציאר צח"ג ענין רצ"ב וצח"ג ענין רכ"ו, שהוא 2.625 אונקיות, 81.55 סמ"ק לרביעית, ו-54.37 סמ"ק לציצה, וזו היא 'משנה אחרונה' כמו שציארנו לעיל.

עוד נמצא בדברי הרשב"ץ צח"ג ענין ל"ו שמדד את הקמח שצמקומו ומצא שמשקלו כד ממשקל מים באותו הנפח, ומצא הרשב"ץ שמה שהרמב"ם כותב שמשקל הקמח הוא $\frac{2}{3}$ ממשקל המים באותו הנפח זה מכיוון שצמארים 'טוחנין צריחיים של מים והוא דק כאבק', לעומת מקומו ש'טוחנין צריחיים של בהמה והוא גס וכד'. ועיין לעיל בדברי ר' תנחום הירושלמי ערך 'עומר' (מהדו"ק) שכתב גם הוא שקמח מארים הוא קל (ביחס לקמח ארץ ישראל). ועיין בדברי הרשב"ץ צח"ג ענין רצ"א פרק ד' שכתב

"יש מחמירין למלאות מידה זה דרך ריקוד לפי שכשמילא אותה צידו הוא מרצה בשיעור, ונראה שאין צורך לכל זה שהרי לא למדנו זה אלא מן המדבר, וכשהיו ממלאין העומר במדבר צידם היו ממלאין אותו, שאין המן מתרקד". וממה שלא תלה הרשב"ץ לפחות חלק מההצדל בין משקל הקמח שלו למשקל הקמח של הרמב"ם בכך שהרמב"ם שיער דרך ריקוד והוא שיער ציד נראה שהרשב"ץ שיער דרך ריקוד, וא"כ קשה טובא איך אפשר שיהיה קמח שצמדידה דרך ריקוד יימלא כצד יותר ממים, כאשר אנו רואים צמציאות שאפילו אם דוחסים קמח ציד (ואפילו כאשר דוחסים חומרים גסים יותר כגון מלח) הוא איננו מגיע למשקל גדול ממשקל מים צאותו הנפת. ול"ע.

מהרי"ל (~ה'קכ"ג - ה'קפ"ז)

שו"ת מהרי"ל סי' ק"נ

ושיעורים דשעורה, כמדומה דאין אנו בקיאים לצמצם כולי האי בין בכתמים בין בפדיון הבן וכל מילי דאיסורא, אפילו היה לנו שעורים דידהו.

מנהגי מהרי"ל הלכות אפיית המצות אות ה'

ושיעור העומר כהפלת מ"ג ביצים וחומש ביצה. ויכול לשער המידה בתרי כלים, כגון שימלא קדירה מים על כל גדותיה ויעמידה תוך מזרק, ויפיל אל הקדירה מ"ג ביצים זה אחר זה ואז המים היוצאים הוא שיעור מ"ג ביצים הנכנסים, וכלי אחר המחזיק אילו המים היוצאים הוא שיעור קמח לחייב בחלה. ובא"ח כתב דימלא כלי מים ויערה את המים ממנו לכלי אחר, ואח"כ יתן בו מ"ג ביצים ויחזיר בו המים שעירה ממנו ואז המים שיותירו הם המידה לחלה. וזה יותר טוב, שלא יוכל לכוין בהפלת הביצים לתוכו כי הוא מלא.

מנהגי מהרי"ל הלכות פורים אות ג'

ואמר מהר"י סג"ל דכל בן עשרים שנה ומעלה חייב במחצית השקל, והוא ל"ד הלי"ש, וסימן והד"ל לא ימעיט ממחצית השקל. במגנצא הוא עולה לשוה ג' פהמוש.

מעשה במגנצא בית מהר"י סג"ל שהיה שם בחור מעיר אירפורט שהמליטה לו אשתו בכור במדינתו, והיה פודה את בנו שם במגנצא בפני הרב בעל הבית הנ"ל. והי' לך גופא דעובדא. מתחילה הניח האב המעות כנגד זהב אחד ורביע ריינוס בכלי כסף, ושאל הרב על מניין המעות, והשיב אחד מן הבחורים הלא הכלי שוה יותר מחמשת סלעים שעור הפדיון, ואמר הרב הכלי מושאל לו ואין רשותו ליתן לכהן, וצוה הרב להוסיף סך המעות לשוה לב' זהוב ריינוס, כי אמר דנראה לו שהן שיעור ה' סלעים, דנראה לו דסלע הוא ארבע גדולים ממטבע פראנקפורט שקורין אלט טורנש, ועולין עשרין מהן לב' זהוב ריינוס.

פירוש

בהלכות פדיון הבן מוצא שמהרי"ל סובר ששיעור פדיון הבן הוא עשרים גדולים ממטבע פראנקפורט שקורין אלט טורנש' ששום שני זהובים ריינוס. שיעור זה מוצא בשם המהרי"ל גם ב'סדר ומנהג פדיון הבן לאחד מחכמי אשכנז', ושם כתוב שהשיעור הוא 'צערך שני זהובים' (וקורא שם לאלט טורנש 'פשיטים טורניא טפילים'), וכן התרוה"ד הביא בשם מהרי"ל שהוא 'צערך שני זהובים רייניס', ובלקט יושר כתב שהוא 'ארבעים גדולים שהם כמעט שני זהובים רייניש'. דיוקן של 'צערך' זה מצוואר זים של שלמה קידושין פ"א סי' נ"ד בשם 'מהרר"י' (לא נמצא לי למי כוונתו) שכותב 'וצהגה"ה מצאתי פדיון בכור זה' סלעים שיער הגאון מורינו מהר"י מולין זצ"ל ב' זהובים רייניש' חסר שמינית זהוב אך נהגו בקהילות שו"ס ליתן שני זהובים רייניש ולא להקפיד על שמינית הזהוב וכן נוהגים ברוב מקומות אשכנז'.

ה'זהובים רייניש' (Rhenish guilder) היו הזהובים שהוטבעו ע"י מלכי אזור הריינוס, שם חי מהרי"ל. זהובים אלו הוטבעו בתחילה (ה'ק"ד) כחיקוי למטבע הפלורין והכילו כ-3.47 גרם זהב, אך משקלם היה צרידה מתמדת לאורך השנים (בניגוד לשאר מטבעות הזהב באותה תקופה שנשארו יציבים) ובסוף ימי מהרי"ל הם הכילו כ-2.77 גרם זהב בלבד. ה'אלט טורניש' (Altturnos, פירושו 'טורניש ישן', אך אין הכוונה למטבעות ישנים אלא כך היה שם המטבע) של פראנקפורט שמזכיר מהרי"ל היו מטבעות כסף שהיו חיקוי גרמני של הטורניש הצרפתי, וכשאר מטבעות הכסף שבאותה תקופה גם משקלם היה צרידה לאורך השנים, כאשר עם המטבעות בסביבות שנת

ה'ק"ה הם הכילו 3.48 גרם כסף וצסוף ימי מהרי"ל (ה'קפ"ו) כצר הכילו רק 2.6 גרם כסף. ה'גדולים' שזהם משער הלקט יושר צסם המהרי"ל הם ככל הנראה ה'גדולים של פראג' (Prague groschen) צירת מדינת פיהם שהיו נפולים צאירופה צימי מהרי"ל, ומכונים צמהרי"ל צהלכות פורים 'פהמוש'. מטצעות אלו גם הם היו צירידה מתמדת לאורך השנים, כאשר צתחילת הטצעתם (ה'ס') הכילו 3.6 גרם כסף, ולקראת סוף ימי מהרי"ל (ה'קס"ו – ה'קע"ט) הכילו כ-1.65 גרם כסף צלצד (לאחר ה'קע"ט הופסקה הטצעתם לכמה עשרות שנים, ולאחצם"כ חזרו להיטצע כמטצע מקומית צלצד).

מכל האמור מצואר שאין אפשרות להעריך את שיעור השקל למהרי"ל ע"פ המטצעות ששיער צהם צאופן יסיר, שהרי אין לדעת מתי אמר את דצריו ומה היה משקל המטצעות צאותו הזמן (השינויים צמטצעות היו תכופים ציותר, כל 5–10 שנים), וגם אם נדע את משקל המטצעות לא נוכל לדעת מהי כמות הכסף הנצרוף שהיו שוים צפועל כיוון שערכם של המטצעות הושפע גם מערך הטיצעא שהיה להם.

אמנם, נראה שיש ללמוד את שיטת המהרי"ל מהשוואת דצריו כאן לדצריו צשו"ת החדשות ס' קצ"ג, שמדצריו צתשובה זו עולה שזקוק כסף (מרק – 8 אונקיות) שווה 6 זהובים, וכשיעור זה כתצו גם מהרי"ו צס' י"ד (וכותצ ששיעור זה היה נכון עד עתה תוך כ' שנים' דהיינו סוף ימי מהרי"ל או מעט אח"כ, וצדצריו מפורש שאלו זהובים רייניש) ומהר"ם מינץ צס' ק"ט (כתצ כן צפירוש הכתוצה ולא כתצ שכך הוא השווי גם צימיו. וצפועל צימיו כצר פחתו הזהובים כמו שכותצ מהרי"ו), וא"כ 'שני זהובים רייניש חסר שמינית זהוב' הם ע"פ יחס 2.5 אונקיות.

ונראה שאפשר להגיע לשיעור זה גם מהשוואת דצרי מהרי"ל עם דצרי מהרי"ו, צצלקט יושר הציא צסם מהרי"ל ששיעור פדיון הצן הוא 40 גדולים, וצ'סדר ומנהג פדיון הצן לאחד מחכמי אשכנז' הציא צסם מהרי"ו ששיעורו 'ארצעים פיהמ"ש', ולפי מה שכתצנו לעיל שהגדולים של המהרי"ל הם ה'פיהמש' נמצא שמהרי"ו סובר צשיעור פדה"צ כמהרי"ל רצו, וכיוון שכתצ מהרי"ו צס' קפ"ט שחמש סלעים הם 5 לוט (לגירסת כתה"י שס, וגם לגירסת הדפוס היא היא) יש ללמוד שזו גם שיטת מהרי"ל, והוא אותו השיעור דלעיל שהרי הלוט הוא חצי אונקיה.

אמנם, לא מפורש צדצרי מהרי"ל ומהרי"ו מהם הזקוק והאונקיה שעליהם הם מדצרים. ומסתצר שהם הזקוק והאונקיה של קולוניה, דמלצד שזקוק קולוניא היה

הזקוק הנפוך ביותר באשכנז, נראה שמקור שיטתם הוא מדברי רש"י שהשקל חצי אונקיה קולוניה וא"כ ז"ל שגם הם מדברים באונקיה זו (ראה צביאורנו לדברי רש"י שכתבנו לבאר שרש"י איננו מדבר על אונקייית קולוניה המפורסמת, אך נראה שהראשונים המאוחרים הבינו שדבריו אכן מתייחסים לאונקיה זו).

ולכאורה יש להקשות על דברינו ממה שכתב מהרי"ל בתשובה ק"נ שאין לנו בקיאות לשער שעורים לעניין כתמים ופדיון הבן, שנראה מזה שפוסק בשיעור פדה"צ כשיטת הגאונים (ובעיקר שיטת הרמב"ם והרא"ש, ראה מש"כ צביאורנו לדברי הרא"ש) שהשקל משתער בשעורים. אמנם אחר העיון נראה שאין להקשות מזה, דע"כ לא פוסק מהרי"ל שהשקל משתער בשעורים, שהרי כותב כאן שאין צידינו לשער שעורים וצ"ז את שיעור פדה"צ הוא נותן במדויק ולא משמע בשום מקום ששיעור זה הוא כדי ללאת מידי ספק מהי שעורה צינונית (וגם איננו מספיק גדול כדי ללאת מידי ספק זה), וא"כ ז"ל ששיעורו באופן אחר דלא כהגאונים. ומה שהזכיר בדבריו אלו פדיון הבן ז"ל שכוונתו שכך הוא לשיטת הגאונים, ולא שפוסק הלכה כמותם.

בהלכות פורים כותב מהרי"ל ששיעור מחצית השקל הוא 34 הלי"ש (heller), שהם 3 פהמוש. ע"פ דברינו לעיל שיעור זה קטן ברביעית משיעורו של המהרי"ל בפדיון הבן שהוא 40 גדולים שהם פהמוש, וא"כ שיעור פדיון הבן לשיטה זו הוא 1.4 זהובים רייני"ש, שהם שתי אונקיות פחות שמינית אונקיה, 54.8 גרם כסף (לפי אונקיה קולוניה). קרוב לשיעור זה עולה גם מדברי הלקט יושר שכותב ששיעור ל"ד צינגער העלר (הלר של העיר צינגן – Bingen am Rhein, ליד מגנצא. לא נודע שיעורם, אך נראה שגם המהרי"ל וגם הלקט יושר מדברים על אותו המנהג כך שיש להניח שהם מדברים על אותו ההלר) הוא שמינית דוקט (זהב), שלפי"ז שיעור פדיון הבן הוא זהוב ורבע, שהוא ע"פ היחס שבדברי האגודה והתרוה"ד שתי אונקיות קולוניה, 58.45 גרם כסף. את ההבדל בחשבון יש לתלות בשינויים קלים בשווי ההלר, אך אפשר ששיעור 40 גדולים שבמהרי"ל הוא 2 זהובים ריינוס שלמים ולא 'כמעט שני זהובים' (ונאמר שזלקט יושר שם לא דק בזה אלא ערבב בין מה ששמע שמהרי"ל שיער 'כמעט שני זהובים' לבין מה ששמע שמהרי"ל נתן שיעור 'ארבעים גדולים' שהוא באמת תרגום של השיעור ה'מעוגל' שהוא שני זהובים בדיוק), ואז ייצא גם לדברי מהרי"ל ששיעור פדה"צ הוא 2 אונקיות ויהיה החשבון מכוון לגמרי.

את הסתירה בין שני שיעורים אלו שצמחרי"ל נראה שיש ליישם בפשטות ככך שנתנת זכר למחצית השקל היא מנהג בלבד, ונתנת שווי מחצית השקל של התורה היא רק הידור במנהג זה, ולכן סמכו לעניין זה על השיטות המקלות בשיעור השקל. אך יש לעיין לאיזו שיטה מתאים שיעור זה. ונראה ש"ל ששיעור מחצית השקל שנתנו היה שיעור מחצית השקל קודם הייסוף, ושיערו ע"פ שיטת ראצ"ה ששיעור שניים וחצי פשיטים לדינר איננו מדויק אלא השיעור העיקרי הוא מה שכתב רש"י שהמנהג הוא ליטרא, שלפ"ז נמצא ששיעור פדה"צ הוא 2.4 אונקיות קולוניא לאחר הייסוף ו-2 אונקיות קודם הייסוף. ומכאן סייעתא נוספת ששיעור 40 גדולים הוא שני זהובים שלמים ודברי המהרי"ל הם כדברי הלקט יושר.

בעניין שיעורי הנפח, בהלכות אפיית המצות מובא לשער את עיסת הפסח ע"י נתנת ביצים בכלי מלא מים ומדידת המים הנשפכים שנפחם כנפח הביצים, וכמו שכתבו רוב הראשונים. ועוד מובאים דברי הטור שעדיף לשער באופן אחר, שירוקן כלי מלא מים לכלי אחר ואח"כ יתן בכלי הראשון את הביצים ויחזיר לתוכו את המים, והמים שיישארו בכלי השני נפחם הוא כנפח הביצים, ודרך זו טובה יותר כיוון שבדרך הראשונה לא יוכל לכוין בהפלת הביצים לתוכו כי הוא מלא. וראה לעיל בציאורנו לדברי הטור ש"ע מה כוונתו שלא יוכל לכוין בנתנת הביצים לתוך הכלי. ויש להעיר שבחלק מכתבי היד מובאים רק דברי הטור בלא הדרך הראשונה.

ומדבריו מוכח שלא חשש שנפח הביצים בזמנו שונה מנפח הביצים של חז"ל, וראה מש"כ בציאורנו לדברי מחזור ויטרי.

ר' אייזיק טירנא (~ה'קל"ה - ~ה'ר"ה)

ספר המנהגים דיני הגעלה ולישה

ואין לשין יחד [יותר] משיעור חלה שהם מ"ג ביצים כמנין חלה. כיצד יעשה לעשות מידה לשיעור חלה, ימלא כלי מלא מים ויערה ממנו המים לכלי אחר, ואח"כ יתן בו מ"ג ביצים בכלי הריקן, ויחזיר לתוכו המים שיערה ממנו, והמים שיותירו הם המידה. א"ח.

פירוש

ר' אייזיק טירנא מציא את דברי הטור, בהשמטת דרך המדידה הראשונה שכתב הטור שהיא פחות טובה. וראה לעיל צביאורנו לדברי הטור.

מהר"י וייל (~ה'קמ"ה - ~ה'רט"ו)

שו"ת מהר"י וייל סי' עה

דקדקתי ושערתי שלא נחסרו מי המקוה משיעור מקוה ושיעור חצי מקוה דהיינו ס' סאה, דהא העידו שאורך המקוה היה ו' שו"ך, ר"ל שיעור מנעל, וחצי, ורוחבו ד' שו"ך, ועומקו ב' אצבעות למטה מן הארכובה, ונראה דאורך ב' מנעלים מאדם בינוני היינו אמה, וכן עלתה לי המידה. וכן משמע פרק מי שהוציאוהו (עירובין מ"ז ע"א) אמר ר' יודא אמר שמואל היה שובת בבקעה ואינו יודע תחום שבת מהלך אלפים פסיעות בינוניות וזהו תחום שבת, אלמא פסיעה בינונית היא אמה, והיינו כשיעור אורך ב' מנעלים, מנעל אחד מקום (מצי) [מנצ] הרגל ושיעור מנעל בין רגל לרגל. ונמצא לפי זה אורך המקוה מעט יותר מג' אמות ורוחבו ב' אמות, ואלו היה עומק המים אמה נמצא היה בו ב' פעמים שיעור מקוה, אבל לא היה עומקו אמה אלא ב' אצבעות למטה מהארכובה, ושערתי אותה והוא כנגד ג' רביעיות מאמה. ומ"מ אפילו יהי להו כל טעותייהו אפילו הכי היה בו לכל הפחות שיעור מקוה וחצי.

שו"ת מהר"י וייל סי' קפט

חמש סלעים הוא ה' (ליט' והוא נגד ב' אונקיא וחצי) [זכמ"י - לוט] כסף צרוף מעט פחות.

שו"ת מהר"י וייל סי' קצג

ושיעור חלה כלי שמחזיק מעט פחות מג' זיידלין, והוא שם מדה.

פירוש

מהרי"ו צסי' ע"ה כותב שנראה ששיעור שני מנעלים מאדם צינוני הוא אמה, וכך מלא במדידה. מדצריו שקודם לכן משמע שמזהה את שיעור מנעל צינוני עם המידה הגרמנית שו"ך (Schuh – מנעל בגרמנית. נקראת גם Fuß – כף רגל בגרמנית). מידה זו השתנתה ממקום למקום בגרמניה, אך כמעט בכל המקומות שיעורה הוא בטווח שבין 28 ס"מ ל-31.5 ס"מ, וא"כ נמצא שהאמה היא בין 56 ס"מ ל-63 ס"מ (לגבי אוגסבורג עירו של מהרי"ו נמצא דצרי כותבי קורות העתים שהמידה היתה 29.6 ס"מ, ואם נחון זה נכון גם לזמנו של מהרי"ו הרי שהאמה היא כ-59 ס"מ).

בסימן קל"ג כותב מהרי"ו ששיעור חלה הוא קצת פחות משלשה זיידליין. הזיידל (Seidel) היא מידת נפח אירופית ששיעורה השתנה ממקום למקום. באוגסבורג עירו של מהרי"ו היה הזיידל מידת יין, ונמצא דצרי כותבי קורות העתים ששיעורו היה 714.1 סמ"ק (במקורות אחרים נמצא שיעור 588.6 סמ"ק, אך א"כ ייאל שיעור הביצה קטן מאד ואין זה מסתבר), ולפי"ז יהיה שיעור חלה כ-2070 סמ"ק (לפי חישוב של 2.9 זיידליין), ושיעור הביצה כ-48 סמ"ק.

וע"פ כל זה נמצא שמידות האורך ומידות הנפח ששיער מהרי"ו אינן מתאימות כלל לדצרי ר' חסדא שהרביעית היא אלצעיים על אלצעיים ברום אלצעיים וחצי וחומש אלצע, ואעפ"כ דבר זה לא היה קשה לו. ואפשר לבאר זאת ע"פ דצרי החזו"א שהמידות נקבעות לפי האלצעות והביצים של כל דור אף אם היה בהם שינוי (אלא שלשיטת החזו"א עצמו שבמקרה של סתירה יש לשער גם את מידות הנפח ע"פ אלצעות עדיין יהיה קשה), אך יש לדחות בדוחק שמהרי"ו חזר בו, או שספק היה בידו איך לשער ולכן שיער במקוה לחומרא ובעיסת הפסח לחומרא, אלא שלא משמע כן מלשונו, וצ"ע.

בסי' קפ"ט מבאר מהרי"ו את שיעור חמש סלעים לפדיון הבן, ויש דצרי שתי נוסחאות, אך לפי שתיהן הוא פוסק ששיעור השקל הוא חצי אונקיה שהיא לוט (ולעצם הדבר נוסחת כחה"י נראית הנכונה כיוון שליטרא, אפילו ליטרא הליש, היתה שווה יותר מחצי אונקיה). דצרי לא מפורש לאיזו אונקיה כוונתו, אך מסתבר שכוונתו לאונקיה קולוניא מזידי נדדים, חדא, האונקיה של קולוניא היתה האונקיה הנפוצה ביותר באשכנז, ועוד, מסתמא מקורו הוא משיטת רש"י, ורש"י כותב להדיא שכוונתו לאונקיה קולוניא

סדר ומנהג פדיון הבן לאחד מחכמי אשכנז

(ראה צביאורנו לדברי רש"י שכתבנו לצאר שרש"י איננו מדבר על אונקיית קולוניא המפורסמת, אך נראה שהראשונים המאוחרים הבינו שדבריו אכן מתייחסים לאונקיה זו).

סדר ומנהג פדיון הבן לאחד מחכמי אשכנז

ירחון 'מוריה' שנה י"א גליון י"א-י"ב עמ' ח

חמש סלעים של פדיון הבן, כתבו הגאונים וכן הסמ"ג שהן אלף ותשע מאות ועשרים שעורין כסף צרוף. ולרש"י חצי אונקיא כסף נקי הוא השקל, נמצא ה' שקלים ב' אונקיות וחצי כסף צרוף. וקבלנו מהגאון מהרי"ל ז"ל כ"פ טורניא טפילים שלמים במשקל הם חמשת שקלים, והוא בערך ב' זהובים, ועכשיו שנתמעט הזהב יקח הכהן ב' זהובים וד' לבנים. וראבי"ה כתב ליקח [ה'] דינרין קולוניש שהן ט"ו דינרים [הולנדי] ומעט יותר, ומהר"ם אמר ליקח (ה') [כ"ה] דינרים הולנדי לרווחא דמילתא, והרוקח כתב ק' פשיטין. ומצאתי בשם מהר"י ויילא ז"ל ה' סלעים הם ארבעים פיהמ"ש. והאגודה כתב בשם ר"ת כי נ' סלעים של מוהר בתולות הם עשרה זהובים, נמצא ה' סלעים של בכור הם ב' זהובים.

פירוש

המחבר, אשר לא נודע שמו, מביא את שיטת הגאונים והסמ"ג, את שיטת רש"י, את שיטת מהרי"ל ותרומה לפי זהו צי זמנו שפחתו, את שיטת הראצי"ה המהר"ם והרוקח מתוך ספר הפרנס, את שיטת מהרי"ו צמטצעות זמנו (שאיננה לפנינו צמקום אחר), ואת שיטת האגודה.

את שיטת הגאונים והסמ"ג מביא המחבר כשיטה אחת, אך ראה מש"כ צביאורנו לדברי הרא"ש שגראה שיש חילוק בין שיטת הגאונים והרי"ף לשיטת הרמב"ם, הרא"ש והסמ"ג. שיטת רש"י, הראצי"ה, מהרי"ל ומהרי"ו היא ציסודה אותה שיטה כפי שכתבנו צביאורנו לדבריהם צמקומם, אלא שראצי"ה מהרי"ל ומהרי"ו נתנו את תרגום השיעור הלכה למעשה צמטצעות זמנם. פירוש שיטת המהר"ם ראה

זמה שכתבנו צביאורנו לדברי הפרנס, פירוש שיטת הרוקח ראה מש"כ צאריכות
צביאורנו לדבריו, ופירוש שיטת האגודה ראה זמה שכתבנו צביאור דבריו זמקומו.

מהרא"י (~ה'ק"נ - ה'ר"כ)

תרוה"ד שו"ת סי' קצב

וכן ראיתי מורה הלכה למעשה לפדות כרם רבעי על שוה פרוטה כגון מחצה
ווינער שהיא יותר מפרוטה, ולשווקה ולהטילה לנהר.

תרוה"ד שו"ת סי' רי

דפרוטה דבר מועט הוא, לפי שיעור מטבעות שלנו אינה מגעת כלל לחצי מחצה
ווינער"ר.

תרוה"ד פו"כ סי' מח

ושיעור פדיון הבן, שמעתי שמהר"י מול"א ז"ל שיער בערך שני זהובים רייני"ס,
נאם הקטן והצעיר שבישראל.

פירוש

בסי' קל"ז כותב התרוה"ד שפרוטה היא פחות מחצי ווינער, וכ"כ בתשובה המוצאת
זלקט יושר ציו"ד עמ' 60-61, וכ"כ הלקט יושר זשמו זהלכות פורים. ועולה מזה
שהשקל של תורה (שהוא לאחר הייסוף 768 פרוטות) הוא פחות מ-384 ווינער. אך בסי'
ר"י כותב התרוה"ד שרצע ווינער הוא יותר מפרוטה, והציאו הלקט יושר זהלכות
פורים, ולפי"ז השקל של תורה הוא פחות מ-192 ווינער.

הווינער (Wiener Pfennig) הוא ה'פשיט' שהוטצע צוינה וצנוישטאט החל משנת
ד'תתקס"ד והפך עם הזמן למטצע נפולה צאוסטריה וצמדיונות השכנות. צימי
מהרא"י היתה התדרדרות מתמדת צערכו של הווינער כפי שקרה גם למטצעות
אחרים צאותה תקופה. בסי' שמ"ז מזכיר התרוה"ד ש'קודם ארצעים שנה' היו 160
וינער שוים זהוב (הכוונה כנראה לפורינט ההונגרי שהיה חיקוי של מטצע הפלורין, וה"ה לשאר

המטבעות שנטבעו לפי אותו תקן), ומדבריו שם נראה שבזמן כתיבת התשובה כבר היו 200 ווינער שוים זהוב. בתשובה הנ"ל שצלקט יושר ציו"ד כותב מהרא"י ש-225 ווינער שוים זהוב, וצלקט יושר יו"ד עמ' 16 מספר בעל הלקט יושר על דין שהוצא לפני מהרא"י בהקשר של ירידת ערך הווינער, כאשר לפני הירידה 225-240 ווינער היו שוים זהוב, ולאחריה 720-840 ווינער היו שוים כך. ע"פ מקורות חילוניים יש לתארך את סיפור זה לסוף ימי מהרא"י, בין השנים ה'רט"ו-ה'רי"ז. בשנת ה'ר"כ, שנת פטירתו של מהרא"י כבר היה שוה הזהוב 3600 ווינער, עד שבהמשך אותה השנה הועלתה בחזרה תכולת הכסף בווינער לכמו שהיתה בתחילת ימי מהרא"י.

ע"פ האמור נראה שהשינוי בדבריו של מהרא"י הוא מחמת השינוי במטבע הווינער, ול"ל שדבריו שהפרוטה היא פחות מרבע ווינער נכתבו קודם דבריו שהפרוטה היא פחות מחצי ווינער, וצינתיים ירד שווי הווינער. וראיה לזה ממה שהלקט יושר בהלכות פורים כותב בסתמא שהפרוטה היא פחות מחצי ווינער, ומשמע ששמע זאת ממהרא"י בעלמו, ואת דברי מהרא"י שהפרוטה היא פחות מרבע ווינער מביא רק ש'כתב בספרו', ומשמע שלא שמע זאת בעלמו אלא רק ראה זאת בתשובה שנכתבה לפני כן.

מכל זה נמצא שאין ללמוד את שיטתו של מהרא"י בשיעור השקל מתוך דבריו בשווי הפרוטה עד שנדע מה היה שווי הווינער בזמן שאמר את דבריו, ובר מן דין, גם אם נדע את שווי הווינער עדיין א"א יהיה לדעת את שיטתו בצירור כיוון שלא כותב את שווי הפרוטה במדויק אלא רק שהיא 'פחות' מחצי או רבע ווינער. וא"כ יש לזרר את שיטתו מתוך דבריו המוצאים ע"י תלמידיו. בחרוה"ד פסקים וכתבים סי' מ"ח וצלקט יושר הלכות פדיון הבן מוצאים דברי מהרא"י (שנראה שמועתקים מכתבו) ששמע שמהרי"ל שיער לפדיון הבן בערך שני זהובין רייני"ש, וצלקט יושר מוצא הדבר גם בנוסח אחר (שנראה שהוא עדות של תלמיד ששמע מפי מהרא"י) ומשמע שם שכן פסק להלכה. אמנם בהמשך הדברים צלקט יושר שם העתיק את 'סדר פדיון הבן' מכתבו של מהרא"י (כפי שמפורש בסיום דבריו שם), ושם כתוב ששיעור פדיון הבן הוא 160 ווינער, שהוא כשיטת מהר"ש נוישטאט וכנראה כפי המנהג באושטרייך, ורק אמר בע"פ שבזמנם כבר אין זה השיעור מחמת ירידת ערך הווינער ולכן צריך לתת גם את הכלי לכהן כפי שכתב שם. וראה לעיל צביאורנו לדברי מהר"ש נוישטאט וצביאורנו לדברי

מהר"י ל' שצארנו ששיעורו של מהר"ש הוא כשיטת האגודה ושיעורו של מהר"ל הוא כשיטת רש"י, וא"כ אין לומר שמהר"י סובר גם כמהר"ש וגם כמהר"ל. ונראה לומר שצאמת מהר"י סובר כמהר"ל וכשיטת רש"י, ומה שמשמע שמסכים לשיעור 160 ווינער 'צימים הקדמונים' אין כוונתו לימי מהר"ש (שהם ימי נעירותו של מהר"י) שזהם 160 ווינער היו שוים זהו כפי שציאר צתשוצתו צסי' שמ"צ, אלא כוונתו לימים קודמים עוד יותר שזהם 160 ווינער היו שוים כשני הזהוצים של מהר"י ל' (יש לעיין אם ידע צצורר שכך היה או שאמר זאת מסצרתו. צמקורות החינוכיים שהיו זמינים לי לא הצלחתי למצוא מידע צנושא).

מהר"י ברונא (~ה'ק"ס - ~ה'ר"מ)

שו"ת מהר"י ברונא סי' קכא (בכת"י NY JTS 7156 עמ' 56 סי' קט"ו/ק"ט)

ונוהגים לתת ל"ה גדולים בכוס של כסף וליתן לכהן הכלי עם המעות, כי הר"ר חיים מירזבורק ז"ל כתב ה' סלעים הוא חמש לו"ט כסף, ולו"ט כסף ז' גדולים, נמצא ה' לו"ט ל"ה גדולים. והמיימוני והגאונים שיערו אלף ותשע מאות ועשרים שעורים הם משקל ה' סלעים. ויש מקילים לפרש"י בפרשת ואלה המשפטים שהוא חצי אונקיא למשקל הישר שבקולוני"א והוא כ"ה גדולים, וכן לפי שיעור הכתובה שיערו הגאונים מה הוא ד' (צכת"י - ר') זהובים אונגר"ש ומעט יותר, א"כ ה' סלעים לכל היותר כ"ה גדולים. ובפ"ב דכתובות (ק"ע"צ) כתוב גבי מעות קפוטקיא משמע אם ניתוסף המשקל הולכים אחריו לחומרא. ובפ' ד' וה' (ל"ע"צ) פרש"י שקל הוא סלע וסלע הוא ד' דינרים ודינר שוקל כמו זהב, שכן בקושטאנדינ"א קורין לזהב דינר. א"כ חמשה שקלים עשרים דינרים כסף, משקל עשרים זהובים, וה' זהובים משקל לוט, א"כ עשרים זהובים ד' לו"ט, וי"א ה' לו"ט וכן פרש"י בפרשת משפטים:

פירוש

מהר"י צרונא מציא צסס 'הר"ר חיים מירזבורק' ששיעור פדה"צ הוא 5 לוט כסף וכותצ שהלוט הוא 7 גדולים (Groschen, אינני יודע לאיזה גדולים כוונתו). חכס צסס זה איננו מוכר, והיו שרצו להגיה צדצריו 'הר"ר מנחם מירזבורק', אך 'לא ראינו אינה

ר"ח. ש"טת ר' מנחם מירזבורג ע"פ תשובתו המוצאת צ"ש"ש היא ששיעור פדה"צ הוא חמישה לוט ורבע, ואם אליו כוונת מהר"י צרונא הרי שיש ליישב את סתירה זו, ואולי חזר בו (וא"כ יש לעיין מהי משנה אחרונה). עוד כתב מהר"י צרונא שלשיטת רש"י שהשקל חצי אונקיה של קולוניא שיעור פדיון הבן הוא 25 גדולים, והיינו שחצי אונקיה כסף שווה 5 גדולים. ודבריו צ"ע רב, שהרי חצי אונקיה היא לוט, ודברי ר' חיים מירזבורק כתב שלוט כסף שווה 7 גדולים. ואפשר לומר שהבין שכוונת ר' חיים מירזבורג ללוט אוסטרי שהוא גדול יותר מלוט של קולוניא, אך עדיין אין זה מיישב כיוון שהיחס בין הלוט האוסטרי והלוט של קולוניא הוא 6/5 ולא 7/5.

עוד כתב מהר"י צרונא להוכיח את ש"טת רש"י ממה ששיערו הגאונים (לא נודע למי כוונתו) בשיעור הכתובה. הגירסה בדפוס היא ששיערו הגאונים ד' זהובים אונגרש, וזכתה"י הגירסה ר' זהובים אונגרש, אך לא זכיתי להבין את ראייתו לפי אף אחת מהגירסאות.

אח"כ מציא מהר"י צרונא את דברי רש"י שהדינר הוא משקל זהוב, ומחשב לפי"ז ששיעור פדה"צ הוא משקל עשרים זהובים שהם 4 לוט, וי"א 5 לוט. מדבריו נראה שהוא חישב את הזהוב קושטנטינא שהזכיר רש"י במשקל הזהובים של זמנו (אלו שנטבעו לפי תקן הפלורין), ולפי"ז מלא ש-20 זהובים שמשקל כ"א 3.53 גרם שוקלים כ-4 לוט אוסטרי שהם 70 גרם (17.5 גרם ללוט). אמנם מה שכתב 'וי"א 5 לוט' צ"ע, וכי מה שייך מחלוקת בחשבון זה. ואולי כוונתו ש"א שהזהובים קושטנטינא היו כבדים יותר ושקלו כ-4.5 גרם (וכך אכן היא האמת כפי שכתבנו צביאורנו לדברי רש"י).

הרשב"ש (ה'ק"ס - ה'רכ"ז)

שו"ת הרשב"ש סי' מ"ד

ומדת הסאה כמה היא, לפי מה שארז"ל ומה שפירש הר"מ ז"ל בהלכות ערובין (פ"א ה"ז) רנ"ב אנקיות של הצורפים. וכוס של ברכה רביעית י"ז דינר וחצי, כלומר דינרי זהב, זהו כנ"ל.

פירוש

הרש"ש מחשב את שיעורי הנפח ע"פ דברי הרמב"ם כאציו הרש"ש, ומחשב ע"פ 20 דינרים בשלש אוקיות הלורפים כמו שציאר הרש"ש צח"צ ענין רל"צ וצח"ג ענין רכ"ו וצמאמר חמץ (לאפוקי ח"ג ענין ל"ו). וראה בכל זה באריכות ציאוורנו לדברי הרש"ש.

לקט יושר (~ה'ק"פ - ~ה'ר"נ)

אורח חיים הלכות מלאכות שבת אות ל' עמ' 64

וגם לתת לצדקה כל איש אשר חילל שיעור חטאת בדנקא, ושיערו מור"ם ז"ל שהוא י"ח פשוטים.

אורח חיים הלכות פורים אות ט"ז עמ' 157

אנשים מיוחדים ברינוס נותנים בתענית אסתר מחצית השקל שהם ל"ד בינגר העלר, והסימן והד"ל לא ימעיט, שהם בפדואה ובכל מדינת בניזיא ט"ו סו' [לדו] מעט יותר שהם ל"א סו' [לדו] רביעית מדו' [קט], נמצא חצי רביעית מדו' [קט] הם מחצית השקל.

אורח חיים הלכות פורים אות כ"ח עמ' 158

ומחצה ווינר שוה יותר מפרוטה. כתב בספרו דפרוטה אינה מגעת לחצי מחצה ווינער.

יורה דעה הלכות שילוח הקן, רבעי, כלאי בהמה ושעטנז אות ב' עמ' 60-61

תשובה. נטע רבעי וכרם רבעי פודה כשהוא תלוש שהוא שווה מנה על מחצה ווינער שקורין העלר שהוא יותר מפרוטה, כשהזהב הגרי שוה שבע דינרים וחצי שקורין דינר שילינג ודינר שוה שישים מחציות ווינער.

כתב הר"ר יהושע י"ץ: ושיעור פדיון הבן שמעתי שמהר"י מולין ז"ל שיער בערך שני זהובים ריינש. נאום הקטן והצעיר שבישראל. ה' סלעים בניאושטט (ש) הם ארבעים גדולים שהם כמעט שני זהובים ריינש, כן שמע משמיה [ד] שאירי מהר"י מולין זצ"ל וזהו שיעור פדיון הבן.

מלקוטי מה"ר יודא אוברניק ז"ל: נסתפק מהר"י ווייל ז"ל, הא דכתב מהר"ם שפרוטה היא משקל חצי שעורה כסף נקי אם פירושו בקליפתה או בלא קליפתה, וכעין זה בעי הספר בגמ' דיומא. ואמר מורי יצ"ו [הערת המחזר נגיליון: מורי הוא הגאון זצ"ל] דיש לעמוד על הבירור מהא דאמר רבא בהשוכר האומנים (פ' ע"ט) תקלא כתקלא כו', ומפרש בגמ' דמשקל לתך חיטין עולה לשש עשרה שעורים. נמצא דמשקל י"ו גרעיני שעורים עולה לט"ו גרעיני חטין. ומעתה יש לברר אם הקליפה בכלל או לאו.

כך הוא הסדר מפדיון הבן ביום ל"א מיום שנולד הילד. (ו)מיד שישבו לאכול ויברכו ברכת המוציא, יביא אבי הבן את הילד לכהן על השלחן ויאמר לו זה בני בכור פטר רחם, ויתן הילד אל ידי הכהן. ואז יאמר הכהן לאבי הבן מה אתה חפץ יותר בנך בכורך או חמש סלעים שאתה חייב בפדיונו, ויאמר אב בבני בכורי אני חפץ והילך חמש סלעים לפדיונו, ויתן לו המעות עם הכלי, ובשעה שהוא נותן לו המעות יברך אבי הבן בא"י אמ"ה אקבו"צ על פדיון בן בכור, ואח"כ יברך שהחיינו, וימזגו כוס ויברך הכהן בורא פרי הגפן. המעות יהיו חמישה מנקושים ועשרה פשיטים, ויניחם בכלי כסף ויתנם עם הכלי אל הכהן. ע"כ כת' הגאון ז"ל לאודנפורק הקרובה לניאושטט. ואמר שראה פדיון הבן אצל שתייה לבד בלא אכילה, וגם ראה שאבי הבן פדה את בנו אף על פי שאין הילד בעיר.

וזכורני כמדומה לי שאמר הגאון זצ"ל בימי הקדמונים היה שיעור פדיון הבן חמישה מנקושים ועשרה פשיטים, משום שהיו המטבעות כסף טובות ורובן מכסף ומעט תערובות נחושת. אבל עתה המטבעות רובה דרובה נחושת הן ומעט כסף בהן, ולכן כתב בכתבו דלעיל ויתנם עם הכלי אל הכהן, משום אם אין שיעור במעות שיהא עם הכלי שיעור. אבל לא שמעתי שלקח הכהן הכלי כי אם המעות.

פירוש

בדברי הלקט יושר מוצאים הנהגות והלכות רבות ממה ששמע, ולא שייך להתייחס ל'שיטת הלקט יושר' (מלמד מה שספרו התגלה בשנים האחרונות ואיננו מכלל הפוסקים). בעקבות זאת נבאר את הדברים שכותב אחד לאחד, וזה החלי.

בהלכות מלאכות שבת מביא הל"י מתשובת מהר"א (שנכתבה ע"י בנו משמו, ומופיעה גם בתרוה"ד פ"כ ס"י ס') בשם מור"ם ששיעור חטאת בדנקא הוא י"ח פשוטים. שיעור זה נמלא גם במנהגי מהר"ש אבות תל"ז (ושם מפורש י"ח ווינער) אך לא כתוב שם שזהו שיעור חטאת. עלם הדברים תמוהים ביותר מלידי לד"ס, האחד, שבאחרות חיים כתב בשם מהר"ם ששיעור חטאת בדנקא הוא ג' הלי"ש (הלר – heller), שהם כפשיט וחלי (ואף שאפשר שההלר בימי מהר"ם היה במשקלו של הוינער של ימי מהר"ש ואף יותר, עדיין זה רחוק מאד מ-18 פשיטים, בפרט הפשיטים של ימי מהר"ם שהיו כד"ס יותר), ועוד, שיעור 18 פשיטים הוא גבוה יותר מפי עשרה משיעור דנקא אפילו לשיטת הגאונים. על כן נראה שז"ל שחלה טעות בתשובה, שכאמור לא נכתבה ע"י מהר"א ע"מ, ונתערבב שם שיעור חטאת בדנקא שנאמר לכפרה ע"י מהר"ם עם שיעור י"ח פשיטים שנאמר לכפרה ללא קשר לשיעור חטאת כפי שמוצא במנהגי מהר"ש.

בהלכות פורים מביא הל"י שמנהג 'אנשים מיוחדים צרינוס' לתת זכר למחצית השקל שיעור מחצית השקל של תורה שהוא ל"ד צינגר העלר, ומתרגם את שיעור זה ל-15 סולדו (soldo, מטבע נחושת ונלאני) ומעט יותר (מהמשך דבריו נראה שהוא כחצי סולדו), שהוא שמינית הדוקט. מנהג זה הוזכר גם ע"י מהרי"ל, וראה לעיל צביאורנו לדברי מהרי"ל שהארכנו צביאור הדברים.

עוד כותב הל"י בהלכות פורים שהפרוטה היא פחות מחצי ווינער, ומביא שבתרוה"ד (ס"י ר"י) כתוב שהפרוטה היא פחות מרבע ווינער. ובהלכות רצעי הביא תשובת מהר"א שהפרוטה היא פחות מחצי ווינער. וראה צביאורנו לדברי מהר"א שהארכנו בכל זה.

בהלכות פדיון הבן מביא הל"י מכתבו של מהר"א ששמע בשם מהרי"ל ששיעור פדיון הבן הוא בערך שני זהובים, ואח"כ מביא, כנראה מדבריו בע"פ, ששמע בשם מהרי"ל שהשיעור הוא 'ארבעים גדולים שהם כמעט שני זהובים ריינש'. בהמשך

הדברים מציא 'סדר פדיון הבן' מכתבו של מהרא"י ששם כותב מהרא"י שהשיעור הוא 'חמישה מנקושים ועשרה פשיטים' שהם 160 ווינער, וכותב הל"י ש'זכורני כמדומה לי' שאמר מהרא"י שהשיעור זה היה טוב 'צימי הקדמונים' כשהווינער היה בעל שווי גבוה, וצימיו שהופחתה כמות הכסף שצווינער אין זה מספיק ולכן כתב שצריך לתת גם את הכלי לכהן. וראה לעיל צביאורנו לדברי מהרא"י שהארכנו צביאור הדברים.

עוד כותב הל"י 'נסתפק מהר"י ווייל ז"ל הא דכתב מהר"ם שפרוטה היא משקל חצי שעורה כסף נקי אם פירושו בקליפתה או בלא קליפתה' ומציא שאמר מהרא"י שיש לפשוט זאת ממה שעולה מדברי הגמ' צ"מ שמשקל 15 סאין חטים הוא כמשקל 16 סאין שעורים. את ענש תירונו לא זכיתי להצין מכמה פנים ואכמ"ל, אך יש ללמוד מכאן שלמעשה לא ניסו לחשב בפועל, ונראה שסברו כשיטת המהרי"ל צשו"ת סי' ק"נ שאין אנו צקיאין לזמנאם בשיעור השעורים. ויש להעיר שמה שהציא בשם מהר"ם ש'פרוטה היא משקל חצי שעורה כסף נקי' לא נמצא לפנינו בדברי מהר"ם מרוטנבורג, ולשון זו היא לשון הרמב"ם בהלכות טוען ונטען פ"ג ה"א, ואפשר שבמקור היה כתוב 'הר"ם' ונתחלף ל'מהר"ם'.